Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

DR. BABJÁK ILDIKÓ

ÁRUCSERE-ÜGYLETEK

A GERMÁN NÉPEK SZOKÁSJOGÁBAN

(PhD értekezés)

Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
A doktori iskola vezetője: Dr. Bragyova András, egyetemi tanár

Doktori program címe: A magyar állam- és jogrendszer, jogtudomány továbbfejleszése, különös tekintettel az európai jogfejlődés tendenciáira
Program címe: Az európai jog közös történeti, társadalmi gyökerei

Tudományos vezető: Dr. Szabó Béla, egyetemi tanár

Miskolc
2005

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék 1
I. Bevezetés 5

II. A VIZIGÓTOK 11
1./ A vizigótok eredete 11
2./ A vizigót jogforrásokról 14
A/ A *LEGES VISIGOTHORUM* 14
B/ A FORMULÁK ÉS A FORMULÁSKÖNYVEK 17
a) A formulák célja 17
b) A formulák római előképei 18
c) A germán formuláskönyvek általános jellemzői 21
d) A kereskedelem nyomai a vizigót formulákban 23
3./ Az árucsere a vizigótok szokásjogában 25
A/ BEVEZETÉS 25
B/ A RABSZOLGÁKRÓL RÖVIDEN 31
C/ A RABSZOLGÁK ADÁSVÉTELÉVEL ÉS AZ ÁLTALUK KÖTÖTT ÜGYLETEKKEL KAPCSOLATOS SZABÁLYOK 39
D/ A RÓMAI ÉS A GERMÁN ADÁSVÉTEL KONCEPCIÓJÁRÓL 51
E/ A „RÉSZLETRE VÉTEL" LEHETŐSÉGEI 53
F/ AZ *ARRHÁ*VAL KÍSÉRT ADÁSVÉTEL 57
G/ KERESKEDŐK A VIZIGÓT BIRODALOMBAN 69
4./ Összegzés 74

III. A KELETI GÓTOK 77
1./ A gótok eredetéről 77
2./ Az *Edictum Theoderici* megítélése 80
3./ Az *Edictum Theoderici* létrejötte és jellegzetességei 83
4./ Az *Edictum Theoderici* árucserével kapcsolatos rendelkezései 87
5./ Összegzés 92

IV. A BURGUNDOK 94
1./ A burgundok éltek Galliában vagy a rómaiak Burgundiában? 94
2./ A burgund népjog forrásai 96
3./ A burgundok adásvételi szokásai 98
4./ Összegzés 102

V. A FRANKOK 104
1./ A frankokról 104
2./ A *Lex Salicá*ról 107
3./ A *Lex Salicá*ban fellelhető „kereskedelmi jogi" rendelkezések 109
A/ BEVEZETÉS 109
B/ A *FIDES FACTA* 110
1.) A fides facta jellemzői 110
2.) A fides facta szerepe a száli frankok magánjogi ügyleteiben 113

3.) A jogos vételár nyomai 119
C/ A *SPURFOLGE* ÉS AZ *ANEFANG* ELJÁRÁSOK 120
D/ ÜGYLETEK IDEGEN RABSZOLGÁKKAL 126
E/ A FRANK TERÜLETEK FORMULÁSKÖNYVEI 127
F/ A FRANK ADÁSVÉTELI FORMULÁK 130
a) Az adásvételi ügylet lefolyásának formulákban rögzített elemei 130
b) A szerződéses szabadság jelei 134
c) A nemo plus iuris elvének nyomai 135
d) Az áru megjelölése és jellemzése 136
e) A pretium meghatározása és átadása 138
f) Az eladó szolgáltatása és felhatalmazása 140
g) Büntetési záradékok az okiratmintákban 143
4./ Összegzés 147
5./ *A Lex Ribuariáról* 150
6./ A *Lex Ribuaria* „kereskedelmi jogi" szabályai 151
A/ BEVEZETÉS 151
B/ AZ ÜGYLETEK OKIRATBA FOGLALÁSA 152
C/ KÉSZPÉNZES ÜGYLETEK? 153
D/ AZ *ANEFANG* ELJÁRÁS 154
E/ ÜZLETKÖTÉS IDEGEN RABSZOLGÁVAL 158
7./ Összegzés 159

VI. A LONGOBÁRDOK 161
1./ A longobárdokról 161
2./ A longobárdok Itáliában 164
3./ A longobárd jogfejlődés jellegzetességei 168
A/ A RENDEZETLENSÉG, MINT „RENDEZŐ ELV" 168
B/ ROTHARI EDIKTUMA 169
C/ LIUTPRAND TÖRVÉNYEI 173
D/ A *LEGES LANGOBARDORUM* TOVÁBBI FEJLŐDÉSE 174
4./ Az árucsere szabályozása a longobárdok népjogában 180
A/ BEVEZETÉS 180
B/ A KELLÉKSZAVATOSSÁG TÖRVÉNYI RENDEZÉSE 181
C/ IDEGEN DOLGOK ELADÁSÁNAK SZANKCIÓI 185
a) Rotharinál 185
b) Liutprandnál 186
c) A szabályok összevetése 187
D/ RABSZOLGÁKKAL KÖTÖTT ÜGYLETEK ÉS A KÖTBÉR SZABÁLYOZÁSA .. 188
5./ Összegzés 189

VII. A BAJOROK 191
1./ Röviden a bajor népről 191
2./ A koraközépkori bajor népjog 193
3./ A bajor törvény árucserére vonatkozó szabályai 196
A/ A SZABÁLYOK RENDSZEREZÉSE ÉS FOGALOMRENDSZERE 196
B/ A SZERZŐDÉSKÖTÉS BIZONYÍTÁSA 198

C/ AZ AKARATSZABADSÁG 200
D/ A *LAESIO ENORMIS* HIÁNYA 201
E/ VITÁS DOLOG ELADÁSA 202
F/ AZ *ARRHA* 203
G/ ÜZLETELÉS IDEGEN RABSZOLGÁKKAL 206
H/ IDEGEN VAGY LOPOTT DOLOG VÁSÁRLÁSA 207
I/ A KELLÉKSZAVATOSSÁG RENDEZÉSE 211
J/ A BAJOR VÉTELI FORMULÁK JELLEGZETESSÉGEI 216
4./ Összegzés 217

VIII. AZ ALAMANNOK 221
1./ Az alamannok, akik svábok 221
2./ Az alamannok népjoga 222
3./ *Lex Alamannorum* árucserére vonatkozó rendelkezései 224
4./ Az alamann formulákról 226
5./ Összegzés 227

IX. A KAROLINGOK KORÁBAN LEJEGYZETT GERMÁN NÉPJOGOK 229
1./ A chamavi frankokról 229
A/ A *LEX FRANCORUM CHAMAVORUM (EWA CHAMAVORUM)* 230
B/ KERESKEDELEMRE UTALÓ SZABÁLYOK A CHAMAVI FRANKOK SZOKÁSJOGÁBAN 231
2./ A híres-hírhedt fríz kereskedőkről 232
A/ A *LEX FRISIONUM* KELETKEZÉSE ÉS JELLEMZŐI 235
B/ A *LEX FRISIONUM* ZÁLOGOLÁSI RENDELKEZÉSEI 238
3./ A szászokról 240
A/ RÖVIDEN A *LEX SAXONUM*RÓL 242
B/ ADÁSVÉTEL A *LEX SAXONUM*BAN 244
4./ A türingek és a *Lex Thuringorum* 245
5./ Összegzés 247

X. AZ ANGOLSZÁSZOK 250
1./ Az angolszászok megjelenése Britanniában 250
2./ Az első angolszász királyságok kialakulása 251
A/ KENT 253
B/ WESSEX 254
3./ A korai angolszász királyok törvényei 255
A/ BEVEZETÉS 255
B/ HLOTHAERE ÉS EADRIC TÖRVÉNYE 256
C/ INE TÖRVÉNYE 257
D/ A KIRÁLYI HATALOM ÉS HATÁSA A JOGFEJLŐDÉSRE 257
E/ AZ EGYHÁZ HATÁSA AZ ANGOLSZÁSZ URALKODÓK JOGALKOTÁSÁRA.. 259
4./ Az angolszászok korai törvényeiben fellelhető, az árucserére vonatkozó rendelkezések 261
A/ A RABSZOLGA-KERESKEDELEM 262
B/ AZ *ANEFANG* ELJÁRÁS 264

C/ LONDON PIACÁNAK PRIVILEGIZÁLÁSA 268
D/ A KERESKEDŐK ÜGYLETEIRŐL 270
5./ Összegzés 272

XI. A GERMÁNOK JOGÜGYLETEINEK FORMALIZMUSA 274
1./ A formalizmus kialakulása 274
2./ A jogügyletek formái 275
A/ A SZEMÉLYES FELELŐSSÉGVÁLLALÁSRA IRÁNYULÓ ÜGYLETEK FORMÁJA 276
B/ A VAGYONI FELELŐSSÉGVÁLLALÁSRA IRÁNYULÓ ÜGYLETEK FORMÁI 277
3./* A *wadia 277
A/ A *WADIA* MEGÍTÉLÉSE 277
B/ A *WADIA* EGYÉB MEGJELÖLÉSEI 279
4./ A *fides facta* és a *wadia* kapcsolata 280
5./ Összegzés 282

XII. OKIRATI SZOKÁSOK A GERMÁN NÉPEKNÉL 287
1./ Bevezetés 287
2./ Az okiratszerkesztők és okirataik 288
A/ AZ OKIRATKÉSZÍTŐK 288
B/ A FORMULÁSKÖNYVEKRŐL ÚJRA 290
C/ RÖVIDEN A KORAKÖZÉPKORI MAGÁNOKIRATOK TÍPUSAIRÓL 293
1.) A carta és a notitia 293
2.) A traditio cartae és a traditio per cartam 295

XIII. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS EREDMÉNYEK 299
Összefoglalás 311
Zusammenfassung 313
Bibliográfia 315
Melléklet I. 337
Melléklet II. 338

I. Bevezetés

A barbárnak nevezett germán népek jogának kutatását sokan éppoly veszélyes vállalkozásnak tartják, mint amilyen veszélyes volt a római légiók azon vállalkozása, hogy a germán betolakodókkal szembeszálljanak, őket a római provinciák területéről kiszorítsák. A germánok magánjogával egy korábbi, a római írásbeli szerződésekkel és banki könyvviteli szokásokkal kapcsolatos kutatásom folytatásaként ismerkedtem meg. Eredeti tervem az volt, hogy értekezésemben az ókori római okirat-készítési szokások germán népjogokban fellelhető hatását igazolom majd. Mivel az okiratok világát hihetetlenül sokrétűnek találtam, és a római bankárok tevékenységéhez leginkább az adóslevelek álltak közel, ezért a koraközépkori adóslevelek, a hitelügyletek és ezek római eredetének felkutatását terveztem. A koraközépkori magánokiratok ókori eredetével, az okiratok típusaival, és a bennük fellelhető klauzulákkal kapcsolatos szakirodalom összegyűjtése, és nem utolsó sorban a vonatkozó primer források megismerése után arra a megállapításra jutottam, hogy a rendelkezésemre álló forrásanyag elegendő lenne egy értekezés elkészítéséhez. El is készült néhány tanulmány, de ahogy haladtam a forráselemzéssel és a szakirodalom feldolgozásával, az az érzés kerített hatalmába, hogy egyre beljebb kerülök egy olyan labirintusba, amelyből nincs esélyem anélkül kijutni, hogy el ne higgyem a XIX. századi germanisták felismerését: a germán népek által használt bizonyos okiratok, pl. adóslevelek olyan klauzulákat tartalmaztak, amelyek alapján ezek az adóslevelek – mai fogalmainkkal élve – értékpapírnak minősülnek. Ismerve a kezdetleges koraközépkori árucsere- és hitelviszonyokat, ezen megállapítás PhD értekezésben való körbejárását, cáfolatát vagy megerősítését olyan kockázatosnak találtam, hogy határozatlan időre felhagytam a koraközépkori adóslevelek és klauzuláik utáni kutatással.

A már feltérképezett, a germánok jogügyleteivel kapcsolatos szakirodalom alapján viszont felismertem, hogy ha a hitelügyletekkel nem is, az árucsere-ügyletekkel viszont érdemes foglalkozni. Az adóslevelek fennmaradt formulái mellett ugyanis számos olyan árucsereügylet okiratmintáját leltem fel, amely a napjainkban használt CD jogtár iratmintáinak felel meg. Abból a tényből, hogy már a germánok

VII-IX. századi magánjogában is roppant rendszerességgel használták az okiratmintákat, arra következtettem, hogy az értékesebb ingóságok és ingatlanok tekintetében sokkal kidolgozottabb volt az árucsereügyletek okiratba foglalásának szokása, mint azt általában a jogtörténészek feltételezik. Ugyan össze sem lehet hasonlítani a rómaiak virágzó árucserejogát a korai középkor szerényebb kereskedelmi viszonyaira vonatkozó szokásjogban rögzített szabályaival, de ez a kevés rendelkezés is rávilágít arra, hogy a büntetőjog szelleme által áthatott germán szokásjogi gyűjtemények nagy része meglepő árucserejogi szokásokat őrzött meg a germán népek vándorlása előtti periódusból. Az ügyletek írásba foglalása ezekhez a mélyen gyökerező árucserejogi szokásokhoz akkor csatlakozott, amikor a germánok kapcsolatba léptek a provinciák római lakosaival és – számos más intézmény és szokás mellett – fokozatosan az írásbeliséget is ellesték tőlük.

A római világbirodalom ugyanis – egységes pénzrendszerével, egységes közigazgatásával, technikai és kulturális fejlettségével – nemcsak a Birodalom határain belül élő barbár lakosokra, hanem a *limes*ek mentén lakó germán népekre is nagy hatással volt. Lenyűgözte őket a római csillogás, az volt a vágyuk, hogy bejussanak a Birodalomba, ott polgárjogot nyerjenek, felvegyék őket a római hadseregbe. Bár még ma is az él a köztudatban, hogy a germánok lerombolták a római vívmányokat és visszavetették Európát a civilizáció útján, meggyőződésem, hogy a germán népek nem akarták megsemmisíteni a Római Birodalmat.

Amikor a germánok a Birodalmat még a *limes*ek mellől nézték, sóvárgást éreztek, és ez az érzés megsokszorozódott, amikor a határokon belül kerültek, „bekalandozták": megismerték a városokat, templomokat, vezetőiket pedig ámulatba ejtette a császári udvar fénye, s épp ők nem akartak ellenséges viszonyt kialakítani a rómaiakkal. Ahogyan a technika vívmányait megőrizték és megtanulták használni, ugyanúgy megtanultak bánni a római joggal is. Ezt persze elősegítette, hogy a germánok már nem a klasszikus korban fényesre csiszolt római joggal találkoztak, hanem a számukra is könnyebben emészthető, a Birodalom végnapjait meghatározó vulgárjoggal kerültek kapcsolatba. Helyzetüket az is megkönnyítette, hogy a germán népek maguk is a személyhez tapadó jog elvét (*ius personale*) követték, és a Birodalom lakosai szintén ezen elv szabályai szerint éltek. Épp a vulgárjognak volt az

köszönhető, hogy az írásbeliség olyan mértékben terjedt el a germán eredetű provinciai lakosok körében, hogy a VII-IX. század között a germán népek gyakorlatában megszilárduló okirat-készítési szokások döntő jelentőségű láncszemnek minősülhetnek a római jog és az érett középkor virágzó okirati világa között.

Értekezésem egyik célja, hogy a germán népek árucserejogának és az árucsere-ügyleteket kísérő okirati szokásoknak a létére, fejlettségére és változatosságára rávilágítsak. Annak ellenére, hogy a korabeli kereskedelmi viszonyok nagyon kezdetlegesek voltak, és az árucserével kapcsolatos szabályokat is a korszakot átható büntetőjogi szemléletmód hatására vették fel a germán szokásjogi gyűjteményekbe, a fellelt szabályok azt jelzik, hogy már akkoriban is érzékeny pontot jelentettek az árucsere kapcsán felmerülő jogviták a mindennapokban. Ha a közösség vezetői meg akarták őrizni a közösségi békét, ha nem is mindenre kiterjedő részletességgel, de szabályozniuk kellett az árucsere kritikus kérdéseit.

A koraközépkori germán népjogok népvándorlásuk előtt versekbe foglalva, szájhagyomány útján szálltak át az utódokra. Az V. és IX. század között a megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyoknak köszönhetően e szokásjogokat jogtudók nyilatkozatai alapján többnyire latin nyelven jegyezték fel, de ezek a feljegyzések nem adják vissza tisztán a törzsi jogokat, mert azokat megnyesve, új szabályokkal megtoldva, más népjogokból és különösen a római jogból merítve adnak képet a germán népek magánjogáról.

Kutatómunkám lényegét az adta, hogy a germán szokásjogi gyűjteményekből kigyűjtöttem mindazon szabályokat, amelyek bármilyen kapcsolatban álltak az ingó javak adásvételével és cseréjével. Minden olyan szabályt megvizsgáltam, amelynél megállapítható volt, hogy a szerződő felek között egy tulajdonátruházást célzó visszterhes jogügylet jött létre, vagy egy későbbi tulajdonátruházásban megállapodtak, és az ügyletkötést esküvel ígérték meg egymásnak, esetleg a tulajdonátruházás ellenértékének későbbi szolgáltatására tettek ünnepélyes ígéretet. A szabályokból ritkán derül ki egyértelműen, hogy adásvételi ügylet vagy – a korabeli viszonyok között sokkal gyakoribb – csereügylet kapcsán felmerülő jogvitát kívántak-e rendezni a szokásjog írásba foglalásakor. Az ingatlanok átruházásával kapcsolatos jogügyletek felkutatása és a szerződéskötés szabályainak, nem utolsó sorban ezen ügyletek

okiratba foglalási szokásainak feltérképezése nagymértékben szétfeszítette volna az értekezés kereteit, ezért szorítkozom munkámban kizárólag az árucsere-ügyletekre.

Tisztán az adásvétel illetve a csere lebonyolításáról nem is találtam germán szokásjogi szabályt, meglepően sok azonban azon rendelkezések száma, amely bármilyen módon összefügg ezen ügyletekkel. Ide tartoznak az adásvételt kísérő mellékegyezmények, a szerződési biztosítékok, a kellékszavatosság, a szerződéskötés körülményei, az akaratszabadság rögzítése és az árucsere-ügyletek okiratba foglalásának feltételei, következményei. Olyan speciális szerződési helyzetek is bekerültek a gyűjteményekbe, mint a lopott vagy per alatt álló dolgok eladása, a rabszolgák által kötött árucsere-ügyletek jogi megítélése. Természetesen azokat a rendelkezéseket is elemeztem, amelyek kifejezetten a kereskedőkre, bizonyos piacok privilegizált helyzetére vonatkoznak. Forráselemzésem során teljességre törekedtem, így az egyes germán népek szokásjogi gyűjteményeiben mindazon szabályt igyekeztem felfedezni és más germán népek vonatkozó szabályával összehasonlítani, amely szabályok közvetve vagy közvetlenül kapcsolódnak az ingók adásvételéhez illetve cseréjéhez.

Munkám első felében felsorakoztatom mindazon szabályokat, amelyek az egyes germán népek szokásjogi gyűjteményeiben valamiféle utalást tartalmaznak, vagy konkrét bizonyítékot adnak arra vonatkozóan, hogy folyt árucsere a germán lakosság körében, és az árucserét valamiféleképpen szabályozni is kívánták. Ahol erre nyomokat találni, ott azt is jelzem, hogy az adott rendelkezés a provinciák római lakosságával való együttélésnek köszönhetően került-e be a szokásjogi gyűjteménybe, vagy esetleg más germán nép korábban feljegyzett törvényét vették alapul. Ennek köszönhetően kirajzolódik majd egyes germán népek szokásjogi gyűjteményeinek európai „körútja”, hiszen bizonyos árucsere-szabályok szó szerinti átvétele, azok vándorlása egyértelműen megállapítható. Annak érdekében, hogy a szokásjogi gyűjtemények rejtette árucsere-szabályok és ezek kölcsönhatása érthetőbb legyen, fontosnak tartottam minden fejezet elején az adott germán nép eredetéről, vándorlásáról, szokásjoga feljegyzésének körülményeiről és szokásjogi gyűjteményének jellegzetességeiről beszámolni. Igyekeztem elkerülni, hogy ezen bevezetők „néprajzi” jelleget öltsenek, de a jogfeljegyzés és az árucsere-viszonyok

fejlődése szempontjából sokszor megkerülhetetlen az adott néppel kapcsolatos köztörténeti tudnivalók ismertetése. Célom az egyes germán szokásjogi gyűjtemények jellemzői mellett az adott népjog fejlődésének, utóéletének bemutatása is, hangsúlyt helyezve a longobárd területeken megjelenő jogtudomány gyökereinek feltárására.

Az egyes népek szokásjogi gyűjteményeiben található árucserével kapcsolatos szabályok hiányát azonban a szerződési gyakorlat színessége ellensúlyozta. A germán népek egyes formulagyűjteményeiben fellelt okiratminták részletes elemzésével egyrészt azt kívánom igazolni, hogy milyen mértékű volt az a specializáció, amely a germánok árucserejogát kísérő okiratokat jellemezte, másrészt pedig azt, hogy a szerződési gyakorlat teremti meg a kontinuitást az ókori árucserejog és a posztklasszikus kori római okirat-készítési szokások között. A germán okiratminták a római vételi szerződésekhez hasonlóan pontosan megtervezett konstrukciót takarnak, amely arra enged következtetni, hogy – bár a lakosság körében hatalmas méreteket öltött az analfabétizmus – még a kezdetleges kereskedelmi viszonyok között is különös hangsúlyt helyeztek az ügyletek írásba foglalására az értékesebb ingóságok és ingatlanok tekintetében.

Az árucserére vonatkozó szokásjog feltérképezése után annak nyomába eredek, hogy a szokásjogi gyűjteményekben fellelt jogügyleteket milyen formában hozták létre az egyes germán népek. Itt a *wadiatio* és a *fides facta* alkalmazásának sokszínűségére mutatok rá. Ezen ügyleti formákkal egyben a híres germán szerződési formalizmus és szimbolizmus kialakulását és jellemzőit is vázolni kívánom. A germán jogügyletek formai sajátosságairól szóló e fejezet értekezésem „végén" való elhelyezését az is indokolta, hogy csak ezen „általános jogügyleti formák" tisztázásával együtt lehet következtetéseket levonni az adásvételi ügyletekről és e jogügyletek megkötését kísérő okirat-készítési szokásokról.

Értekezésemnek az is célja, hogy a germán népek körében az árucsere-ügyletek során használt okiratok bemutatásával rávilágítsak: a germán népek a jogi írásbeliséget kezdetleges árucsere-viszonyaik között is olyan fokra fejlesztették, hogy nem kétséges: a germán kor a jogügyletek terén nem jelentette az írott jogforrások teljes hiányát, hanem éppen a rómaiaktól átvett okirat-készítési szokásoknak köszönhetően több ezer oldalnyi olyan okiratot és okiratmintát hagytak az utókorra, amelyek alapján

egyértelműen megállapítható, sokkal fejlettebb volt magánjoguk, mint azt a korai középkor szövevényes eseményekkel teli köztörténete alapján feltételeztük.

A fenti célnak megfelelően azt mutatom be, kik alkották azt a szűk réteget, akik képesek voltak az egyes jogügyletekről feljegyzéseket készíteni, és ez a tevékenységük milyen okirattípusokban öltött testet. A korabeli okiratszerkesztők az elődeik és saját maguk által elkészített okiratok alapján olyan formuláskönyveket állítottak össze, amelyek hosszú évszázadokon át segítették a későbbi okiratszerkesztők munkáját, megőrizve ezzel a VI-VII. századi germán okirati szokásokat. Ezen formuláskönyvek némelyike hasonló vándorlásba kezdett a korabeli Európában, mint azt megelőzően egyes germán szokásjogi gyűjtemények: így a vizigót, frank, bajor és alamann területek okirati szokásai kölcsönhatásba léptek egymással, az utókornak továbbítva ezzel a római okirati szokások germánok által átformált, új tartalommal megtöltött formáit. A formuláskönyvek római gyökerei mellett más olyan római eredetű közhiteles okirati formáról is beszámolok, amely még a Birodalom összeomlását követően is évszázadokig életben maradt a vizigótok és frankok okiratolási gyakorlatának köszönhetően.

Elsődleges forrásaim a *Monumenta Germaniae Historica* kötetei voltak, amelyekben az angolszász királyok törvényeinek kivételével minden germán nép szokásjogi gyűjteményét megtaláltam latin nyelven. Az angolszászok törvényeit nem latinul, hanem ősi angolszász népnyelven jegyezték fel – ezen kívülállóságukra tekintettel utolsóként foglalkozom árucsere-szabályaikkal a germán népek sorában –, de FELIX LIEBERMANN-nak köszönhetően a németre fordított szövegváltozat alapján az angolszász fejezetet is el tudtam készíteni. A formulagyűjtemények okiratmintái már többször megjelentek nyomtatásban, magam a KARL ZEUMER munkáján alapuló, az *MGH* sorozatában kiadott okiratmintákat használtam elemzéseim során.

A primer forrásokhoz és a témához kapcsolódó német és angol nyelvű szakirodalomhoz a 2001-ben elnyert négy hónapos, Münsterben eltöltött DAAD-, és a 2002. évi egy hónapos, Linzben eltöltött ÖAD-ösztöndíjaknak köszönhetően fértem hozzá.

II. A vizigótok

1./ A vizigótok eredete

A gótok Skandináviából származnak,[1] valahol az Odera torkolatvidékén szálltak partra, és a Visztula torkolatvidékére vándoroltak. Innen a II. század közepén, a folyó mentén dél felé haladva Dél-Oroszországon át érték el a Fekete-tenger partvidékét. Ekkor már nem alkottak homogén népességet,[2] egy feltételezett közös eredet kapcsolta össze a politikailag szervezett nép tagjait.[3] A III. század közepe táján vált népük ketté, keleti (vagy osztrogótokra) és nyugati (vagy vizi-) gótokra. A keletiek nevüket az *austro*, fényes, ragyogó, a nyugatiak a *vezu* vagy *wissus*, vitéz, bátor szóból származtatták, ezért gyakori az, hogy őket vizigótokként emlegetjük.[4] A keleti gótok a Don és a Dnyeszter közötti vidéken telepedtek le,[5] a nyugati gótok – nyugat felé vándorolva – a Dnyeszter és a Duna között leltek hazára. A vizigótok innen a római fennhatóság alatt álló Trákiába vonultak,[6] majd választott királyuk, I. Alarik idején a Balkán-félszigeten és azt követően Itáliában éltek. Itáliából 411-ben vonultak ki,[7] és Athaulf (410-415) vezetésével az V. század második évtizedében végül – de nem véglegesen – Galliába vonultak.[8] A rómaiak szövetséget kötöttek velük, így *foederati*ként laktak a Római Birodalomban.[9] A vizigótok dél-galliai „állama" volt az első olyan germán államalakulat, amely a Római Birodalom területén szerveződhetett meg. A *hospitalitas* elve alapján éltek együtt a rómaiakkal, de a jószágoknak és földeknek nem a felét, mint kezdetben a burgundok, hanem a kétharmadát sajátították

[1] A gótok történetéről Jordanes munkájából tudhatunk meg többet. JORDANES: *De origine actibusque getarum* (A gótok eredete és tettei), aki ugyan gótnak vallotta magát, de valójában alán származású volt. BÜHLER: *Die Germanen* 167-171. pp. Értékes forrásunk SEVILLAI IZIDOR műve: *A gótok, vandálok és szvévek története*, kétnyelvű kiadásban, ford. SZÉKELY M., Szeged 1998.
[2] Hattenhauer is etnikailag vegyesnek nevezte a gót gyűjtőnév alatt vándorló embertömeget. HATTENHAUER: *ERG* 90. p.
[3] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 27. p.
[4] A keleti gótokat *greuthungi*nak, a nyugatiakat pedig *thervigi*nek is hívják. SCHRÖDER: *DRG* 93. p. vö. KATUS: *A középkor* 49. p. és ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 27. p.
[5] Vándorlásukról és joguk fejlődéséről részletesen lásd értekezésem III. fejezetét.
[6] SEVILLAI: *A gótok* 39. p.
[7] Vö. Melléklet I.
[8] 419-től 507-ig éltek a vizigótok Gallia déli részén. ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 313. p., vö. BRUNNER: *DRG I*, 64. p.
[9] BRUNNER: *DRG I,* 64. p.

ki.[10] A *hospitalitas* fogalma szoros kapcsolatban állt a Nyugatrómai Birodalom bukásával. A naturális gazdálkodás általánossá válása a hadsereg ellátásában is megjelent: a beszállásolt katonákat a lakosság köteles volt ellátni (*ius hospitalitas*), de ez 398-ban kibővült. Honorius császár ekkor elrendelte ugyanis, hogy már nemcsak „tartani kell" a katonákat, hanem minden természetbeni járadék (föld, függő- és szolgálónép) harmadát át is kell engedni nekik.[11] A birodalomba *foederati*ként érkező germán törzsek is erre a jogra hivatkozva telepedtek meg és védték meg a *limes*ek mentén a római lakosságot. A nyugati tartományokba betelepülő germán népek (pl. vizigótok) társadalmi rendje az V. században már kezdett hasonulni a rómaiakéhoz, ezért a földbirtokok és a vagyon *hospitalitas* alapján történő újraelosztása nem bolygatta meg a római társadalmat, ráadásul a betelepülők is már nagyrészt keresztények voltak, így nem alakult ki a barbárokkal szemben ellenséges magatartás.[12] BRUNNER a *Codex Euricianus* 277. szakaszát jelöli meg első olyan vizigót jogforrásként, amely rögzíti a vizigótok *ius hospitalitas*át.[13]

Bár a vizigótok kisebbségben éltek a provinciában,[14] törekedtek a római lakosságtól való teljes izolációra,[15] a római eredetű és a vizigót lakosság is saját joga szerint élt, mégis elkezdődött a vizigót lakosság romanizációja.

A vizigótok nem hagytak fel terjeszkedést célzó politikájukkal. II. Theoderik (453-466) ismét Hispánia felé tört, utódja, a vizigótok legnagyobb királyának tartott Eurik (466-484)[16] pedig már magáénak tudhatta a Pireneusi-félsziget nagy részét is.[17] Felmondta a rómaiakkal kötött *foedus*t,[18] és látva a Nyugatrómai Birodalom gyengülését, még Provence déli részét is elfoglalta, bekebelezte Arles-t és Marseille-t

[10] CONRAD: *DRG I*, 58. p.
[11] SCHRÖDER: *DRG* 103. p. és ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 17.p.
[12] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 18. p. Bővebben lásd: SCHRÖDER: *DRG* 103. p. és BRUNNER: *DRG I,* 74. p.
[13] *„sortes goticae" .... „tertiae Romanorum"* in: BRUNNER: *DRG I,* 74. p.
[14] A lakosságnak csak kb. 3-4%-át tették ki. ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 47. p.
[15] Házassági tilalom állt fenn a római és a gót lakosság között, sőt vallási tekintetben is élesen elkülönültek, hiszen a rómaiak katolikusok, a vizigótok pedig ariánusok voltak. CONRAD: *DRG I,* 58. p.
[16] BRUNNER: *DRG I,* 64. p.; Sevillai Izidor szerint Eurik uralkodása alatt kezdték a gótok törvényeit írásba foglalni, „mert korábban csak a szokásjog tartotta őket kordában." SEVILLAI: *A gótok* 71. p.
[17] SCHRÖDER: *DRG I,* 93. p.
[18] A *foedus* előírt formaságok betartásával kötött államszerződés, amely–ellentétben a *hospitium*mal, az *amicitiá*val, a *societas*sal és a *pax*szal – nem a megállapodás tartalmát, hanem annak formáját jelenti, amelynek legfontosabb eleme a *populus Romulus* képviselője által tett ünnepélyes eskü. NÓTÁRI: *Festuca* 153. p. sq.

is.[19] II. Alariknak (485-507) viszont már a frankok terjeszkedése okozott problémát, amelyet az is tetézett, hogy országának nem ariánus, hanem római keresztény lakói egyre inkább Klodviggal és frankjaival szimpatizáltak. Azzal próbálta megnyerni magának a katolikus alattvalókat, hogy 506-ban zsinat tartását engedélyezte nekik, ahol jogukat is írásba foglalta, ez volt *a Lex Romana Visigothorum*, vagy *Breviarium Alaricianum*.[20] Amikor II. Alarik a frankok elleni harcokban 507-ben Poitiers-nél meghalt, maguk a vizigótok is kiszorultak Galliából és csak hispániai területeiket tudták megtartani. Hispániában Toledo központtal nehezen erősödött meg a vizigótok állama,[21] hiszen Jusztiniánusz császár csapatai 551-ben elfoglalták a déli területeket. Belső stabilitást csak Leovigild uralkodása (568-586) hozott,[22] aki amellett, hogy visszaszerezte a déli területeket, a társadalmi fejlődés szempontjából elősegítette a vizigót és a római eredetű lakosság közeledését és „keveredését". A katolikus hívek kedvére tett akkor is, amikor megengedte nyilvános katolikus misék tartását.[23] Az ariánus gótok végül Leovigild fia, I. Rekkared uralkodása alatt (586-601), 589-ben tértek át a katolikus hitre, amellyel szinte teljesen megvalósult a kettős gyökerű társadalom vallási és jogi egyesítése. A folyamat végét az jelentette, hogy 654-ben Rekisvint (653-672) olyan törvénykönyvet adott ki, amely a birodalom minden lakosára – függetlenül származásától – érvényes volt. Ez volt a *Lex Visigothorum*, amely hatályon kívül helyezte Eurik király kódexét és a *Lex Romana Visigothorum*ot is, felszámolva ezzel a birodalomban uralkodó jogi kettősséget. A királyság célja ezen kívül egy vallási szempontból is egységes, területi alapon szervezett szilárd állam megteremtése volt, ezért Rekisvint még a nem-katolikusok üldözésétől sem riadt vissza. A VII. század végére a klérus döntő befolyást nyert a világi-politikai ügyek eldöntésében is, és bár az egyház támogatta a királyi hatalmat, ez korántsem volt erős. A VIII. század elejére az utolsó vizigót uralkodók alatt már belháborúk dúltak, amelyek tovább gyengítették azt a vizigót államot, melyet arab támadások is

[19] CONRAD: *DRG I,* 58. p.
[20] A *Breviarium* keletkezéséről, összetételéről és jelentőségéről bővebben lásd: SAVIGNY: *Geschichte* 37-67. pp.
[21] CONRAD: *DRG I,* 58. p.
[22] „Nagy hatalmának dicsőségét azonban elhomályosította tévelygő eretneksége." SEVILLAI: *A gótok* 89. p.
[23] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 49. p.

fenyegettek Gibraltár felől. Tarik serege 711-ben legyőzte Roderik király (709-711) vizigót csapatait, így az Ibériai-félsziget hosszú századokra iszlám uralom alá került.

2./ A vizigót jogforrásokról

Jelen alfejezetben az alábbi kettősségre kívánok rávilágítani: több vizigót uralkodó normaalkotó tevékenységének köszönhetően rendelkezésünkre állnak árucserével, kereskedelemmel kapcsolatos szabályok, de ezek minősége és mennyisége nem minden esetben teszi lehetővé, hogy a korabeli árucsere-ügyletek bonyolításáról tiszta képet kapjunk. A koraközépkori jogforrásoknak csak kisebb hányada az, amelyet az ún. barbár *lex*ek tartalmaznak. Fontosabb jogforrásaink a formuláskönyvek, amelyeket – hasonlóan a mai CD jogtár iratmintáihoz – arra használtak a szerződő felek, hogy az adott jogügyletnek megfelelő szerződésmintát a konkrét megállapodásuknak megfelelően kitöltve létrejöjjön a már egyedi szerződési okirat. A koraközépkori jogforrások közül értekezésemben a normatív joganyag és a formuláskönyvek okiratmintái alapján kívánom rekonstruálni az árucsereviszonyokat, ennek megfelelően a következő két alpontban külön-külön mutatom be e jogforrások általános jellemzőit.

A/ A *LEGES VISIGOTHORUM*

A germán népek közül a vizigótok voltak az elsők, akik írásba foglalták szokásjogukat. Hasonlóan a többi germán néphez, ők is latinul írták jogi feljegyzéseiket.

A szakirodalom *Leges Visigothorum*ként jelöli összefoglalóan mindazokat a jogforrásokat, amelyek a vizigót jog különböző formában megjelent feljegyzéseit tartalmazzák. A legrégebbi ránk hagyott vizigót jogi szöveg az ún. *Codex Euricianus,*[24] amelyet a ZEUMER által megalapozott uralkodó nézet Eurik királynak

[24] NEHLSEN: *Codex Euricianus*, in: RGA 5, 42-47. p.; UŐ: *Alarich II.*, 143-203. pp.

tulajdonít. Ez valamikor 469 és 476 között keletkezett,[25] és egy VI. századi párizsi palimpsestben töredékesen maradt csak fenn: a szövegrészlet a 276. fejezettel kezdődik és a 336. fejezettel végződik.[26] Értekezésem szempontjából a 278-285. fragmentumok – a *„De commendatis vel commodatis"* cím alatt – és a 286-304. fragmentumok – a *„De venditionibus"* cím alatt – kerülnek a figyelem középpontjába, amelyek szerencsés módon – bár töredékesen – fennmaradtak.

Eurik kódexe I. és II. Theoderik törvényein alapult, és hatott rá a római jog. Ez azonban nem von le semmit azon értékéből, hogy e kódex hatása látható leginkább más germán törzsek szokásjogi gyűjteményein. Eurik törvényei kizárólag a Vizigót Birodalom területén élő nem római eredetű lakosságra voltak hatályosak, a rómaiakra csak abban az esetben, ha egy góttal álltak jogvitában.[27]

A vizigótok között élő római eredetű lakosság jogainak kodifikálására 506-ban került sor, melyet szokás ugyan *Lex Romana Visigothorum*ként emlegetni,[28] de leginkább a törvényalkotó II. Alarik királyról *Breviarium Alarici* vagy *Breviarium Alaricianum* néven ismert. Ez az első nagyobb római jogi összefoglaló jellegű joggyűjtemény, és nem pusztán azért jelentős, mert még a jusztiniánuszi kodifikációt is megelőzte, hanem mert több későrómai császári rendeletet továbbított az utókornak.[29]

Visszatérve a vizigótok saját jogához: Leovigild vizigót király javított Eurik kódexén és kiegészítésekkel látta el,[30] amelynek a *Codex revisus* nevet adta, ezen még inkább érezhető a római jog befolyása, bár továbbra is megmaradt a vizigót és a római lakosság jogának kettőssége.[31] Ez a mű nem maradt ránk,[32] de Sevillai Isidor beszámol róla.[33] Az a tény is valószínűsíti Leovigild szabályalkotását, hogy egyik utódja,

[25] Conrad 475-476-ra teszi keletkezését. CONRAD: *DRG I,* 59. p.
[26] KÖBLER: *Szójegyzék.* Az Előszó és az elektronikus index fellelhető: www.koeblergerhard.de/elektronischeindizes/El-LexVisigothorum.pdf
[27] CONRAD: *DRG I,* 59. p.
[28] SIEMS: *Lex Romana Visigothorum*, in: HRG 2, 1940-1949. h.
[29] RUSZOLY J.: *Európa jogtörténete* 26. p.
[30] „A törvényekben kijavította azokat a cikkelyeket, amelyeket szerinte Euric megalapozatlanul hozott, sok hiányzó törvényt pótolt és számos fölöslegeset eltörölt."– írja Sevillai Izidor. SEVILLAI: *A gótok* 91. p.
[31] Leovigild törvénye azonban engedélyezte a különböző eredetű lakosság egymással való házasságkötését. CONRAD: *DRG I,* 59. p.
[32] www.koeblergerhard.de/elektronischeindizes/El-LexVisigothorum.pdf
[33] Sevillai Isidor (meghalt 636-ban) 624-ben adta ki a gótok történetéről szóló munkáját. CONRAD: *DRG I,* 58. p.

Rekisvint király (653-672) 654-ben kiadott két olyan jogi összefoglalást tartalmazó kéziratot, melyben 319 rendelkezést „*antiqua*ként", régiként jelöl meg, és eredetüket Leovigildre vezeti vissza.[34]

Ahogyan korábban említettem, a gótok és a rómaiak jogának kettősségét Rekisvint számolta fel azzal, hogy a 654-es toledói zsinaton egységes törvénykönyvet bocsátott ki, amely már a királyság összes lakosára érvényes volt, származástól függetlenül.[35] Rekisvint ezzel hatályon kívül helyezte II. Alarik törvénykönyvét és a személyhez tapadó jog (*ius personale*) elve „egy csapásra" területi elvvé alakult át a Vizigót Birodalomban.[36] A két kéziratban fennmaradt összefoglalás egyébként több név alatt ismert a szakirodalomban,[37] van ahol *Lex Visigothorum*ként,[38] van ahol *Lex Visigothorum Reccesvindiana*ként,[39] *Forum Iudicum*ként,[40] legtöbb esetben pedig *Liber iudiciorum*ként bukkan fel.

A mű régebbi és újabb királyi törvények csoportjaira tagolódik, ezek közül a régebbiek köre – „*Antiquae*" (*Antiquae emendatae*) megjelöléssel[41] – Leovigild király törvényeivel zárul. Leovigild szabályalkotását látszik az is megerősíteni, hogy az „*antiqua*" fejezetek mellett a *Liber iudiciorum*ban csak azon vizigót uralkodóktól maradtak meg rendelkezések, akik Leovigild után éltek, az viszont nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy az „*antiqua*" szabályok tényleg régebbi eredetűek, vagy Leovigild utódai esetleg változtattak, csiszoltak rajtuk valamennyit az évtizedek során.

Ervig (680-687) uralkodása idején 681-ben ismét kiadták Rekisvint király jogi feljegyzéseinek újraszerkesztett változatát, az ún. *Lex Visigothorum renovatá*t,[42] amely két kéziratban maradt fenn. Ezek után a *Lex Visigothorum vulgata*, egy olyan több, mint húsz kéziratban összefoglalt egyszerűbb, világosabb fogalomrendszerű

[34] SAVIGNY: *Geschichte* 7. p.
[35] A vizigót és a római társadalom összeolvadását elsősorban a vizigótok ariánusról katolikus vallásra való áttérése mozdította elő. 589-ben a toledói zsinaton tért át a gót nemzet a katolicizmusra. WENZEL: *Jogtörténet* 13. p. és KATUS: *A középkor* 60. p.
[36] CONRAD: *DRG I,* 59. p.
[37] The Columbia Encyclopedia, 6. kiadás, 2001. Forrás: www.bartleby.com/65/ge/GermanicLw.html
[38] NEHLSEN: *Lex Visigothorum*, in: HRG 2,1966-1979. h. és RUSZOLY J.: *Európa jogtörténete* 26. p.
[39] CONRAD: *DRG I,* 59. p.
[40] TATE: *Procedulal Law* 513. p.
[41] CONRAD: *DRG I,* 59. p.
[42] TATE: *Procedulal Law* 513. p. és CONRAD: *DRG I,* 59. p.

„vulgátagyűjtemény”[43] következik, amelynek nem ismerjük pontosan keletkezési idejét, de már tartalmazza az Egica király (687-702) által a korábbi szabályokhoz írt novellákat is.

B/ A FORMULÁK ÉS A FORMULÁSKÖNYVEK

a) A formulák célja

Míg egy jogügyletről készült okirat mindig magában hordozza az adott konkrét eset minden sajátos tulajdonságát, addig a formulákkal másképp kell bánnunk. Ennek oka abban keresendő, hogy a formulák és a formulagyűjtemények a „jövőnek” készültek, a későbbiekben megkötendő különböző szerződésekről készítendő okiratokhoz szolgáltak mintául. Mint azt már említettem, olyanok voltak, mint napjainkban a CD jogtár iratmintái. Arra használtak ezeket a formulákat, hogy az üzletkötéskor az adott jogügyletnek megfelelő szerződésmintát a felek konkrét megállapodásának megfelelően kitöltve létrejöjjön a már egyedi szerződési okirat. E célnak megfelelően – a már gyakorlatban lévő okiratok kifejezéseit általánosítva – állították össze a formulákat, hogy azok mintái lehessenek a hétköznapi üzletkötéseket kísérő okiratoknak.[44] Mindezek alapján nem kérdéses, hogy ezek a formulák álltak a legszorosabb kapcsolatban a mindennapi joggyakorlattal, különösen a szerződéskötési szokásokkal.

Az okiratkészítők és a formuláskönyvek kapcsán nem mehetünk el szó nélkül BRUNNER azon kijelentése mellett, amely szerint a jogtörténet konzervatív erői közül az „okiratkészítők céhe” a legkonzervatívabb.[45] Bár nyilvánvalóan a koraközépkori okiratszerkesztők jelentik a hiányzó láncszemet az ókori római és a koraközépkori okiratba foglalási szokások között, nekik köszönhető a posztklasszikus kori római jogi szokások utókornak való „átmentése”, tevékenységük nem kis ambivalenciát tükröz.

[43] KÖBLER előszavában „Vulgatfassung”: www. koeblergerhard.de/elektronischeindizes/El-LexVisigothorum.pdf
[44] KAUFMANN: *DR* 19. p. sq.
[45] BRUNNER: *Urkunde* 3. p.

Állhatatosságuk már-már túlzásnak tekinthető, ha meggondoljuk, hogy olyannyira ragaszkodtak az évtizedek, sőt századok óta alkalmazott okiratminták precíz követéséhez, hogy „megfeledkeztek" a közben folytonosan megújuló igények, és az igényeknek megfelelően megújult törvények diktálta változtatásokról. Ennek következtében már „megüresedett", tehát tartalmilag indokolatlan klauzulákat hurcoltak magukkal tovább a minták alapján szerkesztett egyedi okiratokba, és – tették ezt tudatosan vagy nem – olyan korábbi fogalmakat örökítettek át a középkornak, amelyeket ott egészen más értelemmel töltöttek meg. A stipulációt például véve: a VIII-IX. században a római jogi stipulációnak már nem sok köze maradt a *stipulá*hoz, azaz szalmaszálhoz. Ezt azon *festuca* (pálca, bot) kifejezés szinonimájaként használták, amely tárgy a tulajdon-átruházás szimbóluma volt, adásvételi szerződések lebonyolítása során egy bot vagy szalmaszál átnyújtása kísérte és jelképezte egyben az eladó azon szándékát, hogy a vevőre ruházza a dolog tulajdonjogát, mindezzel nem utolsó sorban az ügyletkötés nyilvánosságát is biztosítani kívánták.

Az okiratszerkesztők tehát átmásolták ugyan a formulákat, de nem törekedtek azok általános felülvizsgálatára, amelynek során kiválogatták és törölték volna a már elavult példányokat, vagy azok idejétmúlt részeit.

Néhány okiratszerkesztőnek azonban köszönettel tartozunk, hiszen – megkönnyítve ezzel saját, és utódaik munkáját is – elkészítették a formulák gyűjteményeit, amelyeket formuláskönyveknek neveztek.

b) A formulák római előképei

A koraközépkori formulagyűjtemények sem nélkülözik a római jogi előzményeket. BRESSLAU felsorolja azokat a – köztársasági kortól – gyakorlatban alkalmazott gyűjtemény-formákat, amelyek a formuláskönyvek előzményeinek tekinthetőek. Ide tartoznak a *commentarii magistratuum*, amelyek a köztársaságkori állami hivatalnokoknak kiadott hivatalos utasításokat tartalmazták, egyes darabjaik a hivatalos eljárások során kibocsátott határozatok mintáit rejtették. A perjogból

megismert *legis actió*k formuláskönyvét is az előzmények közé sorolta, amelyet Kr. 304-ben[46] Cn. Flavius hozott nyilvánosságra.[47]

Adásvételi szempontból Manilius formuláskönyvét kell kiemelnünk, mert ezt alkalmazták a vevők, ha az áru rejtett hibáiért való helytállást kívánták stipulációs formában maguknak megígértetni, de az adásvételek különböző típusainak formuláit is az ő formuláskönyvéből (*venalium vendendorum leges*) tudhatták meg a szerződő felek. Manilius Hispániában volt prétor, és korának (Kr. e. II. század közepének) elismert jogásza volt, és nemcsak Varro, hanem Pomponius is hivatkozik jogi munkájára.[48]

E római „formuláskönyvek" és a római talajon gyökeret eresztő germán népek mindennapjaiban megjelenő formulagyűjtemények összefüggtek egymással, ugyanazon céllal állították össze őket: a mindennapi életben előforduló jogügyletek okiratba foglalását könnyítette meg a formuláskönyvek által szolgáltatott blanketta. Ezeknek a formuláknak köszönhetően sokkal színesebb és teljesebb képet kapunk a szerződéskötési gyakorlatról, mint az írásba foglalt jogi normákból.

A formuláskönyvek után térjünk ki röviden az egyedi okiratokra! Vannak olyan római okirattípusok,[49] amelyek bizonyos részleteikben nyilvánvalóan átkerültek a germánok okiratolási szokásaiba. A II. századból származó dáciai adásvételi szerződések vulgárjogi szóhasználata (pl. stipulációs klauzulaként jelennek meg a „*fide rogavit, fide promissit*" fordulatok) sok tekintetben hasonlóságot mutat a germán formulagyűjtemények okiratmintáinak kifejezéseivel, addigra „már megüresedett" klauzuláival.

Az adásvételi okiratok mellett – főleg – az ajándékozások és végrendelkezések körében alkalmazott *Gesta municipalia* római eredetű intézménye lényeges

[46] FÖLDI–HAMZA: *A római jog* 85. p. Velük ellentétben BRESSLAU Kr. e. 450-re teszi a *legis actió*k nyilvánosságra hozatalának időpontját. BRESSLAU: *Urkundenlehre II,* 227. p.
[47] BRESSLAU: *Urkundenlehre II,* 227. p.
[48] Varro: *De re rustica* 2,3,5.: *„ac Manilius scriptum relinquit sic";* 2,5,11: *„qui Manili actiones secuntur lanii"* és 2,7,6.: *„ut in Manili actionibus sunt praescripta".* Pomponius*: „Publius Mucius et Brutus et Manilius, qui fundaverunt ius civile"* (D. 1. 2. 2. 39 Pomp. sing. ench.). In: JAKAB É.: *Rabszolgavételek* 252. p.
[49] Vö. a latin és magyar nyelven egyaránt ismertetett dáciai rabszolga-adásvételi szerződésekkel, in: PÓLAY: *A dáciai viaszostáblák* 277. és 284. pp. Pólay egy másik munkájában ugyanezen szerződéseket a herculaneumi rabszolga-adásvételi szerződésekkel hasonlítja össze, szintén kitérve a jogszavatosságot garantáló klauzulákra, vö. PÓLAY: *Sklaven-Kaufverträge* 385-397. pp.

kapcsolódási pont a római és germán szokások között.[50] Bizonyos jogügyletekről,[51] illetve az ajándékozási és végrendelkezési szándékról készült okiratról, annak tartalmáról a provinciák erre kijelölt városi hivatalnokai ugyanis jegyzőkönyvet vettek fel, mintegy közhitelességi funkciót betöltve, ráadásul a *Gestá*ba való bejegyzés hiányában nem volt érvényes az adott ügylet. Ez a szokás a római talajon megszilárdult germán királyságokban is elterjedt, elsősorban Galliában, a frankok és a vizigótok lakta területeken.[52] Bizonyítják ezt az innen származó formuláskönyvek olyan okiratmintái, amelyek „*Gesta*." bevezető „mondatukkal" egyértelműen utalnak arra, hogy az adott minta alapján elkészülő okiratot, végrendeletet a városi hivatalnok nyilvántartásába kell bevezetni.[53]

A jogügyletek közhivatalnokok előtti okiratba foglalása körében arra a „fejlődésre" is rá kívánok mutatni, amely a klasszikus kori, a posztklasszikus kori és koraközépkori szerződéskötési szokások terén tapasztalható. A klasszikus jog elsősorban az ünnepélyes formában, szóban megkötött szerződések érvényességében „bízott", ezzel szemben a római vulgárjog a tulajdonátruházást célzó szerződéseknél a kettős írásbeliséget preferálta.[54]

A szerződéskötéskor készített konstitutív jellegű ajándékozási (vagy ritkán az adásvételi) okirat mellett az ügylet érvényességéhez néhány területen az is szükséges volt, hogy valamilyen közhivatalnok, provinciai helytartó (*iudex*) hivatalosan is

---

[50] A *Gesta municipalia* római és germán kori jellegzetességeiről, alkalmazási köréről részletesen lásd: HIRSCHFELD: *Die Gesta municipalia in römischer und frühgermanischer Zeit*, Marburg 1904.

[51] A *Gesta municipaliá*ba csak ritkán kivonatoltak adásvételi okiratokat, inkább megbízásról, halál esetére szóló illetve házastársak közötti ajándékozásról szóló okiratok kerültek be a városi hivatalok jegyzőkönyveibe. Vö. HIRSCHFELD: *Gesta* 36-51. pp.

[52] HIRSCHFELD: *Gesta* 8. és 18. pp.

[53] A Formulae Visigothicae 25. formulája, a Formulae Turonenses 3. formulája és a Cartae Senonicae 39. formulája, in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 587. p. sq., 136. p. sq., és 202. p. sq.

[54] 323-ban Konstantinus császár az ajándékozási ügyletekről, majd ezt kiegészítendő 337-ben az adásvételi ügyletekről is kibocsátott egy törvényt (in: CTh. 8, 12, 1.: *„Imp. constantinus a. ad maximum pf. u. Donatio, sive directa sit, sive mortis causa instituta, sive condicionibus faciendi ac non faciendi suspensa, sive ex aliquo notato tempore promissa, sive animo dantium accipientiumve sententiis, quantum ius sinit, cognominata, sub hac fieri debet observatione, ut, quas leges indulgent, actiones, condiciones pactionesque contineat, hisque penitus cognitis vel recipiantur, si complacitae sunt, vel reiiciantur, si sunt molestae; ita ut minorum defensores, si per eos donationum condicio neglecta est, rei amissae periculum praestent."* és C. 8, 53, 25.: *„Donatio, sive directa sit sive mortis causa instituta, sive condicionibus faciendi ac non faciendi suspensa sive ex aliquo notato tempore promissa, sive animo dantium accipientiumve sententiis quantum ius sinit cognominata, sub hac fieri debet observatione, ut quas leges indulgent actiones condiciones pactionesque contineat, hisque penitus cognitis vel recipiantur, si complacitae sunt, vel reiciantur, si sunt molestae."),* amely szerint tulajdonátruházó ügyleteket többé nem lehet szóban érvényesen

regisztrálja azt.[55] A szerződéskötés nyilvánosságát azonban nemcsak a hivatalnokok közreműködésével lehetett biztosítani, hanem azzal is, ha a szomszédok jelen voltak az ajándékozásról való okiratkészítésnél és a *traditió*nál.

Voltak azonban olyan területek, pl. a vandálok birodalmában, ahol egyáltalán nem alkalmazták a *Gestá*t, de az írástudatlan felek egy *magister* segítségét kérhették adásvételi ügyletük okiratba foglalására. Ezt a gyakorlatot mutatják az Albertini táblák szerződései, pl. TA 10. (494. március 6-i keltezéssel): *„... quintianus et gisela uxor eius uenditores actum tuletianos anno et die s(u)pp(ras)c(rip)to ego quadratianus magister... "*[56]

Az adásvételi ügyletek esetén készülő okiratok abban is eltértek az ajándékozásról szóló dokumentumoktól, hogy az eladó által kiállított irat objektíven fogalmazott, egyes szám harmadik személyben született meg, míg az ajándékozó rendre egyes szám első személyben, szubjektív módon fogalmazta meg az iratot.[57]

Annak ellenére, hogy számos területen nem követték azt az előírást, hogy a tulajdonátruházásról szóló konstitutív okiratokat a helyi hatóságoknál bemutassák és regisztráltassák a tulajdonszerzést – hanem megelégedtek szomszédok, tanúk okiratkészítésnél és birtokbautalásnál való jelenlétével –, a koraközépkori formuláskönyvek és a segítségükkel megfogalmazott egyes okiratok arról tanúskodnak, hogy a római provinciai közigazgatási rendszer felbomlása ellenére a *civitas*ok és *municipium*ok hivatali jegyzőkönyvvezetési szokásai még sokáig éltek.

c) A germán formuláskönyvek általános jellemzői

Az egyes germán szokásjogi gyűjteményeknél látni fogjuk, hogy ezek nem tartalmaznak elegendő mennyiségű szabályt az árucsere-ügyletek lebonyolítása tekintetében. Megismerve azonban formulagyűjtemények felkínálta okirati változatosságot, nem is csodálkozhatunk azon, hogy a törvények „nem foglalkoznak"

---

megkötni, hanem konstitutív okiratba kell foglalni, és az okiratokat bizonyos hivatalnokok előtt regisztráltatni kell. Vö. KASER: *RPR 2,* 280. p. sqq.

[55] KASER: *RPR 2,* 277. p. sqq.

[56] W. KAISER: *Zu einigen Rechtsfragen spätantiker Kaufurkunden* című előadásához kiadott melléklete, 1. p. Az előadás 2004. november 5-én hangzott el a „Römisches Kaufrecht und sein Einfluss auf die Europäische Rechtsentwicklung" című nemzetközi konferencián Budapesten.

[57] Brunner számos példát hoz erre a jelenségre. BRUNNER: *Urkunde* 50. p. sq.

az árucsere során esetlegesen felmerülő jogviták kezelésével. A nagyobb értékű ingóságok és ingatlanok cseréje és adásvétele során a hétköznapi gyakorlatban tanúkkal, esetleg okirattal tudták igazolni az ügylet tartalmát, amelyek döntő jelentőségűek voltak egy peres eljárásban. A formulagyűjtemények összeállítása és használatuk elterjedése után pedig még könnyebb volt az üzletelők dolga, a minták alapján elkészült okiratok önmagukban eldönthettek egy jogvitát, nem volt tehát kifejezett igény arra, hogy a szokásjog írásbafoglalásakor részletes szabályokat alkossanak az árucsere-ügyletekkel kapcsolatosan. Ezzel magyarázható az, hogy a koraközépkori árucsereviszonyok tekintetében legalább olyan fontos – ha nem fontosabb – primer forrásaink a formuláskönyvek, mint maguk a germán szokásjogi gyűjtemények.

Jelen alfejezettel célom annak kiderítése, hogy a különböző formulagyűjtemények milyen hatással voltak az árucserét szolgáló szerződési formákra a koraközépkori kereskedelmi viszonyok között, és hogyan tükröződnek a korabeli okiratolási szokások a szerződési mintákban.

Az épségben fellelt, a legkülönbözőbb jogügyletekről tudósító *egyedi okiratok* templomok és kolostorok levéltáraiból származnak, melyek arra voltak hivatottak, hogy az okiratokkal együtt megőrizzék az okiratba foglalt jogosultságokat. Éppen ezért, a „hagyományoknak megfelelően" erősen kiválogatva maradtak fenn, és éppen azokat az eredeti állapotokat nem adják vissza teljesen hitelesen, amelyek nyomába kívántam eredni.

Ezzel ellentétben a *formulagyűjtemények* már teljes képet adnak az okirattípusokról, mert – CLASSEN szerint – a formuláskönyveket az egyháziak nem tartották túl értékesnek, emiatt azokat az archiválók szinte sohasem dolgozták át az utókor számára, ezért változatlan tartalommal fennmaradhattak.[58] A középkori kolostorokban fellelt formuláskönyvek okirati gazdagsága ellenére azonban meglepően kevés olyan jogtörténeti munka született eddig, amely kifejezetten a formulagyűjteményeket boncolgatta volna. Mindent, amit ma tudunk ezekről a gyűjteményekről, összesen néhány jogtörténésznek köszönhetjük.

[58] CLASSEN*: Urkundenwesen* 15. p.

A formulagyűjtemények első, és még ma is irányadó kiadását ZEUMER készítette a XIX. század végén.[59] Az egyes gyűjtemények értékelésével más korabeli szerzők is, mint BRUNNER és BRESSLAU is egyetértettek,[60] és ZEUMER kutatásain elindulva a formulagyűjtemények bekerültek a kézikönyvekbe és tankönyvekbe,[61] a lexikonokban pedig olyan új címszavak születtek, mint a „formula", „formulagyűjtemény" és „formuláskönyv".[62]

A formuláskönyvek római jogi előzményeiről (*commentarii magistratuum*, a *legis actió*k és adásvételi szerződések formuláskönyvei illetve a *Gesta municipalia*) az előbbiekben már beszámoltam. A germán népek körében sokkal kedveltebb és elterjedtebb módszer volt az egyes jogügyletek okiratainak formuláskönyvek mintái alapján való elkészítése, mint a rómaiaknál. Amíg a rómaiak „kényelmi szempontok" miatt könnyítették meg a határozataik, *legis actió*ik életre hívását a formulákkal, addig a germánok lakta területek jogfejlődésének kifejezett sajátossága volt a jogügyletek formulák szerinti okiratbafoglalása. Ezzel is magyarázható, hogy sokkal több konkrét bizonyítékunk van ezek használatáról.

A vizigótok formulái (*Formulae Visigothicae*) 46 okiratmintát foglalnak magukba, amelyet Sisebut király idején foglaltak össze, 615 és 620 között. Különlegessége, hogy vannak olyan formulái (pl. a 7. sz. formula), amelynek nemcsak formája római eredetű, de tartalmi szempontból is a római jogra támaszkodtak az okirat szerkesztői.

d) A kereskedelem nyomai a vizigót formulákban

A fellelt germán formulákban újra és újra visszaköszönő szavak, kifejezések azok, amelyektől elindulva valamiféle következtetést vonhatunk le a koraközépkori kereskedelmi tevékenységről, és még inkább arról, mekkora szerepet játszottak a mindennapok során az okiratkészítési szokások, és milyen hatással volt az okiratkészítésnek magára a jogügyletre, vagy az abból fakadó esetleges jogvitákra.

[59] ZEUMER: *Formulae Merowingici et Karolini aevi*, in: MGH, Hannover 1886.
[60] BRUNNER: *DRG II,* 575. p. sq. és BRESSLAU: *Urkundenlehre 2*, 225. p. sqq.
[61] Példaként: SCHRÖDER–KÜNSSBERG: *DRG* 291. p. sq., AMIRA.: *Recht 1,* 52. p. sq.
[62] A *Formel*, *Formelsammlungen*, *Formelbücher* címszavakat NONN írta, in: Lexikon des Mittelalters 4, 646. p.

A formulák vizsgálatával arra a kérdésre is igyekeztem választ keresni, hogy melyek voltak a formulák azon alkatrészei illetve szófordulatai, amelyek kifejezetten az árucsere körében megkötött szerződésekben érvényesültek. A formulák egészen közel visznek minket a mindennapi joggyakorlathoz, és még akkor is „élettel telinek" találjuk a szerződési mintákat, ha tudjuk, hogy a gyűjtemények formulái passzívak és jóval öregebbek, mint maguk a gyűjtemények, és a minták között már a IX. században több „elavult példányt" tartottak számon.

A formulákat nemcsak az alapján lehet értékelni, hogy egy meghatározott szerződés megkötésekor milyen jogi funkciót töltöttek be, és egyáltalán szerződési feltétel volt-e az okirat kiállítása az ügyletről, hanem a formulákban megtalálható azon célzatosságra is tekintettel kell lennünk, amelynek köszönhetően a formulában a felek olyan ígéretét, egyéb kötelezettségvállalását vagy az általuk tanúsítandó különös eljárási módot is rögzítenek, amely már meghaladja azokat az elemeket, amelyek kötelezően belefoglalandók az okiratba. Másrészről viszont nem minden formulára jellemző ez a teljesség. Több formula is rövidítve került bele a gyűjteményekbe, amelynek az az oka, hogy ezek kifejezetten olyan szerződésrészletek, amelyeket más formulákkal kellett összekapcsolni, pontosabban a részleteket összeillesztve volt elnyerhető az adott jogügylethez szükséges okirat mintája. Példa erre az alábbi vizigót formularész:

„*Licet in concractibus empi et venditi, quae bona voluntate definiuntur, venditionis instrumenta superflue requirantur, tamen ad securitatem comparatoria adiungitur, si definitio ipsa scripturae soliditate firmatur. Ac per hoc distrahere me vestrae dominationi profiteor et distraxi hoc et illud.*"[63]

Az alábbiakban az adásvételi ügyletekhez kapcsolódó formulák vizsgálatát az ingó dolgokra vonatkozó szerződésekre korlátozom, és bár gazdasági és jogi tekintetben jelentős szerepük volt az ingatlanokkal kapcsolatos ügyleteknek, e munka kereteit szétfeszítené a koraközépkori ingatlanforgalom jogi konstrukciójának vizsgálata. Teszem ezt arra tekintettel is, hogy az ingatlan tulajdonának átruházásakor

[63] Formulae Visigothicae 13. Ugyanezen formuláskönyv 11. és 12. iratmintája is hasonlóan csak egy formularész. In: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 580. p. sq.

használatos *traditio cartae* olyan sokoldalú okirati forma, amely a szakirodalomban sokat vitatott értelmezési problémákat hordoz magában.[64]

[64] A témával kapcsolatos szakirodalom (a teljesség igénye nélkül): BRUNNER: *Carta und Notitia* UŐ: *Urkunde* 67. p. sq.; UŐ: *Wertpapier*, 611. p. sqq.; REDLICH: *Privaturkunden* 6. p. sqq.; STEINACKER: *Privaturkunden* 89. p. sqq.; WENGER: *Geschichte der Quellen der römischen Rechts*, 747. p. sq.; KASER: *RPR 2*, 78. p. sqq. ; CLASSEN: *Urkundenwesen* 38. p. sqq.;

3./ Az árucsere a vizigótok szokásjogában[65]

A/ BEVEZETÉS

Annak érdekében, hogy az árucsere területén felmerült problémákról többet tudjunk meg, a vizigót jogforrások közül elsősorban a *Liber iudiciorum*ot kell megvizsgálni, amelyet – ahogyan azt korábban említettem – a VII. század folyamán a vizigót királyok többször újraszerkesztettek és továbbfejlesztettek.[66]

Más koraközépkori szokásjogi gyűjteménnyel összehasonlítva, a vizigótok joga szokatlan gazdagságot mutat, adásvétellel kapcsolatos szabályozási igényük mindenképp ennek benyomását kelti. A *Liber iudiciorum* V. könyve a *„De transactionibus"* (Az ügyletekről) nevet viseli. Ezen könyvön belül a 4. cím (*„De conmutationibus et venditionibus"*) alatt 22 szabály található,[67] amelyek közül az első kimondja: a csere ugyanolyan erővel bír, mint az adásvétel – ha a csereügylet minden erőszak vagy kényszer nélkül zaljott le –, amellyel ezen ügyletek egyenrangúságát kívánták kifejezésre juttatni, minthogy mindkét ügylet átviszi a tulajdont a vevőre.[68] A 4. cím ezt követő rendelkezései az adásvételi szerződés megkötésével és azon *pretium*-megfizetési kérdésekkel foglalkoznak, amelyekről a szabályalkotók úgy gondolták, hogy rögtön a szabályozás elején tisztázni kell.

A *Liber iudiciorum* V. könyvének 4. címe a cseréről és az adásvételről logikusan felépített konstrukció. A szabályozás a szerződéskötéssel kezdődik, majd a *pretium* megfizetésének problémája felé fordul. A következőkben a vétel tárgyára vonatkozó rendelkezések, majd – mint speciális áru – a rabszolgák adásvételére irányadó szabályok sorakoznak, ahol egyedi eseteket emelnek ki a szolga-kereskedelem kapcsán. Nézzük részletesen ezeket a szabályokat:

---

[65] Jelen fejezetben kutatásom forrása a *Monumenta Germaniae Historica* sorozat *Leges Nationum Germanicarum* részének 1. fejezete, amely KARL ZEUMER szerkesztésében, 1972. évi kiadásában állt rendelkezésemre, illetve a formulákat tartalmazó *Formulae Merowingici et Karolini aevi* című kötete szintén KARL ZEUMER szerkesztésében (Hannover 1886).

[66] NEHLSEN: *Lex Visigothorum*, 1966. és kk. h.

[67] Lex Visigothorum V, 4, 1– 22, in: MGH, LL nat. Germ. 1; 217– 226. pp.

[68] Lex Visigothorum V, 4, 1.: „*Conmutatio, si non fuerit per vim et metum extorta, talem qualem et emtio habeat firmitatem*.", in: ZEUMER: *Leges Visigothorum Antiquiores*, 151. p. A Codex Euricianusban is megtalálható már ez a rendelkezés. Codex Euricianus 293.: *„Conmutatio talem qualem emptio habeat firmitatem."*, in: WOHLHAUPTER: *Gesetze der Westgoten* 12. p.; és in: *Leges Visigothorum Antiquiores*, szerk. ZEUMER 9. p.

Ha az eladó nem volt alkalmas, nem elegendő (*idoneus*), – elsősorban az idegent vagy fizetésképtelen személyt minősítették így[69] –, akkor kezest kellett állítania a vevőnek, csak így volt érvényes az adásvétel.[70] A kezesállítást a vételből folyó esetleges jog- és kellékhibákért való helytállás szükségessége indolkolta, amely idegen vagy fizetésképtelen eladó esetén természetesen érthető igénye volt a vevőnek.

Ahogyan már a cserénél láttuk, az adásvétel sem érvényes, ha kényszer útján jön létre. A törvény így rendelkezik: *„A kikényszerített adásvétel nem érvényes. Az okiratban rögzített adásvételi szerződés nyer teljes jogi érvényességet. Ha mégsem készül az ügyletről okirat, de a vételár átadását tanúkkal bizonyítani lehet, az adásvétel ekkor is teljes erővel bír. Egy olyan adásvétel azonban, amelyet erőszak vagy megfélemlítés hatására csikartak ki, semmilyen körülmények között nem érvényes.*"[71] Ezen szabályt a *Codex Euricianus*ból örökölte meg a *Lex Visigothorum*, ott szinte szó szerint e rendelkezést találjuk.[72]

A vizigótok ezen szabálya megfelel a posztklasszikus kor római jogi gyakorlatának. Jusztiniánusz *Institutió*iban azt találjuk ugyanis, hogy az írásbafoglalás mellett kötött adásvétel csak akkor jön létre, ha a vételi okiratot elkészítették.[73]

A vizigótok szokásjogában több alkalommal is rábukkanunk olyan szabályra, amely azt célozza, hogy a már érvényesen létrejött szerződés érvényében fennmaradjon, azaz korlátozni kívánták a szerződések megtámadását: *„Az*

---

[69] HEUMANN–SECKEL: *Handlexikon* 243. p.

[70] Lex Visigothorum V, 4, 2.: „*Si venditor non sit idoneus, ingenuum fideiussorem dare debebit emtori, et emtio habeat firmitatem."* in: *Lex Visigothorum Antiquiores,* szerk. ZEUMER 151. p. Ugyanez a rendelkezés a Codex Euriciánusban még így szerepelt: Ha az eladó nem megbízható, kezest kell állítania a vevő felé. Codex Euricianus 295.: „*Si venditor non fuerit idoneos, fideiussorem dare debet emptori."* szerk. WOHLHAUPTER 15. p.

[71] Lex Visigothorum V, 4, 3.: „*Ne valeat violenter facta venditio. Venditio per scripturam facta plenam habeat firmitatem. Ceterum, si etiam scriptura facta non fuerit, et datum pretium presentibus testibus conprobetur, et plenum habeat emtio roborem. Vinditio vero, si fuerit violenter et per metum extorta, nulla valeat ratione*." in: *Lex Visigothorum Antiquiores*, szerk. ZEUMER 151. p.

[72] Az írásban megkötött adásvételi szerződés teljes érvénnyel rendelkezik. Ha mégsem készítenek okiratot, a vételár átadásának tanúk általi bizonyítása is érvényessé teszi az ügyletet. Ha egy adásvételi ügyletet azonban erőszakkal vagy az életet illetve szabadságot érintő fenyegetéssel kényszerítettek ki, semmi esetre sem jön létre érvényesen. Codex Euricianus 286.: *„Venditio per scripturam facta plenam habeat firmitatem. Si etiam scriptura facta non fuerit, datum praetium testibus conprobatur, et emptio habeat firmitatem. Venditio, si fuerit violenter extorta, is est aut metu mortis aut per custodiam, nulla valeat ratione."* szerk. WOHLHAUPTER 12. p.

[73] I. 3. 23 pr.: *„… In his autem quae scriptura conficiuntur non aliter perfectam esse emptionem et venditionem constituimus, nisi et instrumente emptionis fuerint conscripta vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contrahente autem subscripta et, si per tabiellionem*

adásvételnél a következő előírásokat kell követeni: ha valamilyen dolgot vagy földterületet vagy szolgát, vagy bármilyen állatot kívánnak eladni, senki sem támadhatja meg csak azért a vétel érvényességét, mert azt állítja, hogy túl olcsón adott túl rajta."[74]

E szabály tulajdonképpen a posztklasszikus kor római jogában tapasztalt *laesio enormis* elutasítása.[75] A *laesio enormis* kérdésének vizsgálatát a vételárban való szabad megállapodás római jogban való megítélésével kell kezdenünk. A vételárban való szabad megállapodás elve, mint a szerződési szabadság egyik oldala, már a preklasszikus kori formálügyleteket, így a mancipációval lebonyolított adásvételi ügyletet is meghatározta.[76] Az adásvételi ügylet érvényessége még a klasszikus korban is független volt a vételár nagyságától, még akkor is, ha az eladó a vevő megtévesztésével csikarta ki a szokatlanul magas vételárban való megállapodást.[77] Még a II. században is élt az az elv, hogy a feleknek jogukban áll becsapni egymást a vételár tekintetében, ahogyan ezt Ulpianusnál látjuk: „D. 4. 4. 16. 4.: *Idem Pomponius ait in pretio emptionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire*." Még nyilvánvalóbb az elv Paulusnál, ahol kiderül, hogy egy adott dolgot meg lehet szerezni értékén alul, alacsonyabb áron, és magasabb áron is, a vételár tehát a felek szabad megállapodásának tárgya: „D. 19. 2. 22. 3.: *Quemadmodum in emendo et vendendo naturaliter concessum est quod pluris sit minoris emere, quod minoris sit pluris vendere et ita invicem se circumscribere."*

Számos III. századi császári leirat is tanúskodik arról, hogy egy adásvételi ügyletben a vevő nem fizette meg azt az árat, amelyet a dolog valójában ér, az eladó nem kapta meg a *iustum pretium*ot.[78] Diocletianus császár (284-305)[79] e leiratai megtagadják az adásvételi szerződések felbontásának lehetőségét, és továbbra is tartja

---

fiunt, nisi et completiones acceperint et fuerint partibus absoluta." Fordítását lásd: JAKAB É.: *Forum* 114. p. és BESNYŐ B.: *Justinianus* 235. p.

[74] Lex Visigothorum V, 4, 7.: *„Vinditionis hec forma servetur, ut seu res aliquas vel terras seu mancipia vel quodlibet animalium genus venditur, nemo propterea firmitatem vinditionis inrumpat, eo quod dicat, rem suam vili pretio vindidisse."* in: Leges Visigothorum, MGH LL. nat. Germ. 1, szerk. ZEUMER 219. p. sqq.

[75] Vö. MAYER-MALY: *Pactum* 226-231. pp.

[76] Vö. KASER: *RPR 2*, 388. p. sqq.

[77] VISKY: *Wirtschaftskrise* 24. p. sq.

[78] C. 8. 40 (41). 18.; C. 4. 44. 4.; C. 4. 44. 6.; C. 4. 44. 9; C. 4. 44. 11.; C. 4. 45. 2. 2.; vö. VISKY: *Wirtschaftskrise* 29-33. pp. A C. 4. 44. 4., a C. 4. 44. 8. és a C. 4. 44. 15-hez lásd MAYER-MALY: *Pactum* 226-231. pp. és DIAS: *Laesio enormis* 46-48. pp.

[79] FÖLDI–HAMZA: *A római jog* 56. p.

magát az a régóta követett elv, hogy az érvényesen létrehozott szerződést csak a felek közös megegyezése bonthatja fel. 285-ben Diocletianus, 293-ban pedig Maximus egy-egy leirata már másképp kezeli a jogos vételár kérdését.

Diocletianus császár leirata szerint ha egy eladó földjét a föld jogos értékének fele alatt adta el, választás elé állíthatja a vevőt: vagy kiegészíti a vételárat a föld értékének megfelelő vételárra (*iustum*, *verum pretium*), vagy visszaadja az ingatlant az eladónak az átadott vételár ellenében.[80] Maximus császár is abból indult ki nyolc évvel későbbi leiratában, hogy az eladó kívánsága nem merülhet ki abban, hogy felbontják a szerződést, még ha az ügyletet megtévesztéssel vagy kényszer hatására kötötték is meg.[81] Még akkor is, ha sokáig alkudoztak, de a kifizetett vételár nem éri el az ingatlan reális értékét, nincs megfelelő jogalap a szerződés felbontására. Egyedül az a körülmény jelent kivételt ez alól, ha az eladó még azon árnak felét sem kapta meg, amennyit a föld a szerződés megkötésekor ért.[82]

Mindkét leirat azt tükrözi, hogy van olyan eset, amikor a felek megegyezésén alapuló szerződés anélkül veszti el érvényességét, hogy ebbe mindkét fél beleegyezett volna. A posztklasszikus római jog ismerte tehát a *laesio enormis*, vagyis a felén túli sérelem esetkörét,[83] vagyis az ingatlan-adásvételi szerződések felbontásának lehetőségét, de csak bizonyos feltételek fennállta esetén. A felbontásra csak az eladó érdekében kerülhetett sor, és csak ingatlan eladása esetén, ha az eladó olyannyira alacsony áron volt kénytelen adásvételi szerződést kötni, hogy az ingatlan értékének

---

[80] C. 4. 44. 2.: *„Rem maioris pretii si tu vel pater tuus minoris pretii distraxit, humanum est, ut vel pretium tu restituente emptoribus fundum venditum recipias auctoritate intercedente iudicis, vel, si emptor elegerit, qoud deest iusto pretio recipies. Minus autem pretium esse videtur, si nec dimidia pars veri pretii soluda sit. (a. 285)"* Vö. MAYER-MALY: *Pactum* 226-231. pp.

[81] Vö. DIAS: *Laesio enormis* 46-48. pp.

[82] C. 4. 44. 8.: *„Si voluntate tua fundum tuum filius tuus venumdedit, dolus ex calliditate atque insidiis emptorisargui debet vel metus mortis vel cruciatus corporis imminens detegi, ne habeatur rata venditio, hoc enim solum, qoud videlicet si contractus venumdatum significas, ad rescindendum invalidum est. Quod videlicet si contractus emptionis atque venditionis cogitasses substantiam et quod emptor viliori comparandi, venditor cariori distrahendi votum gerentes ad hunc contractum accedant vixque post multas contentiones, paulatim venditore de eo quod petierat detrahente,emptore autem huic quod obtulerat addente, ad certum consentiant pretium, profecto perspiceres neque bonam fidem, quae emptionis atque venditionis convencionem tuetur, pati neque ullam rationem concedere rescindi propter hoc consensu finitum contractum vel statim vel post pretii quantitatis disceptationem: nisi minus dimidia iusti pretii, quod fuerat tempore venditionis, datum est, electione iam emptori praestita servanda. (a. 293)"* Vö. MAYER-MALY: *Pactum* 226-231. pp.

[83] A *laesio enormis* kifejezést a rómaiak még nem használták, csak a középkorban alakult ki. KASER: *RPR 2*, 389. p.

felét sem kapta meg.[84] A *laesio enormis* szabálya arra a jusztiniánuszi rendelkezésre vezethető vissza, amely szerint az adásvételnél a vevőknek az igazságos árat (*iustum pretium*) kell megfizetniük, ingatlan esetén a vételár el kellett, hogy érje az ingatlan értékének a felét. KASER szerint Jusztiniánus minden bizonnyal erkölcsfilozófiai és teológiai hatások eredményeképpen rendelkezett így, amelyre a posztklasszikus kori gazdasági hanyatlás következtében elszaporodó azon esetek miatt volt szükség, amikor a szegényebb rétegek, azért, hogy eleget tegyenek adózási kötelezettségeiknek, a nagybirtokosnak áron alul voltak kénytelenek eladni földjeiket.[85]

A vizigótok nem követték a posztklasszikus kori római hagyományokat, sokkal inkább a klasszikus kori szokásokhoz hasonlóan oldották meg az adávételi szerződések megtámadásának kérdését.

A vizsgált vizigót törvényben ezt követően két olyan rendelkezést találunk, amelyek szorosan összefüggnek egymással. Az V. fejezet 4. címének 9. szakaszában a vitás dolog, a 8. szakaszban pedig az idegen dolog eladásának vagy elajándékozásának esetét szabályozzák a vizigót törvényalkotók. *„Egy vitás dolgot, azaz egy olyat, amelyet más vagy perelni kezdett vagy jogosan visszakaphat, sem elajándékozni, sem eladni, sem pedig egy másik helyre szállítani nem lehet.”* [86]

Ehhez kapcsolódik az az esetkör, amikor valaki egy idegen dolgot akar eladni vagy elajándékozni. Mivel gyakran előfordult, hogy egy eladott vagy elajándékozott dolog per tárgyává vált, különösen akkor, ha bebizonyosodott, hogy egy idegen dolgot adtak el a vevőnek, vagy ajándékoztak el, úgy rendelkeztek, hogy ezen jogvita miatt a vevőt nem érheti joghátrány: a vevőnek visszajárt a vételár.[87] Az a személy viszont, aki idegen dolgot adott vagy ajándékozott el, a dolog kétszeres értékét kellett, hogy megtérítse a dolog tulajdonosának (*dominus*). Bár nem mondja ki a törvény, de ez azt jelentette, hogy a vevőnek pedig vissza kellett adnia a dolgot a tulajdonosnak. Ami a dolog gyarapodását, a dologra fordított beruházásokat illeti, a törvény úgy rendelkezik,

[84] FÖLDI–HAMZA: *A római jog* 503. p.
[85] Vö. KASER: *RPR 2*, 390. p.
[86] Lex Visigothorum V, 4, 9.: „*Rem in contentione positam, id est, quam alter aut repetere cepit aut recipere rationabiliter poterat, non liceat nec donare nec vindere nec aliquo loco transferre*.” szerk. ZEUMER 220. p.; vö. Codex Euricianus 298.: „Egy olyan dolgot, amely vita tárgyát képezi, sem elajándékozni, sem eladni nem lehet. „*Rem in contemtione positam non liceat donare nec vindere*.” szerk. WOHLHAUPTER 16. p.; vö. KASER: *RPR 2*, 267. p.
[87] Vö. a klasszikus római jogi megoldással: Iul.-Ulp. D. 44. 6. 2.; BENÖHR: *Hilfspersonen* 187. p.

hogy a vevő vagy a megajándékozott ezen ráfordításait, illetve munkájának ellenértékét a helyben illetékes bíró felbecsülte, és ezt az összeget az eladó, vagy ajándékozó köteles volt megtéríteni a beruházónak. Ugyanez vonatkozott az idegen rabszolgák vagy haszonállatok eladásának esetére is.[88]

A vizigót szabályban egyértelműen megragadható a lopás tényállása. A dolog értékének *duplum*át kell *poena*ként, büntetésként megfizetni annak, aki más dolgát bocsátja áruba. A római *furtum* szabályai köszönnek vissza tehát, ahol ugyan minden korszakban élesen megkülönböztették a tettenért és tetten nem ért lopást, de a *duplum*ban való marasztalás folyamatosan megfigyelhető: a XII táblás törvényben, a prétori jogban és a jusztiniánuszi jogban is kétszeresre menő keresetet adtak a tetten nem ért tolvaj ellen.[89]

E témában is felfedezhető a római jogra való „rímelés". Julianusnál azt találjuk, hogy *„a rabszolga eladója a vevőnek felelős azért, amennyi a vevő érdeksérelme amiatt, hogy a rabszolga az eladónak nem volt tulajdona. Ezért ha a rabszolganő gyermekét vagy az örökséget, amelyet a rabszolga a vevő utasítására fogadott el, elperelték, akkor vételi kereset indítható. S mint ahogy az eladó köteles arra, hogy szolgáltassa az eladott rabszolga birtoklásának lehetőségét, úgy azon dolgok birtokát is szolgáltatni tartozik a vevőnek, amelyeket megszerezhetett*. (D. 21. 2. 8. Iulianus 15 digest.)"[90]

Rabszolga-eladáskor az eladók gyakran ígérték meg a *duplum*ot. Paulus szerint *„ha eladod nekem a rabszolgát, holott tudod, hogy tolvaj vagy noxa terheli, én viszont nem tudom ezt, jóllehet megígérted a duplumot, megindíthatom ellened a vételi keresetet annyira, amennyi az érdeksérelmem abból eredően, hogy ezt tudnom kellett*

[88] Lex Visigothorum V, 4, 8.: „*Quotiens de vendita vel donata re contentio commovetur, id est, si alienam fortasse rem vendere vel donare quemcumque constiterit, nullum emtori preiudicum fieri poterit. Sed ille, qui alienam rem vendere vel donare presumsit, duplam rei domino cogatur exolvere; emtori tamen quod accepit pretium redditurus. Et quidquid in profectum conparate rei emtor vel qui donatum accepit studio sue utilitatis adiecerat, a locorum iudicibus extimetur, adque ei, qui laborasse cognoscitur, a venditore vel a donatore iuris alieni satisfactiousta reddatur. Similis scilicet et de mancipiis vel omnibus rebus adque brutis animalibus ordo servetur*." szerk. WOHLHAUPTER 123. p. sqq.

[89] Vö. XII. tab. 8,12.16. A tetten nem ért lopás keresete az *actio furti nec manifesti* volt. Vö. FÖLDI–HAMZA: *A római jog* 554. p.

[90] D. 21. 2. 8 Iulianus 15 digest.: *„Venditor hominis emptori praestare debet, quanti eius interest hominem venditoris fuisse, quare sive partus ancillae sive hereditas, quam servus iussu emptoris adierit, evicta fuerit, agi ex empto potest: et sicut obligatus est venditor, ut praestet licere habere*

volna, mivel a stipulatio alapján nem perelhetlek be emiatt, mielőtt valamim hiányoznék. (D. 19. 1. 4 pr. Paulus 5 ad Sabinum)"[91]

A klasszikus kori D. 18 1. 34. 3-ban szintén Paulus az alábbi véleményt fogalmazta meg Pomponiusra hivatkozva: *ha a vevő és az eladó is tudja, hogy lopott dolog került eladásra, egyik fél javára sem keletkezik kötelem. Ha csak a vevő tudja, nem keletkezik kötelem az eladóra nézve, és nem lehet perelni az adásvételből eredően, ha nem teljesít önként. Ha az eladó tudja, de a vevő nem tudja, mindkét fél kötelezve lesz.*[92]

Ezen szabályok után következzenek olyan rendelkezések, amelyek a vizigótok körében virágzó rabszolgaság illetve rabszolga-kereskedelemmel kapcsolatosak.

B/ A RABSZOLGÁKRÓL RÖVIDEN

Mielőtt a germán korban jellemző szolgaság-rabszolgaság részletes jellemzésébe kezdenék, szükséges röviden megindokolnom, miért használom – a *szolga* megjelölés helyett – következetesen a *rabszolga* kifejezést a nem-szabad jogállásúakra.[93] Bár a germánoknál élő rabszolgákat nem lehet ugyanazon kategóriába vonni a klasszikus kori római rabszolgákkal,[94] az általam megvizsgált jogforrásokból és szakirodalomból azt a következtetést vontam le, hogy a nem-szabad jogállásúak nem pusztán

---

hominem quem vendidit, ita ea quoque quae per eum adquiri potuerunt praestare debet emptori, ut habeat." Ford. JAKAB É.: *Forum* 152. p.

[91] D. 19. 1. 4 pr. Paulus 5 ad Sabinum: *„Si servum mihi ignoranti, sciens furem vel noxium esse, vendideris, quamvis duplam promiseris, teneris mihi ex empto, quanti mea intererit scisse, quia ex stipulatu eo nomine agere tecum non possum antequam mihi quid abesset."* Ford. JAKAB É.: *Forum* 137. p.

[92] D. 18. 1. 34. 3 Paulus 33 ad edictum: *„Item si et emptor et venditor scit furtivum esse quod venit, a neutra parte obligatio contrahitur: si emptor solus scit, non obligabitur venditor nec tamen ex vendito quicquam consequitur, nisi ultro quod convenerit praestet: quod si venditor scit , emptor ignoravit, utrinque obligatio contrahitur, et ita Pomponius quoque scribit."* Vö. JAKAB É.: *Forum* 119. p.

[93] Velem ellentétben Ruszoly József szolgákként kezeli a germánok jogfosztott elemeit. RUSZOLY J.: *Európa alkotmánytörténete* 16. p. A német nyelvű szakirodalom megosztott atekintetben, hogy szolgák vagy rabszolgák éltek a germánok sorai között, mind a *Knecht*, mind pedig a *Sklave* kifejezés elterjedt a nem-szabad jogállásúak jelölésére.

[94] Vö. Tac. Germ. 25.: „*Ceteris servis non in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur: suam quisque sedem, suos penates regit*." in: The Loeb Classical Library 35, 168. p.

szolgáknak, hanem rabszolgáknak minősültek.[95] Ahogyan a rómaiaknál,[96] úgy a germánoknál sem tekintették a rabszolgákat személynek, inkább dolognak, mint a háztartás felszerelése vagy mint egy igavonó állat.[97] Nem élveztek olyan jogvédelmet mint a szabadok, és ahogyan az állatok esetén sem, a rabszolgák megsebesítése vagy megölése sem vont maga után vérdíjfizetési kötelezettséget, az elkövetőnek kártérítésként egy másik rabszolgát kellett adnia a tulajdonosnak.

Galliában a III-V. századi gazdasági hanyatlást a VI-VII. században fellendülés váltotta fel, ekkor főleg a villagazdaságokban folyt a termelés. Ezt a feladatot az akkoriban *mancipium*nak nevezett rabszolgák látták el.[98] A rabszolgákat foglalkoztató gazdaságok többsége azonban nem mutatott megfelelő hatékonyságot, ezért megkezdődött az elszegényedett, de szabad *colonus*ok betelepítése,[99] majd rabszolgákat is bevontak a folyamatba, azzal, hogy önálló földhasználatot engedélyeztek számukra, házat adtak a fejük fölé, ők voltak a *servi casati*. Bár e házzal rendelkező rabszolgákat továbbra is rabszolgának tekintik, a VI. századra megkapták annak lehetőségét, hogy *colonus*sá váljanak, ha harminc évig használták a rájuk bízott földterületet.[100]

A frankoknál tapasztalható elsőként, hogy a *mancipium* és a *servus* megjelölés mellett a rabszolgákat *sclavus*ként is említik. Ennek oka abban keresendő, hogy a frankok többször indítottak hadjáratot a szlávok ellen, körükből ejtettek nagy számban hadifoglyokat, akiket rabszolgává tettek. A szlávokat *sclavus*nak nevezték, ebből

[95] A rabszolgák germán népek életében betöltött szerepéről bővebben lásd: BRUNNER*: DRG I,* 140. p. sqq., SCHRÖDER: *DRG I,* 559. p. sqq., AMIRA: *Grundriß* 141. p. sqq., SCHWIND: *DPR* 82. p. sqq., KATUS: *A középkor* 110. p., EBEL–THIELMANN: *RG* 104. p. sqq.

[96] A római rabszolgák „társadalmának" differenciáltságáról lásd: JAKAB É.: *Stipulationes* 18. p. sq.

[97] Pl. Codex Euricianus 294.: „*Venditionis haec forma servetur ut seu res seu mancipia vel quodlibet animalium genus venditur*" szerk. WOHLHAUPTER 14. p., ugyanez a rendelkezés szó szerint megtalálható a Lex Baiuwariorum XVI, 9-ben és a Lex Visigothorum V, 4, 7-ben, további példaként: Lex Frisionum 4.: „*De servo aut jumento alieno occiso: si quis servum alterius occiderit, componat eum iuxta quod a domino eius fuerit aestimatus, similiter equi, boves cet*." in: MGH *Fontes 12*, szerk. K. A. ECKHARDT– A. ECKHARDT 663. p.

[98] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 65-67. p. sqq.

[99] A *colonatus* intézményét a gazdasági szükségszerűség hozta létre még a III. század második felében. Emellett Molnár I. arra is rmutat, hogy a Római Birodalom kettészakadása után megállapítható: míg a nyugati területeken véget ér a rabszolgarendszer, addig a keleti részeken, ez a folyamat elhúzódik, Jusztiniánusz uralkodása alatt még él a rabszolgarendszer. MOLNÁR I.: *A római magánjog* 220. p. sq.

[100] A *colonus*ok és a *servi casati* jogi státusának közeledéséről lásd: KISTELEKI–LŐVÉTEI–NAGYNÉ SZEGVÁRI–RÁCZ–SCHWEITZER–TÓTH: *Jogtörténet* 90. p. sqq.

alakult ki a rabszolga megnevezése, amely később az angol nyelvben *slave*, a németben *Sklave*, a franciában pedig *esclave* megjelölésként honosodott meg.[101]

A rabszolgaság nemcsak hadifogságba eséssel keletkezhetett, rabszolga anyától való születéssel is, és az a szabad ember is rabszolga lett, aki egy rabszolgával kötött házasságot. Hasonló módon előfordulhatott, hogy valaki eladta magát rabszolgának. E körben kiemelném LIEBS tanulmányát, amelyben a koraközépkori jogforrások, elsősorban a formulák alapján arra a megállapításra jutott, hogy a római jog mintegy „átszűrődve" jutott el a germán népekhez, és a „római vulgárjog" megnevezés helyett (BRUNNER nyomán) helyesebb lenne a „germán-római jog" kifejezést használni.[102] LIEBS kiemeli, hogy a vizsgált korszakban a túlzott adósságba „keveredés" és a fizetésképtelenség gyakran vezetett a legközelebbi hozzátartozó rabszolgának való eladásához.[103] Az adósrabszolgaság lényege, hogy a hitelező jogot szerez arra, hogy adósát vagy eladja, amely szokás már az ősi germán szokásjogban is jelen volt.[104] Ha a vevő épp egy római rabszolgakereskedő volt,[105] akkor nem foglalkozott az áru eredetével,[106] viszont a római jog szabályai szerint bocsátotta újra áruba,[107] így fordulhatott elő, hogy a rómaiak nyelvét nem beszélő barbárok – Callistratus véleménye ellenére[108] – római árucikké váltak.

Az önkéntes rabszolgává válás ugyan általánosan elfogadott volt germánoknál, azonban a törvény szigorúan büntette azokat a szabadokat, akik azért adták el magukat rabszolgának, hogy ezzel a vevőt becsapva az eladóval osztozzanak a vételáron. Ha ez bebizonyosodott, a „rabszolga" nem indíthatott pert szabad állapotának igazolása érdekében, hanem rabszolgasorban kellett maradnia, a törvény szerint ugyanis „*nem illeti meg a szabadság azt, aki önként adta rabszolgaságra fejét*".[109] Jusztiniánusznál is

[101] KATUS: *A középkor* 110. p.
[102] A rabszolgává válás római és germán szokásjogban továbbá a formulákban való megjelenéséről részletesen lásd: LIEBS, D.: *Sklaverei aus Not*, in: ZSSt. 118 (2001), 286-311. pp.
[103] LIEBS: *Sklaverei* 286-290. pp. és KASER: *RPR 2*, 335. p.
[104] Tac. Germ. 24, 1. in: The Loeb 166. p.
[105] Tac. Ann. 4, 72, 2. in: The Loeb 496. p. sq.
[106] ALFÖLDY G.: *Römische Sozialgeschichte*, Wiesbaden 1984, 81. p-re Liebs hivatkozik. LIEBS: *Sklaverei* 289. p.
[107] Vö. D. 40. 12. 37.
[108] CALLISTRATUS: *Questiones II, D. 40. 12. 27*-re Liebs hivatkozik. LIEBS: *Sklaverei* 289. p.
[109] Lex Visigothorum V, 4, 10.: „*Quicumque ingenuus se vindi permiserit et pretium cum venditore partitus est, ut circumveniret emtorem, proclamans postea nullatenu audiatur, sed in ea, qua voluit, servitute permaneat; quoniam non est dignus, ut liber sit, qui se volens subdidit servituti*." szerk. WOHLHAUPTER 124. p.

megtalálható, hogy a vevőnek *ex empto* adják meg a keresetet, ha becsapták azzal, hogy szabad embert vett rabszolgaképpen.[110]

A szír-római jogkönyv L. 73. §-a is e fentieket támasztja alá, amennyiben a szabad ember eladójával összejátszva osztozni kíván a vételáron: ha egy húszévesnél idősebb szabad ember önmagáról azt állítja, hogy rabszolga, elveszti szabadságát és a törvények nem sietnek a segítségére, különösen akkor nem, ha a vételárat elfelezték és meg is kapta a maga hányadát vagy ha már elköltötte a vételárat. Ilyenkor a vevő rabszolgája marad.[111] Mint látható tehát, a vizigótok e tekintetben is az ókori szabályokat követik.

Előfordultak azonban olyan szomorú esetek is a vizigótoknál, amikor egy szabad ember szabad férfit vagy szabad asszonyt azok akarata ellenére adott el rabszolgának. Ha a gonosztevőről bebizonyosodott, hogy elkövette a cselekményt, a rabszolgának eladott szabad ember bírói ítélettel visszanyerte szabadságát, és a gonosztevőtől száz *solidus*t követelhetett kártérítésként. A törvény szerint, ha ez az összeg nem elegendő büntetésként, akkor a gonosztevőt még száz korbácsütés is „megillette", amelyet nyilvánosan kellett végrehajtani, sőt azon szabad ember hatalma alá került rabszolgaként, akit ő maga próbált meg rabszolgának eladni.[112] Ha e gonosztettet egy rabszolga követte el, a bíró 200 – nyilvános – korbácsütésre ítélte, megszégyenítésként lenyírták a haját és élethossziglan valakinek a szolgálatába bocsátották.[113]

Egy másik rendelkezés pedig azt tiltotta meg a szülőknek, hogy gyermekeiket bármiféle szerződéssel más személy hatalmába adják rabszolgának.[114] Itt tehát nemcsak a rabszolgának való eladást, hanem a gyermek zálogba adását és

[110] I. 3.23. 3-5. Vö. JAKAB É.: *Forum* 115. p.
[111] *Szír-római jogkönyv* 22. p.
[112] Lex Visigothorum V, 4, 11.: „*Si ingenuus ingenuum vendere vel donare presumserit, huismodi presumtorem iudex conprehendere non moretur; ita ut ingenuus ille, in statum suum redactus, centum auri solidos a presumtore percipiat; aut si non habuerit, unde conponat, C flagellis publice verberatus, in potestate eius serviturus tradatur, quem vendere aut donare presumserat*." szerk. WOHLHAUPTER 124. p.
[113] Lex Visigothorum V, 4, 11.: *„…Servus autem in ingenuam personem talia facere fortasse presumens, conprehensus a iudice, ducentorum flagellorum hictibus publice verberetur et decalvatus turpiter eius perenniter servitio addicatur. Adque etiam de mulieribus ingenuis venditis vel donatis huius ordinis forma servetur*." szerk. WOHLHAUPTER 124. p.
[114] Lex Visigothorum V, 4, 12.: *„Non licere parentibus filios suos quocumque contractu alterius dominio subiugare*." szerk. WOHLHAUPTER 126. p.

rabszolgának való ingyenes átadását,[115] tehát „elajándékozását" is igyekeztek megakadályozni.[116]

Az eladott rabszolgákkal kapcsolatos az a vizigót rendelkezés, amelyet abban az esetben kellett alkalmazni, ha az eladott rabszolga korábbi urát valamilyen bűncselekmény elkövetésével vádolja. Ez esetben a vételár visszaadása ellenében az eladó visszavehette a rabszolgát, annak érdekében, hogy „kinyomozza" az eseményeket és bosszút álljon a szolgán. A rabszolganők esetében is ugyanez érvényesült.[117] MELICHER szerint Chindaswinth király ezzel az embertelen rendelkezéssel a római jog azon szabályát akarta utánozni, amely szerint az emberölést elkövető rabszolga sorsáról való döntést urának kezébe adták: bár a bíró halálra ítélte a szolgát, a halálbüntetés végrehajtását átengedte a tulajdonosnak, akinek jogában állt a megkegyelmezés is.[118]

Bár a rabszolgának nem lehetett tulajdona, és minden amit szerzett, urának szerezte, a vizigótok törvény több rendelkezése is azt mutatja,[119] hogy a rabszolgáknak lehetett *peculium*a, amelytől ura bármikor megfoszthatta, de akár szabadságukat is megvásárolhatták belőle.[120]

A germán népeknél úgy is rabszolgává lehetett válni, ha valakit egy bűncselekmény elkövetése miatt fosztottak meg szabadságától.[121]

---

[115] Ahogyan azt az adósrabszolgaságnál említettem, a gyermekeladás szokásos és megengedett volt. A gyermekeladás római jogi szabályait részletesen lásd: MEMMER, M.: *Ad servitutem aut ad lupanar...*, in: ZSSt 108 (1991), 21-93. pp.

[116] Lex Visigothorum V, 4, 12.: „*Parentibus filios suos vendere non liceat aut donare vel obpignorare. Nec ex illis aliquid iuri suo defendat ille, qui acceperit; sed magis pretium vel sepositionis commodum, quod dederat, perdat qui a parentibus filium conparavit*." szerk. WOHLHAUPTER 126. p.

[117] Lex Visigothorum V, 4, 14.: „*Si servus venditus in priorem dominum crimen obiciat. Si quis servum vendiderit, et ipde servus priori domino aliquod crimen obiecerit, ille, qui vendidit, recipiat quem vendiderat, pretium redditurus emtori, ut ipse in servo suo crimen, quod sibi obiectum est, inquirere vel vindicare studeat. Id autem et de ancillis precipimus custodiri*." szerk. WOHLHAUPTER.126. p. E rendelkezés szó szerint megegyezik a Codex Euricianus 288. szabályával, szerk. WOHLHAUPTER 12. p. sq.

[118] Melicher itt a Lex Romana Visigothorum Gai. Inst. 3. 1-re hivatkozik: „*Nam si servus dignum morte crimen admiserit, iis iudicibus, quibus publici offici potestas commissa est, tradendus est, ut pro suo crimine puniatur*." in: *Lex Romana Visigothorum ,* szerk. HAENEL, 318. p., vö. MELICHER: *Kampf* 95. p.

[119] A Lex Visigothorum V, 4, 15. azt az esetet szabályozza, amikor valaki úgy adja el szolgáját, hogy nem tud annak vagyonáról: „*Si quis servum suum vendiderit, eius nesciens facultatem, habebit inquirendi liberam potestatem, ut sibi vindicet ille, qui vendidit, cum potuerit invenire rem servi venditi*." szerk. WOHLHAUPTER 126. p.

[120] Lex Visigothorum V, 4, 16.: „*Si servus sit de suo peculio emtus*." szerk. WOHLHAUPTER 126. p.

[121] MELICHER: *Kampf* 90. p.

A rabszolgák helyzete aszerint változott, hogy ki gyakorolta a hatalmat felettük. A legkedvezőbb helyzetben azok voltak, akik a király alá voltak rendelve, közülük is azok voltak a „legszerencsésebbek", akik közvetlenül a király szolgálatában álltak. Belőlük az évek során királyi tisztviselők is válhattak, szinte olyan helyzetben voltak, mint a szabadok, maguk is tarthattak rabszolgákat és bizonyos ingóságokat birtokolhattak, amellyel kapcsolatosan a rendelkezési jog is megillette őket.[122] A királyi rabszolgákat „rangban" az egyházi rabszolgák követték, és csak utánuk következtek azok, akik magánszemélyek tulajdonát képezték.

Az ősi germán szokásjog szerint a rabszolgákat uruk meg is ölhette, bár ez nem fordult gyakran elő.[123] A kereszténység terjedésével az egyház menedéket biztosított az uruk által fenyegetett rabszolgáknak, ezek az egyház szolgálatába álltak, és aki visszaélt a menedékjoggal, azt kizárták.[124] A rabszolgák „emberi jogait" ugyan a vizigótok joga is kezdte elismerni, de még Chindaswinth király uralkodása idején (642-653)[125] is előfordult, hogy – ha a rabszolga bűncselekményt követett el – ura megölhette. Ahogyan látni fogjuk, ugyanő engedte meg a tulajdonosoknak, hogy – bizonyos feltételek mellett – bosszút álljanak szolgáikon.[126] Ha egy tulajdonos bírósági eljárás nélkül gonoszságból megölte rabszolgáját, száműzetéssel és vagyonelkobzással büntették; ha pedig más rabszolgáját ölte meg, ugyanez lett a büntetése, és a szolga urának két egyenértékű másik szolgát is adnia kellett kártérítésként.[127]

---

[122] MELICHER: *Kampf* 112. p.

[123] Tac. Germ. 25.: *„…verberare servum ac vinculis et opere coercere rarum: occider solent, non disciplina et serveritate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi quod impune est*." in: The Loeb, 168. p.

[124] Lex Visigothorum V, 4, 17.: *„...Conperimus multorum servos vel ancillas ad ecclesiam quorumdam sollicitione confugere et illic de iniusto dominorum imperio sepissime querellari, ut ita intercedentibus clericis religionis obtentu domino necessitatem vinditionis extorqueant. Hic etiam plerumque domino error inponitur, ut aut clericus aut quicumque alius se velut emtor interponat, pretium traditurus alienum, et sub huius argumentatione conludii interdum domino nesciente servus vendatur inimico, adque eveniat, ut in vicina forsitam loca constitutus, eum ille possideat, qui publice nullatenus ad contractum vinditionis accesit. Proinde hac profutura omnibus lege sancimus, ut nullus servum suum vendat invitus; sed clericus aut ecclesie custus, sicut in aliis legibus continetur, excusatum a culpa domino servum amota dilatione restituat. Satis enim videtur indignum, ut in eo loco servi contumaciam rebellionis adsumant, ubi castigationis disciplina et obtemperandi predicantur exempla...."* szerk. WOHLHAUPTER 128. p. sq.

[125] BRUNNER: *DRG I*, 490. p.

[126] Lex Visigothorum V, 4, 14., részletesen lásd később.

[127] Lex Visigothorum VI, 5, 12.: *„...ut nullus dominorum dominarumque servorum vel ancillarum seu qualimcumque personarum extra publicum iudicium quandoquidem occisor existat … Nam si ex disposito malitie servum suum … seu per se sive per quemlibet extra publicum examen occidere quicumque presumerit, … redactus in exilium sub penitentia persistat, quousque advixerit et facultas eius illis proficiat, quibus lex ad capiendam hereditatem vicinioris gradus successionis indulgit. Qui vero alienum servum, vel ancillam siti servos seu ancillas occisorum dominus de facultate homicide*

Bár a rabszolgák nem rendelkeztek jogképességgel, uruk felhatalmazása alapján bizonyos esetekben cselekvőképesek voltak, de uruk megbízása nélkül semmilyen kötelezettséget nem vállalhattak. Egyes rabszolgák egyre fontosabb pozíciókba kerülve akár szabaddá is válhattak. Nem pusztán az egyre terjedő kereszténységnek köszönhetően szorult fokozatosan háttérbe a rabszolgaság, ebben a folyamatban a gazdaság és a kereskedelem fellendülése is katalizátorként hatott. A rabszolga-tulajdonosok érdekei azt diktálták, hogy rabszolgáik nevükben és helyettük olyan ügyleteket is tető alá tudjanak hozni, amelyre ugyan nem volt felhatalmazásuk, de mindenképpen jövedelmezőnek látszott uruk számára.[128] A gazdasági igények és a régi törvények közötti feszültséget Chindaswinth király oldotta fel, amikor a „régi" törvénynek számító *Codex Euricianus* 287. szakaszát átalakította. Eurik idején még úgy szólt a törvény, hogy „*az, aki egy idegen rabszolgától anélkül vásárol valamit, hogy ahhoz annak ura hozzájárulna, és emiatt a szolga tulajdonosa visszaadja a vevőnek a vételárat, akkor az adásvételi ügylet nem érvényes,*" tehát a vevőnek is vissza kell adnia a vétel tárgyát a szolga tulajdonosának.[129]

Ezt a szabályt Chindaswint aképp változtatta meg, hogy azok az adásvételi és egyéb szerződések, amelyek nagy tételre irányulnak, és amelyeket a rabszolga ura tudta nélkül kötött meg, a vételár visszafizetése nélkül is semmisek. Ez szigorítást jelentett a régi szabályhoz képest, amely a csalárdság megakadályozását célozta. Az új idők hatására viszont enyhülést hozott az a rendelkezés, hogy kisebb értékű dolgokra vonatkozó ügyletek esetén a rabszolga e kereskedelmi céllal rábízott javakat a szokásos módon értékesíthette. Ha ezen ügyletekhez a tulajdonosa nem járult hozzá, magának a tulajdonosnak kellett tanúkkal vagy esküvel bizonyítani azt, hogy az adott dolgok értékesítését kifejezetten megtiltotta a rabszolgának. Ugyanebben a rendelkezésben ismerik el törvényesen a rabszolgák azon jogát, hogy *peculium*ukból

---

conrecuturus est; homicida tamen secundum superiorem ordinem perennis exilii penam indubitanter excipiat." in: MELICHER: *Kampf* 95. p. Vö. BRUNNER: *DRG I,* 140. p. sqq.

[128] Hasonlóan a klasszikus kori római szokáshoz, ha egy rabszolga ura eladni kívánt ingatlanjának határait pontatlanul mutattta meg a vevőnek, úgy tekintették, mintha az a tulajdonos nyilatkozata lett volna, és a rabszolga urának *auctoritas*-helytállását vonta maga után. Vö. D. 18. 1. 18. 1.; BENÖHR: *Hilfspersonen* 185. p.

[129] Codex Euricianus 287.: „*Si quid a servo alieno fuerit conparatum domino nesciente, si dominus firmam esse noluerit emptionem, praetium reddat emptori, ez emptio nihil habeat firmitatis*." szerk. WOHLHAUPTER 12. p.

ingóságokat vásárolhassanak maguknak.[130] Hamarosan szokássá vált, hogy a *peculium* kezelésébe és felhasználásába a rabszolga ura már egyáltalán nem szólt bele. Ezért gyakran előfordult, hogy úgy adta el valaki a rabszolgáját, hogy nem is volt tisztában annak „vagyoni viszonyaival".

A rabszolgák *peculium*-gyűjtésének és kezelésének az lett a következménye, hogy az üzleti életben szükségessé vált egyes jogügyletek esetén a rabszolgák cselekvőképességét kiterjeszteni, méghozzá úgy, hogy bizonyos mértékig saját érdekű ügyeikben gazdájuk engedélye nélkül is eljárhassanak. *Peculium*uk tárgyai tekintetében úgy rendelkezhettek, mintha az a tulajdonuk lenne, tehát mintha jogképesek lennének. A *peculim*ukból fizették ki például azt a büntetést, amit a jogosulatlan perbebocsátkozásukért szabtak ki rájuk.[131]

Ha már a büntetéseknél járunk: a rabszolgák által elkövetett bűncselekményeket aszerint különböztették meg, hogy a cselekményt ura tudta nélkül, vagy ura tudtával követte el a rabszolga. Ha ura tudta nélkül, akkor az ura vagy kifizette a cselekményért járó büntetést, vagy kiadta, kiszolgáltatta a rabszolgát a sértettnek vagy rokonainak.[132] Azokért a meg nem engedett cselekményekért, amelyeket a szökött rabszolga követett el, az a személy volt felelős, aki rábírta a szökésre.[133] Ha a rabszolga a bűncselekményt ura tudtával és beleegyezésével követte el, csak a rabszolga ura vált felelőssé, csak őt

---

[130] Lex Visigothorum V, 4, 13.: *„Si quis servumm vel ancillam alienam sciens, ab eis deinceps domum, agrum vel vineam seu mancipium sub quacumque definitionem perceperit, donatio si quidem vel seposito de talibus personis contracta non valeat, ita ut nec datum commodum pro sepositione reddatur; venditio vero cum dispendio conparatis inrupta sic ad servi vel ancille dominum in integrum revocetur, ut emtor pretium ex omniibus perdat. ...Perdicte vero serviles persone si animalia quelibet bruta vendiderint seu res quascumque vel ornamenta distraxerint, que tamen, aut sui sint peculii, aut a dominis suis vel aliis negotiandi hoccasione distrahenda perceperint, ita perenniter firma subsistant, ut, si dominus eiusdem servi vel ancille, qui vendidit, rescindere venditionem ipsam voluerit... non aliter vinditio rescindatur, nisi ille, qui rescindendam venditionem proponit, aut per testes legitimos aut per sacramentum suum non servi peculium, sed suum proprium doceat esse, quod querit, et sine voluntate sua venditum fuisse, quod adquirere cupit. Et hoc quidem de vilibus et parvis rebus; nam de maioribus et necessariis in domini potestate erit infringere an stabilire negotium."* in: MELICHER: *Kampf* 106. p.

[131] Itt a Lex Visigothorum II, 2, 9. szabályáról van szó, amely azt is kimondja, hogy egy szabad ember sem tagadhatja meg egy rabszolgának, hogy az perbe bocsátkozzon: „*Ut petendi servo alieno responder ingenuus non recuset...Et post tale sacramentum servus pro iniusta petitione, sicut et ingenuus, conponere non moretur. Nec tamen pro eadem conpositionem ultra resultet dominus eius; tantum ut, si minor est actio, quam decem solidi possint valere, servus conpositionis medietatem, hoc est duos semis solidos, cogatur exolvere*." szerk. WOHLHAUPTER 44. p.

[132] Lex Visigothorum VI, 4, 10.: „*Dominus vero, si voluerit, pro servo summam conpositionis exolvat ... si autem noluerit, servum pro culpa tradere non moretur*." Ugyanígy a VII, 2, 3, 4-ben és 14-ben, VIII, 2, 1-ben és VII, 2, 13-ban is megtalálható ez; szerk. ZEUMER 290. p. sqq.

[133] Lásd Lex Visigothorum VII, 3, 1, 2.: „*De usurpationis et plagiatoribus mancipiorum*." szerk. ZEUMER 295. p.

büntették.[134] Még akkor is az urat büntették, ha már időközben – a szolga által elkövetett cselekményt követően – eladta a rabszolgát.[135] Abban az esetben viszont, ha a szolga azután lopta meg (volt) gazdáját vagy okozott másnak kárt, miután gazdája másnak eladta, akkor az új tulajdonost terhelte e tekintetben felelősség, neki kellett a büntetést megfizetnie.[136]

C/ A RABSZOLGÁK ADÁSVÉTELÉVEL ÉS AZ ÁLTALUK KÖTÖTT ÜGYLETEKKEL KAPCSOLATOS SZABÁLYOK

A vizigót törvényalkotók a szerződéskötést befolyásoló akaratszabadságot kívánták biztosítani azzal, hogy kimondták: senki sem kényszeríthető arra, hogy akarata ellenére eladja egyik rabszolgáját. Maga a törvény írja körül azon – egyre gyakrabban előforduló – eseteket, amikor bizonyos személyek felbujtóként arra vesznek rá egy rabszolgát, hogy az a templomba, az egyház oltalma alá meneküljön, ott pedig ura embertelen bánásmódjára panaszkodjon. Ezzel tulajdonképpen az egyháziak közreműködésével a rabszolga eladására vonatkozó nyilatkozatát akarták kicsikarni a – vétlen – tulajdonostól. Az is a rabszolga-tulajdonosok becsapásának gyakori esete volt, hogy egy egyházi személy, vagy egy kívülálló harmadik személy – mint „stróman" – vevőként lép fel, de idegen vagyonból akarja megvenni a rabszolgát, és ilyen ármánykodás következtében az is előfordulhat, hogy a rabszolgát – ura tudta nélkül – ura ellensége veszi meg, a „stróman" a tulajdonos ellenségének adja tovább, vagy egy közelben lakó birtokába kerül a szolga, annak ellenére, hogy a tulajdonos előtt nem válhatott világossá, hogy ez a személy a vele szerződő fél. Ezeknek a fondorlatoknak úgy kívánták elejét venni, hogy az egyházhoz, vagy ellenséghez ily módon került rabszolgát azonnal vissza kellett adni a tulajdonosnak. A „stróman", illetve az, aki az eladó megtévesztésével vette meg a rabszolgát, a vételárat nem kapta

[134] Lex Visigothorum VII, 2, 5.: *„Si dominus cum servo suo ad furtum faciendum ierit, hanc conpositionem non servum, sed dominum inplere iubemus."* szerk. ZEUMER 290. p.
[135] Lex Visigothorum V, 4, 18.: „*Si criminis reatu servus obnoxius ad alterum fortasse dominum donationis, vinditionis aut commutationis titulo tranierit serviturus, hisdem prior dominus aut servum pro culpa tradere aut pro eo conponere conpollendus est*." szerk. WOHLHAUPTER 130. p.

vissza, az eladó azt megtarthatta. A „stróman" ezen kívül még egy – ugyanolyan értékű – másik rabszolgát is kellett adjon az eladónak.[137]

A következő szakaszban arra találunk rendelkezést, hogy a rabszolga új tulajdonosát terheli felelősség a rabszolga korábban elkövetett cselekményei tekintetében. Itt azokról az esetekről van szó, amikor a rabszolgára már megkötötték az adásvételi szerződést, de a szolga korábbi ura birtokában maradt és őt meglopta, vagy másnak okozott kárt. Az a szerződés tehát, amellyel megváltozik a rabszolga felett hatalmat gyakorló személye, mintegy átviszi a felelősséget a következő tulajdonosra.[138] Ez a megoldás analóg a klasszikus és posztklasszikus kori római jogtudományban megismert *noxa caput sequitur* elvére. Ez azt jelenti, hogy a *noxa* a személyt követi, tehát ha a rabszolga lopást követett el, a rabszolga eladását követően a vevőt lehetett perelni a rabszolga kiadására.[139]

Figyelemre méltó az az igyekezet, amellyel az ellenséghez került rabszolgák kiszabadítását igyekeztek szorgalmazni. Rekisvint rendelkezett arról, hogy aki az ellenségtől valahogyan visszaszerez (elrabol vagy megvásárol) egy vizigót rabszolgát, annak a szolga korábbi ura rendelkezésére kell bocsátania azt, de csak a vételár

---

[136] Lex Visigothorum VII, 2, 3.: „*Si servus dum ad alium dominum transit, aliquid de rebus prioris domini involaverit aut abstulerit seu quodcumque damnosum alicui intulerit .. posterior dominus si voluerit, pro servo damnum conpositionis exolvat."* ZEUMER 290. p.

[137] Lex Visigothorum V, 4, 17.: „*Ut nullus servum suum vendat invitus. Sepissime leges oriuntur ex causis, et cum aliquid insolite fraudis existit, necesse est contra notande calliditatis astutiam preceptum nove constitutioni opponi. Conperimus multorum servos vel ancillas ad ecclesiam quorumdam sollicitione confugere et illic de iniusto dominorum imperio sepissime querellari, ut ita intercedentibus clericis religionis obtentu domino necessitatem vinditionis extorqueant. Hic etiam plerumque domino error inponitur, ut aut clericus aut quicumque alius se velut emtor interponat, pretium traditurus alienum, et sub huius argumentatione conludii interdum domino nesciente servus vendatur inimico, adque eveniat, ut in vicina forsitam loca constitutus, eum ille possideat, qui publice nullatenus ad contractum vinditionis accesit. Proinde hac profutura omnibus lege sancimus, ut nullus servum suum vendat invitus; sed clericus aut ecclesie custus, sicut in aliis legibus continetur, excusatum a culpa domino servum amota dilatione restituat. Satis enim videtur indignum, ut in eo loco servi contumaciam rebellionis adsumant, ubi castigationis disciplina et obtemperandi predicantur exempla. Si quis itaque dominum suum in hunc inducit errorem, pretium qui per suppositam personam conparavit amittat; quod ille aut ipso conmercii tempore, qui inducebatur, usurpet sue proprietati habiturus, aut si hoc, posteaquam fuerat inductus, agnoverit, iudicis exsecutione percipiat et servum nihilhominus sue vindicet potestati. Hic autem, qui se ministrum fraudulente vinditionis ingessit, alium paris meriti servum domino, cui instruxit insidias, reformare cogatur, et tam notande fraudis inprobitas precepti huius coerceatur obiectu."* szerk. WOHLHAUPTER 128. p. sq.

[138] Lex Visigothorum V, 4, 18.: „*Si servus pro crimine quocumque contractu ad dominum transerit alterius. … si criminis reatu servus obnoxius ad alterum fortasse dominum donationis, vinditionis aut commutationis titulo tranierit serviturus, hisdem prior dominus aut servum pro culpa tradere aut pro eo conponere conpollendus est*." szerk. WOHLHAUPTER 130. p.

[139] MOLNÁR–JAKAB: *Római jog* 334. p. sq., FÖLDI–HAMZA: *A római jog* 552. p. sq., és SIBER: *Römisches Recht* 173. p.; MAYER-MALY: *Privatrecht* 143. p.

kifizetése vagy valamilyen díj, jutalom ellenében.[140] Ugyanez a szabály a vizigót minta nyomán bekerült a *Lex Burgundionum*ba is.[141]

Térjünk át a formulák rejtette rabszolgavételi szokásokra! Ha megvizsgáljuk a *Monumenta Germaniae Historica* germán formulagyűjteményeket tartalmazó, ZEUMER által szerkesztett kötetét (*Formulae Merowingici et Karolini aevi*),[142] az adásvételi ügyletekkel kapcsolatos formulák az alábbiak szerint oszlanak meg: nagy részük, mintegy 20 formula az ingatlaneladás legkülönfélébb formáihoz szolgál mintául, 8 formula pedig rabszolgák adásvételére vonatkozik. Van viszont egy olyan minta, amely alkalmas lehet mind ingatlan, mind rabszolga eladásának okiratolására is.[143]

Az a körülmény, hogy az ingók adásvételére vonatkozó formulák mind rabszolgák eladását szolgálják, nem feltétlenül jelenti azt, hogy kizárólag rabszolgákkal kereskedtek volna akkoriban, és még azt sem, hogy az ügyletek legnagyobb hányada rabszolgákkal lett volna kapcsolatos. Annak oka, hogy az ingók adásvételéhez használatos formulák mindegyikéből az derül ki mégis, hogy a vétel tárgya rabszolga, másban keresendő. A rabszolgák drágák voltak, valószínűleg kimagaslóan nagy értéket képviseltek az árupiacon, és gyakran cseréltek gazdát. Nemcsak a vétel tárgyának értékessége, hanem a rabszolga valamilyen esetleges fogyatékossága, hibája, illetve az eladó jogosultságaival kapcsolatos vitás helyzetek

[140] Lex Visigothorum V, 4, 21.: „*Quecumque mancipia de regionibus nostris ab adversis hostibus extiterint occupata … ille qui ab oste abstulit, … tertiam partem pretii habeat et mancipia domino nihilhominus reddat. Quod si venditum ab hostibus mancipium fuerit acceptum … ille qui dedit, integrum pretium, et quantum mancipium melioravit acceptum, a domino recipiat moxque illi suum mancipium inexcusabiliter reddat*.” szerk. ZEUMER 226. p.

[141] Lex Burgundionum 56,1.: „*LVI. De servis in Alamannia comparatis. (1) Si quis servum alienum in Alamannia redemerit, aut pretium dominus reddat, aut servum habeat qui redemit; quod tamen a praesenti tempore praecipimus custodiri. (2) Ceterum si ingenuus rogans redemptus fuerit, pretium suum emptori reddat.”* Leges Burgundionum, Constitutiones Extravagentas XXI. 9.: „*Quicumque mancipium alienum de Francis conparaverit, testibus idoneis hoc adprobet, quantum et quale pretium dederit, et hoc testes illi iurati dicant: ‘Nobis preasentibus pretium dare vidimus; sed nec ille, qui mancipium conparavit, nullam fraudem aut conludium cum inimicis fecit’. Quod si testes idonei taliter sacramenta dederint, quantum pretium dedit, tantum recipiat; nec pastum requirat, et mancipium cuius fuerat sine mora reddatur*.” in: MGH LL. nat. Germ. 2,1; 91. és 121. pp.

[142] Megjelent Hannoverben 1882-1886 között, majd 1963-ban ismételten kiadták.

[143] Formulae Augienses, Coll. B 39.: „*In Dei nomine ego ill. venditor et ille emptor. Constat, me tibi vendidisse, quod et ita vendidi, terram, aut mancipium, iuris mei, si mancipius est: nomine ill., si terra est: in loco nuncupante, ubi est, in pago illo, aut in villa, aut in sito illo, terra tantum, quantum, si mansura est: cum adpenditiis eius; et accepimus a te precium adtaxatum inter auro et argento et cavallos et boves et alium precium tantum et tantum, hoc quod ego, homo ill., a die presente in tua trado dominacione habendi, vivendi sive commodandi seu pro anime salute donandi,*

rendezésének biztosítása érdekében volt nagy jelentősége az ügyletről készülő okiratnak. Mindezek ellenére továbbra is kérdéses, hogy vajon lehetséges-e bármiféle érdemi következtetést levonni a formulák kifejezéseiből a koraközépkori rabszolga-kereskedelemre vonatkozóan. Érdekes viszont, hogy e körben sohasem olyan szerződések mintáiról van szó, amelyek kereskedők között köttettek meg, hanem olyanokról, amelyet az eladó azon „végső" vevővel kötött, aki az adott rabszolgát használni fogja. Ez leginkább abból szűrhető le, hogy sohasem szerepel több rabszolga eladása a formulákban, hanem mindig csak egy. A vétel tárgyának beazonosítása és annak rögzítése, hogy nem szenved semmilyen fogyatékosságban, mindig egy bizonyos rabszolgára vonatkozik.

Mindazon funkciók ellenére, amelyek azt mutatják, milyen előnyös volt, ha a rabszolga adásvételéről okiratot készítettek, önmagáról az ügylet lefolyásáról nem sokat tudunk meg a formulákból, hiszen a formulák lényege éppen abban állt, hogy olyan szerződési mintát biztosítsanak, amelyet a legkülönfélébb szerződési körülmények között létrejövő ügyleteknél is alkalmazni lehessen. Kivételt csak egy-két formula jelent, ahol az ügylet lebonyolításáról kiderül, hogy a rabszolgát a vevő egy kereskedőtől vette a piacon,[144] vagy pedig név szerint említik az eladott rabszolgát.[145] A rabszolgák adásvételételekor kötött szerződés egyes lényegi elemeit – már ami a formulákból erről kiderül – a következőkben igyekszem összefoglalni.

Az ügyletek formulában való leírását elsősorban az a mód határozza meg, amely „módszer" szerint a formula megfogalmazást nyer. Itt tehát a stíluson múlik, hogy mi derül ki az adott adásvételi ügylet lefolyásáról. Az ingó dolgok – esetünkben a rabszolgák – eladásához használatos formulák szinte mindegyike szubjektíven fogalmazott, méghozzá az eladó szemszögéből nézve ismerteti az ügyletet.

Bár a Formulae Visigothicae 11. számú okiratmintája egy teljes formulának csak egy része, szövegében jól láthatóak azok a klauzulák, amelyek együttesen jellemzik a legjobban a rabszolgavételi-ügyletet:

---

vel quiquid exinde facere volueris, in omnibus (liberam) ac firmissimam habeas potestatem facere." in: MGH *Formulae,* szerk. ZEUMER 362. p.

[144] Cartae Senonicae 9.: „*in mercado vel in quacumque loco...pretium ad homine negotiante*" in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 189. p.

[145] A név szerint említett rabszolgáról az alábbiakat mondja az eladó: „*quem ante hos dies de homine aliquo nomine illo data mea pecunia, per venditionis titulum visus sum conparasse*" in: Formulae Salicae Merkelianae 12, in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 245. p.

„… annorum circiter tot, nomen ill., qui vobis ex comparato ab ill. iure noscitur advenisse. Definito igitur et accepto a vobis omne pretium, quod in placitum venit nostrum, id est auri solidi numeri tot, quos a te datos et a me acceptos per omnia manet certissimum, nihil penitus de eodem pretio apud te remanisse polliceor. Et tradidi tibi supra memoratum servum, non causarium, non fugitivum, non vexaticium neque aliquiod vitio in se habentem nec cuiuslibet alterius dominio pertinentem; quem ex hac die habeas, teneas et possideas, iure tuo in perpetuum vindices ac defendas, vel quicquid de supra fati servi personam facere volueris, liberam in omnibus habeas potestatem. Quod etiam iuratione confirmo.”[146]

A szerződéskötés körülbelüli idejének és a szerződők nevének megjelölése után kiderül, hogy a felek megegyezése szerint, joguk alapján számolták le az eladónak (a vételi okirat készítőjének) a vételárat *(accepto a vobis omne pretium),* majd következik a vételár közelebbi meghatározása, amely valahány arany *solidus* volt (*auri solidi numeri tot*). Ezután újra említik a vételár átadását *(a te datos et a me acceptos)*, majd pedig a rabszolga és az adásvételi okirat átadására kerül sor *(tradidi tibi supra memoratum servum).* Az áru átadása mellett felsorolják, hogy az mely tulajdonságokkal nem rendelkezik: nem elgyötört, nem szökött, nem epilepsziás,[147] nem szenved egyéb testi hibában *(non causarium, non fugitivum, non vexaticum neque alioquod vitio in se habentem).* A áru jellemzői után rátérnek az eladó szolgáltatására, aki mintegy felhatalmazza arra a vevőt, hogy az adott naptól kezdve bírhatja, birtokolhatja és saját belátása szerint használhatja az árut *(quem ex hac die habeas, teneas et possideas).* Végül pedig ismételten utalnak rá, hogy a vevő mindent szabadon megtehet a rabszolgával, amely tulajdonosi hatalmából adódik *(liberam in omnibus habeas potestatem).*

A bevezető fordulat arra utal, hogy e felek között már volt egy előzetes megállapodás, amelynek végrehajtását jelen okirattal tanúsítják. Az ügylet végrehajtása a vételár átvételéből és a vétel tárgyának megszerzéséből áll. Ebből az is

[146] Formulae Visigothicae 11., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 581. p.
[147] Az epilepszia már az ősi egyiptomi jogban is rejtett kellékhibának minősült, a görögöknél pedig a lepra mellett e betegség esetére korlátozták az eladó fizikai hibákért való helytállását. A rómaiaknál már a Digeszta is redhibiciós okként ismerte az epilepsziát, amely vallási félelmet váltott ki, „szent betegségnek” tekintették. Labeo a D. 21. 1. 3-ban a betegségek közé sorolta. JAKAB É.: *Papiruszok* 50. p. sq.

kiderül, hogy a két szolgáltatás átadása egymáshoz kötött, és az is többé-kevésbé egyértelművé válik, hogy adni kell az egyik szolgáltatást, hogy megkapják a másikat. Ugyanúgy, ahogyan a rómaiak, nem a megállapodást, hanem a szolgáltatások kicserélésének tényét foglalták okiratba. KUNKEL ezen megállapítására az alábbiakban még visszatérek.[148]

Az adásvétel jellege a vizigót formulában csak úgy jelenik meg, hogy utalnak egy korábbi megállapodásukra (*ex comparato*), de a – korábban már egészében idézett – 13. okiratminta a vizigót formuláskönyvből azt jelzi, hogy *bonae fidei* szerződésnek tekintették az adásvételt (*bona voluntate defiuntur*).[149] E körben LEVY mutatott rá, hogy a vulgárjogban a *bona fides* helyett a *bona voluntas* kifejezést találni, amely a szerződő felek konszenzusát jelentette, tehát a vizigót formulában található ügylet egy konszenzuális szerződést jelentett.[150] Ahogyan azt látni fogjuk, a frankok szokásjogát átható Marculf-féle formulák között viszont van olyan, amelyből az szűrhető le, hogy kevésbé a felek konszenzusára helyezik a hangsúlyt, inkább a szolgáltatások kicserélésére, és úgy tűnik, az ügyletről készült okirat csak bizonyítási célokat szolgált.[151]

A római adásvételi okiratokban is ez utóbbi figyelhető meg: a szerződő feleknek nem az volt a céljuk, hogy a megállapodásukat írásban rögzítsék, hanem a már teljesedésbe ment adásvételi ügyletről tájékoztassanak, ezért lényegük a már kicserélt szolgáltatások okiratba foglalása. KUNKEL a római vételi okiratok alábbi sémájával támasztja alá e fenti megállapítását: az okirat kezdetén megállapítják, hogy A megvette (*emit*) B-től az adott tárgyat, és esetlegesen mancipációval átvette (*mancipioque accepit*). Másodikként azt rögzítik, hogy az eladó stipulációban biztosította a vevőnek a dolog birtokának háborítatlanságát, és rabszolgák vagy igásbarmok vételénél a dolog bizonyos hibájának hiányát is garantálta, ez utóbbit többé-kevésbé az *aedilis*i *edictum*ra való utalással tették. Harmadikként pedig azt rögzítették, hogy a vételárat leszámolták, és ha korábban nem esett szó a vevő

[148] KUNKEL: *Epigraphik* 219. p.
[149] Formulae Visigothicae 13, in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 581. p.
[150] LEVY: *Weströmisches* 30. p.
[151] Marculfi Formulae II, 19.: „*Vindiccio de villa...Licet empti vindetique contractus sola precii adnumeratione et rei ipsius traditione consistat, ac tabularum aliorumque documentorum ad hoc*

*mancipio acceperé*jéről, azt is, hogy az eladó átadta a vétel tárgyát.[152] KUNKEL arra is rávilágít, hogy bár a római jogászok műveiből az derül ki, hogy az adásvétel a felek konszenzusával jön létre, ezzel az eladóra elsősorban az áru szolgáltatásának kötelezettségét, míg a vevőre a vételár megfizetésének kötelezettségét rója, de (az eladó oldalán jelentkező) másodlagos kötelezettségek a fent leírt szerződési sémában nem jelennek meg. Ezt az magyarázza, hogy az adásvételi szerződést már teljesítették a felek, tehát ismételten hangsúlyoznunk kell: a rómaiak nem magát a konszenzust foglalták okiratba, hanem a már teljesített adásvételt. KUNKEL nyomán JAKAB ÉVA is rámutat: az okiratok célja nem a megállapodáson nyugvó szerződés írásbeli rögzítése volt, hanem a megkötött, sőt teljesített ügyletet foglalták írásba, hogy az adásvétellel való szerzést és az eladó garanciakötelezettségeit bizonyítani lehessen. Olyan szerzési dokumentumoknak nevezik ezeket, amelyek bizonyítási célok szolgáltak.[153] A fenti okirat-sémában részletesen körülírt eladói garancia-kötelezettségeket nem az adásvételt létrehozó konszenzus alapítja meg, hanem az egy formális kötelezettségvállaló nyilatkozaton, egy stipuláción nyugszik, amelynek elhangzását a felek nyugtázzák: A-nak, a vevőnek megígérték (*stipulatus est*), B, az eladó megígérte (*spopondit*).[154] Az okiratok tehát azt bizonyítják, hogy a római szerződési sémán nyugvó vételi okiratok a hellenisztikus jog papiruszait követik, ahol az adásvétel az áru és a vételár cseréjéből állt, és ezt a cserét rögzítették az okiratok. A vételi szerződések okiratba foglalásának célja a vevő megszerzett tulajdonjogának és az eladó garanciavállalási kötelezettségének rögzítése és bizonyítása volt.[155] Ha visszatekintünk a vizigót formulára, abban is azt láttuk, hogy a szolgáltatások kicserélésének rögzítése adta az adásvételi okiratok lényegét, mintegy nyugtázták a szerződés teljesítését, ebben tehát a görög-római okirati hagyományokat látjuk továbbélni a germán szerződési gyakorlatban.

---

tantum interponatur instructio, ut fides rei facti et iuris ratio conprobetur...” in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 89. p.

[152] KUNKEL: *Epigraphik* 219. p.

[153] Jakab É.: *Stipulationes* 82. p. és KUNKEL: *Epigraphik* 219. p.

[154] KUNKEL: *Epigraphik* 219. p.

[155] KUNKEL: *Epigraphik* 220. p.

A római adásvételi jog erőteljesebb hatása a véleti iratokban rögzített kellékszavatossági ígéreteknél tapasztalható.[156] Ennek igazolására lássunk egy római adásvételi szerződést 142-ből (FIRA III 88.):

„Dasius Breucus emit mancipioque accepit puerum Aalaustum sive is quo alio nomine est, natione Grecum, apochatum pro unciic duabus, DC de bellico Alexandri, fide rogato M. Vibio longo.

Eum puerum sanum traditum esse, furtis noxaque solutum, errorem fugitivum caducum non esse praestari; et si quis eum puerum, quo de agitur, partemve quam quis ex eo evicerit, quo minus emptorem supre scriptum eumve, ad quem ea res pertinebit, uti frui habere possiderque recte liceat; tunc quantum id erit, quod ita ex eo evictum fuerit, tantam pecuniam duplam probam recte dari fide rogavit Dasius Breucus, dari fide promisit Bellicus Alexandri. Idem fide sua esse iussit Vibius Longus. Proque eo puero, qui supra scriptus est, pretium eius xx DC accepisse et habere se dixit Bellicus Alexandri ab Dasio Breuco.

Actum kanabis legionis XIII. geminae, XVII kal. Iunias, Rufino et Quadrato cos.

Appi Procli veterani legionis XIII. geminae. Antoni Celeris. Juli Viatoris. Ulpi Severini. L. Firmitivi. M. Vibi Longi fideiussoris. Bellici Alexandri venditoris.”[157]

Az irat szerint Bellicus, az eladó hite alatt ígérte, hogy helytáll azért, hogy a rabszolgafiút egészségesen adta át, lopás vagy más deliktum miatt nem áll fenn teljesítetlen követelés ellene, nem csavargó, nem szökött, nem epilepsziás: *(Eum puerum sanum traditum esse, furtis noxaque solutum, errorem fugitivum caducum non esse praestari).* Nemcsak a teljes egészében idézett FIRA III 88-ra jellemző az, hogy az eladó csak a rejtett fizikai hibákért vállal garanciát, a FIRA III 87., 89.,132. irata, továbbá a herculaneumi táblák okirattöredékei is ugyanezt a felsorolást hozzák.[158]

---

[156] A római vételi okiratok elsősorban a birodalom keleti területeiről, Dáciából, Fríziából, Herculaneumból, a vandál területekről és Ravennából származnak, főleg ingatlan adásvételéről tanúskodnak, de sok a rabszolga-vétel, igásbarom illetve ló vásárlása, de borvétel is előfordul. Vö. KUNKEL: *Epigraphik* 218. p.

[157] A szerződés szövegét latinul és magyarul lásd: PÓLAY: *A dáciai viaszostáblák* 278. p. sq. és JAKAB É.: *Forum* 135. p.

[158] Ezen okiratok töredékeit és a herculaneumi táblák rabszolgavételi iratainak töredékeit (Tab. Herc. 60., 61., és 62.) is idézi JAKAB É.: *Stipulationes* 79. p.

A rabszolgák és igásbarmok rejtett hibáiért való eladói garancia-klauzulák az *aedilis*ek piacrendészeti tevékenységének[159] következtében kerültek bele a vételi okiratokba.[160] Kezdetben információ-szolgáltatásra kötelezték az eladókat: gondoskodniuk kellett arról, hogy az árult rabszolgák nyakában lévő táblácskán (*titulus*) jól látható legyen annak betegsége vagy hibája (szökött, csavargó, okozott-e kárt, amelyet nem térítettek meg).[161] Ezek a hibák a korábbi szerződési gyakorlatban leggyakrabban felmerülő kifogások alapján kerültek az ediktumokba, majd az okiratokba. Kezdetben tehát kazuisztikus volt a kellékszavatossági okok felsorolása, de céljuk a vevők védelme volt, hiszen az objektív eladói felelősség azt jelentette, hogy akkor is kötelesek voltak helytállni, ha nem tudtak a hibáról. Ulpianus (D. 21. 1. 1. 1.) szerint az *aedilis*ek elrendelik: *„Akik rabszolgákat adnak el, hozzák a vevők tudomására, melyiknek mi a betegsége vagy hibája, melyik szökött vagy csavargó és melyiket terheli noxa; mindezt amikor rabszolgákat adnak el, kötelesek helyesen és nyilvánosan kijelenteni. Ha egy rabszolgát ezekkel (az előírásokkal) ellenkezően adtak el, vagy nem olyan állapotban volt, amit (az eladó) az eladáskor mondott vagy ígért, ami miatt (a vevő) állítja, hogy (az eladó) helytállni köteles: akkor a vevőnek és mindazoknak, akikhez a dolog tartozik, megadjuk a perlési lehetőséget arra, hogy a rabszolga visszavétessék...”*[162]

---

[159] Az *aediles curules* piacfelügyeleti tevékenységéről, a régi Róma piaci kereskedelméről, az *aedilisi stipulatió*król illetve az előttük folyó eljárásról részletesen lásd: JAKAB É.: *Stipulationes aediliciae*, Szeged 1993.

[160] A vonatkozó szakirodalom (a teljesség igénye nélkül): KASER, M.: *Zum Ediktstil*, in: Festschrift Schulz II, Weimar 1951, 25. p. sqq.; UŐ: *Die Jurisdiktion der kurulischen Ädilen*, Mel. Meylan, Lausanne 1963, 173. p. sqq.; KUNKEL, W.: *Epigraphik und Geschichte des römischen Privatrechts*, in: Vestigia, Beiträge zur alten Geschichte 17, (1972), 218. p. sqq.; PRINGSHEIM, F.: *The Greek Law of Sale*, Weimar 1950, UŐ: *Das Alter der ädilizischen actio quanti minoris*, in: ZSSt. 69 (1952), 234. p. sqq.; PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződései*, Budapest 1972; SELB, W.: *Das prätorische Edikt: Vom rechtspolitischen Programm zur Norm*, in: „Iuris professio”, Festgabe für M. Kaser, Wien-Köln-Graz 1986; HONSELL, H.: *Von den ädilizischen Rechtsbehelfen zum modernen Sachmängelrecht*, in: Festschrift Kunkel, Frankfurt 1984, 52. p. sqq; JAKAB É.: *Aediles curules*, in: Acta Jur. et Pol. Szeged 1991, Tom. XL. Fasc. 9, 131. p. sqq.; UŐ.: *Stipulationes Aediliciae*, in: Acta Jur. et Pol. Szeged 1993, Tom. XLIV. Fasc. 7.

[161] Egy Gellius szerinti ediktumtöredék alapján (Gell. N. A. 4,2,1: *„In edicti aedilium, qua parte de mancipiis venundis cautum est, scriptum sit fuit: 'Titulus servorum singulorum scriptus sit curato ita, ut intelligi recze possit, quid morbi vitiive cuique sit, quis fugitivus errove sit noxaque solutus non sit.”* in: JAKAB É.: *Stipulationes* 46. p.

[162] D. 21. 1. 1. Ulp. 1 ad edictum aedilium curulium: *„Aiunt aediles: 'qui mancipia vendunt certiores faciant emptores, quid morbi vitiive cuique sit, quis fugitivus errove sit noxave solutus non sit:eademque omnia, cum ea mancipia venibunt, palam recte pronuntiatio. quodsi mancipium adversus ea venisset, sive adversus quod dictum promissumve fuerit cum veniret, fuisset, quod eius praestari oportere dicetur: emptori omnibusque ad quos ea res pertinet iudicium dabimus, ut id*

Az eladó objektív felelősségének szigorúságát azzal enyhítették, hogy a vevőnek viszonylag rövid határidőt engedtek meg a perindítására: ha a rabszolgán valamilyen hiányosságot észlelt, hat hónapon belül (az adásvételtől illetve az átadástól számítva) elállásra perelhetett az *actio redhibitoriá*val, egy éven belül pedig az *actio quanti minoris*sal vételárcsökkentést kezdeményezhetett (D. 21. 1. 19. 6.).[163]

Bár e fenti ediktum-szöveg megfelelően tájékoztat a kellékszavatossági szabályokról, mégis kialakult a szerződési gyakorlatban az a szokás, hogy az eladó *stipulatio duplae* formájában vállalta a garanciát a dolog hibája vagy elperlése esetére.[164] A dolog elperlése esetére[165] olyan gyakran alkalmazták a garancia-stipulációt, hogy ha el is maradt, a *praetor* egy fikciót alkalmazva úgy kezelte az eladót a *bona fides* elvéből kiindulva, mintha teljesítette volna a *stipulatio duplae*t.[166] Ennek megfelelően vétel jogcímén megadta a keresetet az eladó ellen, ha a vevőtől elperelték a megvett árut.[167]

Ahogyan azt a FIRA III 88. okiratában láttuk, az eladó egyrészt helytáll azért, hogy a rabszolga egészséges, nem szökött, nem csavargó stb., másrészt pedig az esetleges elperlés esetére (*evictio*) a vételár kétszeresét ígérte meg a vevőnek.[168]

PÓLAY a herculaneumi rabszolgavételi szerződések közül a 61. és 62. számúnál, a dáciai táblák közül pedig a 6. és 7-nél állapította meg, hogy a felek az aediliszi ediktumból vették át az alábbi grancia-ígéretet: *„sanum (am) ... furtis, noxave solutum(am), fugitivum(am) erronem non esse praestari.”*[169]

---

mancipium redhibeatur...” in: JAKAB É.: *Forum* 142. p. Kapcsolódó fragmentumok pl. D. 21. 1. 38.; D. 21. 1. 31. 21.; D. 21. 1. 37.

[163] Vö. PÓLAY: *Sklaven-Kaufvertäge* 395. p.

[164] Mayer-Maly Varro: *De re rustica* 2,2,5 és 2,3,5 alapján *stipulatio habere licer*ét említ. MAYER-MALY: *Privatrecht* 116. p. A garancia-stipulációkat lásd: JAKAB É.: *Rabszolgavételek* 251. p. sq.

[165] A dolog elperlése esetén beálló eladói felelősség posztklasszikus illetve jusztiniánuszi szabályairól lásd: KASER: *RPR 2*, 390. p. sq.

[166] Juszniánusznál már nem a dolog tulajdonjogát, hanem annak háborítatlan birtoklását kellett az eladónak biztosítania, amelyet a *habere licere* fordulattal fejeztek ki. Vö. D. 45. 1. 38. pr. Az eladó felelőssége csak akkor állt be, ha a dolog birtokát részben vagy egészben evictio útján egy harmadik személy elvette a vevőtől. KASER: *RPR 2*, 391. p.

[167] JAKAB É.: *Stipulationes* 97. p., a klasszikus kori római evikciós helytállásról lásd: PETERS: *Verschaffung* 200. p. sq.

[168] Ha nem a vételár kétszeresét, akkor a rabszolga elperléskori értékének kétszeresét volt szokás megígérni. JAKAB É.: *Kellékszavatosság* 118. p. sq.

[169] PÓLAY: *Sklaven-Kaufvertäge* 394. p.

Mivel a vizigót formulák is tartalmazzák a kellékszavatossági klauzulát, arra következtethetünk, hogy a késő klasszikus kori római kellékszavatossági szabályok hatottak a formulák megszövegezőinek munkájára.

A *Lex Romana Visigothorum*ban a „*De aedilitiis actionibus*" cím alatt, azaz az *aedilis*i keresetek között találunk egy olyan szabályt, amely a *Codex Theodosianus*ból származik és a *fugitivus*, azaz a szökött rabszolga megvásárlásával kapcsolatos: „*A vevő és az eladó közötti, a rabszolga áráról való megállapodás és ennek írásbeli rögzítése jelenti az adásvételt, melyet egyik fél sem bonthat fel, kivéve, ha a megvett rabszolga bizonyítottan szökött. Ekkor a vevő visszakaphatja a vételárat, persze, ha a rabszolgát visszaadja az eladónak."*[170]

A *Breviarium* utóhatásaként megjelent *Epitomae* is megtartják a Theodosianus-féle szöveget, azonban amíg a császári rendeletben hangsúlyt kap a szökött rabszolga visszaadása a szerződés felbontásának feltételeként, addig az *Epitomae*ból ez a feltétel fokozatosan kikopott.

A *Breviarium* még egy ide kapcsolódó szabályt hoz, de ezúttal a paulusi szentenciákból: *„Ha a jóhiszeműen megvett rabszolga a vevőt megkárosítva szolgálatból szökött meg, a vételárat nem mindig az eladó, hanem az a személy köteles a vevőnek visszaadni, aki a szökést elősegítette, a rabszolgát rejtegette."*[171]

A rabszolgák értéke tekintetében egyébként fontos szerepe volt annak, hogy a rabszolga mögött már hosszú szolgálat állt (ők voltak a *veterana*), vagy még betanítatlanok voltak (*novicius*). Ez utóbbiak ugyanis engedelmesebbek voltak, és könnyebben alkalmazhatták őket új szolgálatra, ezért magasabb áron lehetett őket eladni.[172] Az aediliszek piaci tevékenységének köszönhetően a rabszolgák *veterator* vagy *novicius* létét ugyanúgy fel kellett tüntetni a *titulus*ukon, mint származásukat és hibáikat.[173]

---

[170] Lex Romana Visigothorum, Codicis Theodosiani, III. könyv, IV. cím interpretációja: *„Cum inter emptorem ac venditorem de mancipii pretio convenerit et fuerit conscripta venditio, nullatenus poterit revocari, nisi forte ille qui emit mancipium probaverit fugitivum, et tunc habebit licentiam pretium recipere, si mancipium reddiderit venditori."* szerk. HAENEL 76. p.

[171] Lex Romana Visigothorum, Pauli Sententiarum II, 18, 8.: „*Servus bona fide comparatus si ex veteri vitio fugerit, non tantum pretium dominus, sed ea, quae in fugam abstulit, reddere cogetur*." szerk. HAENEL 366. p. sqq.

[172] JAKAB É.: *Stipulationes* 50. p.

[173] JAKAB É.: *Stipulationes* 47. p.

Egy másik paulusi szentencia pedig a kellékhiányos rabszolgával kapcsolatos: *„A megvett hibás rabszolgát hat hónapon belül lehet visszaadni rejtett hibája miatt.”*[174]

A kellékszavatossági klauzulák hasonlósága, a vételár leszámolásának többszöri rögzítése, a dologátadás tényének hangsúlyozása valamint az eladó azon felhatalmazása, hogy a vevő jogosan használhatja, bírhatja és birtokolhatja a megvett dolgot, mind azt bizonyítják, hogy közvetlen kapcsolatban állt egymással a posztklasszikus kori római szerződési szokások és a vizigót adásvételi gyakorlat. Az okiratok szóhasználata arra enged következtetni, hogy a római adásvételi okiratok (amelyek egyébként a hellenisztikus okiratkészítési szokásokat tükrözik)[175] nagymértékben hatottak a vizigótok szerződési gyakorlatára.

A rabszolgák adásvételével kapcsolatos vizigót szokásjogi szabályok és a szerződési gyakorlat vizsgálata után térjünk vissza a *Lex Visigothorum* normatív szabályaihoz! A rabszolgák adásvételére vonatkozó rendelkezések után „vegyes jellegű” szabályokat találunk, amelyek valamilyen módon az adásvételi ügyletek lebonyolításával kapcsolatosak. Ide sorolható azon dolgok eladásának és elajándékozásának kérdése, amelyeket csak egy jogvitában lehetett volna kiadni, de azt már hamarabb jogellenesen áruba bocsátották vagy elajándékozták. Ha tehát valaki még azt megelőzően rendelkezett volna a dolog elidegenítéséről, hogy a perben bizonyította volna tulajdonjogát, azaz mielőtt legyőzte volna a másik felet, akkor ezt a felet megillette a dolog, azt azonnal a birtokába kellett adni, és a dolog kiadására indított pert akkor sem lehetett folytatni, ha egyébként a dologról rendelkező felperes keresete megállt volna. Abban az esetben viszont, ha a felperest nem illette meg a dologról való rendelkezés joga, és így adta vagy ajándékozta el a dolgot, a pernyertes másik félnek a vitás dologgal egyenértékű másikat, vagy annak ellenértékét kellett adni, mivel a vitatott dologról folyó per befejezése előtt jogtalanul rendelkezett a dologról.[176]

---

[174] Lex Romana Visigothorum, Pauli Sentantiarum II. 18, 2.: „*Redhibitio vitiosi mancipii intra sex menses fieri potest propter latens vitium*” szerk. HAENEL 364. p. sq.

[175] A hellenisztikus papiruszokban fellelhető kellékszavatossági klauzulákról illetve a görög és római jogterületeken fellelt kellékszavatossági okként jelentkező betegségek (epilepszia, lepra) jogi megítélésének összehasonlításáról részletesen lásd: JAKAB É.: *Papiruszok* 41-57. pp.

[176] Lex Visigothorum V, 4, 20.: „*Si res ille vendantur aut donentur, que prius debuerint per iudicium obtineri. Si quis rem, que est per iudicium repetenda, priusquam adversarium iudicialiter superaret,*

Összességében nézve a vizigót törvénykönyv adásvétellel kapcsolatos szabályairól – más germán népek szokásjogi gyűjteményeivel összehasonlítva – megállapíthatjuk, hogy a vizigótok szabályozási igényéhez foghatót máshol nem lehet találni. A *Liber iudiciorum* mind a szabályok számát, mind pedig a rendszerezésre irányuló igyekezetet tekintve kiemelkedik a germán jogforrások közül.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden, az adásvétellel kapcsolatos probléma a fent nevezett cím alatt került volna tárgyalásra. Azt sem jelenti, hogy az adásvételre vonatkozó kérdéseket a *Liber iudiciorum* a maguk teljességében összefoglalta volna. Érthető tehát, hogy a tolvajtól való tudatos vagy nem tudatos vásárlás szabályai a *„De furtibus et furtis"* cím alatt kaptak helyet.[177]

A *Liber iudiciorum* még ha nem is átfogó jellegű, de tervekkel telinek és – más jogforrásokkal összehasonlítva – gazdagnak tűnik. Ezzel azonban még semmit sem mondtunk arról, hogy a benne megjelenő szabályok az árucsere rugalmassága tekintetében megfeleltek-e a fejlettebb kereskedelmi igények szükségleteinek.

D/ A RÓMAI ÉS A GERMÁN ADÁSVÉTEL KONCEPCIÓJÁRÓL

Már jelen fejezetben, értekezésem elején fontos rámutatni arra, hogy a germán népek a római jogi gyakorlattól eltérően kezelték az adásvételi szerződést. Míg a klasszikus római jogban az adásvétel konszenzuális szerződés, addig a germánok adásvételi ügylete a névtelen reálszerződésekhez áll a legközelebb. A klasszikus római jogban – Gaius szerint – az adásvétel a vételárról való megállapodással jön létre, még akkor is, ha a vételárat még nem számolták le és semmiféle foglalót sem adtak, ugyanis a foglaló az adásvétel megkötésének puszta jele.[178] Gaius tehát azt hangsúlyozta, hogy sem a szerződés megkötésének formája, sem tanúk jelenléte, sem a dolog átadása, és

---

ita vendiderit vel donaverit alicui aut forsitan tradiderit occupandam, ut absque audientia iudicantis privetur dominium possessoris, ipse, qui possedit, per exsecutionem iudicis rem, que occupata fuerat, statim recipiat nec de eius postmodum repetitione contendat, etiam si bona sit causa petentis. Ille vero, qui hoc vendidit aut donabit vel occupari precepit, quod iuste vindicare nullatenus potuit, eiusdem meriti rem aut pretium ei, a quo victus fuerit, repensare cogatur; quia rem, antequam vindicaret, fecit invadi." szerk. WOHLHAUPTER 130. p.

[177] Lex Visigothorum VII, 2, 8. és VII, 2, 9. szerk. ZEUMER 291. p. sqq.

még a foglaló átadása sem volt szükséges feltétel a kötelem létrejöttéhez.[179] Ulpianusnál is azt találjuk: *„nyilvánvaló, hogy az adásvételnél szükség van a megegyezésre. Ha egyébként magában a vételben nem egyeznek meg a felek, vagy a vételárban, vagy valami másban, az adásvétel nem befejezett*" (D. 18. 1. 9. pr. Ulp. 28 ad Sab.).[180]

A veszélyviselés átszállásának kérdése kapcsán is a vétel befejezettsége a döntő momentum. Paulus a D. 18. 6. 8. pr-ban leírja, hogy akkor perfekt a vétel, ha a felek meghatározták a vétel tárgyát, megegyeztek a vételárban, és nem kötnek ki feltételt.[181]

A posztklasszikus korban ugyan az adásvétel majdhogynem elvesztette konszenzuál-szerződési jellegét,[182] de Jusztiniánusznál már ismét a konszenzuális szerződések között találjuk:[183] *„az adásvétel megtörténik, mihelyt a felek az árra nézve megegyeznek, bár a vételárat még ki sem fizették és foglalót sem adtak. Amit ugyanis foglaló címén adnak, az a megkötött adásvétel jele. Ez azonban csupán azokra az adásvételekre vonatkozik, amelyeket írásba foglalás nélkül kötöttek, mert az ilyen adásvételeknél semmi újítást sem vezettünk be."* (Iust. inst. 3. 23 pr.)[184]

Amíg a *bona fides* fogalmát a római jogászok már a Kr. e. III-II. század folyamán – a forgalmi élet nyomására – kialakították,[185] addig a germán népek jogában a *bona fides* jelentőségének felismerése nem jelenik meg az adásvételi szerződések megkötésének megítélésekor. Náluk a vételár megfizetésével jön létre

---

[178] Gai. 3.139.: *„Emptio et uenditio contrahitur, cum de pretio conuerit, quamuis nondum pretium numeratum sit ac ne arra quidem data fuerit. Nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et uenditionis concractae."* Vö. JAKAB É.: *Forum* 114. p.

[179] JAKAB É.: *Sale with earnest money* 1. p.

[180] D. 18. 1. 9 pr. Ulp. 28 ad Sab.: *„In venditionibus et emptionibus consensum debere intercedere palam est: ceterum sive in ipsa emptione dissentient sive in pretio sive in quo alio, emptio imperfecta est..."* Vö. JAKAB É.: *Forum* 116. p.

[181] D. 18. 6. 8. pr.: *„Necessario sciendum est, quando perfecta sit emptio: tunc enim sciemus, cuis periculum sit: nam perfecta emptione periculum ad emptorem respiciet. Et si id quod venierit apperebat quid quale quantum sit, sit et pretium, et pure venit, perfecta est emptio."* Vö. MOLNÁR I.: *A római magánjog* 198. p. MOLNÁR IMRE a fragmantumhoz kapcsolódó jegyzetében kitér a szöveg eredetére vonatkozó vita résztvevőinek munkáira is.

[182] Ez a készvétel megerősödésével és azzal magyarázható, hogy értékesebb dolgok eladásánál kötelező volt az írásbeliség. FÖLDI–HAMZA: *A római jog* 499. p.

[183] Részletesen lásd: KASER: *RPR 2*, 386. p. sq.

[184] Ford. JAKAB É.: *Forum* 114. p.; I. 3. 23 pr.: *„Emptio et venditio contrahitur, simulatque de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit ac ne arra quidem data fuerit. Nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et venditionis concractae. Sed haec quidem de emptionibus et venditionibus, quae sine scriptura consistunt, optinere oportet: nam nihil a nobis in huiusmodi venditionibus innovatum est."* A római adásvétel történetének rövid összefoglalását lásd: MAYER-MALY: *Privatrecht* 109. p.

[185] MOLNÁR I.: *A római magánjog* 148. p.

érvényesen a kötelem a felek között, és – amint azt a források mutatják – néhol még az ügylet okiratba foglalása is érvényességi feltétele a szerződéskötésnek. Ha a posztklasszikus hagyomány szerint próbálnánk meg besorolni a germán adásvételt, akkor az innominát reálkontraktusok csoportjába tartoznának.[186] Reál-jellegüket az biztosítja, hogy a kötelem létrejöttéhez valamilyen dologátadás is szükséges a felek megegyezésén kívül. Tekintettel arra, hogy a germán népjogok ugyanolyan erővel ruházták fel a cserét, mint az adásvételt,[187] elképzelhető, hogy a germánok e két árucsereügyletét a klasszikus kori tényállások (Paul. 19. 5. 5. pr és Ulp. D. 2. 14. 7. 2.) közül a *do ut des* csoportjába kellene besorolnunk.[188]

RUSZOLY JÓZSEF e kérdésben arra mutat rá, hogy a germán viszonyok között nehéz lett volna a konszenzus bizonyítása, többek között ezért volt gyakoribb a készvétel, ahol a szerződéses szolgáltatásokat azonnal teljesítették a felek.[189]

Az árucserével kapcsolatos szabályokat fentebb ismertettem, mégis úgy gondolom, néhány rendelkezést érdemes részletesebben boncolgatni.

E/ A „RÉSZLETRE VÉTEL" LEHETŐSÉGEI

Tekintettel arra, hogy jelen munka során kizárólag az adásvételi szabályokat veszem nagyító alá, ezeken keresztül kívánom megvizsgálni azt, milyen mértékben nyitották meg a vizigótok annak lehetőségét, hogy a szerződő felek túllépjenek a készvétel keretein, tehát elválasszák egymástól a szerződéskötés és a szolgáltatások teljesítésének mozzanatát.

---

[186] Az „innominát reálszerződés" kifejezés még a jusztiniánuszi jogban sincs jelen, csak a középkorban válik használatossá. Vö. FÖLDI–HAMZA: *A római jog* 493. p. A „csere-jellegű" ügyleti típusokról részletesen lásd: KASER: *RPR 2*, 332. p. és 420. p. sqq.

[187] Lex Visigothorum V, 4, 1.: „*Conmutatio, si non fuerit per vim et metum extorta, talem qualem et emtio habeat firmitatem*.", in: ZEUMER: *Leges Visigothorum Antiquiores*, 151. p.; Codex Euricianus 293.: *„Conmutatio talem qualem emptio habeat firmitatem."*, in: WOHLHAUPTER: *Gesetze der Westgoten* 12. p.; in: *Leges Visigothorum Antiquiores*, szerk. ZEUMER 9. p. és Lex Baiuwariorum XVI, 8.: „*Commutatio, hoc est quod cambias, talem qualem emtio habeat firmitatem*." szerk. VON SCHWIND 436. p.

[188] Vö. D. 19. 4. 1. 2.; D. 18. 1. 1. 1.; D. 19. 5. 22. A csere és az eladási bizomány innominát szerződési jellegéről lásd MAYER-MALY: *Privatrecht* 133. p.

[189] Az adásvétel csak a XII-XV. században, a városi és céhjog nagyiramú fejlődésének köszönhetően vált ismét konszenzuális szerződéssé. RUSZOLY J.: *Európa jogtörténete* 362. p.

A vizsgálódás kiindulópontjaként térjünk vissza időben az V. századi a *Codex Euricianus*hoz, amelynek 286. szakasza szinte változatlan szöveggel a *Liber iudiciorum* V, 4, 3. szakaszában bukkan fel ismét.[190] Ezek szerint egy írásba foglalt adásvételi szerződés teljes erővel bír. Egy másik szakasz azt mondja ki, hogy e szerződésben fel kell tüntetni a szerződéskötés napját és évét.[191] Ugyanez érvényesül, ha – bár nem foglalták írásba a szerződést – a vételár átadását tanúkkal bizonyítani lehet. Ha ezt szorosan értelmezzük, kétségeink merülhetnek fel afelől, vajon a szerződés írásba foglalása esetén is szükséges volt-e a vételár átadása. Ha megnézzük azon alábbi szabályokat, amelyek a szolgáltatás nem teljes mértékű teljesítése esetére is kimondják a szerződés érvényes létrejöttét, akkor lehetségesnek tűnik az, hogy az adásvételi szerződés lényegi elemének a vételár megfizetését, nem pedig a megvett dolog hiánytalan átadását tekintették. A szerződést létrehozó mozzanatot pedig okirattal vagy tanúkkal lehetett később bizonyítani.

Ahogyan már korábban utaltam rá, a teljes vételár megfizetésével megvalósuló szerződéskötés mellett fennállt annak a lehetősége, hogy *„pars pretii data est et pars promissa”*,[192] azaz a vételárnak csak egy részét adják át, másik részének átadását pedig stipuláció formájában ígérjék meg. E konstrukció előnye, hogy nem hiúsult meg a szerződés pusztán amiatt, hogy a vevő nem tudta a szerződéskötéskor rögtön megfizetni a teljes vételárat. (Nincs tehát *lex commissoria*, amely jogvesztő záradékot a klasszikus kori római jogban általánosan alkalmaztak. E római jogi megoldásra hamarosan kitérek.)

A vizigótok jogára az volt jellemző, hogy ha a vevő a kitűzött időpontban sem egészíti ki a hiányzó résszel a vételárat, akkor kamatot kell fizetnie, vagy – a felek megállapodása alapján (*lex contractus*) – vissza kell adnia a vétel tárgyát.[193] Az eladó

---

[190] Codex Euricianus 286.: „*Venditio per scripturam facta plenam habeat firmitatem. Si etiam scriptura facta non fuerit, datum praetium testibus conprobatur, et emptio habeat firmitatem. Venditio, si fuerit violenter extorta, id est aut metu mortis aut per custodiam, nulla valeat ratione.”* in: *Leges Visigothorum*, MGH LL. nat. Germ. 1. szerk. ZEUMER 8. p.

[191] Lex Visigothorum II, 5, 2 Antiqua: *„De pactis et placitis conscribendis. Pacta vel placita, que per scripturam iustissime hac legitime facta sunt, dummodo in his dies vel annus sit evidenter expressus, nullatenus immutari permittimus.”* szerk. ZEUMER 79. p.

[192] Codex Euricianus 296.: „*Si pars pretii data est, pars promissa, non propter hoc venditio facta rumpatur; sed si emtor ad placitum tempus non exhibuerit praetii reliquam portionem, pro parte, quam debet, solvat usuras; nisi hoc forte convenerit, ut res vendita reformetur.”* szerk. WOHLHAUPTER 16. p.

[193] A Codex Euricianushoz hasonlóan találjuk meg ezt a szabályt a Lex Visigothorum V, 4, 5-ben: „*Si pars pretii data est et pars promissa, non propter hoc vindicio facta rumpatur; sed si emtor ad*

természetesen fizetési haladékot is adhatott a vevőnek a vételár kiegészítésére. Mivel mindezekről nem áll rendelkezésünkre több információ, továbbra is kérdéses, hogy az adásvételi szerződés azon módjának esetén, amikor a vételárnak csak egy részét fizeti ki a vevő a vétel tárgyának átvétele mellett, a vételárrész megfizetése, vagy pedig a dolog átadása hozza létre a kötelmet a szerződő felek között.

Összehasonlítva a többi koraközépkori szokásjogi gyűjteménnyel, a vizigótok ezen szabálya kiemelkedik közülük, hiszen náluk az adásvételi szerződés esetén a részletfizetés lehetővé válik. Bár a *Lex Baiuwariorum* számos javaslatot köszönhet a vizigót jognak, a részletfizetéssel kapcsolatos szabályoknak nem találjuk nyomát benne, annak ellenére, hogy már rendelkezésükre álltak a részletfizetés engedélyezésére vonatkozó vizigót minták. Ez a tény is azt erősíti, hogy még mindig megfejtetlen a bajor törvényszerkesztők és a vizigót jogi minták, előzmények kapcsolata. Látszólag ugyanis a részletfizetéssel kapcsolatos minták alkalmasak lettek volna a „recepcióra", a bajor törvényszerkesztők mégis felülbírálták a vizigót „ötleteket". Sokkal kisebb érdeklődésre adtak tehát okot e vizigót szabályok, mint ahogyan ezt joggal feltételeznénk. Másrészről viszont a bajor érdeklődés hiányából a vizigót előzmények minőségi hiányosságaira is következtethetünk.

A *„pars pretii data est et pars promissa"*-val a klasszikus római jogban is találkozunk. Cervidius Scaevola a D. 33. 7. 27. 3-ban egy hagyományos és az egyik örökös jogvitáját részletezi és írja le véleményét. Számunkra azért fontos ez a fragmentum, mert a tényállás központi kérdése egy olyan borvétel, ahol az eladó (az örökhagyó) a vételár egyharmadát kapta csak meg,[194] és e vételárrész elfogadását a *„partem tertiam pretii pro eo acceperat"* kifejezésekkel találjuk meg. A jogeset elemzése során JAKAB ÉVA rávilágít, hogy a *pars pretii* elfogadását részletfizetésként és foglalóként (*arrha*ként) is értelmezhetjük. Ezután összefoglalja azokat a Digeszta-helyeket, ahol a felek *pars pretii* megfizetésében állapodnak meg. A D. 18. 5. 10-ben egy ingatlan-adásvétel során a részletfizetés lehetőségét a felek szoros fizetési határidő

---

placitum tempus non exibuerit pretii partem, quam debet, solvat usuras; nisi hoc forte convenerit, ut res emta venditori debeat reformari." szerk. WOHLHAUPTER 122. p.

[194] JAKAB ÉVA „*Ein fundus cum instrumento legatus und der 'verbliebene Wein': Scaevola D. 33. 7. 27. 3. zum Kauf mit Anzahlung*" című tanulmányában e fragmantum elemzésével világítja meg az *instrumentum fundi* jogi fogalmát, a borvétel azon formáját, amikor egy speciális *lex dicta* kíséri az ügyletkötést, kitérve az *arrha*, a *pars pretii* és a *lex commissoria* kapcsolatának változásaira. JAKAB É.: *Fundus* 177-209. pp.

kikötésével kombinálják: ha a vevő a határidő leteltéig nem egészíti ki a vételárat, az adásvétel hatályát veszti, tehát bontó feltételt visznek a szerződéses megállapodásba.[195]

A D. 18. 3. 6. 2 Scaev. 2 resp.-ban a vételárhátralék megfizetési határidejének kitűzése mellett a felek a *lex commissoriá*ban is megegyeznek.[196] A *pars pretii* megfizetését tehát egy *lex dictá*val kombinálják, amely szerint a vevőnek határidőn belül ki kell egyenlítenie tartozását, ellenkező esetben érvényre jut a jogvesztő záradék: a már kifizetett vételárrész az eladónál marad, és a dolog „meg nem vett"-nek („nicht gekauft") minősül.[197]

E két szöveghely mellett a D. 18. 3. 4 pr. 1. és a D. 4. 4. 38 pr. fragmentumokban is a részletre vétel tényállásait találhatjuk. A szerződő felek megállapodása mindegyik esetben viszonylag egységesen jelenik meg: a *pars pretii* megfizetését következetesen azzal a *lex dictá*val kötik össze, amelynek értelmében, ha a vételárat nem egészítik ki teljes mértékben a kikötött határidőig, a vétel tárgyát „meg nem vettnek" minősítik. A *pars pretii* megfizetését tehát a szerződési gyakorlatban csaknem kivétel nélkül *lex commissoria* szerződésben való kikötésével kapcsolják össze. A vételárrészként leszámolt összeget ugyan *pars pretii*-ként jelölték, de a jogászok nem helyeztek hangsúlyt arra, hogy pontosan körülírják, mit is takar ez a kifejezés, sokkal inkább azt emelték ki, hogy a vételárhátralékot egy meghatározott határidőn belül meg kell fizetni. A tanulmányban felsorakoztatott példák szerint tehát a gyakorlatban a határidő kitűzése és a jogvesztő záradék kombinációja sokkal fontosabb szerepet kapott a felek megállapodásában, mint a vételárelőleg jogi megítélése.[198]

Mindezek alapján lehetőség nyílik a klasszikus kori római jogi és a vizigót szabályok rövid összevetésére. A vizigótok jogában két egymást követő szabályban is önálló rendelkezést találunk a vételárrész átadásával létrejövő árucsere-szerződés megkötésének lehetőségére, és a foglalóadással kombinált árucsere-ügyletekre. Náluk tehát egyértelműen el tudjuk határolni az ügyletkötés e két formáját. A klasszikus római jogból merített példák viszont azt mutatják, hogy a *pars pretii* kifejezés

[195] JAKAB É.: *Fundus* 196. p. sq.
[196] A fragmentum jogi megítéléséről és a *lex commissoriá*ról részletesen lásd: KNÜTEL: *Stipulatio poenae* 221. p. sqq.
[197] JAKAB É.: *Fundus* 197. p. sq.
[198] JAKAB É.: *Fundus* 200. p. sq.

nemcsak vételárelőleg megfizetéseként, hanem foglalóadásként is értelmezhető. A szerződő felek gyakran nem *pars pretii*-nek, hanem *arrá*nak nevezik azt az összeget, amelyet a vevő előlegként átad az eladónak, és amelyet ugyanolyan jogvesztő szerződési klauzulával kapcsolnak össze, mint a *pars pretii*t: ha a vevő nem egészíti ki a teljes vételárra, az eladó megtarthatja az átadott összeget, emelett a dolgot „meg nem vettnek" tekintik. A fentebb már említett D. 18. 3. 6 pr.-ban Scaevola a vevő előzetes fizetését *arrá*nak is nevezi: *„quod arrae vel alio nomine datum esset",* amely azt jelzi, hogy bárhogyan is nevezik meg a felek az átadott vételárrészt, annak jogi sorsára a *lex dicta* lesz döntő befolyással.[199] Ha megállapodnak a *lex commissoriá*ban, és a vevő nem teljesíti a feltételt, az eladó a vétel tárgyát meg nem vettként kezelheti és az előleget is megtarthatja.

Amint látjuk, a klasszikus jog gyakorlatában keveredik a részletfizetés és a foglaló alkalmazása, a vizigótok pedig elhatárolták egymástól e két jogintézményt. Míg a római jogi példákban következetesen a *lex commissoriá*t kombinálták az előzetes részteljesítéssel, addig a vizigótok jogában nem látható ennek diszpozitív érvényesülése, csak akkor képzelhető el náluk a jogvesztő klauzula vevő hátrányára való alkalmazása, ha e klauzulában a szerződő felek kifejezetten megegyeztek.

Tekintettel, hogy már többször utaltam arra, hogy a vizigótok önálló jogintézményként kezelték a foglalót, lássuk az *arrhá*ra vonatkozó kutatásokat.

F/ AZ *ARRHÁ*VAL KÍSÉRT ADÁSVÉTEL

Az ügyletkötésre, az ügylet lebonyolítására, különösen pedig a szolgáltatások kicserélésének a szerződéskötéstől való elválasztására az *arrha,* mint foglaló döntő kihatással volt.[200] Itt annak lehetőségéről van szó, hogy az *arrha*, tehát egy szimbolikus tárgy vagy pénzösszeg átadásával és átvételével egy jövőben teljesítendő kötelezettséget lehetett megalapítani.

---

[199] JAKAB É.: *Fundus* 200. p. sq.

[200] Erről bővebben lásd: KASER: *RPR 2,* 387. p. sqq.; STOBBE: *Vertragsrecht* 50. p. sqq.; LEVY: *Weströmisches* 232. p. sqq.; OGRIS: *arrha*, in: HRG 1, 230 és kk. h.; VISKY: *Wirtschaftskrise* 123-141. p. sqq.; HÜBNER: *DPR* 535. p. sqq.; GIERKE: *DPR 3*, 365. p. sqq.; HEUSLER: *Institutionen 1*, 84. p. sqq. ; ZIMMERMANN: *Law* 230. p. sqq.

Az *arrha* fogalmát és intézményét a római joggyakorlat görög jogból vette át. Maguk a görögök pedig – tekintettel virágzó kereskedelmükre – valószínűleg a főniciaiaktól tanulták meg használatát.[201] A görögöknél a foglalóban való megállapodás rendszerint megelőzte a szerződéskötést, és maga a foglaló egy pénzösszeg vagy egy tárgy, főleg gyűrű volt. Átadása egyrészt szerződési biztosítékként, másrészt részteljesítésként szolgált, ha ugyanis teljesítették a szerződést, a foglaló beszámított a vételárba. A római Egyiptomból származó papiruszok arról tanúskodnak, hogy az adásvételi ügyletek szerződő felei szívesen fizettek *arrabon*t azért, hogy a szerződés teljesítéséhez főződő érdeküket biztosítsák, ha ugyanis a vevő nem fizette ki a vételár maradék hányadát, elvesztette az *arrabon*t és annak lehetőségét, hogy megszerezze a vétel tárgyát. JAKAB ÉVA ezt *arrabon*-ügyletnek nevezi, és jelzi, hogy leginkább szóban kötötték a felek.[202] SCHWARZ az alábbiakban foglalta össze az adásvétel során adott *arrha* funkcióját: az eladó kinyilvánítja, hogy az *arrhá*t megkapta, és abban az esetben, ha a vevő kifizeti neki a vételárhátralékot, az átruházó okiratot át fogja neki adni az árura vonatkozóan, ellenkező esetben az átvett *arrha* kétszeresét kell megtérítenie a vevőnek; ha a vevő nem fizeti ki a vételárhátralékot, az *arrha* az eladónál marad.[203]

JAKAB ÉVA a papiruszokban nyomon követhető *arrha* funkcióiról írt tanulmányában[204] SCHWARZ mellett PRINGSHEIM – a görög vételi jogban használatos elméleti *arrha*-fogalom megalkotójának – véleményét is közreadja. E szerint az *arrha* mindkét szerződő fél felelősségének korlátozója: az átadó elveszti, ha nem teljesíti ígéretét; az átvevőnek pedig fizetnie kell valamit (a vételárat, vagy az *arra* értékének kétszeresét), ha ő nem teljesíti az ígéretét.[205]

A görög *arrha* azonban nem elméleti síkon, hanem a szerződési gyakorlatban, az okiratokban ragadható meg a legjobban. Egy dokumentum utal arra, hogy ha

[201] Visky Károly ezt a kapcsolatot azzal magyarázza, hogy az *arrhá*t görögül *arrabôn*nak nevezték, amely a szemita *arubbâ* kifejezésből származik. VISKY: *Wirtschaftskrise* 123. p.
[202] JAKAB É.: *Fundus* 209. p. sq.
[203] A. SCHWARZ: *Die öffentliche Urkunde im römischen Ägypten*, Leipzig 1920, munkájából Jakab Éva idéz: JAKAB É.: *Sale with earnest money* 2. p. sq.
[204] JAKAB É.: *Sale with earnest money in the papyri: Small corrections to Pringsheim,* Symposion 2001, *megjelenés alatt, (kéziratban)*
[205] F. PRINGSHEIM: *The Greek Law of Sale*, Weimar 1950, 376. és 408. pp.-t hozza JAKAB É.: *Sale with earnest money* 3. p.

Ammonios nem ruházza át a tulajdonjog, ... ezüst drachmát köteles megfizetni;[206] míg egy másik irat az eladó alábbi nyilatkozatát tartalmazza: ha megkapom a vételárhátralékot, de nem ruházom át a tulajdonjogot, meg kell fizetnem neked az *arrabon* kétszeresét.[207] A JAKAB ÉVA által megvizsgált minden okirat azt a szokást tükrözi, hogy ha az eladó azzal a feltétellel ígéri meg a tulajdonjog átruházását, hogy a vevő megfizeti a teljes vételárat. Az eladó szolgáltatását az *arrabon* kétszerese megfizetésének büntetésével igyekeznek biztosítani. PRINGSHEIM azt állapította meg az iratok elemzésének eredményeként, hogy minden olyan vételnek, ahol foglalót adnak át, automatikus következménye az eladó azon felelőssége, hogy nemteljesítése esetén a foglaló kétszeresét kell visszaadnia a vevőnek. Ha tehát az eladó nem kapja meg a vevőtől a vételár hiányzó részét, és emiatt utasítja vissza a tulajdonjog átruházását, meg kell fizetnie a foglaló *duplum*át.[208] PRINGSHEIM e megállapításához JAKAB ÉVA azt a kritikai megjegyzést fűzi, hogy PRINGSHEIM elmélete nem veszi figyelembe a felek magánautonómiáját, esetleges konkrét megállapodásuk lehetőségét, másrészről viszont kitart az *arrha* háttérben meghúzódó jogi lényege mellett.[209] JAKAB ÉVA szerint az *arrha* inkább speciális sajátossága a görög ingatlan-adásvételi ügyleteknek a Kr. u. I-II. században, az iratokban ugyanis az eladó csak arra az esetre ígéri meg a foglaló kétszeresének visszafizetését, ha ő annak ellenére tagadná meg a tulajdonjog átruházását, hogy megkapta a teljes vételárat. Ez az egyedi eset pedig nem képezheti alapját általánosan kötelező szabályok feltételezésének. Az iratokból azonban az is egyértelműen kiderül, hogy az adásvételi ügyletek jelentős részében a felek szigorú teljesítési határidőket rögzítettek. Ha a kikötött határidőn belül a vevő nem tudta kiegészíteni a már átadott előleget a teljes vételárra, elvesztette jogát a vétel tárgyára: az eladó megtarthatta a már megkapott vételárrészt és joga volt másnak eladni ugyanazt a dolgot.[210]

A rómaiak is a szerződéses gyakorlatban kerültek kapcsolatba a görög foglalóval: a keleti provinciákban illetve a görög kereskedők által használt okiratok

[206] BGU 240 26-27. sora, in: JAKAB É.: *Sale with earnest money* 14. p.
[207] P. Vindob. Sal. 4, 11. 13-14. sora, in: JAKAB É.: *Sale with earnest money* 14. p.
[208] PRINGSHEIM: *The Greek Law of Sale* 412. p. sqq.-ra JAKAB É. hivatkozik, in: *Sale with earnest money* 15. p.
[209] JAKAB É.: *Sale with earnest money* 15. p.
[210] JAKAB É.: *Sale with earnest money* 27. p.

olyan üzletkötési szokásokat közvetítettek a római lakosság számára, amelynek következtében az *arrha* a kereskedelmi kapcsolatok útján beszivárgott a római jogba.

A klasszikus korban azonban a foglaló kevésbé szerződéses kötelezettség teljesítését biztosító szolgáltatásként, hanem a szerződéskötés jeleként élt a gyakorlatban. Foglaló gyanánt adtak tárgyat, leggyakrabban gyűrűt, de ugyanúgy pénzösszeget is.[211] Az *arrha* tehát a klasszikus kori római jogban is foglalót jelentett, az adásvételi szerződés megkötésének jele volt, és egyben bizonyította is a konszenzus létrejöttét (*arrha confirmatoria*),[212] viszont *ipso iure* nem fűződött hozzá joghatás.

A korábban már idézett Gaius 3. 139-ben is azt találjuk, hogy *„amit foglaló címén adnak, az pusztán az adásvétel megkötésének a jele."*[213] A konszenzuális adásvétel kialakulása után azonban elterjedt az a szokás, hogy a felek mellékegyezményként (*pactum adiectum*) kikötötték, hogy a szerződéstől visszalépő fél elveszti a foglalót. Annak ellenére, hogy érvényesült az a jogelv, amely szerint a vevő által adott foglalót a szerződéses kötelezettségek teljesítése esetén vissza kell adni, a gyakorlati életben azonban, ha a foglaló pénzben állt, azt a felek beszámították a vételárba. Ezzel tulajdonképpen a foglaló vételárrészként is szolgálhatott. Ha *arrha*ként nem pénzt adtak, és emiatt nem volt beszámításra lehetőség, a szerződéses kötelezettségek teljesítése után ez a tárgy visszajárt.[214]

Az előző alfejezetben már utaltam rá, hogy a részletre vétel körében a klasszikus római jogban gyakran előfordult: a vételárelőleget nem *pars pretii*-nek, hanem *arrá*nak nevezték, és ezt a foglalóként átadott összeget jogvesztő szerződési klauzulával kombinálnak, ugyanúgy, ahogyan azt a vételárrész megfizetése során. E *lex commissoria* lényege, hogy ha a vevő nem egészíti ki az összeget a teljes vételárra, az átadott összeget az eladó megtarthatja, emelett a dolgot „meg nem vettnek" tekintik, azt az eladó más személynek adhatja el. A korábban is kiemelt D. 18. 3. 6 pr.-ban Scaevola a vevő előzetes fizetését *arrá*nak is nevezi: *„quod arrae vel alio nomine*

[211] VISKY: *Wirtschaftskrise* 125. p. és JAKAB É.: *Sale with earnest money* 1. p.
[212] MAYER-MALY: *Privatrecht* 109. p. és FÖLDI–HAMZA: *A római jog* 443. p.
[213] Gai. 3, 139.: *„…quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et venditionis concratae."*
[214] VISKY: *Wirtschaftskrise* 125. p. Jakab Évánál olvashatjuk, hogy nemcsak akkor találkozni az *arra* tárgyának visszakövetelésével, ha a felek a szerződés felbontásában állapodnak meg, hanem akkor is, ha a vevő szerződésszerűen teljesít, viszont az eladó jogtalanul tartja továbbra is magánál a gyűrűt. A szerző Talamancára hivatkozva (TALAMANCA, M.*: L'arra della compravendita in diritto greco e in diritto romano*, Milano 1953, 69. p. sqq.) megjegyzi, hogy ez esetben a vevő *actio empti*t és a *condictio ob causam datorum*ot kapta meg keresetként az eladó ellen. JAKAB É.: *Fundus* 202. p.

datum esset". Ez azt jelzi, hogy bárhogyan is nevezik meg a felek az átadott vételárrészt, annak jogi sorsára a *lex dicta* lesz döntő befolyással.[215] Ha megállapodnak a *lex commissoriá*ban, és a vevő nem teljesíti a feltételt, az eladó a vétel tárgyát meg nem vettként kezelheti és az előleget is megtarthatja. A klasszikus jog szerződési gyakorlatában tehát nem válik el élesen egymástól a foglaló és a részletfizetés alkalmazása. JAKAB ÉVA a D. 18. 3. 6. 6 pr. mellett a D. 18. 3. 8 Scaev. 7. dig. fragmentumot is példaként hozza arra az esetre, amikor a részteljesítés gyanánt kifizetett pénzösszeget (*certa pecunia*) *arra*ként nevezik meg, és rámutat, hogy a *lex dicta* és az *arra*-adás összekapcsolásán alapuló szerződési modell egy 216-os császári konstitúción alapszik (C. 4. 54. 1.). E szerint ha egy földet azzal a feltétellel adnak el *arra*-fizetés mellett, hogy a vételárhátralékot egy kikötött határidőn belül megfizetik, és a vevő nem teljesíti ezt a *lex dictá*t, akkor az *arra*ként leszámolt összeget elveszíti, és a dolog az eladónál marad.[216]

Gaius mellett Scaevola és Julianus (D. 19. 1. 11. 6. és D. 18. 3. 6 pr.) is megfogalmazta a foglalóadás legfőbb elveit, de nem minden tekintetben követték a görög *arrha* jellegzetességeit. A klasszikus római jog szerint a foglaló csak azon szerződő félnek jelentett kötelezettséget, aki adta, annak nem, aki kapta.[217] Sem az a görög jogelv nem érvényesült azonban a rómaiaknál, hogy a szerződésnek a foglalót kapó hibájából történt nemteljesítése esetén a foglaló kétszeresen jár vissza, sem pedig ennek ellenpárja, amely szerint az veszíti el a foglalót, akinek magatartása a szerződés teljesítésének lehetetlenüléséhez vezetett.

A szír-római jogkönyvben két rendelkezés foglalkozik az *arrhá*val. Az L. 38. §. arra az esetre tartalmaz szabályt, ha házak, földek, rabszolgák vagy más dolgok tekintetében az eladó és a vevő megegyezik a vételárról és közöttük érvényesen létrejön a szerződés, de a teljes vételárat még nem fizette ki a vevő, viszont *arrhá*t adott. Ilyenkor az eladó másnak nem adhatja el a dolgot, mint annak a vevőnek aki neki a vételárat az *arrhá*val megígérte, de ha a vevő vonakodik megfizetni a vételárat,

[215] JAKAB É.: *Fundus* 200. p. sq.
[216] JAKAB É.: *Fundus* 201. p. sq.
[217] PRINGSHEIM: *The Greek Law of Sale* 439. p., vö. VISKY: *Wirtschaftskrise* 126. p.

a vevőnek joga van kiállítani a vevő nevére egy adóslevelet(?). Ha ezután a vevő kifizeti a vételárat és átveszi a vétel tárgyát, akkor sem kapja vissza az *arrhá*t.[218]

A posztklasszikus kori szokásoknak megfelelően rendelkezik a szír-római jogkönyv L. 51. §-a: ha valaki úgy vesz meg egy dolgot, hogy egy pénzösszeget ad *arrha*ként, és az eladó visszalép, az *arrhá*t kapó az *arrha* összegének kétszeresét kell megfizesse. Ha viszont a vevő lép vissza elveszti az általa adott *arrhá*t.[219]

E szabálynak és a fentebb kifejtett görög *arrhá*nak megfelelő szabályozás a római jogban csak a jusztiniánuszi kodifikációs munkálatok után jelenik meg. A posztklasszikus korban már általában a szerződések betartásának biztosítékául adták, és ha a foglalót adó fél lépett vissza a szerződéstől, elvesztette azt, a foglalót átvevő fél visszalépése pedig a foglaló kétszeresének visszaadását vonta maga után. Görög hatásra tehát a foglaló bizonyos tekintetben büntető jellegű intézménnyé vált (*arrha poenalis*).[220] MAYER-MALY szerint Jusztiniánusz egyik 528-ból származó *constitutió*ja (C. 4. 21. 17.) a bánatpénz (*arrha poenitentialis*) funkciójával ruházta fel az *arrhá*t: az, aki eláll a szerződéstől, elveszti az általa adott foglalót, vagy ha ő kapta, annak kétszeresét kellett visszaadnia a másik szerződő félnek.[221]

Jusztiniánusz *Institutió*iban az adásvétellel kapcsolatos rendelkezések (Iust. inst. 3. 23 pr.) között az alábbiakat találjuk:[222] *„Az adásvétel megtörténik, mihelyt a felek az árra nézve megegyeznek, bár a vételárat még ki sem fizették és foglalót sem adtak. Amit ugyanis foglaló címén adnak, az a megkötött adásvétel jele. Ez azonban csupán azokra az adásvételekre vonatkozik, amelyeket írásba foglalás nélkül kötöttek, mert az ilyen adásvételeknél semmi újítást sem vezettünk be. Az írásbelieknél azonban elrendeltük, hogy az adásvétel csak akkor jön létre, ha a vételi okiratot elkészítették, akár a szerződő fél által aláírva, illetőleg ha jegyző készítette, akkor, ha az irat záradékkal el van látva és a felek által aláírva. Amíg ezekből bármi hiányzik, helye van a meggondolásnak s a vevő, valamint az eladó bánatpénz fizetése nélkül visszaléphet a vételtől. Mindazáltal bánatpénz nélkül csak akkor engedjük meg nekik a visszalépést, ha foglaló címén még semmit sem adtak; mert ha ez megtörtént, akár írásban, akár*

[218] *Szír-római jogkönyv* 13. p.
[219] *Szír-római jogkönyv* 17. p.
[220] FÖLDI–HAMZA: *A római jog* 443. p. sqq.
[221] MAYER-MALY: *Privatrecht* 109. p.
[222] Vö. KASER: *RPR 2*, 387. p. sq.

írás nélkül kötötték az eladást, a szerződés teljesítésétől vonakodó, ha ő a vevő, elveszti, amit adott, ha pedig ő az eladó, a kétszeresét kell neki fizetni, jóllehet, a foglalóra nézve nincs semmi kikötve.''[223]

Most pedig térjünk át a vizigótok *arrhá*jának szabályozására! A germánok korában a korabeli gyűjtemények közül egyedül a *Codex Euricianus*, a *Liber iudiciorum* és a *Lex Baiuwariorum*on tartalmaz *arrhá*val kapcsolatos szabályokat.

A bajor szöveget idézem elsőként, nem a vizigótokét, ugyanis az Eurik-féle szöveg megértéséhez a *Lex Baiuwariorum arrha*-szabályait is meg kell vizsgálnunk, amelyek nyugati gót előzményekre vezethetők vissza.

SCHWIND olvasatában A *Lex Baiuwariorum* XVI, 10.:[224]

XVI, 10. Qui arras dederit pro quacumque re, pretium cogatur implere, qoud placuit emptori. Et si non occurerit ad diem constitutum vel antea non rogaverit placitum ampliorem, si hoc neglexerit facere, tunc perdat arras et pretium quod debuit, impleat.

ZEUMER olvasata szerint a *Codex Euricianus* 297.:[225]

[CCLXLVI]I. *Qui arras pro quacumque acceperit re,*
[prae]tium cogatur implere, quod placuit.
[Empt]or vero, si non occurr<er>it ad diem con-
[stitu], arras tantummodo recipiat, quas
[dedi]t, et res definita non valeat.

A bajorok törvénye arról rendelkezik, hogy aki *arrhá*t ad bármilyen dologra vonatkozóan, annak ki kell fizetnie azt az árat, amelyben megegyeztek. Ha a vevő nem bukkan fel a kijelölt napon és haladékot sem kér, elveszti az *arrhá*t, és a vételárat is meg kell fizetnie.

Hogy a kép teljes legyen, vonjuk be az Eurik-szöveg *Liber iudiciorum* V, 4, 4-ben található, *Antiqua emendatá*val jelölt, tehát javított, továbbfejlesztett változatát:

[223] Ford. JAKAB É.: *Forum* 114. p. sq.
[224] Lex Baiuwariorum XVI,10, in: MGH LL. nat. Germ 5,2; 438. p. sq.
[225] Leges Visigothorum, szerk. ZEUMER 9. p.

ZEUMER olvasatában a *Liber iudiciorum* V, 4, 4.:[226]

„Si arris datis pretium non fuerit inpletum.

Qui arras pro quacumque re acceperit, id cogatur inplere, quod placuit. Emtor vero, si per egritudinem aut gravem necessitatem, que vitari non potuerunt, ad constitutum non occuerit diem, quem voluerit pro se dirigat, qui pretium tempore definito perconpleat. Quod si constituto die nec ipsa successerit nec pro se dirigere voluerit, arras tantummodo recipiat, quas dedit, et res definita non valeat."

A jócskán kiegészített szövegből világossá válik, hogy sürgető lehetett az Eurik-féle szöveg újraszerkesztése. A *Codex Euricianus*ban található *arrhá*val kapcsolatos szabályok ugyanis bizonytalan alapokon nyugodtak. Mindenképp kellett tehát néhány megjegyzést fűzni az *arrha* funkcióihoz, és ezt azért tették, mert a korábbi szövegváltozatnál alapvető problémák adódtak, amelyeket valószínűleg nem lehetett „pusztán" egy újraszerkesztéssel orvosolni. A kiegészítések közül most a gazdasági életet érdemben befolyásoló szabályokat kell kiemelni. E körben voltaképpen azon kell elgondolkodnunk, hogy mennyiben fogadhatók el az *arrha* újonnan felvetett lehetséges funkciói. Ekkor azonban az a kérdés is felmerül, hogy a már rendelkezésre álló korábbi minták megfelelő távlatot biztosítottak-e a törvényszöveg újraszerkesztőinek az *arrha* korábbi jogi alakzatainak megítélésben. Megfelelő tájékoztatást adtak-e a korábbi *arrha*-értelmezések, vagy az utódok elvesztek az átláthatatlan törvényszövegben?

Éppen ezért az a megoldás, hogy pusztán azzal a céllal adjanak át valamilyen tárgyat, hogy ekképp jelezzék a szerződéskötés megtörténtét, kevésbé lehetett elfogadott. Az tűnik inkább valószínűnek, hogy annak biztosítékaként alkalmazták az *arrha*-adást, hogy a szerződéses kötelezettséget a fél teljesítse. De ha már mindenképp be akarjuk vonni a szerződéskötésbe a szimbolikus dologátadást, az *arrha* ezen funkcióját csak a tárgy elfogadójának oldalán képzelhetjük el. A tárgy adójának oldalán mindenképpen az a funkciója, hogy az *arrha* elfogadóját biztosítja arról, hogy a szerződésben vállalt kötelezettséget teljesíteni fogja. Ezzel a vizigótok foglalója a görög arrabonnal és a posztklasszikus kori római jog *arrhá*jával mutat hasonlóságot.

[226] Leges Visigothorum, szerk. ZEUMER 219. p.

PRINGSHEIM[227] és LEVY[228] – ezen szempontból vizsgálva – még szankciórendszerként értelmezte a ZEUMER-féle szöveget: ha az eladó nem teljesít, azaz nem adja át a vétel tárgyát, a vételárnak megfelelő összegű büntetést köteles megfizetni a vevőnek. Az a vevő, aki nem jelenik meg idejében, csak később, „pusztán" az általa korábban átadott *arrhá*t kapja vissza, a büntetés átvételére már nem jogosult. E szerzők egyébként az Eurik-féle szöveg szankciórendszerre történő redukálása mellett a *„praetium implere"* kifejezést „vételár nagyságú büntetésként" értelmezték.

A ZEUMER-féle szöveg magyarázatát – eltekintve a különböző „színezetektől" – GIERKE az alábbiak szerint foglalta össze:[229] az eladó az *arrha* elfogadásával kötelezi magát arra, hogy az eladott dolgot szolgáltatni fogja. Az *arrha* adója semmire sem kötelezett, sőt akkor is visszakapja az *arrhá*t, ha a kitűzött időpontban nem fizeti ki a vételárat és nem viszi el az árut az eladótól.

A vizigót törvényszerkesztők előtt is nyilvánvaló volt az eladó és vevő egyenlőtlen helyzete, amelyen „javítgatással" igyekeztek segíteni, és jelen szöveghelyet STOBBE szerint *„arras non recipiat"*-ra változtatták.[230] Ezt kétféleképpen is magyarázhatjuk: az egyik az, hogy a gyakorlatban vagy esküvel (*Treuegelöbnis*) erősítették meg az adásvételi ügyleteket, vagy pedig egy fogadási összeg letételét követelték meg (*Wette*).[231]

A *„res definita non valeat"* befejezés szintén figyelemre méltó. Bár korábban *emptor*ról és *praetium*ról volt szó, és az *arrhá*t *„pro quacumque re"*-ért adták, mindezzel azt a célt kívánták elérni a felek, hogy egy adásvételi szerződést kössenek egymással, az ezt megelőző – a vételár megfizetésére vonatkozó – rendelkezés akkor is *„venditio facta"*-t mond ki, ha a vevő még nem egyenlítette ki teljes mértékben a vételárat.[232] Ha viszont az *arrha*-szabályok között a felek megállapodása csak a *„res definita"*-ként jelenik meg, ez sajátos ügyletbonyolítást vet fel.[233] Így az *arrhá*t nem az

[227] PRINGSHEIM: *Sale* 328. p.
[228] LEVY: *Weströmisches* 234. p.
[229] Vö. GIERKE: *Schuld* 346. p. sqq.
[230] STOBBE: *Vertragsrecht* 54. p.
[231] GIERKE: *Schuld* 346. p. és OGRIS: *arrha*, in: HRG 1, 230. h.
[232] Codex Euricianus 296., lásd feljebb.
[233] LEVY: *West Roman* 160. p. Ebben a *Breviarium* szövegeire emlékeztet, ahol a *„definitio pretii"* egy adásvétel megkötését jelöli: Lex Romana Visigothorum CTh Interpretatio 3, 1, 1; 3, 1, 4; *Gai Epitomae* 2, 9, 14., szerk. HAENEL 72. p. sq. továbbá 334. p. sq.; vö. *Formulae Visigothicae* 11, in:

adásvételi ügylet megkötésének jeleként tüntetik fel, hanem azt megelőzően, az adásvétel lebonyolítását célzó megállapodás létrehozása érdekében adták, tehát nem valószínű, hogy az *arrha* az adásvétel tipikus szerződési eleme lett volna. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy egy összetett megállapodást, a szolgáltatás módját és idejét (*quod placuit*) szimbolizálta. Ha ekképp kezelték az *arrhá*t, akkor az *arrha* visszaadásának mozzanatát a megállapodás felbontásának jeleként értelmezhetjük.

Mindezek után a szöveghely értelmezésének ismét nekiláthatunk. Kiinduló pontként a *Codex Euricianus* 297. cikkelyének első mondatát vehetjük: itt az eladót aképp emlegetik, mint aki megkapja az *arrhá*t, és ezzel szolgáltatásra kötelezik. Ennek felel meg a második mondat *Emptor vero*... kezdete is, illetve az arra való utalás, hogy a vevő visszakapja az *arrhá*t. Ha abból indulunk ki, hogy egyik szolgáltatást sem teljesítették a felek, nyitva marad a kérdés, hogy vajon a vevőnél, vagy az eladónál vagy esetleg mindkettejüknél fennáll-e a szolgáltatások azonnali kicserélését meghiúsító külső tényező.

Az *arrhá*ból magából viszont nem látható, milyen tartalmú megállapodást kötöttek a felek, és az milyen gazdasági célt szolgált. Lehetséges, hogy a felek célja az *arrhá*val az volt, hogy meggátolja az eladót egy időközbeni újabb elidegenítésben.[234] Ha tehát az eladó előre tesz erőfeszítéseket a szolgáltatás teljesítése érdekében, pl. beszerzi az árut, akkor érthető, hogy *arrha* alkalmazásával akarja biztosítani azt, hogy a vevő majd kifizeti és el is viszi az árut.

A vizsgált szöveghely második mondatának „javítatlanul" ránk maradt szövege azt kínálja fel lehetőségként, hogy a *„si non occurrerit ad diem constitutum"* mondatrészt az eladóval hozzuk kapcsolatba. Így arra a megállapításra juthatunk, hogy ha az eladó nem kerül elő a meghatározott időpontban, a vevő visszakapja az *arrhát,* és a megállapodás érvényét veszti. Ezen változtatás ránézésre semmilyen előnyt nem mutat, úgy tűnik inkább, az eladónak biztosítja a döntési jogot arról, hogy teljesít-e a vevő felé, vagy sem. Hogy miért éri meg a vevőnek kötelezettként ilyen megállapodást

---

MGH *Formulae,* szerk. ZEUMER 580. p. sq. Ehhez kapcsolódóan utalok arra, hogy a korábban bemutatott Codex Euricianus 297-ben a megállapodás a *res*re, azaz a vétel tárgyára vonatkozik. Megjegyzendő azonban, hogy Gaius és Jusztiniánusz *Institutiói*ban is a *„definitio pretii"* a vételárban való megállapodásra utal, amely az adásvétel létrehozatalához szükséges konszenzus egyik fontos eleme: Gai. 3.139. és Iust. inst. 3. 23 pr., vö.: JAKAB É.: *Forum* 114. p.

[234] HEUSLER: *DPR I,* 84. p. sqq.

kötnie? Erre egy lehetséges válasz adódik. Ha feltételezzük, hogy az eladónak először be kell szereznie az árut, akkor érthető azon érdeke, hogy tőle a vevő el is vigye azt, és ki is fizesse. Ezáltal az *arrha* átadását úgy értelmezhetjük, mint a vevőnek az áru kifizetésére és átvételére vonatkozó kötelezettségvállalását.[235] Másrészről viszont bizonytalanság övezte az ügyletet atekintetben, hogy a kért árut be tudja-e szerezni az eladó. Ennek kockázatát a vevő nem vállalhatta fel. Ha az eladó nem tudott a megállapodásnak megfelelően teljesíteni, ez azt jelentette a vevőnek: *„arras tantummodo recipiat”*, tehát csak az *arrhá*t kapja vissza, és ezzel a megállapodás érvényét veszti.

A felvázolt szövegmagyarázat a *Codex Euricianus*ban található *arrha*-szabály megértéséhez segítségül szolgálhat, azonban számos hiányosságot mutat, mivel a *Liber iudiciorum* ide vonatkozó szabályait nem lehet ugyanígy értelmezni. Eszerint ugyanis a vevő még akkor is visszakapja az *arrhá*t, ha nem bukkan fel a kitűzött időpontban.

A vizigótok minden bizonnyal ismerték és el is fogadták annak lehetőségét, hogy az eladó és a vevő abban állapodjanak meg, hogy egy későbbi időpontban egymás között adásvételi ügyletet fognak lebonyolítani. E körben nemcsak az olyan készpénzes adásvétel jöhetett szóba, amelyet a vételár halasztott kifizetésével valósítottak meg, hanem sokkal inkább az a lehetőség is, hogy *arrha* adásával egy olyan megállapodást is köthetnek, amelynél még egyik fél sem teljesíti a maga szolgáltatását, vagy azt csak részben tudta teljesíteni.

Figyelemmel arra, hogy a vonatkozó törvényszövegek meglehetősen áttekinthetetlenek, arra a következtetésre jutunk, hogy az üzleti gyakorlat volt az, amely a felek segítségére siethetett az eljárás lebonyolításában és annak megítélésében, milyen előnyöket és milyen kockázatokat hordozott az adásvételi ügyletek említett módon történő létrehozatala. A *Codex Euricianus* és a *Liber iudiciorum* e tekintetben nem nyújt elegendő információt.

Az *arrha*-fogalomnak a *Liber iudiciorum*ban megtalálható kiterjesztése, amely lehetővé tette a vevőnek, hogy a fizetési határidő eltelte után egy harmadik személy útján kifizesse a vételárat, azt jelenti, hogy a mindennapi gyakorlatban továbbra is

[235] A Codex Euricianus 296-ban található fizetési szabályozást azáltal kell megkülönböztetnünk az

fennmaradt az *arrha*-adás szokása. Mindazonáltal így sem lett sokkal átláthatóbb az *arrhá*val kapcsolatos vizigót jogi szabályozás.

Összehasonlítva a vizigótok *arrha*-szabályait az ókori előzményekkel, azt állapítható meg, hogy bizonyos tekintetben egyedi a vizigót *arrha*, bizonyos tekintetben pedig a görög és egyiptomi területek szerződési gyakorlatának megfelelő posztklasszikus kori római jogi szabályozást követi. Ahogyan a görög *arrabon* és a jusztiniánuszi *arra*, a vizigót *arrha* is a szerződéses kötelezettség betartását volt hivatott biztosítani. Az ókori formákhoz hasonlóan büntető jellegűnek minősíthető, hiszen ha az *arrha* adója visszalép a szerződéstől, nem kapja vissza az *arrhá*t, és a vétel tárgyát sem szerzi meg; ha pedig az eladó nem teljesít, nem ruházza át a dolog tulajdonjogát, akkor kétszeresen kell visszaadnia az *arrhá*t a vevőnek. Egyediséget az ad a vizigót *arrhá*nak, hogy amíg a görög és a posztklasszikus formánál az *arrha* duplájáról említik a papiruszok és az *Institutio*, addig a *Codex Euricianus* ezt a *„praetium ... implere”* kifejezéssel szabályozza, tehát a vételár nagyságú összeget köteles a nemteljesítő fél a másik szerződőnek büntetésként megfizetni. Megjegyzem azonban, hogy a *„praetium ... implere”* kifejezést PRINGSHEIM és LEVY értelmezték vételár nagyságú büntetésként, és e szerzők számos megállapítását már megcáfolták a az *arrha* témájában zajló legújabb, papirológiai kutatások.

Ókori előzményen alapul viszont, hogy a *Codex Euricianus* és a *Liber iudiciorum* is kifejezetten az *arrha* elfogadójának szemszögéből közelít a jogintézményhez: az eladó az *arrha* elfogadásával mintegy kötelezettséget vállal a kiakudott dolog szolgáltatására; a görög papiruszokban ehhez hasonlóan az eladó azon kötelezettsége kap hangsúlyt, hogy a *katagraphe*-ot, vagyis a tulajdonjog átszállását fogja biztosítani, ha megkapja a teljes vételárat.[236]

Itt is rámutatnék az ókori *arrha* funkcióit célzó legújabb kutatási eredményekre, amelyek közül JAKAB ÉVA az ókori ügyletek speciális jellegzetességének tekinti az *arrha*-adást. Ezzel korrigálja PRINGSHEIM álláspontját, amely szerint az *arrha*-adás

---

arrha-szabályoktól, hogy a Codex Euricianus 296-ban a vétel tárgyát már átadták a vevőnek.

[236] Az alábbi iratok szolgálhatnak példaként: *BGU 446* (= *M.Chr. 257, Faijum*, 158/9-ből), *P. Mich. II. 121 recto IX* (*Tebt*., 42-ből) és *P. Vindob.Sal. 4*. (*Soknopaoiou Nesos*, 11-ből). Az iratok görög és angol nyelven megtalálhatók: JAKAB É.: *Sale with earnest money* 4. p. sq.

minden esetben kötelezte az eladót az *arrha duplum*ának visszaadására, ha nem „szolgáltatta" a dolog tulajdonjogát.

Amíg a görög *arrha* átadásának nyomait megőrizték a papiruszok, és a római szerződési gyakorlatban is nyugtát készítettek a felek az *arrha* illetve a vételárrész átvételéről, addig a vizigót formuláskönyvekben nincs nyoma az *arrhá*val kísért adásvételi ügyleteknek. Ha ugyanis az *arrhá*t egy megállapodás létrehozatalának jeleként is kezeljük, akkor tulajdonképpen olyan funkciót tölt be, mint egy okirat, és ekkor már nem is szükséges az ügyletről okiratot készíteni. Ezzel magyarázható valószínűleg az, miért nem lehet olyan okirati mintákra lelni a koraközépkori formulagyűjteményekben, amelyek egy *arrha*-adással kísért adásvételi ügyletről tudósítanának.

G/ KERESKEDŐK A VIZIGÓT BIRODALOMBAN

Mielőtt azt a hamis benyomást kelteném, hogy igazi kereskedelmi jogi szabályokra bukkantam a vizigótok törvényében, le kell szögeznem, sajnos ez nem igaz. A koraközépkori germán szokásjogi gyűjtemények egyáltalán nem bővelkednek olyan szabályokban, ahol akár a *mercator*, akár a *negotiator* kifejezés megjelenik.[237] Ezek közül mégis a *Lex Visigothorum* foglalkozik leginkább a kereskedőkkel, sőt, a vizigótok törvényét olvasva egyfajta kettősséget fedezhetünk fel a szabályokban.

A tengeren túlról érkezett kereskedőkre ugyanis egy önálló fejezet vonatkozott (XI, 3.: „*De transmarinus negotiatoribus"*), amelyben a vizigót területekre érkező tengeren túli kereskedőket bizonyos kedvezményekben részesítették kereskedelmi tevékenységük során.[238]

Az első rendelkezés azt az esetet tárgyalja, amikor valaki rájön, hogy egy tengerentúli kereskedő lopott dolgot adott el neki. A dolgok körét csak példálózva határozták meg, ez a lehetett arany, ezüst, valamilyen ékszer vagy ruhanemű.

[237] Vö. KÖBLER *Leges Barbarorum*hoz írt szójegyzékével, erről bővebben lásd: www.koeblergerhard.de/elektronischeindizes/

[238] Ez a fejezet négy szabályt tartalmaz, és azok már Leovigild király (568-586) törvénykönyvében is megtalálhatóak voltak. SIEMS: *Kaufleute* 65. p.

Mindazon „belföldieket” (*provinciales nostris*), akik lopott dolgot vettek egy *transmarinus negotiator*tól, nem lehetett *calumniá*val, ármánykodással vádolni. Ez azt jelentette, hogy a vevőt nem lehetett perelni, és megtarthatta a megvásárolt, kifizetett árut.[239] Ezáltal a tengerentúli kereskedőkkel kötött ügyletek – ebből a szempontból – kockázatmentesek voltak. Kérdéses, hogy vajon mit is érthettek a *nullam emptor calumniam pertimescat* kifejezés alatt. Az egyik lehetőség az lehetett, hogy bár a vevőt nem lehetett azzal megvádolni, hogy ármánykodásával összejátszott a kereskedővel a lopott dolog megvásárlása során, viszont – esetleg a vételár felének megfizetése ellenében[240] – ki kellett adnia a kérdéses tárgyat. A második lehetőség szerint a vevő mindenképp védelmet élvezett, nem lehetett elvenni tőle a megvett dolgot. E körben LEVY vetette fel azt, hogy a tengerentúlról érkezett kereskedőtől vett lopott áru tekintetében már csak azért sem képzelhető el a germán népek szokásjogában gyakran alkalmazott *Anefang* eljárás megindítása,[241] mert lehetetlennek tűnt, hogy a *transmarinus negotiator* felmutassa és előkerítse jogelődjét, az is teljesen valószínűtlen volt, hogy a kereskedő magával hozza az őt biztosító személyt a tengerentúlról.[242]

A második lehetőséget, tehát a vevő abszolút védelmét valószínűsíti az a körülmény is, hogy ezt, vagy ehhez hasonló rendelkezést – az egyébként jól rendszerezett *Lex Visigothorum*nak – sem az adásvétellel, sem pedig a lopással foglalkozó fejezetében nem találni, csak itt a tengerentúli kereskedőknél. Valami miatt ki akarták emelni a tengerentúli kereskedőket a hazai viszonyok, hazai szokások közül. Ezt mutatja a mondatszerkesztés is: „*Si quis transmarinus negotiator*...”, tehát a tengerentúli kereskedőkön van a hangsúly. Kedvezett nekik az a lehetőség, hogy a vizigót lakosok között még a bizonytalan eredetű, esetleg lopott árut is el tudták adni, pontosabban nem kellett, hogy az áru eredetét bizonygassák. A később ismertetendő, bonyolult *Anefang* eljárás és hosszadalmas per végét a tengerentúli kereskedőknek nem volt idejük és érdekük kivárni, mobilitásuk kizárta ezen eljárások sikeres

[239] Lex Visigothorum XI, 3, 1.: *„Si transmarini negotiatores rem furtivam vendere detegantur. Si quis transmarinus negotiator aurum, argentum, vestimenta vel quelibet ornamenta provincialibus nostris vendiderit, et conpetenti pretio fuerint venundata, si furtiva postmodum fuerint adprobata, nullum emtor calumniam pertimescat.”* szerk. ZEUMER 404. p.
[240] A Lex Visigothorum VII, 2, 8. szabálya ezt diktálná. Vö. FEENSTRA: *Lösungsrecht* 243. p. sqq.
[241] Az *Anefang* eljárás lényegét és a vonatkozó szabályokat értekezésem V. fejezetében ismertetem.
[242] LEVY: *Actio in rem* 253. p.

lefolytatását. Ez azt is jelenti egyúttal, hogy a hazai vásárlókat kedvező helyzetbe kívánták hozni, hiszen az ellenük indított per tilalma abszolút védelmet biztosított számukra.

További kedvezményként a tengerentúli kereskedők egymás közötti jogvitáik tekintetében saját joguk szerinti eljárás lefolytatását kérhették, amely a *telonarius* előtt zajlott. Sőt egyenesen úgy fogalmaz a törvény, hogy a hazai bíróságok közül egyik sem foglalkozhat e kereskedők ügyeivel.[243] Mindezekből még nem derül ki, kik voltak a *telonarius*ok. BETHMANN-HOLLWEG feltételezése szerint a *telonarius*ok olyan gót származású vámtisztviselők voltak, akik az idegen kereskedők védelmét látták el, és egyben jogvitáikban bíráskodtak, „kereskedelmi konzulként" jártak el.[244] MELICHER szerint viszont e tisztviselők nem gótok voltak, hiszen maga a törvény mondja ki, hogy „*nullus de sedibus nostris.*"[245] Szerintem WOHLHAUPTER véleménye a leginkább valószínű, aki az adott piacon illetékes vámosoknak tartotta a *telonarius*okat.[246] A rendelkezésből azonnal két különböző kedvezmény szűrhető le: nemcsak saját joguk használatát biztosították a tengerentúli kereskedőknek, hanem olyan hatóságot is rendelkezésükre bocsátottak, amely az adott piacon, helyben képes volt egymás közötti jogvitáikat gyorsan rendezni. A kereskedők mozgalmas élete ugyanis ezt a gyorsaságot követelte meg. Ezek ugyan apró megjegyzések a vizigótok törvényében, de talán ezek tükrözik a legjobban a vizigót törvényalkotók hajlandóságát arra nézve, hogy olyan kedvező körülményeket biztosítsanak a tengerentúli kereskedők számára – méghozzá törvénnyel –, amellyel vonzóvá tudták tenni számukra saját piacaikat.[247]

Nemcsak kedvezményeket adtak a tengerentúli kereskedőknek, hanem bizonyos korlátok közé is igyekeztek szorítani tevékenységüket azzal, hogy általános szabályokat állítottak fel a segéderők igénybevételére (bérletére) vonatkozóan. Ha egy tengerentúli kereskedő megpróbált egy vizigót bérmunkást (*mercennarius*) magával vinni a tengerentúlra, egy font aranyat kellett fizetnie az állami kincstárnak és ezen

[243] Lex Visigothorum XI, 3, 2: „*Ut transmarini negotiatores suis et telonariis et legibus audiantur. Cum transmarini negotiatores inter se causam habent, nullus de sedibus nostris eos audire presumat; nisi tanumodo suis legibus audiantur aput telonarios suos."* szerk. ZEUMER 404. p.
[244] BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 220. p.
[245] MELICHER: *Kampf* 185. p.
[246] WOHLHAUPTER: *Gesetze* 295. p.
[247] A kereskedők megítéléséről és a korabeli keredkedelmi viszonyokról részletesen lásd: CLAUDE: *Binnenhandel* 62-83. pp.

felül még száz korbácsütés is járt neki.[248] Hogy milyen viszonyban is voltak a kereskedők a *mercennarius*okkal, azt a következő rendelkezésből tudjuk meg. Eszerint, ha egy tengerentúli kereskedő igénybe vesz egy vizigót bérmunkást kereskedelmi tevékenysége folytatásához, akkor évi 3 *solidus*t kell fizetnie, és amikor a szerződés lejár, akkor e rabszolgát vissza kell adnia urának.[249] A bérmunkások tehát rabszolgák voltak, de hogy az lett volna a cél, hogy a rabszolgák kivitelét akadályozzák meg, igencsak kérdéses. Ezt látszik cáfolni, hogy nem a *dominus* érdekeit védték, hiszen nem neki járt az egy font arany büntetés, hanem az államkincstárt gazdagította. Másrészről, ha valóban meg akarták volna akadályozni a rabszolgák számának csökkenését, akkor nem engedték volna meg a vizigót lakosoknak, hogy külföldre adják el rabszolgáikat. A törvény egy korábbi rendelkezése (IX, 1, 10.) ugyanis arra utal, hogy a korábban külföldre eladott rabszolgát volt ura visszavásárolhatta, de ezt követően fel kellett szabadítania.[250] A tengerentúli kereskedők segéderőivel foglalkozó rendelkezés (XI, 3, 3.) viszont nem úgy általában a rabszolgákkal foglalkozik, hanem csak ezen kereskedők szolgálatában állókkal. Az inkább elképzelhető, hogy a kereskedők áruikat a vizigótoknak eladva pénzhez jutottak, ezen a vizigótoknál rabszolgákat vásároltak, akiket a *mercennarius*ok, mint segéderők vezettek fel a hajókra. A kereskedőnek csak arra kellett ügyelnie, hogy a segéderőként használt vizigót rabszolgákat nehogy magukkal vigyék a tengerentúlra. A törvény szerint ugyanis csak ezen rabszolgák „kihurcolása" volt tilos számukra, minden más rabszolga tengeri kereskedelmi forgalom tárgya lehetett. Ez esetben viszont e rendelkezésnek (XI, 3, 3.) ellentmondott az ezt követő (XI, 3, 4.), amely az adott *mercennarius* hosszabb igénybevételét engedi meg. Kimondja ugyanis, hogy évente 3 *solidus* bérleti díj jár a rabszolga urának, és ha lejár a szerződés, a szolgát

[248] Lex Visigothorum XI, 3, 3.: „*Si transmarinus negotiator mercennarium de locis nostris secum transtulerit. Nullus transmarinus negotiator de sedibus nostris mercennarium audeat in locis suis transferre. Qui contra hoc venire temtaverit, inferat fisco nostro auri libram unam et pretera C flagella suscipiat."* szerk. ZEUMER 404. p. sq.

[249] Lex Visigothorum XI, 3, 4.: „*Si transmarinus negotiator mercennarium pro conmercio susceperit. Si quis transmarinus negotiator mercennarium de sedibus nostris pro vegetando conmercio susceperit, det pro beneficio eius solidus tres per annum unum, et nihilhominus inpleto placito servum domino reformare cogatur*." szerk. ZEUMER 405. p.

[250] Lex Visigothorum IX, 1, 10.: „*Si quis proprium servum extra provincias nostras ad alias regiones venditione transtulerit, hac postmodum reversus fuerit et dominus eum iteratim venumdaverit, cogatur a iudice ut eum ab emtore recipiat, et receptum deinceps servum nullo modo inquietet; sed liber permaneat*." szerk. ZEUMER 358. p.

vissza kell adni neki. A két rendelkezés közötti ellentmondás véleményem szerint feloldható: a 3. szakaszban azt tiltják meg a kereskedőknek, hogy a segéderőt annak ura beleegyezése nélkül vigyék el saját hazájukba, és e tilalom megszegőit egy font arany kincstárnak való megfizetésével büntetik, a 4. szakaszban pedig a „*pro vegetando commercio susceperit*" kifejezés magában rejti, hogy a kereskedő kereskedelmi tevékenysége során alkalmazza a szolgát, melyhez annak ura is hozzájárult, így, ha hosszabb időre vette igénybe a bérelt munkaerőt, előfordulhatott, hogy nemcsak a vizigót területeken, hanem a tengeri utak során más országokban is dolgozott neki a szolga, mely utazáshoz a *dominus* hozzájárult. Itt tehát az utazáshoz való hozzájáruláson múlt, hogy megbüntették-e a törvényszegő kereskedőt. Más kérdés viszont, hogy kihajózása után meglehetősen nehéz volt behajtani rajta a büntetést.

Összességében tekintve mind a kereskedők, mind pedig a rabszolga-tulajdonosok kölcsönösen profitálhattak ezen megállapodásokból. A tengerentúli kereskedők ugyanis nem utaztak teljes személyzettel, jól tudták, hogy a célországban – jelen esetben a vizigótoknál – bőségesen a rendelkezésükre fog állni olyan bérelhető segéderő, amely segíti őket a helyi kereskedelmi viszonyok közötti eligazodásban, az árucsere lebonyolításában, akiket esetleg hosszabb távon is foglalkoztatni tudnak további tengeri útjaik során, ha megszerzik ehhez a segéderők tulajdonosainak hozzájárulását. Egy idegen kereskedőnek mindig jól jött a helyiek nyelvét beszélő, esetleg írni és számolni tudó szolga, nem is beszélve a fizikai segítséget nyújtók tömegéről.[251] A vizigót szolgatulajdonosok pedig biztos bevételhez jutottak szolgáik bérbeadásából, és annak veszélye is csekély volt, hogy a szerződés lejárta után a kereskedő nem adja vissza a bérelt szolgát, hiszen ezzel azt kockáztatta volna, hogy a bérbeadó lakóhelyének biztos piacát veszíti el.

[251] A rabszolgák munkavállalási formáiról részletesen lásd: HAHN: *Sklavenarbeit* 132. p. sqq.

Mindezen rendelkezések csak azon kereskedőkre voltak alkalmazhatóak, akik a tengeren jöttek a nyugati gótokhoz. A már itt élő vizigót eredetű kereskedőkre nem vonatkozott semmilyen önálló normacsoport. Sem mindennapi üzleti tevékenységük, sem jogállásuk tekintetében nem álltak sajátos szabályok hatálya alatt.

4./ Összegzés

Mint ahogyan azt korábban hangsúlyoztam, a vizigótokhoz hasonló részletességgel és rendszerezettséggel egyetlen más germán szokásjogi gyűjtemény sem dolgozta fel az árucserére vonatkozó szabályokat. Szabályozni igyekeztek az adásvételi szerződés megkötésének körülményeit, kitértek a felek akaratszabadságára és célul tűzték ki a már érvényesen megkötött szerződések érvényben tartását, a szerződés megtámadásának korlátozásával. Önálló rendelkezést szántak a vitás és az idegen dolgok eladásának, és náluk találjuk meg a lehető legteljesebben rendezve a rabszolgák adásvétele körében felmerülő problémákat.

Tekintettel arra, hogy a koraközépkori szokásjogi gyűjtemények közül a vizigótoké az, amelyik a legnagyobb terjedelemben dolgozta fel a római jogot, és magánjogi szabályaira nézve ez a legátfogóbb joganyag, szokatlannak tűnhet az a fajta rendezetlenség, amit a részletre vétellel és az *arrhá*val kapcsolatos rendelkezések mutatnak.

Mindemellett a *„De transmarinis negotiatoribus”* cím is mutat néhány figyelemre méltó sajátosságot. A kereskedelmi ügyekre vonatkozó sajátos szabályok állapotáról, helyzetéről tájékoztatnak az ide tartozó rendelkezések. Ennek ellenére ezeket a normákat nem lehet mai értelemben vett kereskedelmi jogi szabályoknak tekinteni, ugyanis nem tisztán csak a vizigót kereskedelmi ügyekre vonatkoznak. Úgy tűnik, különböző kedvezményekkel akarták odacsalogatni a tengerentúli kereskedőket. Hogy e folyamatot elősegítsék, a *transmarinus negotiator*tól való vásárlásnál a lopott dolog megvásárlójának védelmet biztosítottak, ezzel tulajdonképpen a távolsági kereskedelem privilegizációja valósult meg, és a nemtulajdonostól való szerzés – bizonyos feltételek fennállása esetén – kockázatmentessé vált. Különös kedvezmény

volt az is, hogy saját jogukra hivatkozhattak saját bíróságuk előtt, de csak a tengeren túli kereskedők egymás közötti ügyletei kapcsán felmerült jogviták során.

A vizigótok általában arra törekedtek, hogy továbbfejlesszék jogukat, és ezt kiegészítésekkel, toldalékokkal igyekeztek megtenni. Ennek során egy új technikát alkalmaztak. A *transmarini negotiatores* felmerülő problémáira a „külföldiek" saját törvényeit rendelték alkalmazni, és – a dolgaikba való beavatkozásuk során – megelégedtek azzal, hogy a „külföldiek" rendelkezésére bocsátották a *telonarius*okat, mint vitás ügyeik eldöntésére hivatott fórumot. Ezen eljárás azonban azt feltételezte, hogy az idegen kereskedők saját törvényei tartalmazták az esetlegesen előforduló jogviták megoldására vonatkozó szabályokat. Ennek megfelelően – valószínűleg szokásjogi alapon – bizonyára rendelkezésükre állt azon normák tömege, amelyek speciálisan e kereskedők különleges viszonyaira vonatkoztak, erre tekintettel voltak rögzítve. A hazai vizigót kereskedőkre viszont nem vonatkoztak ezen kedvezmények, rájuk az általános szabályokat alkalmazták.

Értekezésem jelen fejezetében fejtegetett megállapítások nem a kereskedelmi ügyletek területén megjelenő korai vizigót jogi gondolkodásmód eredetére és gyakorlatiasságára irányuló ismereteinket célozták meg. Pusztán arra igyekeztem rávilágítani, milyen mértékben képesek a korabeli jogi feljegyzések információkat továbbítani a szabályok alapjául szolgáló mindennapi jogi problémákról. Ez magyarázza azt az összehasonlító jellegű módszert, amely ugyanazon nép *arrha*-szabályainak különböző korú jogforrásokban felbukkanó szövegei értelmezéséhez szolgált segítségül. Az összehasonlítást nagymértékben elősegítette a szövegek szabályozási tárgyak szerinti rendszerezettsége, és a világos kifejezésmód, még akkor is, ha maguk a rendelkezések „hektikusságot" mutatnak.

Megfigyelhető azonban a törvényszövegek szerkesztőinek absztrakcióra és arra való törekvése, hogy az adott jogintézmény tekintetében egy átfogó szabályozást adjanak közre. A kortársak és az utókor hálás is volt mindezért. A szövegek közvetlen figyelembe vétele a *Lex Baiuwariorum* tekintetében mutatkozik meg leginkább, a bajor törvényben ugyanis számos olyan rendelkezés felbukkan – bár nem tudjuk, hogy a vizigót jogforrások közül melyek szövegét használták fel –, amelyet kétséget

kizáróan a vizigót minták alapján recipiáltak. Mindez a korabeli germán eredetű népjogok közötti „átjárhatóságra" világít rá.

A vizigót formulákban és a római adásvételi szerződési séma illetve a példaként hozott vételi okiratban felsorakozó kifejezések, de főként a kellékszavatossági klauzula kétségtelenné teszi az ókori szerződési és okiratolási szokások vizigót jogban való továbbélését. LEVY egyenesen azon „főcsatornának" nevezi a vizigót jogot, amelyen a burgundok, frankok, bajorok és longobárdok közvetlenül át tudták venni a római jogi gondolkodásmódot.[252] Bár arról nincs tudomásunk, hogy a bajor szokásjogi gyűjtemény szerkesztői a többi korabeli rendelkezésükre álló szöveg közül válogatva állították-e össze a maguk joganyagát, mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy — mai ismereteink szerint — a vizigót szövegekben a legjobb mintát sikerült megtalálniuk.

[252] LEVY: *Reflection* 202. p.

III. A keleti gótok

1./ A gótok eredetéről

Hasonlóan a vizigótokhoz, a keleti gótok is Skandináviából származnak,[1] valahol az Odera torkolatvidékén keltek át, majd a Visztula torkolatvidékéig jutottak el. Dél felé haladva elérték a Fekete-tengert,[2] de ekkor a gótok már nem alkottak homogén népességet,[3] csak a közös eredet kapcsolta össze a politikailag szervezett nép tagjait.[4] A III. század közepén vált népük ketté, nyugati gótokra (vagy vizigótokra) és keleti gótokra (vagy osztrogótokra). A keleti gótok a Don és a Dnyeszter közötti vidéken telepedtek le, és a IV. században az Amalok törzséből származó Ermanarich király idején hatalmas birodalmat alapítottak.[5] A nyugati gótok – nyugat felé vándorolva – a Dnyeszter és a Duna között telepedtek le.[6]

A hunok betörése miatt a IV. század végén a keleti gótoknak új haza után kellett nézniük. Ermanarich szétesett birodalmának népe több csoportban közelítette meg a Római Birodalom határait, közülük a Pannóniába – és Moesiába[7] – bebocsátást nyertek jutottak fontos szerephez. Vezetőik közé tartozott Theoderik is, akit 474-ben választottak királlyá.[8] Népszerű csak a 480-as években lett, ugyanis 488-ban Zénon császár szolgálatába állt (kétszer is megmentve őt attól, hogy letaszítsák trónjáról).

---

[1] A gótok történetéről Jordanes munkájából tudhatunk meg többet. JORDANES: *De origine actibusque getarum* (A gótok eredete és tettei), aki ugyan gótnak vallotta magát, de valójában alán származású volt. Mellette Cassiodorus *Variae* című, 12 könyvből álló művében írta meg a keleti gótok történetét. E mű 235 levelet tartalmaz, amelyeket Theoderiknek tulajdonítanak. Vö. MOORHEAD: *Theoderic* 2. p. sq. és BÜHLER: *Die Germanen* 167-171. pp. Fontos forrás SEVILLAI IZIDOR: *De origine Gothorum* c. műve is, amely a vandálok és szvévek történetével együtt, egy kötetben magyarul is megtalálható: SEVILLAI: *A gótok*.

[2] Vö. Melléklet I.

[3] Hattenhauer is etnikailag vegyesnek nevezte a gót gyűjtőnév alatt vándorló embertömeget. HATTENHAUER*: ERG* 90. p.

[4] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 27. p.

[5] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 28. p.; A gótok ugyanebben az évszázadban vették fel a kereszténységet – az arianizmust követve –, amely nemcsak azért volt jelentős, mert Wulfila, aki elsőként fordította gót nyelvre a Bibliát, gót származású volt, hanem amiatt is, mert ezek a tanok a gótok közvetítésével jutottak el a többi germán törzshöz (341-től), és a kereszténység nekik köszönhetően járult hozzá a germán népek kulturális fejlődéséhez. CONRAD: *DRG I,* 56. p.; vö. ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 28. p.

[6] Vándorlásukról és joguk fejlődéséről részletesen lásd értekezésem II. fejezetét.

[7] MOORHEAD*: Theoderic* 11. p. és SCHRÖDER*: DRG* 94. p.

[8] Theoderik állítólag Pannóniában született 454-ben, de hamar odaadták túsznak a keleti császár udvarába, ahol tizennyolc éves koráig nevelkedett, kiváló nevelést kapott, mindenféle tudomány, de elsősorban a hadtudomány iránt érdeklődött. RUDGLEY: *A barbárok* 65. p. sq.

Csapatai kb. 6000 harcosból álltak, élükön 489-ben tört be Itáliába.[9] Verona mellett 489 szeptemberében legyőzte Odoakert,[10] aki germán létére úgy megerősítette hatalmát Itália királyaként, hogy azt Konstantinápoly már nem nézhette tétlenül. Odoaker legyőzése után, 493-ban Theoderik Itália fővárosába, Ravennába vonult, ahol a hadsereg Itália királyává kiáltotta ki, és ezzel territoriális alapon megalakult az Osztrogót Királyság.[11] Konstantinápoly viszont csak 497-ben ismerte el Theoderik hatalmát: a császár konzuli és patríciusi címet adományozott neki és fiává fogadta.[12] Bár szerette magát a császárral egyenrangúnak feltüntetni,[13] voltaképpen a császár itáliai helytartója volt,[14] így nem volt joga a császárhoz hasonló törvényalkotásra, hanem „pusztán" rendeleteket bocsáthatott ki.[15] E *ius edicendi*nek köszönhetjük azt, hogy az általa kibocsátott törvény – miközben a keleti gótok királya maradt – az *edictum* megjelölést viseli.[16] Bár többször háborúzott – hatalmát kiterjesztette Dalmáciára, Raetiára és Dél-Galliára[17] –, mégis az a harminc év, amit Itália élén töltött, békét és fellendülést hozott Itália népének, tekintet nélkül arra, hogy gót vagy római eredetűnek vallották magukat az alattvalók. Nem volt nehéz békét teremtenie, hiszen a gótok nem ellenségként jöttek Itáliába,[18] hanem a *hospitalitas* alapján települtek le Észak-Itáliában, a Pó-síkságon, Rómától keletre Picenumban és Samniumban.[19] Ez azt jelentette, hogy bár a keleti gótok kisajátították a megművelhető földek, a munkaerő és a földművelésre alkalmas állatok egy részét

[9] MOORHEAD: *Theoderic* 17. és 23. pp.
[10] RUDGLEY: *A barbárok* 67. p.
[11] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 34. p. és RUDGLEY: *A barbárok* 67. p; vö. Melléklet II.
[12] Innentől kezdve Theoderik felvette a császári ház nevét, *Flavius Theodericus rex*ként írt alá, és szerette magát az ifjabb császárnak (*iunior Augusztus*nak) nevezni. KATUS: *A középkor* 63. p.
[13] Brunner szerint Theoderik bizonyos értelemben *procurator in rem suam*ként kormányozta a gót uralom alatti itáliai területeket. BRUNNER: *DRG I,* 66. p.
[14] Theoderik közjogi helyzetéről részletesen lásd: MOORHEAD: *Theoderic* 39-51. pp.
[15] HATTENHAUER: *ERG* 91. p.
[16] CONRAD: *DRG I,* 57. p., KATUS: *A középkor* 63. p. és MOORHEAD: *Theoderic* 48. p.
[17] Dél-Galliát rokonaik, a vizigótok legyőzésével szerezte meg. KATUS: *A középkor* 63. p.
[18] Dahn és Rudgley adatai szerint mintegy 300.000 keleti gót bevándorló érkezett Itáliába. DAHN: *Könige* 296. p. és RUDGLEY: *A barbárok* 66. p. Ettől jelentősen eltér Moorhead véleménye, aki feltérképezve a korabeli történeti munkákat, mindössze 35-40.000 főre becsüli a gót bevándorlók számát, de arra is rámutat, hogy „szinte mindegy", hogy 30.000 vagy 100.000 főre becsüljük a gót lakosságot, hiszen jelentős kisebbségben voltak a közel 4 milliós itáliai lakosságszámhoz képest. MOORHEAD: *Theoderic* 68. p.
[19] MOOREHEAD: *Theoderic* 34. p. és KATUS: *A középkor* 64. p.

(egyharmarmadát[20]), de a maradékot meghagyták a római eredetű lakosságnál. Lényegét tekintve nem változtatták meg sem a tulajdonviszonyokat, sem a társadalom szerkezetét.[21] Bár Theoderik teljes asszimilálcióra törekedett – BETHMANN-HOLLWEG szerint –, a két különböző kulturális fejlettségi fokon álló nép egybeolvasztása lehetetlen vállalkozás volt.[22] A római közigazgatási rendszer is érvényben maradt, de a provinciák és *civitas*ok élére gót *comes*ek (*comes Gothorum*) kerültek.[23] Ők olyan katonai parancsnokok voltak, akik vezették a polgári közigazgatást, és bírói funkciót is betöltöttek.[24] Mind a gótok egymás közötti, mind pedig a gótok és rómaiak között felmerült jogvitákban döntöttek, de ez utóbbi esetben római jogi szakértők segítették munkájukat.[25] Ez is jól mutatja, hogy határozottan elkülönült egymástól a római és a germán népesség. Mind szokásaik, mind pedig vallásuk különbözött egymástól – hiszen a gótok ariánusok, a rómaiak pedig katolikusok voltak[26] –, de Theoderik (és utódja) nem alkotott külön rendeleteket a gót és a római lakosságnak, intézkedései általános érvénnyel bírtak.[27]

Tekintettel arra, hogy Theoderiknek nem volt fiú örököse, utódja leányának fia, Athalarik lett (526-534). Kiskorú lévén helyette anyja intézte az államügyeket Cassiodorus segítségével, aki az állami adminisztráció élén állt (*magister officiorum* volt), és 533-534-ben Itália egészének igazgatásáért felelős *praefectus pretorio* lett.[28] Ő volt egyébként az, akinek Athalarik Ediktumát (533/534)[29] valójában köszönhetjük.[30] Még ez a tapasztalt szaktekintély sem volt képes ellensúlyozni Theoderik lányának, Amalaswinthának politikáját, mely sorozatos gyilkosságokhoz és a csaknem húsz évig tartó gót-bizánci háborúhoz vezetett (535-553),[31] ugyanis ekkor

[20] Conrad és Hattenhauer szerint is ez volt a *tertia* vagy *sors*. CONRAD: *DRG I,* 57. p., HATTENHAUER: *ERG* 90. p., és KATUS: *A középkor* 64. p. Moorhead utal arra is, hogy a burgundok és a vizigótok körében is szokásos volt a javak felosztása. MOORHEAD: *Theoderic* 33. p.
[21] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 37. p.
[22] BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 249. és 292. pp.
[23] MOORHEAD: *Theoderic* 77. p.
[24] CONRAD: *DRG I,* 57. p.
[25] BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 275. p.
[26] CONRAD: *DRG I,* 57. p.
[27] Theoderik 500-ban kiadott ediktuma szerint azért nem ad ki két különböző törvénykönyvet a gót és a római népnek, mert „miként egy szeretet érzelmében egyesíti őket, azt sem akarja, hogy külön törvény alatt éljenek.” KATUS: *A középkor* 64. p.
[28] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 42. p. és KATUS: *A középkor* 64. p.
[29] LIEBS: *Jurisprudenz* 191. p.
[30] SCHRÖDER: *DRG* 247. p.
[31] BRUNNER: *DRG I,* 65. p.

újult ki Bizánc restaurációs poltikája, Jusztiniánusz ekkor látta elérkezettnek az időt a Birodalom nyugati és keleti területeinek egyesítésére.[32] A fordulatos cselekménysor végül 553-ban ért véget, amikor is Bizánc Narses hadvezér vezetésével legyőzte a gótokat. Jusztiniánusz császár Ravenna központtal szervezte meg a bizánci helytartóságot (*Italia praefectura*), és ezzel megalakult a ravennai exarchátus,[33] melynek – mint azt látni fogjuk –, fontos szerepe volt a longobárdok történetében. Bár Jusztiniánusz többször hangoztatta, hogy kiszabadította Itáliát a barbárok kezéből, és békét teremtett, valójában viszont arról volt szó, hogy Itália elnépteledett és elszegényedett a hosszú és véres gót-bizánci háborúban.[34]

2./ Az *Edictum Theoderici* megítélése

Az *Edictum Theoderici* kéziratban sajnos nem maradt fenn, de egy 1579-ből származó *editio princeps*ből ismertté vált,[35] amelyet P. Pithous két kézirata alapján állítottak össze,[36] aki az *Ediktum*ot Nagy Theoderik keleti gót királynak tulajdonította.[37] Ez a nézet sokáig meghatározónak bizonyult, mígnem több kritika is érte, melyek közül VISMARA elméletét érdemes kiemelni. Ő azt feltételezte, hogy az *Edictum Theoderici* Galliában született, és ez a törvény tulajdonképpen nem is Nagy Theoderiké, hanem II. Theoderik vizigót királyé (453-466).[38] E féltételezés és ennek hatása folyamatos vitát gerjesztett a korszak jogtörténetének kutatói között. Amíg LIEBS régebbi kritikai véleményekre támaszkodva „félresikerültnek" nevezte VISMARA elképzelését,[39] addig VISMARA egyre jobban megerősítette pozícióit e vitában.[40]

Már az is okot adott a bizonytalanságra, hogy a forrás szövege meglehetősen töredékesen és rossz minőségben maradt fenn, de végül is sikerült megállapítani, hogy

[32] CONRAD: *DRG I,* 57. p.
[33] A bizánci helytartót nevezték *exarchos*nak. KATUS: *A középkor* 66. p.
[34] Uo.
[35] BRUNNER: *DRG II,* 526. p.; vö. SIEMS: *Handel und Wucher* 168. p.
[36] Moorheadnél Pierre Pithouként szerepel. MOORHEAD: *Theoderic* 76. p.
[37] SIEMS: *Handel und Wucher* 277. p.
[38] G. VISMARA: *Edictum Theoderici*, in: Scritti di storia giuridica 1, 1-338. pp.
[39] LIEBS: *Jurisprudenz* 191. p.
[40] SIEMS: *Handel und Wucher* 168. és 277. pp.

az *Edictum* keleti gót eredetű, 500 után, de 526 előtt keletkezett, és Nagy Theoderiknek tulajdonítható.[41]

Értekezésem ezen fejezetében nem kívánom részletekbe menően boncolgatni az *Edictum Theoderici* eredetére vonatkozó, egymásnak feszülő elméleteket,[42] elegendőnek találom a legfrissebb nézőpontokat ismertetni e tárgyban.

STELZER az *Edictum Theoderici* számos fejezetét megtalálta az Admonti Jogkönyvben, s ezeket VISMARA alaposan meg is vizsgálta. Figyelemmel arra, hogy az Admonti Jogkönyv a dél-franciaországi jogi iskola (Valence) munkája, VISMARA azt feltételezte, hogy az *Edictum* megtalált fejezetei is Dél-Franciaországból származnak, ráadásul mindezt olyan érvekkel is megpróbálta alátásztani, hogy a 48-60. fejezetek a *Codex Euricianus*ra támaszkodnak, amiből az admonti joganyag és a dél-galliai, tehát vizigót joggal való szoros kapcsolatára következtetett.[43] Ezzel azonban az a további kérdés is felmerült, hogy az *Edictum Theoderici* szövege Dél-Franciaországban született-e, illetve ha nem, akkor hogyan került oda.

VISMARA egyrészt azzal indokolta, hogy Theoderiknek semmi köze az *Edictum*hoz, hogy az V-VI. századi keleti gót történetet érintő munkák (Cassiodorus, Jordanes, Prokopius, Ennodius műveinek) egyike sem említi meg Theoderikkel kapcsolatban ezt a jogforrást, másrészt azzal, hogy az *Edictum* alapjául szolgáló római forrásokból arra következtetett, hogy az *Edictum* Theoderiket megelőzően, 458 és 463 között született.[44] NEHLSEN VISMARA művéről írt recenziójában kifogásolja VISMARA feltételezéseit, és arra mutat rá, hogy az *Edictum Theoderici* – eltekintve azoktól a részeitől, amelyek „kiforgatva, agyonjavítva" adják vissza a *Breviarium Alarici* szabályait – nem tér el a római jogforrásoktól.[45] STOBBE viszont nem tartotta valószínűnek, hogy a *Breviarium* forrásként szolgált az *Edictum Theoderici*

[41] STOBBE: *Rechtsquellen I*, 97. p.
[42] A germán szokásjogi gyűjtemények közül egyik sem büszkélkedhet olyan heves vitával keletkezési körülményei tekintetében, mint az *Edictum Theoderici*. Nemcsak az vitatott, hogy mikor született, de az is, hogy melyik germán uralkodónak tulajdonítható. Ezen kérdésekkel kapcsolatos viták 1953-ban élesedtek ki, amikor P. Rasi azt állította, hogy az edictum atyja Odoaker, majd 1955-ben Vismara állt elő azzal, hogy II. Theoderik vizigót király készíttette el. NEHLSEN recenziója: G. VISMARA: *Edictum Theoderici* c. munkájáról, 247. p.
[43] VISMARA: *ET* 292. p. sqq. Vismara álláspontját azonban Hamza úgy foglalja össze, hogy az ediktumot feltehetően egy provinciai helytartó bocsátotta ki azon vizigótok számára, akik Hispania és Aquitania provincia, a tolosai gót királyság területén éltek. HAMZA: *Magánjog* 26. p.
[44] NEHLSEN*: Recenzió* 257. p.
[45] NEHLSEN*: Recenzió* 258. p.

összeállításánál, ugyanis életszerűtlennek látta, hogy bár Itáliában nyilvánvalóan rendelkezésre álltak a római jogi források (*Codex Gregorianus*, *Hermogenianus* és *Theodosianus*), ennek ellenére a keleti gótok egy tőlük földrajzilag távol eső törvénykönyvre, a *Breviarium*ra támaszkodtak volna.[46]

A legújabb kutatások eredményei teljes egészében megcáfolják VISMARA elméletét, ezek közül is LIEBS, mint a korszak legelismertebb szakértőjének munkáját kell kiemelni, aki az alábbi indokokkal támasztotta alá, hogy Nagy Theoderiké az *Edictum*, és nem Dél-Franciaországban, hanem Itáliában, Ravennában született meg a törvénymű.[47]

Az *Edictum* stílusa, különösen a prológus és az epilógus hangvétele követi a ravennai kancellária kiadmányait, ugyanis hasonlóan a kancellária által kiállított okiratokhoz, ezt is a *magister officiorum* Cassiodorus *Variae* című gyűjteménye alapján fogalmazták meg, és a *capitá*k nagyon rövidek. LIEBS hangsúlyozza, hogy Theoderik kifejezett célja volt, hogy már uralkodásának kezdetén „szerény", római jogegységet teremtsen az Itáliában és peremterületeken[48] élő gótok és rómaiak között, ezt a jogegységet pedig római jogi alapokon kívánta felépíteni. Ennek megfelelően az *Edictum* majdnem minden rendelkezése egy olyan római jogi jogforrásra vezethető vissza, amelyhez Ravennában hozzájutottak, „megörököltek". Elsődlegesen a *Codex Theodosianus*t (az interpretációkkal együtt) és a Novellákat, másodsorban a Paulusnak tulajdonított (LIEBSnél pszeudopauluszi) szentenciákat és interpretációkat, harmadsorban pedig a *Codex Gregorianus*t és *Codex Hermogenianus*t használták fel az *Edictum* összeállításához.[49] Azonkívül, hogy a ravennai kancellária felülmúlta a *Consultatio*, a *Lex Romana Visigothorum* és a *Lex Romana Burgundionum* alkotta gall-római jogforrási kört, még Paulus *responsum*aiból is átvett kettőt, és – LIEBS figyelemre méltóbbnak tartja: – „nem használta Gaiust".[50] Vitatja BLUHME azon álláspontját, hogy Papinianus *De adulteris libri*, Callistratus *De cognitibus*, és Ulpianus *De officio proconsulis* című munkái is az *Edictum* forrásai voltak, LIEBS

[46] STOBBE: *Rechtsquellen I,* 96. p.
[47] LIEBS: *Jurisprudenz* 191-194. pp.
[48] Szicília, Rétia, Noricum, Pannónia és Dalmácia számított ekkor peremterületnek. LIEBS: *Jurisprudenz* 191. p.
[49] Uo.
[50] Uo.

ugyanis ezt nem látja bizonyíthatónak. VISMARA elméletére reagálva pedig kijelentette (és számos fragmentummal alátámasztotta), hogy Ulpianus ediktum-kommentárjának használatát ki kell zárni.[51]

3./ Az *Edictum Theoderici* létrejötte és jellegzetességei

Amikor az új germán királyságok létrejöttek a Római Birodalom provinciáinak területén, a római jog gyakorlói főként a *Codex Theodosianus*t, Gaius, Paulus, Ulpianus és Papinianus munkáit, a császári rendeletekhez készített novellákat, illetve a *Codex Gregorianus*t és *Hermogenianus*t használták mindennapi jogi tevékenységük során.[52] Ezen források terjedelme egyre több nehézséget okozott a jogalkalmazásban. A germán királyok közben elkezdték többé-kevésbé rendszerezett formában – felhasználva a rendelkezésre álló római forrásokat, a római jogtudósok munkáinak kompilációját – népük szokásjogát írásba foglalni. E törekvésnek köszönhetően fordulhatott elő, hogy néhány *Leges Barbarorum* hamarabb kelt életre, mint ahogy véget ért Jusztiniánusz császár kodifikációs tevékenysége. ZOEPFL úgy fogalmazott, hogy a császári udvar kodifikációs munkálatait meggyorsította az, hogy „bizonyos féltékenységet tanúsítottak" a barbárok által készített jogösszefoglalásokkal szemben.[53] Azt is megállapította, hogy a jusztiniánuszi jogkönyvek nem tudtak olyan mértékben hatni a Meroving és Karoling kori jogalkotókra és törvényszerkesztőkre, mint amilyen meghatározó befolyással voltak a római jogi kompilációk a germán jogösszefoglalásokra, mert a kompilációkat jobban tudták a gyakorlatban alkalmazni.[54]

Látva a kapcsolódó szakirodalmat, az *Edictum*ot a *Lex Romana Visigothorum*mal – a továbbiakban *Breviarium*mal – és a *Lex Romana Burgundionum*mal szokás egy csoportba sorolni,[55] de az *Edictum* bizonyos szempontok szerint vizsgálva kiemelkedik a sorból. Már megnevezése is eltér tőlük, hiszen kibocsátója a *ius edicendi*re alapozva adta közre a szabályokat. Ennek

[51] LIEBS: *Jurisprudenz* 192. p.
[52] SAVIGNY: *Geschichte 2,* 269-272. pp.
[53] ZOEFPL: *DRG I,* 89. p.
[54] Uo.
[55] Uo.

köszönhetően olyan kérdéseket is szabályoztak benne, amelyekkel kapcsolatos törvényalkotásra csak a császárnak lett volna joga.[56] Emellett – ellentétben a *Breviarium*mal és a *Lex Romana Burgundionum*mal, amelyek csak a római lakosságnak szóltak – az *Edictum* egyaránt hatályos volt a római és a gót lakosságra, de más germán népek gótok között élő lakosaira is.[57]

Azon hasonlatosság miatt került azonban egy csoportba a vizigót és burgund *Leges Romani*val az *Edictum*, hogy ugyanazokból a római forrásokból építkeztek, tehát a *Codex Theodosianus*t, az ehhez kapcsolódó Novellákat, a Paulusnak tulajdonított „*Sententiarum librit*"[58] és az V. századi római szövegmagyarázatokat használták mintaként.[59]

Mint ahogyan azt már említettem, Theoderik nem alkotott külön jogszabályt a gótok és a rómaiak számára, hanem kibocsátott rendelete a királyság minden lakosára – származásra tekintet nélkül – érvényes volt.[60] Törvényalkotásra nem, csak rendeletalkotásra volt felhatalmazása (*ius edicendi*), ezért az általa kibocsátott, 493 és 507 között készült[61] jogszabályt *Edictum Theodericiként* ismerjük. ZOEPFL viszont azt feltételezte, hogy az *Edictum* valamikor 506 és 526 (utóbbi Theoderik halála) között készült, szerinte ugyanis az *Edictum* felhasználta a *Breviarium*ot mintaként, azt pedig 506-ban bocsátották ki.[62] Magam inkább csatlakoznék LIEBS véleményéhez, azzal, hogy az *Edictum* nem közvetlenül a *Breviarium*ból kölcsönzött szabályokat, pusztán arról lehet szó, hogy ugyanazon római forrásból építkezett, mint a *Breviarium*.

---

[56] EBEL–THIELMANN: *RG* 113. p.

[57] STOBBE*: Rechtsquellen I,* 94. p. Ezt támasztja alá az Edictum 34., 43. és 44. cikkelye, ahol a *Romani* és *Gothi* megjelölés mellett a *barbari* megnevezést is megtalálni. NEHLSEN: *Recenzió* 255. p.

[58] HAMZA: *Magánjog* 26. p.

[59] EBEL–THIELMANN: *RG* 113. p. és BRUNNER: *DRG II,* 527. p.; vö. LIEBS: *Jurisprudenz* 191. p.

[60] Edictum Theoderici prolog.: „*quae barabari Romanique segui debeant super expressis articulis,*" hasonlóképpen az epilógusban: „*quae omnium Barbarorum sive Romanorum debet servare devotio*" in: MGH LL 5, 145. és 168. pp.; vö. SAVIGNY: *Geschichte 2,* 173. p., vö. SCHRÖDER: *DRG* 247. p.

[61] Ezt az időpontot Conrad adja. Általában véve bizonytalan a szakirodalom a mű keletkezési ideje tekintetében, Schröder szerint röviddel 512 után készült, de legtöbbször az 500 körüli időpontot találjuk meg. SAVIGNY: *Geschichte 2,* 172. p., SCHRÖDER: *DRG* 247. p.; CONRAD: *DRG I,* 57. p.; Vö. EBEL-THIELMANN: *RG* 95. p.

[62] ZOEPFL: *DRG I,* 93. p. Schröder viszont a *Lex Romana Burgundionum*ban látja az *Edictum* mintáját. SCHRÖDER: *DRG* 247. p.; E tekintetben Brunner azon megállapítása figyelemre méltó, hogy a jogi gondolkodásmódot nézve a keleti gótok a burgundokhoz állnak a legközelebb. BRUNNER: *DRG I,* 67. p.

A munka 154 rövid fejezetből áll, hozzá kapcsolódik egy előszó és egy epilógus. A jogbiztonság megteremtése érdekében – amelyet az előszóban rögzít[63] – római jogi jogelveket követve közjogi, magánjogi, büntetőjogi és perjogi szabályokat tartalmaz,[64] és elsősorban a mindennapokban felmerülő jogi problémákra igyekszik megoldást kínálni.[65] BRUNNER szerint a röviden és tömören, „csak úgy általában" megfogalmazott rendelkezésekkel azt kívánták elérni, hogy lehetőség legyen arra, hogy a gótok és a rómaiak saját jogukat alkalmazva oldhassák meg a jogvitákat.[66] Legnagyobb számban olyan szabályokat találunk az *Edictum*ban, amelyek az egyes személysértések szankcióit tartalmazzák. E szabályok kettőssége is tükrözi a lakosság kétféle származását: a germánoknál „megszokott" bűncselekmények mellett – mint a leányrablás vagy valakinek a házára törés – a római lakosság körében jobban ismert cselekményeket – okirat, fém- és pénzhamisítást – is büntetni rendelik.

Az *edictum* keresetjogi jellege mellett az egész magánjogi peres eljárás a hozzá tartozó bizonyítási elvekkel együtt tisztán római eredetű. Az alábbi kifejezései tanúsítják mindezt: *actio furti*, *interdictum unde vi*, *liberis causa*, *actio noxalis*, *actio de peculio*, *actio legis Aquiliae*.[67] A bizonyítás terhe elsősorban a felperest terheli,[68] a germánok esküjére csak akkor kerül sor, ha a felek ebben megállapodnak, vagy erre hívja fel a felet a bíró.[69] Az is a civilizált római jog hatása a gót *edictum*ban, hogy az eljárás végeztével a bíró a felek jelenlétében okiratba foglalta ítéletét, és egyben a perköltségekben is marasztalta a pervesztest.[70]

Bár Theoderik szinte minden jogintézménynél figyelembe vette a római jogot,[71] és az volt *edictuma* kibocsátásának elsődleges célja, hogy a római és a gót nép minél gyorsabban „keveredjen" egymással, és a római szokások honosodjanak meg az államigazgatás területén is,[72] a magánjog tekintetében törekedett azért arra is, hogy népe bizonyos mértékig megőrizze germán hagyományait.[73] LIEBS rámutat arra, hogy

[63] Vö. STOBBE: *Rechtsquellen I,* 95. p.
[64] CONRAD: *DRG* 57. p.
[65] „*illa quae possunt saepe contingere*" in: SCHRÖDER: *DRG* 247. p. és BRUNNER: *DRG II,* 526. p.
[66] BRUNNER: *DRG II*, 526. p.
[67] ET 12., 69., 76., 96., 109., 121., és 152.; in: BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 286. p.
[68] ET 96. és 132., szerk. BLUHME 163. és 166. pp.; vö. BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 286. p.
[69] ET 106., szerk. BLUHME 163. p.; vö. BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 286. p.
[70] ET 5-7., 11., 74.; in: BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 287. p.
[71] VINOGRADOFF: *Roman Law* 30. p.
[72] STOBBE: *Rechtsquellen I,* 98. p.
[73] NEHLSEN: *Recenzió* 253. p.

épp az árucsere körében, a kötelmi és dolog jog részletkérdéseiben hagy teret az *Edictum* a Keleti Gót Birodalom egyes népeire jellemző egyedi szabályoknak. Ezzel tulajdonképpen a gótok és a rómaiak saját joga továbbélhetett, amelyet a bírósági rendszer is alátámasztott: a gótok egymás közötti peres ügyeiben a gót városi gróf, a rómaiak peres eljárásaiban pedig a provinciai helytartó volt illetékes. A „vegyes" perekben, amelyekben a egy gót állt szemben egy rómaival, szintén a gótok városi grófja döntött, de egy római jogban jártas segítőt alkalmazva.[74]

Mindezek ellenére, az *Edictum* mindenkit kötelező normákat tartalmazott, és ahol Theoderik egyben bemutatta gótjainak, hogy mi az a „minimum a római jogi kultúrából",[75] amelyet követniük kellene. Bár ez az uralkodó szándéka volt, a római jogi kultúra bemutatását mégiscsak a római jogászok valósították meg – a király megbízásából – „kis darabokban". Tartalmilag az *Edictum*mal Theoderik a római jog „művészetének" még e kései időkben továbbélő vitalitását is képes volt bebizonyítani, amely teljesítményt csak egy barbár uralkodó vágyai ösztönözhettek – írja LIEBS.[76]

Theoderik műve nemcsak Itáliában, hanem a keleti gótok által elfoglalt gall területeken és Pannóniában is hatályba lépett.[77]

Theoderiket követően Atalarich lett jogosult az ediktum-kibocsátásra, de csak két „jelentéktelen" rendeletet hagyott maga után,[78] amelyeket *programmata edictalián*ak neveztek.[79] A keleti gót királyság összeomlását követően pedig az ediktumok teljesen elvesztették jogforrási jelentőségüket, amikor Jusztiniánusz császár Itáliában is hatályba helyezte törvénykönyvét (554).[80] Mindezen törekvések ellenére – többek feltételezése szerint[81] – a gót nép nyomokban megmaradt része továbbra is a gót jog szerint élt, Észak-Itáliában bizonyos szakaszait még a VIII. században is

[74] LIEBS: *Jurisprudenz* 194. p.
[75] Liebs az alábbi fragmantumra hivatkozik: *„et... a Gothis secundum edictum suum, quo ius constituit, rex fortissimus in omnibus iudicaretur."* (Excerpta Valesiana, 60.§., in: MGH AA IX 306. p. sqq.). LIEBS: *Jurisprudenz* 194. p.
[76] Uo.
[77] BRUNNER: *DRG II,* 526. p.
[78] STOBBE: *Rechtsquellen* 99. p.
[79] BRUNNER: *DRG II*, 528. p.
[80] CONRAD: *DRG I,* 57. p. és LIEBS: *Jurisprudenz* 194. p.
[81] BRUNNER: *DRG I,* 271. p., SCHRÖDER: *DRG* 247. p.

alkalmazták,[82] és Provence-ban például még a frank uralom idején is hatályban maradt az *Edictum*.[83]

4./ Az *Edictum Theoderici* árucserével kapcsolatos rendelkezései[84]

Mivel az ediktum szabálytömege nincs téma szerint rendszerezve, csak a fejezetcímeket tartalmazó „tartalomjegyzék" segíthette az eligazodást.[85] Bizakodásra adott ugyan okot a kereskedőkre való utalás, de csalódnom kellett. Itt ugyanis csak olyasmit találni a kereskedőkről, amely értekezésem szempontjából nem visz előbbre.

Az *Edictum Theoderici* 149. szakasza ugyanis azt az esetet szabályozza, amikor az adószedők illetve végrehajtók azzal okoznak kárt valakinek, hogy meghamisítják a mértékeket vagy a beszedni szándékozott áru tömegét szándékosan rosszul mérik le. Ha ez rájuk bizonyul, az okozott kár négyszeres értékét kell a becsapottaknak megtéríteniük.[86] Ezt a szabályt terjesztették ki a kereskedőkre azzal, hogy ugyanezen rendelkezést utaló mondattal egészítették ki, tehát ugyanígy büntetik azokat a kereskedőket, akik üzletkötésük során hasonló módon mértékbeli vagy súlybeli csalással károsítják meg a vásárlókat.[87] A korábban említett, a római eredetű

[82] LIEBS: *Jurisprudenz* 194. p.
[83] SCHRÖDER: *DRG* 247. p.
[84] Az *Edictum Theoderici* szövegét a *MGH* sorozat *Leges* részének 5. kötetében található *Edictum Theoderici regis* alapján vizsgáltam, amelyet FRIEDRICH BLUHME adott közre 1889-ben.
[85] Lásd az *Edictum Theoderici* tartalomjegyzékét, szerk. BLUHME 149. p.
[86] ET 149.: *„Si quis exactorum vel susceptorum maiorem mensuram vel maius pondus adhibuerit, dum fiscales traduntur species, quam publice ordinationis moderatio antiquitus provisa constituit, ad iudicem continuo cum ipsis mensuris et ponderibus deducatur: ut si fuerit de eorum, iniquitate convictus, inde quadruplum pro utilitate illius, quem gravavit, male susceptarum specierum damna sustineat..."* szerk. BLUHME 167. p.
[87] ET 149. folytatása: *„... Quod etiam circa negotiores observari debere censemus, in commerciis si iniusta pondera vel mensuras adhibiusse fuerint adprobati."* szerk. BLUHME 167. p.

forrásokhoz való hasonlóság itt is tükrüződik, hiszen a *Codex Theodosianus*[88] és a *Breviarium*hoz csatolt novella is tartalmazza ezt a rendelkezést.[89]

Az, hogy virágzott a rabszolgakereskedelem, az *Edictum* 148. szakaszából derül ki: *„a rabszolgák és colonusok, akik az ellenség fogságába estek és visszatértek, visszaadatnak uruknak, ha azelőtt nem vásárolta meg őket valaki más kereskedelmi forgalomban az ellenség által eladatva."*[90] A fogságba esett rabszolgák visszavásárlásának kérdését mind a posztklasszikus korban, mind pedig a koraközépkorban igyekeztek szabályozni.[91]

Az adásvétel kérdéseivel és az ehhez kapcsolódó esetleges jogi problémákkal is foglalkozik a gyűjtemény. A kellékszavatosság azon esetével találkozunk a 141. szakaszban, amikor egy szökött rabszolgát úgy ad el valaki, hogy nem is gyanítja a szolga ezen kellékhibáját. Ha a rabszolga megszökik a vevőtől, az eladónak nem csupán a vételárat kell visszaadnia a vevőnek, hanem az esetlegesen okozott kárt is meg kell térítenie.[92] A szabály már ismerős, hiszen a *Lex Romana Visigothorum*

[88] CTh 11, 8, 1.: *„Impp. Arcadius et Honorius AA. caesario praefecto praetorio. Si quis exactorum superexactionis crimen fuerit confutatus, eandem poenam subeat, quae divi valentiniani sanctione dudum fuerat definita. Capitis namque periculo posthac cupiditas amovenda est, quae prohibita totiens in isdem sceleribus perseverat. Dat. prid. non. mart. constantinopoli caesario et attico conss."* és CTh 11, 8, 3.: *„Idem AA. apollodoro proconsuli africae. Quidquid ultra debitum elicitum fuerat, eruatur. Quod provinciae restitui protinus oportebit. Dat. prid. id. mart. mediolano stilichone et aureliano conss."*

[89] Lex Romana Visigothorum, Novellae Maioriani I., 14.§.: *„... Praeterea nullus solidum integri ponderis calumniosae improbationis obtentu recuset exactor, excepto eo gallico, cuius, aurum minore aestimatione taxatur. ..."* szerk. HAENEL 308. p.

[90] ET 148.: *„Servi aut coloni ab hostibus capti et reversi, domino restituantur, si non sunt ante ab altero, vendentibus hostibus, in commercio comparati."* szerk. BLUHME 167. p.

[91] Részletesen lásd a burgundok szokásjogáról írt fejezetet, vö. Lex Burgundionum 56, 1.: „LVI. *De servis in Alamannia comparatis. (1) Si quis servum alienum in Alamannia redemerit, aut pretium dominus reddat, aut servum habeat qui redemit; quod tamen a praesenti tempore praecipimus custodiri. (2) Ceterum si ingenuus rogans redemptus fuerit, pretium suum emptori reddat."* szerk. VON SALIS 91. p.; CTh 5, 7, 2.*: „Impp. honor. et theodos. aa. theodoro pf. p. diversarum homines provinciarum cuiuslibet sexus, condicionis, aetatis, quos barbarica feritas captiva necessitate transduxerat, invitos nemo retineat, sed ad propria redire cupientibus libera sit facultas"* és C. 8, 50, 20.; Lex Visigothorum V, 4, 21.: *„Quecumque mancipia de regionibus nostris ab adversis hostibus extiterint occupata ... ille qui ab oste abstulit, ... tertiam partem pretii habeat et mancipia domino nihilhominus reddat. Quod si venditum ab hostibus mancipium fuerit acceptum ... ille qui dedit, integrum pretium, et quantum mancipium melioravit acceptum, a domino recipiat moxque illi suum mancipium inexcusabiliter reddat."* szerk. ZEUMER 226. p.

[92] ET 141.: „*Quicunque fugere solitum vendiderit ignoranti, si emptorem quoque fugerit, et precium venditor reddat, et damna sarciat, quae per eundem contigerint fugitivum."* szerk. BLUHME 166. p.

közvetítésével a paulusi szentenciákban is megtaláljuk az ennek megfelelő római rendelkezést.[93]

Visszatérve az *Edictum Theodericihez*, a következőkben azt az esetkört tárgyalja – sajnos meglehetősen szűkszavúan – az *edictum*, amikor az eladó *auctoritas*a kerül a figyelem középpontjába. Érdekes, hogy ez – ellentétben más szokásjogi gyűjteményekben tapsztalt *Anefang* eljárást felölelő önálló szabályozással – azon szabályhoz csatoltan jelenik meg, amely azokat az eseteket kívánja orvosolni, amikor egy dolgot kétszer adnak el.[94] Ezután azt rögzítik, hogy az *auctor*nak – a jóhiszemű vevő jogelődjének – a vételi ügylet érvényben maradása érdekében a *forum venditionis*hoz kell fordulnia, még akkor is, ha megilleti őt a *privilegium sui iudicis*. Végül abban az esetben, ha a jóhiszemű vevőnél valaki megtalálja azt a dolgot, amelyet már valaki megvett, de még nem vette birtokába, és e „második vevőt" megvádolják, nem vonhatja ki magát az eljárás alól pusztán amiatt, mert meg tudja nevezni jogelődjét, azaz az *auctor*t.[95] Sajnos ennél többet nen tudunk meg sem az *auctor* felelősségéről, sem arról, mit jelent az említett kedvezmény, és az sem derül ki, miféle „hatóság" vagy bíróság „az eladók fóruma". Minden bizonnyal szintén valamilyen római eredetű forrásra voltak kénytelenek támaszkodni azok, akik a gyakorlatban kívánták alkalmazni ezen szabályokat. Mivel a jusztiniánuszi törvénymű még nem állt rendelkezésre, a klasszikus kori jogtudósok munkáját kellett segítségül hívniuk.

Magáról az adásvételről a már említett 138. szakasz tesz említést: *„Si una res a duobus diversis temporibus comparetur, ille potior erit, et dominium eius magis acquiret, cui traditam fuisse claruerit*."[96] Abban az esetben tehát, ha bebizonyosodik egy dolog másodszori eladása, azt illeti meg, aki azt birtokba is vette, tehát akinek azt át is adták. A szöveg szoros összefüggésben áll a *Codex Gregorianus* 3, 6, 4 - el,

[93] Paulussentenzen II, 18, 8.: *„Servus bona fide comparatus si ex veteri vitio fugerit, non tantum pretium dominuss, sed ea, quae in fugam abstulit, reddere cogetur."* in: Lex Romana Visigothorum, szerk. HAENEL 366. p.
[94] Részletesen lásd később. Vö. ET 138., szerk. BLUHME 166. p.
[95] ET 139. és 140.: *„139. Auctor venditionis, etiamsi privilegium habeat sui iudicis, tamen defensurus venditionem suam, forum sequatur emptoris. 140. Qui de re comparata pertulerit quaestionem, ipse petitori respondere compellitur, nec ad auctorem suum proponentem repellit: quem necesse est hoc tantum ipse commoneat, ut factum suum in venditione defendat."* szerk. BLUHME 166. p.
[96] ET 138., szerk. BLUHME 166. p.

amely a *Lex Romana Visigothorum*ból is ismert.[97] Egyik szöveg sem ejt szót a vételár megfizetéséről, tehát okkal feltételezhetjük, hogy ezek az esetek nem a piaci készvételek esetén fordultak elő, sokkal inkább akkor, amikor a felek megállapodtak egy dolog eladásában – vagy egy dologra való cseréjében –, és az eladó a tradíciót megelőzően egy másik vevőre ruházta át a dolgot, de annak át is adta. Mint a szövegekből kiderül, ez esetben az az erősebb (*potior erit* illetve *potiorem esse*), aki annak birtokosa is lett (*traditam fuisse* illetve *possessio primum tradita est*).

Mint azt korábban említettem, az adásvétel esetén különös hangsúlyt kapott a *bona fides*, de jelen esetben a *placita bona fide* azt jelentette, hogy a szerződés kényszer és fondorlat nélkül jött létre.[98] De nézzük a maga egészében az *edictum* ezen rendelkezését: „*Placita bona fide et definita venditio a venditore rescindi non potest: sed pretium quod ab tempore debetur, repetentum est.*"[99] Ahogyan azt a vizigótok és a burgundok törvényeinél láttuk,[100] itt is hangsúlyozzák azon szerződések érvényükben való fenntartását, amelyeket csalárdság nélkül kötöttek. A *definita venditio* fordulattal írják körül az adásvételi szerződés megkötésének folyamatát, de sajnos a szövegből nem derül ki, milyen mozzanatokból állt ez össze, amelyből arra következtethetünk, hogy maga a szerződéskötés általában ismert és problémamentes esemény volt a hétköznapokban. A törvény ezen mondata mindenesetre azt sugallta az eladónak, hogy ha minden rosszhiszeműség és csalárdság elkerülte az ügyletkötést, akkor az érvényesen létrejött, és úgy is maradt, tehát a megállapodást nem lehet felrúgni. Ez a készpénzes vételnél nem is lenne kérdéses, de ha alaposan a szavak mögé nézünk, kiderül, hogy a vételár megfizetése csak látszólag része az ügylet érvényes

[97] Codex Gregorianus 3, 6, 4.: *„Quotiones eadem res a domino diversis temporibus pluribus venumdatur, eum potiorem esse, cui possessio primum tradita est."* in: Lex Romana Visigothorum, szerk. HAENEL 446. p.; vö. C. IV, 44, 3.
[98] Vö. KASER: *RPR 2*, 333. p. és LEVY: *Weströmisches* 28. p. sq.
[99] ET 147., szerk. BLUHME 167. p.
[100] Codex Euricianus 294.: „*Venditionis haec forma servetur ut seu res seu mancipia vel quodlibet animalium genus venditur*" szerk. WOHLHAUPTER 14. p., ugyanez a rendelkezés szó szerint megtalálható a Lex Baiuwariorum XVI, 9-ben és a Lex Visigothorum V, 4, 7-ben, vö. Lex Romana Burgundionum 35, 1.: *„De vindendis et emendis contractibus hic ordo servandus est, ut quisque rem iuris sui vindiderit, repetendi eam postea non habeat potestatem."* szerk. VON SALIS 152. p.; Lex Romana Visigothorum, C. Th. 3, 1, 4. Interpretatio: „*Quaecumque persona iam perfecta aetate domum suam regere potest, si villam, domum vel quodlibet aliud, habita pretii definitione, vendiderit, et forsitan postea opponere velit, quod minus pretii acceperit, quam res valebat, quia forte agrum, quem vendidit, longe positus ignorasse se dicat, non ideo venditio poterit revocari: quia aetas perfecta potuit scire, quid venderet, aut quo pretio res vendenda valere potuisset."* és 7.

létrejöttének. A rendelkezés második felében római jogi hatásra azt látjuk, hogy az adásvétel megkötése nem függött az vételár azonnali megfizetésétől – tehát az adásvételt konszenzuális szerződésként kezelték –, de az eladónak természetesen járt a vételár. A *definita venditio* fordulat sem eredeti jelenség az *edictum*ban. Hellenisztikus eredetű, de a *Gaius Epitome* is használja – ahol az adásvételt a konszenzuális szerződések kategóriájában találjuk meg –, de itt a *definito pretio* is felmerül az adásvételi ügylet megkötésének körülírásakor.[101] Az, hogy az *Edictum* ezen szabálya nem tartalmazza a *pretium* fordulatot, még nem jelenti azt, hogy akkor is bizonyosan létrejön a kötelem, ha nem fizetik ki azonnal a vételárat; bár nem elképzelhetetlen, hogy már a vételárban való megegyezés is elegendő volt az ügyletkötéshez. Az *Edictum* mégis követte Gaiust, és konszenzuális szerződésként kezelte az adásvételt, tehát elegendőnek tartotta a megegyezést a vétel érvényes létrejöttéhez, ennek oka az lehet, hogy az *Edictum* szerkesztői a rendelkezésre álló szabálymintákból azokat és oly módon választották ki, hogy az előttük éppen aktuálisan felmerülő gyakorlati igényekre válaszolni tudjanak. Ennek köszönhető az, hogy az üzleti forgalom felgyorsulása miatt nem írták elő kötelező jelleggel a vételár megfizetését az adásvételi ügyletek érvényes megkötéséhez.

Ami a keleti gótok formulagyűjteményeit illeti, azt kellett megállapítanom, hogy nem dicsekedhetnek olyan kimunkált adásvételi formulákkal, mint a vizigótok. A keleti gótoknál Cassiodorus levelei szolgáltattak okirati mintákat, amelyek elsősorban a hivatalnokoknak nyújtottak útmutatót határozataik elkészítéséhez.[102]

Interpretatio: „*Quum inter duas quascunque personas de pretio cuiuscunque rei convenerit, quamvis vilius, quam valebat, res fuerit comparata, nullatenus revocetur*." szerk. HAENEL 74. p. sqq.

[101] Gai Epitome II, 9, 14.: *„Emtio igitur et venditio contrahitur, quum de pretio inter emtorem et venditorem fuerit definitum; etiamsi pretium non fuerit numeratum, nec pars pretii aut arra data fuerit."* in: Lex Romana Visigothorum, szerk. HAENEL 344. p.

[102] STOBBE: *Rechtsquellen I*, 244. p. sqq.

5./ Összegzés

Az *Edictum Theoderici* több szempontból is kiemelkedik a germán népek szokásjogi gyűjteményei alkotta sorból. Egyrészt keletkezésének körülményei homályosak, másrészt pedig nem lehet „klasszikus értelemben vett" germán szokásjogi gyűjteménynek tekinteni, hiszen majdem minden szabálya római jogi eredetű, a szerkesztők rendelkezésére álló római kódexek és jogtudósi munkák által biztosított szabálytömeg válogatott gyűjteménye. Vizsgálata során azt tapasztaltam, hogy minimális azon rendelkezéseinek száma, amelyek kifejezetten a germán árucsere-szokásokhoz vinnének közelebb.

Összességében tekintve az *Edictum Theoderici*ről azt kell megállapítanunk, hogy nem olyan gazdag, mint akár a *Breviarium*, vagy akár a *Lex Romana Burgundionum*, és a szabályok logikus egymásra épülése sem jellemzi. Bár szabályai nem rendszerezettek, tartalomjegyzéket tartalmaz, amely nagyban megkönnyítette és megkönnyíti az olvasó való eligazodását. Annak oka, hogy mindig a *Breviarium*hoz és a *Lex Romana Burgundionum*hoz hasonlítom az *Edictum*ot, abban keresendő, hogy ez a három munka szinte teljes mértékben ugyanazon posztklasszikus jogforrásokból merít. Az adásvételre vonatkozó előírások tekintetében az *Edictum* megmaradt azon keretek között, amelyeket a posztklasszikus források nyújtani tudtak, azokból a lehető legtöbbet képes volt „kihozni", szemben a *Lex Romana Burgundionum*mal, amely meglehetősen hézagosan közvetíti a posztklasszikus szövegek által szolgáltatott mintákat. Az *Edictum* azzal is kiemelkedik a sorból, hogy ez tudott a mintául szolgáló jogi szövegektől leginkább független maradni. Szerkesztői a rendelkezésükre álló, gyakran egymásnak ellentmondó posztklasszikus szövegek közül azt választották és vették be az *Edictum*ba, amellyel reagálni tudtak az aktuálisan felmerülő, a gyakorlat kívánalmaiból fakadó jogi problémákra. Itt nem csak a konszenzuson alapuló adásvételi ügylet létrehozatalára kell gondolnunk, hanem arra a megoldásra is, amikor a hamis súly- és egyéb mértékkel tevékenykedő kereskedő csalárd eljárásának szankcióját – mintegy kiegészítésként – a hasonlóan eljáró adószedők és hatósági végrehajtók büntetéséhez „csapják hozzá". Ezek az önálló ötletként megjelenő

szabályok teszik egyedivé az *Edictum*ot, és ezek miatt különíthető el jól a rendelkezések alapjául szolgáló posztklasszikus mintáktól.

Mindezen az állításaimra rácáfolnak azonban az *Edictum* azon rendelkezései, amelyek az ugyanazon dolog újbóli eladásának esetén középpontba kerülő *auctor* felelősségével kapcsolatosak. Ha az *Edictum* szerkesztői a rendelkezésre álló mintákat úgy ítélték meg, hogy ezekre szükségük lesz, akkor miért nem vették át azokat a szabályokat (is), amelyek megfelelő részletességgel szabályozták volna e jogi problémát? Az átvett rendelkezésben ugyanis sem napjaink, sem pedig a koraközépkor olvasója nem talál igazodási pontot, e tekintetben tehát az *Edictum* nem tölti be azt a jogforrási funkciót, amit elvárnánk tőle. Valószínűleg az *Edictum*nak nem is volt célja minden részletre kiterjedően pontos jogi útmutatást adni az *Edictum*ot a jogalkalmazók számára, hiszen előszavából az derül ki, hogy elsődlegesen a jogbiztonság megteremtése volt az *Edictum* kibocsátásának célja.[103]

[103] Edictum Theoderici, Prolog: *„Querelae ad nos plurimae pervenerunt, intra provincias nonnullos legum praecepta calcare. Et quamvis nullus iniustae factum possit sub legum auctoritatae defendere: nos tamen cogitantes generalitatis quietem, et ante oculos habentes illa, quae possunt saepe contingere, pro huiusmodi casibus terminandis, praesentia iussimus edicta pendere: ut salva iuris publici reverentia, et legibus omnibus cunctorum devotione servandis, quae barbari Romanique sequi debeant super expressis articulis, edictis praesentibus evidenter cognoscant."* szerk. BLUHME 152. p.

IV. A burgundok

1./ A burgundok éltek Galliában vagy a rómaiak Burgundiában?

A burgundok Dél-Skandináviából származnak, az I. és II. században a svébek keleti szomszédaiként éltek az Odera és a Visztula közötti területen. A III. század közepén vereséget szenvedtek a gepidáktól, ezért nyugat felé vándoroltak, és az alamannok szállásterülei mellett telepedtek le a Majna partján.[1] Itt – viszonylag korán – baráti viszonyt kezdtek a római lakossággal.[2] Innen indultak tovább a Rajna irányába, amelyen az V. század elején keltek át. Itt alakult ki Worms központtal a Nibelung-énekben ünnepelt Burgund Királyság, amelynek királya akkor Gundahar (413-436) volt.[3] BRUNNER szerint már ekkor a rómaiak szövetségeseként éltek a Birodalom területén,[4] de 437-ben[5] Aetius római helytartó és a vele szövetségben álló hunok legyőzték őket, majd a burgund nép megmaradt része a rómaiak szövetségeseként, *foederati*ként telepedett le Gallia keleti-délkeleti vidékein.[6] A 443-as *foedus* alapján a Rhone és a Saone folyók völgyében (*Regnum Arelatense*)[7] erősödött meg a Burgundok Királysága.[8] A burgundok számára a király a „mi király urunk" (*dominus noster rex*), a rómaiak számára a burgund király császári tisztviselő (*magister militum*) volt.[9] Gundowech király (450-470) már 466-ban felmondta a *foedus*t, és dél felé indulva a Római Birodalom zűrzavaros végnapjaiban új birodalmat tudott alapítani elfoglalva Lyont és Vienne-t. A királyok öccsüket tették meg társuralkodónak, és míg a király Lyonban, addig testvére Genfben tartotta székhelyét.[10]

A burgundok letelepedése is a *hospitalitas* alapján valósult meg. 443-ban kettéosztották a házakat és a gazdasági épületeket, ugyanúgy, ahogy az ezekhez

[1] Vö. Melléklet I.
[2] BRUNNER: *DRG I,* 63. p.
[3] CONRAD: *DRG I,* 62. p.
[4] BRUNNER: *DRG I,* 63. p.
[5] Brunner ezt a vereséget 435-re datálja. BRUNNER: *DRG I,* 63. p.
[6] Vö. Melléklet II.
[7] MITTEIS–LIEBERICH: *DRG* 35. p.
[8] Sapaudia illetve Savoien néven is emlegetik területüket: BRUNNER: *DRG I,* 63. p.
[9] KATUS: *A középkor* 62. p.
[10] Uo.

tartozó szántóföldet is.[11] A későbbiekben az állam területének gyarapodásával a felosztási arány a burgund betelepülők javára növekedett meg, a burgundok a szántók kétharmadát kapták meg.[12] A rabszolgák közül csak minden harmadikra, az udvarházaknak, kerteknek, erdőknek és mezőknek azonban a felére igényt tarthattak.[13]

A Burgundiában élő nép tehát kettős gyökerű volt: burgundokból és rómaiakból állt, elkülönítésük itt volt a legkisebb mértékű, vérdíjaik között nem volt különbség,[14] egyenjogúak voltak és saját joguk szerint élhettek. A rómaiak is hadkötelesek voltak, és nem állt fenn házassági tilalom a burgund és a római eredetű lakosság között. A római előkelők ráadásul jelentős politikai befolyást is gyakoroltak a burgund lakosságra. A burgundok lakosságszámukat tekintve is kisebbségben voltak, és emiatt viszonylag gyorsan és jelentős mértékben romanizálódtak. Már a IV. században a *limes* mentén éltek, kereskedtek a rómaiakkal, és szoros kapcsolatuknak köszönhetően mind kulturálisan, mind pedig életmódjukban felvettek római szokásokat. Ez elsősorban királyságukban mutatkozik meg, amely római jogi alapokon épült fel. A király teljesen független volt a néptől. Az ősi germán népgyűlés helyett az előkelők gyűlése, a birodalmi gyűlés (*conventus Burgundionum*) lépett fel tanácsadói funkcióval. A trónöröklés rendje már nem választáson alapult, hanem öröklési jogon.[15] A királyság területe *gau*kra volt felosztva, amelyek élén grófok álltak (*comites pagorum*). A 31 grófságban[16] egy burgund és egy római *comes* bíráskodott együtt, a burgund a burgundok felett, a római a római lakosság felett.

[11] A betelepülők által alkalmazott vagyonfelosztásról és gazdálkodási módszerről lásd. FEHR: *DRG* 24. p. sq.
[12] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 44. p.
[13] Mindehhez Brunner hozzáteszi, hogy ez a felosztás csak az előkelők tekintetében érvényesült, és csak a nagyobb birtokokat, értékesebb javakat osztották fel egymás között a burgundok és a rómaiak. BRUNNER: *DRG I,* 75. p.
[14] A nemesek vérdíja – függetlenül attól, hogy római vagy burgund volt-e – 300 *solidus*, a tehetősebb szabadoké 200 *solidus*, a közszabadoké és a királyi szolgáké 150 *solidus*, a katonáskodó szolgáké 60 *solidus* volt. KATUS: *A középkor* 62. p. és ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 45. p.
[15] KATUS: *A középkor* 62. p.
[16] A *Lex Gundobada* szerint állt 31 grófságból Burgundia. ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 45. p.

2./ A burgund népjog forrásai

A burgundoknál a király rendelkezett a törvényalkotás jogával. Ezen törvényhozói jogosultságnak illetve a germán és római jog egymás mellett élésének volt köszönhető a Burgund Királyság jogfejlődése. A királyi törvényalkotói jog alapján kodifikálta Gundobad (473-516) a burgund és római jogot. Gundobad valamikor 480 és 501 között[17] adta ki a *Lex Burgundionum*ot.[18] Mivel akkoriban *Lex Gundobadi*nak is nevezték e jogforrást, az e szerint élő burgundokat gyakran *Guntbadingi*nek vagy *Gundobadi*nak hívták.[19]

Gundobad műve a törvények hivatalos gyűjteménye volt, és alapját a király és az előkelők közötti kompromisszum biztosította. A törvénymű célja a jogbiztonság garantálása volt. Bár a törvénykönyv hatálya csak a burgund eredetű és más germán származású lakosságra terjedt ki, tartalmazott néhány olyan előírást, amelyet a burgundok mellett a rómaiakra is alkalmaztak. A római alattvalók, akiknek már az első burgund királyok is biztosították saját joguk használatát, Gundobad király óta bebocsátást nyertek a „burgund szokásjog erdejébe" is, ugyanis a burgund szokásjog néhány előírása birodalmi jogként érvényesült, és a rómaiak és burgundok közötti jogviták eldöntésekor a *Lex Burgundionum*ot rendelték alkalmazni.[20] Ez a Gundobad és Sigismund-féle novellákat (501-515) is tartalmazta, amelyeket a már rendelkezésre álló törvényszöveg megfelelő helyeire illesztettek be. A törvénymű ezen formájában hasonlít leginkább az Eurik-féle vizigót törvényekre. Ide sorolható az Ambérieux-féle és a III. Godomar-féle 524-es *constitutio*.[21] A római jogi befolyás ellenére – a lyoni koronajogászok közreműködése nyomán – a burgund *lex* messzemenőkig germán jellegű. „A germán ősi kor és a késő antik kor közötti félhomály lengi át"– mondta róla BEYERLE.[22] A bevezető rendelkezéseket (*prima constitutio*) – a 31 burgund *gau*nak megfelelően – 31 gróf látta el kézjegyével. A fennmaradt tizenhárom kézirat közül öt

[17] KROESCHELL: *DRG* 31. p. Vele ellentétben Balogh Elemér 501 és 517 közé teszi a burgund *lex* létrejöttét. BALOGH E.: *Jogtörténeti források* 39. p.
[18] SCHRÖDER: *DRG* 248. p., Brunnernél viszont a *Liber legum Gundobadi* és a *Lex Gundobada* vagy *Gombata* megjelöléssel is találkozunk. BRUNNER: *DRG I,* 497. p.
[19] BRUNNER: *DRG I,* 497. p.
[20] SCHRÖDER: *DRG* 248. p. és BRUNNER: *DRG I,* 504. p.
[21] Lásd: *Leges Burgundionum–Constitutiones Extravagantes* in: MGH LL. nat. Germ. 2,1, szerk: L. R. VON SALIS, Hannover 1892, vö. CONRAD: *DRG* 63. p.
[22] *Gesetze der Burgunden*, előszó

olyan van, amely 105 címet tartalmaz, az összes többi pedig 88 címből áll,[23] amelyhez további 17 címet csatoltak, valószínűleg Sigismund király második törvényalkotási törekvésének eredményeként.[24]

A 88 cím adja tehát vissza a burgund törvénykönyv legrégebbi változatát, a 89-105. címek az újabb rendelkezéseket tartalmazzák. Nem hiányzik a törvényből a római jogi eredet,[25] bár általában véve a törvény germán jellegű, tekintettel arra, hogy szabályai leginkább az Eurik-féle vizigót törvénykönyv rendelkezéseinek felelnek meg. Mindkét germán szokásjogi gyűjtemény egyébként példaadó volt az 507 és 511 között kibocsátott száli törvénykönyv készítői számára.[26]

517-ben a törvények hivatalos újraszerkesztésen „estek át" Sigismund király (516-523) alatt, amelyet azonban később újabb novellákkal egészítettek ki, ezt *Liber constitutionum*ként ismerjük.[27]

A Burgund Királyság nem volt elég erős ahhoz, hogy helytálljon a germán államalakulatok között, végül pedig 534-ben a frank előrenyomulás áldozatául esett.[28] A burgund törvénykönyv azonban a Királyság hanyatlása után is érvényesült, 534 után is hatályban maradt mint *Lex Gundobada*, mint a burgundok, Gundobad népének személyes joga, jelölve ezen megnevezéssel azt is, hogy a törvény a burgundok szokásjogát tartalmazza.[29] A Frank Birodalomban a burgundok személyes joguk gyakorlása során ezen törvény joganyagát használták, és a frankok tiszteletben is tartották a burgundok jogát és intézményeit, még a XI. században is akadtak olyanok, akik a *confessio legis* során azt mondták, hogy a burgund jog szerint élnek.[30]

A rómaiak saját jogát a *Lex Romana Burgundionum* tartalmazta, amelyet szintén Gundobad rendelt összefoglalni, és már jóval 506 előtt kibocsátotta királysága római lakosai számára. A KROESCHELL szerint „szűkszavú"[31] törvény elkészítésekor

[23] BRUNNER: *DRG I,* 497. p. sq.
[24] SCHRÖDER: *DRG* 248. p.
[25] Brunner szerint az anyag rendszerezése megegyezik a *Lex Romana Burgundionum*éval, sőt gyakran szó szerint is visszaköszönnek a szabályok, de mindez csak az első 88 címre igaz, a 89-105. címeknél semmilyen párhuzamot nem találni a római és burgund rendelkezések között. Az okiratokkal kapcsolatos szabályok is a római vulgárjogból erednek. BRUNNER: *DRG I,* 498. és 504. p.
[26] KROESCHELL: *DRG* 31. p.
[27] SCHRÖDER: *DRG* 248. p., és BRUNNER: *DRG I,* 498. p.
[28] CONRAD: *DRG* 62. p.
[29] SCHRÖDER: *DRG* 248. p.
[30] KATUS: *A középkor* 62. p. és BRUNNER: *DRG I,* 505. p. sq.
[31] KROESCHELL: *DRG* 32. p.

ugyan a burgund *lex* szolgált mintául, de a burgund királyi jog összefoglalásán túl a régi római jogforrásokat és a római vulgárjogot foglalta össze, de nyilvánvalóan felhasználták a vizigót *Breviarium*ot és Teoderik Ediktumát is.[32] Rendszerét, jellegét és jelentőségét tekintve ezen törvény a II. Alarich vizigót király által ugyanezen időkben kiadott, római lakosságra vonatkozó *Lex Romana Visigothorum*ra vezethető vissza. A vizigót hatás olyannyira dominánsnak bizonyult, hogy 534 után, amikor a frankok elfoglalták Burgundiát, a *Breviarium Alaricianum* egyre inkább kiszorította a gyakorlatból a *Lex Romana Burgundionum*ot. Mivel a *Breviarium* bizonyos kéziratai függelékként tartalmazták a *Lex Romana Burgundionum*ot, és a *Breviarium* utolsó szöveghelye Papinianustól származik, ezért többen Papinianusnak tulajdonították az egész szöveget, ennek megfelelően – tévesen – *Papinianus*ként jelölték a *Lex Romana Burgundionum*ot.[33]

3./ A burgundok adásvételi szokásai[34]

A *Lex Burgundionum* azon törvények közé tartozik, amelyek a későklasszikus kori római kultúra befolyása alatt álltak. NEHLSEN HRG-beli *Lex Burgundionum*ról írt szócikke[35] nagyban hozzájárult ahhoz, hogy világosan megérthessük a burgundok jogával kapcsolatos korábbi feltételezéseket. A törvény általa megvizsgált szövegének keletkezési idejét 517-re teszi, és Sigismund burgund királyra vezeti vissza, mely törvényszöveg egyébként több olyan részt tartalmaz, amely egészen régi anyagnak minősül, még Gundobad király törvénykönyvéből származik. A törvény tartalmának vizsgálata előtt fontos kiemelni, hogy a burgundok nyilvánvalóan nem törekedtek egy átfogó törvénymű elkészítésére, hanem „pusztán" az újonnan felmerült igények diktálta változtatásokat és kiegészítéseket rendezték sorba egymás után. Ezért mondhatjuk azt, hogy a mindenkori szabályok nem tükrözik a burgund jogéletet a

[32] CONRAD: *DRG* 63. p.
[33] Vö. SCHRÖDER: *DRG* 248. p.
[34] A burgund árucserejoghoz kapcsolódó szabályokat a *MGH* sorozat *Leges Nationum Germanicarum* részének LUDWIG RUDOLF VON SALIS által szerkesztett, 1973-ban újra kiadott 2,1. fejezete alapján kutattam fel, amely a *Leges Burgundionum* címet viseli.
[35] NEHLSEN: *Lex Burgundionum*, in: HRG 2, 1901-1915. h.

maga egészében, hanem azt mutatják, hogy aktuálisan mely kérdésekkel kellett foglalkozniuk.

Tekintettel arra, hogy összességében a burgundok törvényeiben ritkán esik szó a kereskedőkről, különösen szembetűnő, amikor a *negotiator* szó előkerül, ugyanis ha ez a személy gyilkosság áldozatává válik, a tettes köteles a gyilkosságért járó büntetőpénzt megfizetni.[36] A burgund törvényalkotók nem az egyedül utazó kereskedők védelme érdekében rögzítették ezt a szabályt, hanem a jogalkotás kereskedők együttesen utazó csoportjából indult ki. Ezt egyrészt a törvényszöveg többes számú megfogalmazási módja mutatja, másrészt az, hogy rögzíti, hogyha a kereskedők csoportját támadják meg, és a kereskedők a támadás során megölik támadójukat, emiatt őket nem lehet perbe fogni.

A *Lex Burgundionum* koncepciója alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy kifejezetten az adásvételi ügyletekkel csak korlátozottan foglalkozik a törvény. Emiatt nem elég részletes az adásvételi szerződéskötés feltételeinek rendezése sem. A törvény a *De venditionibus, quae sine testibus scribuntur* cím alatt a rabszolga, marha, szőlőskert, más ingatlan vagy ház adásvételének formai kellékeivel foglalkozik.[37] Az ügyletről okiratot kell készíteni, amelyet hét, öt vagy legalább három helyben lakó tanúnak alá kell írnia vagy kézjeggyel el kell látnia.[38] Ennek hiányában az okirat érvénytelen, sőt a vevő még azt a *pretium*ot is elveszíti, amit már kifizetett.[39] Az mindenesetre nehezen képzelhető el, hogy az okirat érvénytelen, és ennek ellenére a

[36] Lex Burgundionum 29, 1. és 29, 2.: *„XXIX. De superventoribus et effractoribus. (1) Si quis superventu aut latrocinii scelere negotiatorem aut aliquem alium occiderit, occidatur; ita ut, si ea, quaeabstulit, non potuerint inveniri, in simplum de suis facultatibus reformetur. (2) Quod si superventum inferens ab his, quos lactrocinio suo crediderat expetendos, fuerit interfectus, nulla interfectoribus ab occisi dominis aut parentibus moveatur ex hac parte causatio."* szerk. VON SALIS 66. p. és Lex Romana Visigothorum, CTh. 9, 11, 2., in: Lex Romana Visigothorum, szerk. HAENEL, 184. p. sq., *Lex Romana Curiensis* IX, 11, 2. szerk. E. MEYER-MARTHALER, Aarau 1966, 277. p. A *Breviarium* hatással volt a *Formulae Turonenses* 30. okiratmintájára is: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 152. p. sq. A szövegnek a leírt eljárás miatt van döntő jelentősége.

[37] Lex Burgundionum 99.: *„XCIX. De venditionibus, quae sine testibus scribuntur. (1) Si quis mancipium, aut agrum, aut vineam, aut aream, vel domum factam in quocumque loco conparaverit, iubemus, ut si non habuerit cartam firmatam aut subscriptam, pretium perdat. Certe si a loci illius consistentibus scriptura ipsa subscripta aut signata non fuerit, a septem aut quinque testibus. (2)Certe si quinque testes ad praesens inventi non fuerit, tres idoneos testes loci illius consistentes, quorum fama nunquam maculata est, praecipimus subscribentes. Certe si non, invalidam scripturam ipsam iubemus esse."* szerk. VON SALIS 113. p.

[38] NEHLSEN–STRYK: *Boni homines* 332. p.

vevőnek ki kell fizetnie a vételárat. Ezzel felmerül a kérdés, hogy mit kell az adásvétel létrehozatala szempontjából érvényességi feltételnek tekintenünk. Az idézett szabály csak olyan nagyobb értékű javakról szól, mint rabszolgák, földek, házak. Ezek adásvételénél szükséges előfeltétel lehetett egy okirat kiállítása, és ez kivitelezhető is volt, de a mindennapok apróbb cikkeinek adásvételénél csak nagyon nehezen lehetett volna megkövetelni ehhez hasonló szigorú formaságokhoz kötött ügyletkötési feltételt. Mindezek ellenére az értékesebb javak eladása esetére kikötött írásbeliség jól tükrözi a burgund jogi kultúra színvonalát. Ennek megfelelően formulákat is használtak: a Flaviny-i kolostorról kapta a nevét a *Collectio Flaviniacensis*, amely egyébként a burgund egyházmegyei Authunban található. A 117 formula főként a *Formulae Marculfi* és a *Formulae Turonenses* alapján készült el, de számos eredeti Flavigny-i mintát is tartalmaz. A hozzá kapcsolt *Appendix* viszont valószínűleg nem burgund eredetű.[40]

Az árucsere szempontjából az is fontos kérdés, vajon lehetséges volt-e pusztán a fent leírt formában létrehozott írásbeli szerződéssel úgy adásvételi ügyletet kötni, hogy a felek egymás felé nyújtandó szolgáltatási kötelezettségüket csak később teljesítik? Tekintettel arra, hogy a *Lex Burgundionum* a szerződéses okiratoknak különös jelentőséget tulajdonít, akár igennel is válaszolhatnánk e kérdésre. Ezzel szemben azt kell megállapítanunk, hogy a vételárat már korábban kifizették, az okirat tehát – hasonlóan a posztklasszikus római és vizigót gyakorlathoz – a már teljesített szerződést rögzítette. Felmerülhet a kérdés, vajon nem a tanúk feladata volt-e az, hogy a vételár kifizetését és talán a dolog átadását is igazolják? Ez utóbbit erősíti az az előírás, hogy a tanúk helyi lakosok legyenek. Ezt a gondolatmenetet követve arra az eredményre jutnánk, hogy az ügylet létrehozatala szempontjából a vételár megfizetése volt döntő jelentőségű, a vételi okirat kiállítása a feljebb említett esetekben tehát járulékos követelmény lehetett. SIEMS ezt egy, a burgund *lex*hez írt Ambérieux-i kiegészítő kapitulárével támasztja alá: ha valaki másnak a rabszolgáját megvásárolta a frankoktól, követelheti a vételárat attól az úrtól, akitől a szolgát a frankok elvették.[41] Az alkalmas tanúk arra tesznek esküt, hogy jelenlétükben történt meg a vételár

[39] LEVY: *West Roman* 161. p.
[40] BRESSLAU: *Urkundenlehre* 236. p.
[41] SIEMS: *Handel und Wucher* 140. p.

leszámolása, hogy semmilyen csalárdság nem történt a felek között, hanem egy törvényszerű vételi ügylet zajlott közöttük (*Nobis praesentibus pretium dare vidimus; sed nec ille, qui mancipium conparavit, nullam fraudem aut conludium cum inimicis fecit*.).[42] Ez a törvényhely nagyon hasonlít arra, amely az Alamanniából származó rabszolgák visszavásárlásával kapcsolatos.[43] De itt még nagyobb hangsúlyt kap az alternatíva: *„aut pretium dominus reddat, aut servum habeat qui redemit."* FEENSTRA szerint ez esetben a megváltási jogot a teljes vételár megfizetésével lehetett gyakorolni, amely az ellenségtől való vásárlás esetén is – bár kivételesen – egyébként törvényileg elismert volt.[44] Hogy itt valóban a megváltási jog alapgondolatáról lenne szó, az kérdéses. Mindenesetre meghatározóak azon általános elvek, amelyeket a foglyul ejtettek ellenségtől való visszavásárlásakor – ha nem is mindig tudatosan – több más koraközépkori joghoz hasonlóan a burgundok joga is alkalmazott.[45] A rabszolgák Alamanniából való visszavásárlásával kapcsolatos törvényhely úgy folytatódik, hogy az az *ingenuus redemptus*, akit a visszavásárlással felszabadítottak, köteles a vételárat megtéríteni „megvásárlójának."[46]

A rabszolgák visszavásárlása mellett a burgundok törvénye említést tesz a pénzérmék elfogadási kötelezettségéről[47] és az utazók védelmére szolgáló *hospitium*ról is,[48] de tekintettel arra, hogy jelen munka tárgya kifejezetten az adásvételi ügylet burgund jogban való megjelenése, ezen szabályok értelmezésére nem kívánok kitérni.

---

[42] Lex Burgundionum, Constitutiones extravagantes 21, 9.: *„Quicumque mancipium alienum de Francis conparaverit, testibus idoneis hoc adprobet, quantum et quale pretium dederit, et hoc testes illi iurati dicant: 'Nobis praesentibus pretium dare vidimus; sed nec ille, qui mancipium conparavit, nullam fraudem aut conludium cum inimicis fecit'. Quod si testes idonei taliter sacramenta dederint, quantum pretium dedit, tantum recipiat; nec pastum requirat, et mancipium cuius fuerat sine mora reddatur."* szerk. VON SALIS 121. p.

[43] Lex Burgundionum 56, 1.: „*LVI. De servis in Alamannia comparatis. (1) Si quis servum alienum in Alamannia redemerit, aut pretium dominus reddat, aut servum habeat qui redemit; quod tamen a praesenti tempore praecipimus custodiri. (2) Ceterum si ingenuus rogans redemptus fuerit, pretium suum emptori reddat."* szerk. VON SALIS 91. p.

[44] FEENSTRA: *Lösungsrecht* 255. p.

[45] Vö. CTh 5, 7, 2.: *„Impp. honor. et theodos. aa. theodoro pf. p. diversarum homines provinciarum cuiuslibet sexus, condicionis, aetatis, quos barbarica feritas captiva necessitate transduxerat, invitos nemo retineat, sed ad propria redire cupientibus libera sit facultas.";* Lex Visigothorum V, 4, 21.; és C. 8, 50, 20.: *„Quibus si quicquam in usum vestium vel alimoniae impensum est, humanitati sit praestitum nec maneat victualis sumptus repetitio: exceptis his, quos barbaris vendentibus emptos esse docebitur, a quibus status sui pretium propter utilitatem publicam emptoribus aequum est redhiberi. <a 409 d. iii id. dec. ravennae honorio viii et theodosio iii aa. conss.>"*

[46] Lex Burgundionum 56, 2. szerk. VON SALIS 91. p.

[47] Lex Burgundionum, *Constitutiones extravagantes* XXI, 7. szerk. VON SALIS 120. p.

[48] Lex Burgundionum 38. szerk. VON SALIS 69. p. sq.

4./ Összegzés

A *Lex Burgundionum* már említett azon sajátossága, hogy a régi burgund joghoz csak kisebb változtatásokat és kiegészítéseket fűz, és csak bizonyos területeken törekszik átfogó reformok feljegyzésére, a feljebb bemutatott részletekből is világosan látható. NEHLSEN szerint a *„Si quid vero legibus nostris non tenetur insertum, hoc tantum ad nos referre praecipimus iudicantes”*[49] megállapítást egyáltalán nem úgy kell értelmezni, mintha ezzel a jogszabályok feljegyzését befejezettnek tekintették volna, hanem pusztán a király azon igényeként, hogy kinyilvánítsa, ő az egyetlen, aki a joguk továbbfejlesztésére hivatott.[50] Jogéletük túlnyomó részét írott joguk nem tükrözi, nem tartalmazza. Törvényükben inkább azokkal a kazuisztikus szabályokkal találkozhatunk, amelyeket olyan konkrét esetekre alkalmaztak, amelyekre a burgundok különös figyelmet fordítottak. A rendkívüli esetekre vonatkozó szabályok mindennapos jogi konfliktusokban való alkalmazása, pontosabban az ebből adódó nehézségek nemcsak a korabeli jogalkalmazók helyzetét bonyolította, hanem mindazokét is, akik napjainkban igyekeznek a *Lex Burgundionum*mal foglalkozni.

A burgund jogi feljegyzések értékeléséhez segítség lehet, ha összehasonlítjuk más korabeli törvénnyel. Mivel a burgundok régi törvényeiket egészítgették ki, érdemes a longobárd jogfejlődés azon periódusával összevetni,[51] amikor Rothari uralkodását követően novellárisan újították meg a longobárd törvényeket, tekintettel arra, hogy mindkét népnél a korábbi szabályok kiegészítése és letisztázása került a jogfejlesztés középpontjába. Ha csak Liutprand szabályait tekintjük, a longobárdok sokkal gazdagabb joganyaggal rendelkeztek, de ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a Burgund Királyság jóval rövidebb időszakon át volt politikai tényező a koraközépkori Európában. A longobárdok korukat megelőzve jogukat átfogó módon foglalták össze az *Edictum Rothari*ban, melyhez fogható „törvényművel” a burgundok nem büszkélkedhetnek.

A burgund jogi feljegyzések funkcióját tekintve úgy foglalhatnánk össze a korábban leírtakat, hogy épp a kiegészítő és újító jellegű normák voltak azok, amelyek

[49] *Lex Burgundionum, Prima constitutio* 10., 33. p.
[50] NEHLSEN: *Lex Burgundionum,* in: HRG 2, 1908-09. h.
[51] A longobárdok jogáról lásd értekezésem VI. fejezetét.

a meghaladott szokásjogtól való eltávolodást, a jogfejlődést igyekeztek szolgálni. Azt azonban, hogy milyen céllal állították össze ezeket a kiegészítő normákat, nem tudjuk meg a burgundok törvényéből.

V. A frankok

1./ A frankokról

Frank gyűjtőnévvel jelölték azokat a germán törzseket, amelyek a mai Németország nyugati részén, a Rajna jobb partján, Mainz vonalától észak felé a tengerig terjedő területeken telepedtek meg a népvándorlás idején. Kezdettől fogva sem politikailag, sem etnikailag nem alkottak egységes népet, támadó és védekező jellegű háborúk során viszont együttműködést mutattak.[1] Közéjük tartoztak a száli, ripuári, chamavi, chattuari, brukteri és chasuari frankok.[2] Elsőként római történetírók említették nevüket kb. 241-ben, nevük jelentése ekkor „bátor, merész, féktelen", de az is lehet, hogy a frankok neve a „*Freier*", azaz „szabad" szóból származik.[3]

Több törzsük már a III. században átkelt a Rajnán, és Gallia (mai Belgiumnak megfelelő)[4] területén telepedett le a Meuse partján.[5] Tekintettel arra, hogy ezek római provinciák voltak, a rómaiak kezdettől fogva arra törekedtek, hogy megvédjék területüket a betolakodóktól. Constantius Chlorus és fia, Constantinus is harcokat vívtak a frankok ellen. Constantinus 320. évi győzelmét követően békét kötött a frankokkal, de 341-ben és 359-ben ismét harcolni volt kénytelen ellenük, mely utóbbi csata a római Julianus győzelmével zárult. Ő megengedte, hogy a frankok Toxandriában, a németalföldi Észak-Brabant területén telepedjenek le,[6] majd ezt követően a frankok a Birodalom többé-kevésbé hűséges szövetségesévé váltak.[7] Nagy számban soroztak be frankokat a római légiókba,[8] ott egészen magas beosztásig jutottak el, Klodvig apját, Childeriket például római „tábornokként" temették el 482-ben.[9] A római és frank katonai és hatalmi viszonyok összefonódását jól mutatja, hogy amikor Klodvig (481-511) hatalomra került, nemcsak a száli frankok királyságát

[1] PAPP: *Nagy Károly* 12. p.
[2] ZÖLLNER: *Franken* 2. p. sq.
[3] Aurel. Vict. Caes. 33, 3., in: SEX. AURELIUS VICTOR: *Liber de Caesaribus*, vö. ZÖLLNER: *Franken* 1. p.
[4] Vö. Melléklet I.
[5] KURTH–TINKLER: *The History of the Franks*, in: www.thefranks.com
[6] WOLFRAM: *Germanen* 106. p.
[7] KURTH–TINKLER: www.thefranks.com
[8] ZÖLLNER: *Franken* 15. p. sq.

(*Turnacum* központtal) vette át apjától, hanem Belgica II római provincia igazgatási feladatait is.[10] Néhány évvel később Klodvig gyarapítani kezdte a száli frankok területeit, 486-ban elfoglalta Syagrius – római hadvezér – Somme és Loire között fekvő területeit (Soisson központtal), így 494-re a frankok a Loire-ig terjeszkedtek,[11] és ezzel a vizigótokkal és burgundokkal kerültek szomszédságba. A türingek ellen 491-ben indítottak sikeres hajáratot.[12] Klodvigot már csak egy lépés választotta el a gótok, majd az alamannok elleni harcoktól. Ahogyan azt értekezésem vizigótokról szóló fejezetében részleteztem, a frankok 496-ban elűzték a vizigótokat és a következő évben megsemmisítették az alamannokat is, pedig akkoriban az alamannok erőszakos, expanzív politikát folytató nép hírében álltak.[13] 496-ban is ők támadtak a rajnai frank király Sigibert ellen, az ő segítségére sietve győztek az alamannok felett Klodvig csapatai. A régóta rettegett alamannok elleni fényes diadalnak köszönhette azt Klodvig, hogy a frank törzsek vezetői közül kiemelkedve vezető szerephez jutott.[14] A Gallia dél-keleti részén fekvő burgund királyságot házassággal és háborúval egyaránt megszerezte. Burgund feleségének, Klotildnak is köszönhetően Klodvig 496 környékén[15] – legkevésbé hitbeli meggyőződéséből, inkább politikai megfontolásból – felvette a kereszténységet, és az V-VI. században fokozatosan az egész frank társadalom is kereszténnyé vált.[16]

Más germán eredetű népek expanzív politikájával ellentétben – amelyek elsősorban dél és nyugat felé törekedtek hódításaik során – egyedül a frankoknál tapasztalható, hogy kelet felé is igyekeztek területet szerezni, ezzel határaikon belül egyesíteni a germán népeket. E keleti terjeszkedés magyarázta a türingek[17] és alamannok, majd bajorok elleni hadjáratokat. Ezen hadjáratok mellett az 507-510

---

[9] Wolfram egy pannóniai sírfeliratot is idéz: „Polgárként frank vagyok, a hadseregben pedig római katona." (CIL III 3567) in: WOLFRAM: *Germanen* 106. p.; vö. ZÖLLNER: *Franken* 43. p.
[10] WOLFRAM: *Germanen* 106. p.; Zöllnernél „*Belgica secunda*", ZÖLLNER: *Franken* 46. p.
[11] SCHULZE: *Franken* 427. p.
[12] PAPP: *Nagy Károly* 13. p.
[13] FISCHER-FABIAN: *Nagy Károly* 16. p.
[14] SCHULZE: *Franken* 42. p. sq.
[15] A 498. és 499. év is megtalálható a krónikákban. PAPP: *Nagy Károly* 13. p. Schulze kronológiája szerint 498-ban. SCHULZE: *Franken* 427. p.
[16] FISCHER-FABIAN: *Nagy Károly* 17. p. és PAPP: *Nagy Károly* 13. p.
[17] A türingek királyságát csak 531-ben kebelezték be szász segítséggel a Thierry csatában rájuk mért vereség után. ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 33. p. és KURTH–TINKLER: www.thefranks.com

között meghódított vizigót állam[18] területe tette a „*Regnum Francorum*ot" a korabeli Európa legerősebb hatalmi tényezőjévé. Klodvig szerteágazó hadjáratainak köszönhetően a Frank Birodalomban már nemcsak frankok és rómaiak, hanem más germán népek is éltek.[19] Északon és észak-keleten a frankok voltak túlsúlyban – ide települtek le eredetileg –, a Somme és Szajna közé később, a hódítások nyomán települtek csak a frankok, de itt többségben voltak a gall-rómaiak, a Loire-tól délre pedig nem sok frank lakott. A burgund területeken is inkább a rómaiak voltak többségben. Ha összességében nézzük Galliát, kb. 120 ezer frank mellett minimum 6 millió gall-római és egyéb etnikumú lakos élt.[20] A Meroving királyok tehát rómaiak és nem-frank germánok felett is hatalmat gyakoroltak, és az általuk egyesített Galliában elkezdődött a legkülönbözőbb népek összeolvadása, amelyet elősegített a kereszténység terjedése is. Mivel a lakosságszámot tekintve a gall-római volt a meghatározó, nem ők vették át a frankok nyelvét, hanem a frankok és más germán népek romanizálódtak. A VI. század elején a frank népek közül meghatározó szerephez csak a száli és a ripuári frankok jutottak, a kis létszámú chamavi frankok nem számítottak számottevő politikai tényezőnek a Frank Birodalomban.

Az etnikailag sokszínű birodalom jogilag is változatos volt. Az alkalmazott jogok szempontjából nem territoriális alapon oszlott fel a birodalom, hanem a jog személyhez „tapadása" (*Personalitätsprinzip*) jellemezte a lakosok mindennapjait.[21] A római eredetű lakosság a római jog szerint, a száli frankok a száli jog szerint, a ripuáriak a ripuári népjog szerint éltek, és a birodalom területén élő más germán népek tagjai is saját jogukat alkalmazhatták.[22]

A legrégebbi frank jogforrás, a *Lex Salica* Klodvig uralkodásának utolsó éveiből származik, a *Lex Ribuaria* pedig a Birodalom keleti területén (*Austrasia*) érvényesülő olyan királyi törvény volt, amely a *Lex Salica* javított változatának tekinthető.

---

[18] SCHULZE: *Franken* 43. és 427. p., vö. PAPP: *Nagy Károly* 13. p.
[19] Vö. Melléklet II.
[20] PAPP: *Nagy Károly* 13. p.
[21] A koraközépkorban uralkodó, a „jog személyszerűségének" elvéről részletesen lásd: CONRAD: *DRG I,* 130. p. sq.; és BRUNNER: *DRG I,* 382-399. p.; vö. Germanic laws, in: www. infoplease.com; www. members.gutech.net/bubba/z2001rome.htm; www.heraldica.org/topics/france/salic.htm;
[22] Balogh Elemér szerint viszont a száli frankok törvénye nem ismerte a személyhez tapadó jog elvét, a ripuári frankoké pedig már ismerte ezt. BALOGH E.: *Jogtörténeti források* 39. p.

Mindezen körülményekre tekintettel nem tartom indokoltnak, hogy a Frank Birodalom történetét Klodvig 511. évi halálát követően tovább kísérjem. A Klodvig halálát követő évtizedek a történelem egyik legborzalmasabb korszakát jelentik, a Klodvigtól Nagy Károlyig terjedő periódus köztörténeti eseményeire csak annyiban kívánok majd – az egyes fejezetekben, az egyes germán népek szokásjogának lejegyzése kapcsán – utalni, amennyiben azok befolyásolták az értekezésem témája szempontjából lényeges jogügyleteket, azok bonyolítását. A Nagy Károly uralkodása idején megmutatkozó „jogfeljegyzési hullámnak" pedig önálló fejezetet szentelek, ott vizsgálom meg a Frank Birodalom területén élő azon népek – köztük épp a chamavi frankok – szokásjogi gyűjteményét, amelyeket csak a Karolingok korában, a 802. évi aacheni birodalmi gyűlésen foglaltak írásba.

2./ A *Lex Salicá*ról

A legrégebbi frank jogforrás a *Lex Salica*, a száli frankok törvénye, amelyet nagy valószínűséggel eredetileg *Pactus legis Salicae*nak neveztek. A törvény eredeti szövegét három törvénykezési napon jegyezték le frank nyelven, négy előkelő jogismerő, Wisogast, Budogast, Sologast és Widogast elbeszélései alapján, Faramund királlyá választásakor (418/420).[23] Az eredeti frank szövegváltozat ugyan nem maradt fenn, de számos későbbi kézirat ismeretes. Az egyik legrégebbi szövegváltozat valószínűleg a Frank Birodalom alapjait lerakó Klodvig uralkodásának utolsó éveiből (508-511) ered,[24] amikor már latin nyelven foglalták össze a törvényszöveget. Ezt a szöveget a Meroving királyok újabb részletekkel bővítették ki, amelyek az eredeti szövegbe iktatva – WENZEL szavaival élve – „sok zavarra adtak okot".[25]

A kéziratok terjedelme és minősége is igen eltérő, szinte megbecsülhetetlen, hogy a szövegek milyen aránya minősül „teljesen bizonytalan tartalmúnak."[26] A *Lex Salicá*nak például több mint 80 kézzel írott változata van, de csak egy-kettő tartalmaz

[23] WENZEL: *Jogtörténet* 26 p. sq.
[24] BRUNNER: *DRG I,* 440. p.
[25] WENZEL: *Jogtörténet* 27. p.
[26] SIEMS: *Handel und Wucher* 12. p.

karolingkori törvényeket is. Van közöttük olyan, amelyik 65,[27] és olyan is van, amelyik 90 *titulus*t tartalmaz.[28] Nagy Károly kétszer is „hozzányúlt" a száli törvénykönyvhöz, először 768-ban, majd 803-ban, ezeket karolingkori *„Lex Salica Emendatá*nak*"* nevezték,[29] Nagy Károly kezdeményezésére foglalták össze, és 70 címet foglalnak magukba.[30] Ezekből hiányoznak azonban az ún. „malbergi glosszák",[31] tehát azok az ősi germán jogi szavak és kifejezések, amelyek a korábbi példányokhoz címszavakként voltak hozzákapcsolva annak érdekében, hogy a törvény forgatói számára megkönnyítsék a szöveg *„in mallobergo"* kezelését.[32]

A XIX. században GRIMM, WAITZ és MERKEL igyekezett a törvény első kiadásának szövegét magállapítani. Szerintük a „malbergi glosszák" a frank törvénykezési nyelv maradványai, és közvetlenül az egykor szokásos perlekedési formákra vonatkoznak, és a régi germán „*legis actió*k" fajtáinak kezdő szavai lehettek.[33]

Tartalmi szempontból és az alkalmazott jogi kifejezéseket együttesen vizsgálva a száli frankok törvénye a *Codex Euricianus*sal, a burgundok és bajorok törvényével, illetve a longobárd ediktummal áll rokonságban. Pontosabb lenne azonban azt mondani, hogy a *Codex Euricianus*ra támaszkodik, ugyanis a többi *lex* szerkesztője is ezt vette mintául.[34]

A *Lex Salica* első lejegyzését követően nem sokkal máris novellákat fűztek hozzá, amelyeket kapitulárék formájában bocsátottak ki Klodvig utódai, sőt

---

[27] Brunner „családokra" osztotta a *Lex Salica* kéziratait, az első és második családot azok alkotják, amelyek 65 *titulus*t tartalmaznak, és az különbözteti meg egymástól a két családot, hogy az egyik szűkszavúan, a másik pedig hosszabban fogalmazza meg a rendelkezéseket. BRUNNER: *DRG I,* 428. p. Zoepfl viszont nem családokra, hanem – hasonló szempontok szerint, de – osztályokra osztotta a kéziratokat. ZOEPFL: *DRG I*, 28. p. sq.

[28] Ezek a kéziratok alkotják a harmadik családot, de itt a rendelkezések röviden, tömören vannak megfogalmazva. BRUNNER: *DRG I,* 429. p.

[29] ZOEPFL: *DRG I,* 29. p.

[30] Az *emendata* formátumú kéziratok alkotják a negyedik családot, közös jellemzőjük, hogy nincsenek glosszálva és emiatt az ősi germanizmusok is hiányoznak belőlük. BRUNNER: *DRG I,* 429. p.

[31] A *malberg* a népgyűlést jelentette, ahol a bíráskodást is intézték. HAJNIK: *Jogtörténet* 59. p. és GMÜR: *DRG* 15. p.

[32] MITTEIS–LIEBERICH: *DRG* 92. p.

[33] A *malberg*i glosszák jelentésének megfejtéséről, és nevezettek véleményéről részletesen lásd: SOHM: *Reichsverfassung*, 558-570. pp.; vö. WENZEL: *Jogtörténet* 28. p.; vö. www.stemmermann.org

[34] Megjegyzem, ezek szerint a frankok nem elégedtek meg a vizigótok területeinek elfoglalásával, még lejegyzett joganyagukat is „kölcsönvették", amikor saját népjogukat kívánták írott formában rögzíteni.

valószínűleg már maga Klodvig is kiegészítette rendelkezéseit.[35] Csak kivételesen fordult elő, hogy magának a *Lex Salicá*nak a szövegébe illesztettek be újonnan alkotott szabályokat, ilyen volt például I. Childebert vagy I. Chlothar házassági jogról (valamikor 511 és 558 között) alkotott törvénye illetve Chilperich egyik (561 és 584 közötti) ediktuma.[36] Nagy Károly tervezte ugyan, hogy a frankok számára egy teljesen új törvénykönyvet bocsát ki, de ez nem valósult meg, „csak" a 802-803 telén összeült aacheni birodalmi gyűlés „hajtott végre" a birodalom népei számára jogfeljegyzést.

A törvénykönyv koraközépkori joggyakorlatban való használatát nemcsak a „*malberg*i glosszák" könnyítették meg, hanem az is, hogy dénárok mellett *solidus*ban is meghatározták a pénzbüntetések és vérdíjak nagyságát.[37]

3./ A *Lex Salicá*ban fellelhető „kereskedelmi jogi" rendelkezések[38]

A/ BEVEZETÉS

A *Lex Salica* tipikusnak mondható frank törvény abban a tekintetben, hogy egyáltalán nem foglalkozik az adásvétel és a csereügylet megkötésével, és nem is lehet ezzel kapcsolatos mellékes megjegyzéseket sem találni benne. Nem sokat tudunk meg belőle az ügyletkötéshez kapcsolódó szokásokról és a mindennapok gyakorlatában használatos szerződésekről, azok fejlettségéről, kimunkáltságáról.

Az adásvételre és a cserére vonatkozó szövegek hiánya nem jelenti azt, hogy nem voltak megfelelő normáik az ezen ügyletek során esetlegesen felmerülő jogi konfliktusok rendezésére. Ha e tekintetben jogi bizonytalanság uralkodott volna, aligha lett volna lehetséges a mindennapok rendjének, békéjének fenntartása. A *Lex Salica* ugyan nem tartalmaz adásvételi szabályokat, de a gyakorlatban mégis képesek

[35] ZOEPFL*: DRG I,* 27. p.
[36] BRUNNER: *DRG I,* 441. p.
[37] A száli törvénykönyv számos rendelkezése és a száli jog jellemzői angol nyelven az alábbi honlapokon hozzáférhetők: www.yale.edu/lawweb/avalon/medieval/salic.htm és www.29.homepage.villanova.edu/christopher.haas/lex_salica.htm
[38] A burgund árucserejoghoz kapcsolódó szabályokat a *MGH* sorozat *Leges Nationum Germanicarum* részének LUDWIG RUDOLF VON SALIS által szerkesztett, 1973-ban újra kiadott 2,1. fejezete alapján kutattam fel, amely a *Leges Burgundionum* címet viseli.

voltak kezelni az ebből adódó konfliktusokat. A megoldás, a törvényben keresett nyom egy – napjainkban igen különlegesnek tekinthető – szerződési forma, a *Treuegelöbnis,* azaz az esküvel megerősített szerződés. A *Treuegelöbnis*t a *Lex Salicá*ban többszörösen tárgyalva *fides facta* megnevezés alatt találjuk meg. A törvényszöveg boncolgatása előtt lássuk a szakirodalomban fellelt „kapaszkodókat" e különös germán jogintézmény megértéséhez.

B/ A *FIDES FACTA*

1.) A fides facta jellemzői

A frankok jogában *fides facta* megjelölés alatt egy olyan, a szokásjogban mélyen gyökerező jogügyletet értettek, amelyet nemcsak a *Lex Salica* tárgyal részletesen, hanem a *Lex Ribuaria* és a későbbi kapitulárék is emlegetik, sőt – és ez mutatja leginkább a hétköznapokban betöltött fontos szerepét – a formulák és korabeli okiratok is gyakran szólnak a *fides factá*ról, mint jogügyletről. A kapcsolódó szakirodalom gazdagsága azonban még nem jelenti azt, hogy könnyű lenne röviden összefoglalni a frank *fides facta* legfontosabb jellemzőit, ugyanis meglehetősen vitatott ezen jogügylet lefolyása. A nézetek mindössze abban mutatnak hasonlóságot, hogy feltételezik, a *fides facta* magját egy hűségfogadalom adta, amelyet rendszerint *wadiatio* is kísért, ezért egy olyan formálügyletnek tekintik, amellyel valakinek vagyonát terheli egy tartozásért való helytállás.[39]

A *fides factá*nak rendkívül széles volt az alkalmazási köre. Mind peres eljárásban, mind pedig peren kívüli jogcselekményeknél felbukkan.

Perbeli alkalmazására leginkább azon formája jellemző, amikor a felek a bíró által hozott ítéletben foglaltak teljesítésére tesznek fogadalmat.[40] Az is előfordult, hogy a

[39] A *fides factá*val kapcsolatosan igen gazdag a szakirodalom: BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 743. p. sqq., LOENING: *Vertragsbruch* 3. p. sqq.; HEUSLER: *DRG 2,* 232. p. sq.; BRUNNER: *DRG I,* 455. p. és 520. p. sqq.; SCHRÖDER: *DRG* 304. és 381. p.; HÜBNER: *DPR* 464. p. sqq., 481. p. sqq. és 500. p.

[40] Ez a Lex Salica 56. szakaszából is kiderül, ugyanis csak akkor indul el a kiközösítést célzó eljárás, *„si quis ad mallum venire contempserit aut quod ei a rachineburgiis fuerit judicatum adimplere distulerit, si nec de compositione nec de ineo nec de nulla lege fidem facere voluerit",* tehát ha elmulasztja a bíróságon való megjelenést, vagy vonakodik teljesíti azt, amit neki a *rachimburg*ok megszabtak, és nem akar az ügyletbe belépni sem kompozíció útján, sem víz általi

perben nem az alperes tesz ígéretet az ítéletben foglaltak teljesítésére, hanem a hitelező – aki zálogolásra hívja fel a grófot – *fides facta* útján tesz ígéretet arra, hogy nem fog többet végrehajtani az adós vagyonából, mint amennyi törvényesen neki jár.[41]

A perben alkalmazott *fides facta* mellett a kereskedelmi forgalom kifejlesztette a szabad megállapodásokat kísérő *fides factát* is.[42] Ennek köszönhetően foglalkozik „intézményként" a *fides factá*val a *Lex Salica* 50. címe.[43] Itt a peres eljárásban alkalmazott és a peren kívüli *fides factá*val is részletesen foglalkoznak, ez utóbbinak különös kötőerőt tulajdonítanak.[44]

---

megtisztítás útján (vízpróba), sem más törvényes módon. Ha mindezen feltételek fennálnak, a felperes köteles megidézni a bíróságra a király személye elé, ahol ott lesz 12 tanú, *„quod ibidem fuerunr, ubi rachimburgii judicaverunk, ut aut de ineo ambularet aut fidem de composicione faceret",* akik tehát arra tesznek esküt, hogy ott voltak, amikor a *rachimburg* arra ítélte, hogy menjen vízpróbára, vagy adjon kötelezvényt kompozíció fizetésére, és a határozatot az alperes nem teljesítette. ECKHARDT: *Gesetze* 84. p. sq.

[41] A Lex Salica 50. szakaszának 3. bekezdése rendelkezik erről az esetről: ha valaki a törvényesen megállapított határnapon sem fizeti meg azt a tartozását, amelyre fogadalmat tett, az akinek tartozik, menjen ahhoz a grófhoz, aki a lakhelye szerinti *gau* grófja, nyújtsa át neki pálcáját, és mondja: „Te, Gróf, az embernek, aki nekem fogadalmat tett, a tartozását törvényesen behajtom, és csak annyit veszek el vagyonából, amennyit a száli frankok törvénye megenged, és ha ezen ígéretemet nem tartom, kezedbe helyezem személyemet és vagyonomat, úgy, ahogyan az ő vagyonát az én kezembe adod." Ezután a hitelező megmondja, milyen jogalapból és mennyivel tartozik neki az adós. A gróf ezután keres hét szavahihető embert, akik vele elmennek az adós házához..." ECKHARDT: *Gesetze* 78. p. A törvény szövegét latin nyelven lásd később.

[42] A Lex Salica 52. címe egy *res prestitá*ra vonatkozóan említi a *fidem facere reddendi* fordulatot. A peren kívüli *fides facta* tehát főként a kölcsönadott dolog visszaadására tett ígéretet illetve a bérbe adott földért járó földbér megfizetésének ígéretét kísérte. Vö. ECKHARDT: *Gesetze* 80. p. A formuláskönyvek tanúsága szerint a nemzetségi bosszút kiváltó nemzetségek közötti békeszerződéseket is *fides facta* kíséretében kötötték. Vö. Formulae Marculfi II. 18., és Formulae Turonenses. 32., in: MGH *Formulae,* 88. és 154. p.

[43] Ezt a címet két részre lehet osztani, mely két rész egymáshoz való viszonya régóta vitatott. A régebbi vélemény szerint a cím kizárólag a perben alkalmazott *fides factá*val foglalkozik, az 1. és 2. szakasz a bíróság általi zálogolás kezdeti stádiumát célozza, míg a 3. szakasz ezen eljárás gróf előtti folytatását tárgyalja. WAITZ: *Alte Recht* 179. p. sq.; ezt megdönteni látszik a többek által képviselt újabb nézet, mely szerint az 1. és a 2. szakasz a hitelező maga vezette, de a bíróság által engedélyezett zálogolást szabályozza, a 3. szakasz pedig a gróf vezette bírósági zálogolást tárgyalja, tehát két egymástól lényegesen eltérő zálogfajtát különböztet meg. Vö. BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 476. p., LOENING: *Vertragsbruch* 4. p. sq., BRUNNER: *DRG I,* 447. p. és 45. p. sq., SCHRÖDER: *DRG* 381. p.

[44] Bethmann-Hollweg, Loening és Amira azt feltételezik, hogy a Lex Salica 50. címének 3. szakasza szerint a bíróság általi zálogolásra csak akkor kerülhet sor, ha a *fides facta „ad placitum legitimum",* tehát a bíróság előtt zaljott le. Velük ellentétben Brunner azt állítja, hogy a népnyelvben a *placitum* nem magát a bíróságot jelenti, hanem a határidőt, és ez alapján az *„ad placitum legitimum"* megtett *fides facta* a törvényes határidőn belül megtett kötelezettségvállalást takarja, ezért a 3. szakaszban említett *fides facta* tulajdonképpen megismétli az 1. szakaszban foglaltakat, amelyből azt a következtetést vonta le, hogy a hitelező választhatott a két zálogolási lehetőség közül. BRUNNER: *DRG I*, 454. p. Schröder értelmezése szerint pedig a „*placitum legitimum"* a bírósági tárgyalás idejét jelentette, azaz a bíróságon tett *fides factá*ra vonatkozóan tartalmaz szabályt, mely nézetet az is alátámasztani látszik, hogy a Lex Salica több helyen is a *placitum* kifejezést használja a bíróság szóra, és szinonimaként jelennek meg az *„ad placitum venire"* és az *„ad mallum venire"* fordulatok. SCHRÖDER: *DRG* 381. p.

A *fides facta* mindenféle tartozás elvállalására alkalmas volt. A *Lex Salica* 50. címében szereplő *fides facta* pénztartozásról szól ugyan,[45] de egy dolog visszaadására is lehetett kötelezettséget vállalni vele.[46] Emellett valamilyen tevékenység abbahagyását is meg lehetett ígérni, így például gyakran előfordult, hogy az egymással ellenséges viszonyban álló nemzetségek egymással *fides facta* kíséretében, tehát ünnepélyes fogadalommal kötnek békeszerződést arra vonatkozóan, hogy felhagynak az ellenségeskedéssel, véget vetnek a viszálynak. Ugyanilyen gyakran alkalmazták a *fides factá*t birtokbautaláskor is, amikor átadtak illetve visszaadtak egy ingatlant, vagy pedig valaki arra tett ünnepélyesen fogadalmat, hogy felhagy a jogos birtokos zavarásával.[47] *Fides factá*ra köteles az is, aki kezességet vállal egy állítása igazságára, és egyben vállalja az állítás valótlanságával járó veszély következményeit.[48]

A *fides factá*t nemcsak valamilyen saját tartozás elismerésére illetve megalapítására használták, hanem alkalmas volt arra is, hogy más tartozásának kiegyenlítését ígérjék meg. Bár a száli törvénykönyv az adós saját tartozásáért tett *fidem faceré*jéről beszél,[49] le kell szögezni, hogy más személy tartozásáért való kezességet is *fidem faceré*vel vállaltak el a frankok.[50]

GIERKE kutatásai során mindegyik alkalmazási formánál azt tapasztalta, hogy a *fides facta* valamiféle felelősségi ügylet, nem pedig tartozást rejtő szerződés, de nyilvánvalóan egy formálügylet. Neve azt mutatja, hogy valamit „hűséggel tesz" valaki, „hitet tesz" valamire, és vele szemben hűséget követelhetnek meg. Ezen ígéret azonban nem alapít meg semmilyen tartozást, hanem feltételez egy már fennálló tartozást, adósságot. Tehát egy már létező tartozás kiegyenlítését, egy bírói ítélet vagy törvényi előírás teljesítését ígéri meg az, aki *fides factá*val tesz fogadalmat. GIERKE arra is hivatkozik, hogy más frank törvényekben és formulákban nem találni egyetlen

[45] Elsősorban a büntetés megfizetésére vállaltak kötelezettséget, de a *fides facta* alkalmas volt kölcsöntartozás vagy kamattartozás elvállalására is. GIERKE: *Schuld* 147. p.
[46] A „*fides facta reddendi"* a *Lex Salica* 52. címében bukkan fel, de valószínűleg a kölcsönadott dolog visszaadására tett ígéretet takarta. Vö. 40. jegyzet.
[47] Ezen eseteket az alábbi formulák támasztják alá: Form. Marculf. II. 18. és Formulae Imperiales 46., in: MGH *Formulae* 88. p., 322. p.; LOERSCH–SCHRÖDER: *Urkunden* 46. p. sq., Nr. 69.: itt a *fides facta* nem egyszerűen a birtokháborítás abbahagyásának megígérését szolgálja, hanem egy birtokátruházást tartalmazó okirat aláírására tett ígéretet is tartalmaz.
[48] *Fides factá*ra kötelezett ezek szerint a bírósági zálogolást kérelmező hitelező. Vö. Lex Salica 50, 3.
[49] A Lex Salica 50. címe szerint a *„qui fidem fecit"* mindig megfelel annak, *„qui debitum debet"*.
[50] LOENING: *Vertragsbruch* 60. p. sq.

olyan szöveghelyet sem, ahol a *fidem facere* kifejezést valamiféle önálló adóssági ígéretre használták volna, mindig csak egy már meglévő, valamilyen jogalapból származó adósság, tartozás kiegyenlítésére tett ígéretként jelent meg.[51]

2.) A fides facta szerepe a száli frankok magánjogi ügyleteiben

Ahogyan azt korábban említettem, a *fides facta* a szerződésnek egy fogadalommal kísért, olyan rugalmas és átfogóan alkalmazható megjelenési formája, amely mindenfajta kötelezettség elvállalására alkalmas volt. Lényege, hogy az adós esküvel és kézfogással tesz ígéretet arra, hogy vállalt tartozását teljesíteni fogja. Jelen fejezetben arra keresem a választ, hogy milyen lehetőségek rejlettek a *fides factá*ban, mi volt a funkciója, és mennyiben befolyásolta ez a korabeli kereskedelmi forgalmat.

Témánk szempontjából a *Lex Salica* 50. címe (*De fides factas*) érdekes tehát, ez tárgyalja ugyanis azt a kérdést, hogy milyen eljárás folytatandó le akkor, ha valaki egy másik személynek ünnepélyes keretek között megígért valamit (*fidem facerit*), és azt nem teljesítette.[52]

„Ha egy ingenuus vagy egy litus adóslevelet adott, és nem akar teljesíteni, akkor az, akinek tartozik, 40 éjszaka elteltével, vagy amilyen határidőben az adóslevél kiállításakor megállapodtak, a hitelező tanúkkal és az ellenértéket felbecsülőkkel menjen el az adós házához. Ha ez az adósság kifizetését megtagadná, adósságán felül még 15 solidusra büntessék."[53]

---

[51] GIERKE: *Schuld* 149. p. sq.

[52] Lex Salica 50. in: *Pactus legis Salicae*, MGH LL nat. Germ. 4,1, 189. p. sq., és SCHMIDT-WIEGAND: *Lex Salica,* in: HRG 2, 1949-1962. h.

[53] HAJDÚ–HORVÁTH–NAGY: *Jogtörténet forrásai* 26. p. és Lex Salica 50, 1.: *„Si quis ingenuus aut letus alteri fidem fecerit, et noluerit soluere, tunc ille cui fides facta est, in XL noctes aut quomodo placitum fecerit, quando fidem fecit, ad dominus illius, qui fidem fecit, cum testibus uel cum illis, qui pretium adpretiare debent, uenire debet. Et si ei noluerit fidem factam soluere, mallobergo thalasciasco hoc est, DC denarios qui faciunt solidos XV culpabilis iudicetur super debitum, quod fidem fecerit."* 50, 2.: *„Et si adhuc noluerit conponere, debet eum ad mallum manire et sic nestigan thigius mallare debet: 'Rogo te, thungine, ut nestigan thigius gasachio meo illo, qui mihi fidem fecit et debitum legitimum debet.' Et nominare debet, qualem debitum debeat, unde fidem fecerat. Tunc thunginus dicere debet: 'Nestigan thigio ego illum in hoc, quod lex Salica habet.' Et tunc ipse, cui fides facta est, debet testare, ut nulli alteri nec soluat nec pignus donet solutionis, nisi ante illi impleat, quod ei fidem fecit. Et festinanter ad domum illius cum testibus ambulare debet et rogare, sibi debitum soluere debeat. Et si hoc noluerit soluere, solem ei collicet. Et tunc si ei solem culcauerit, solidus III super superiorem debitum adhuc addat. Istud usque ad tres uices per tres nundinas facere debet, et si per III uices ista omnia facta et noluerit adhuc conponere, usque ad CCCLX denarios hoc est solidos nouem ascendat, id est ut per singulas admonitiones uel ad solem*

A végrehajtási eljárás tehát az, amely összefüggésbe kerülhet az árucsereforgalommal, ugyanis az a személy, akinek az adós valamilyen ígéretet tett, egy hosszadalmas eljárás keretei között több újabb határidőt (40 napot, vagy még többet)[54] kellett, hogy adjon az ígérőnek kötelezettsége teljesítésére, és csak ezt követően kerülhetett sor a gróf előtt a végrehajtás kérelmezésére. A törvény ugyan azt nem tartalmazza részletesen, hogy maga a *fidem facere* folyamata hogyan zajlott le, és milyen tartalommal jöhetett létre kötelezettségvállalás, hanem inkább az a hosszadalmas és körüményes eljárás kerül a középpontba, amely annak érdekében zajlott, hogy az ünnepélyes formaságok szerint tett ígéret teljesítésének végrehajtása sikerrel járjon, például a kölcsönadott dolgot a kölcsönadó visszakaphassa.[55]

A *Lex Salica* kétségkívül a vagyoni felelősségből indult ki. A hitelező, akinek hittel megfogadtak valamit, peren kívüli zálogolást kérhetett tehát, a bírósági fogadalomtétel esetén azonban a hitelezőnek lehetősége volt a bíróság általi zálogolás kezdeményezésére is. Bár „peren kívülinek" nevezzük a zálogolás előbbi formáját, mégis bírósági felhatalmazáshoz volt kötve, a *thungin*nak kellett engedélyezni.[56] A hitelezőnek a 40 éjszaka vagy egyéb megállapodás szerinti határidő eltelte után tanúkkal és becslő emberekkel az adós házához kellett mennie és követelnie kellett tőle a *fides factá*val történő teljesítési ígéret megtételét. Ha ez nem sikerült, az adós 15 *solidus* büntetést volt köteles fizetni. A hitelező viszont nem zálogolhatott azonnal. Az

---

culcatum terni solidi super debitum adcrescant." 50, 3.: *„Si quis fidem factam ad placitum legitimum adhuc noluerit soluere, tunc ille, cui fides facta est, ambulet ad grafionem loci illius, in cuius pago manet, et adprehendat festucam et dicat uerbum: 'Tu, grafio, homo ille qui mihi fidem fecit, quem legitime habeo iactuum aut admallatum in hoc, quod lex Salica continet; ego super me et super furtunem meam pono, quod tu securus mitte in furtunam suam manum'. Et dicat, de qua causa et quantum ei fidem fecerat. Tunc grafio colligat secum septem rachineburgius idoneos et sic cum eos ad casa illius, qui fidem fecit, ambulet et roget illum, si praesens est, qui fidem fecit, et sic dicat: 'Qui ad praesens es, uolumtatem tuam solue homine isto, quod ei fidem fecisti, et elege tu duos ex his, quos uolueris, idoneos cum rachineburgius istos, de quo soluere debes ut adpretiare, debeant, et hoc, quod debes, secundum iustum praetium solue et satisfacia.' Quod si audire noluerit, si praesens aut absens fuerit, tunc rachineburgii adpretiatum pretium quantum ualuerit debitus, quod debet, hoc de furtina illius tollant. Et de ipsa lege, quem debet, duas partes ille, cuius causa est, ad se reuocet, et tertiam partem grafio fredo ad se recolligat, si tamen ei fredus iam ante de ipsa causa non fuerit solutus."* 50, 4.*: „Et si quis grafio rogitus fuerit et non uenerit et sunnis eum non detenuerit aut certa causa uel ratio dominica, et si distulerit, ut ibidem non ambulet neque aliquem in rem mittat, qui cum lege ei iustitiam exigere debeat, aut de uita culpabilis esse debet aut, quantum ualet, se redemat."* szerk. ECKHARDT 189. p. sqq.

[54] *„…in XL noctes aut quomodo…"*

[55] Lex Salica 52. *De re prestita*, szerk. ECKHARDT 197-200. pp.

[56] A *thungin* (lat. *centenarius*) százados volt, aki a századok vagy *gau*k, azaz a kisebb közigazgatási egységek parancsnoka volt. A Merovingok idején még a lakosság választotta, később a király vagy a gróf nevezte ki. HAJDÚ–HORVÁTH–NAGY: *Jogtörténet forrásai* 54. p.

adóst a *thungin* bírósága elé kellett idéznie, és ünnepélyes szavakkal kellett kérnie a *thungin*tól a „*nexti chantigió*t", tehát az adósnak a hitelező érdekében történő zálogolását birtokainak elkobzása útján. A hitelező beavatkozásával az adóst eltiltották attól, hogy harmadik személy felé fizetést teljesítsen, vagy más módon kivonja vagyonát a zálogolás alól. Ezek után a hitelezőnek még háromszor kellett hétről hétre – ünnepélyesen, akár tanúk kíséretében – felkeresnie az adóst annak házában, és tartozásának megfizetésére felszólítania, és az eljárás sikertelenségét ünnepélyes nyilatkozattal kellett nyugtáznia. Minden felszólításával újabb három *solidus*sal nőtt az adós tartozása, mígnem megnyílt a hitelező előtt a peren kívüli zálogolás lehetősége.[57]

A bíróság általi zálogolás szintén a hitelező kezdeményezésére indul, de a gróf zálogol hét *rachimburg* közreműködésével.[58] Ha a gróf korábban nem kapott a peres felek között mozgó békepénzből, akkor a zálogként lefoglalt dolgok egyharmadát megtarthatta *fredus*ként.[59]

GIERKE szerint a zálogolás alapjául szolgáló vagyoni felelősség csak a *fides facta* részét képező *wadiatió*ból származhatott.[60] Az, hogy ezek a valóságban egymást kísérő események voltak, azzal magyarázható, hogy a korabeli szövegekben a *fidem facere* kifejezés mellett az esetek többségében megtalálható a *festuca* szó használata is.[61]

A *festuca* kezdetben egy rövid fadarab volt, de később pálcát vagy szalmaszálat is használtak arra a célra, hogy a lehető legkülönbözőbb jogügyletek létrehozatala során a családfői hatalmat jelképezze.[62] A *festuca* egyébként nemcsak az ünnepélyes

---

[57] Brunner szerint az adós csak ekkor válik pervesztessé, *jactivus*sá. BRUNNER: *DRG I,* 368. p. sq.

[58] Gierke feltételezése szerint az adós „*legitime jactivus*", azaz törvényes pervesztes lett, és ennek tudatában kellett a hitelezőnek a grófhoz fordulnia, bírósági zálogolásra hívva fel. GIERKE: *Schuld* 152. p.

[59] A gróf *fredus*ra vonatkozó igényének alapját az adta, hogy az „eljárási illeték" őt illette meg. A *fredus*tól megkülönböztették a *bannus*t, azon pénzbeli büntetést, amely a grófi rendeletek áthágása miatt volt fizetendő és teljes egészében a grófot illette meg. WENZEL: *Jogtörténet* 88. p.

[60] Vitatja Hübner azon állítását, amely szerint meg kell különböztetni egymástól a hűségfogadalmat (*Treuegelöbnis*) és azon hűségnyilatkozatot, mellyel az adós vagyoni felelősséget vállal tartozása teljesítésére. Hübner elmélete szerint ugyanis a *fidem facere* mindig egy hűségfogadalom, és sohasem állhat puszta *wadiatió*ból, hanem arról lehet csak szó, hogy ezt a hűségfogadalmat egy *wadiatio* zárja. HÜBNER: *DPR* 459. és 465. pp.

[61] Vö. Lex Salica 50. 3. A *wadiatio* és a *fides facta* kapcsolatáról lásd a XI. fejezet 4./ pontját.

[62] A legrégebbi források is gyakran tesznek említést olyan fadarabokról, amelyek mindig a családfő házából vagy birtokáról származtak, és a hatalmi státuszt jelképezték. Ebből a jelképből alakultak ki később a hivatalnokok, elöljárók által használt pálcák, amelyek ezen személyek hatalmát szimbolizálták. Erre vezethető vissza a „pálcát tör" mondás is, ugyanis a bíró ítélethirdetése során szó szerint pálcát tört az elmarasztalt vádlott feje fölött. RUSZOLY: *Európa jogtörténete* 24. p.

fogadalmak kísérőjeként vált ismertté. A frankok mellett más germán népeknél – sőt az írek korai szokásjogában[63] – is rendszeres volt az ingatlanok átruházásakor *festuca* átadása szerződési szimbólumként.[64]

Érdemes utalni arra, hogy a pálcaszimbolika egészen a görög időkig vezethető vissza, ahol a pálca hatalmi jelképként külső átvételek nélül alakult ki. A rómaiaknál a *legis actio sacramento in rem* során – amelyet NÓTÁRI olyan jelképes harcnak tart, ahol – a felek lándzsa helyett botot, azaz *festucá*t használtak.[65] Ellentétben VAN DEN BRINKkel, aki a lándzsát indoeurópai hatalmi jelképként értelmezi, míg a pálcát a mediterrán kultúrkör elemének tekinti,[66] NÓTÁRI arra világít rá, hogy a nagy szimbólumképződés korában még nem alakulhattak ki a lándzsa és a pálca közötti különbségek, ezt támasztja alá az is, hogy a római jogi *vindicatio* szertartásában a *festuca* helyettesítette, mintegy megjelenítette a *hastá*t, azaz a lándzsát.[67] Összességében tehát az állapítható meg, hogy a pálca nemcsak a germánoknál, hanem a görög-római kultúrkörben is hatalmi jelképként szolgált, mind a *ius privatum* (*legis sacramento in rem*), mind pedig a *ius publicum* és *ius sacrum* (a *foedus*, mint államközi szerződés megkötése) körébe sorolható eljárásoknál jelen volt mint a családfői illetve állami hatalmat megtestesítő jelkép. A *festuca* tehát egy átmeneti jelenség a jog és a szakralitás határán, amely a „*iustum dominium* és az *imperium* kifejezésére szolgált”.[68]

A germánok ingatlanokat érintő szerződéskötéskor nemcsak átadták a botokat, pálcákat, de előfordult, hogy elvetették, eldobták ezeket. A bot vagy pálca elhajításával (*exfestucatio*) az eladó a külvilág számára is nyilvánvalóvá akarta tenni azon szándékát, hogy lemond az ingatlan feletti hatalmáról és azt másra ruházza át. Később még visszatérek arra a kérdésre, mekkora jelentőséget tulajdonítottak a germánok annak, hogy a közösséget érintő jogügyleteket közhírré tegyék, milyen

[63] Az írek korai szokásjogában alkalmazott „szerződéskötési színjátékról”, és a szerződéskötéskor átnyújtott illetve megragadott *festuca* szimbolikus szerepéről részletesen lásd: STACEY: *The Road to Judgment* 33. p. sq.
[64] GIERKE: *DPR 2,* 270. p., vö. MGH *Formulae*, 10., 15., 20. számú formulák, 56., és 84. pp.; továbbá vö. LOERSCH–SCHRÖEDER 15., 16., 23., 68., 83., és 90. számú okirataival. LOERSCH–SCHRÖEDER: *Urkunden* 6. p. sq., 11. p. sq., 44. p. sq., 61. és 67. p.
[65] NÓTÁRI: *Festuca* 146. p.
[66] BRINK, H. V. D.: *Staff laying*, in: The Charm of Legal History, Amsterdam, 1974. 68. p.-re hivatkozik NÓTÁRI: *Festuca* 146. p.
[67] NÓTÁRI: *Festuca* 146. p.
[68] NÓTÁRI: *Festuca* 160. p.

fontos szerepet játszott mindennapjaikban a formalizmus és a szimbolizmus. A felelősség megalapítását célzó jogügyletek formalizmusában a *festuca* természetesen nem a jogról való lemondást szimbolizálta, sokkal inkább egy kötelezettség elvállalását. Éppen ezért nem jelentéktelen az a formális körülmény, hogy a *festucá*t ezen ügyleteknél nem odahajították a másik félnek, hanem annak kezébe adták, személyesebbé téve a kötelezettségvállalás momentumát. Azzal, hogy a hitelező az adós kezéből veszi át a *festucá*t, egyben arra vállal kötelezettséget, hogy megőrzi azt, mint a vállalt felelősség jelképét. A bot vagy pálca átnyújtása egyúttal a családfői hatalom tartozásért való helytállását szimbolizálja.

Függetlenül az ünnepélyes kötelezettségvállalás lebonyolításától, a *fides facta* koraközépkori kereskedelmi tevékenység során tanúsított szerepe abban állhatott, hogy a segítségével egy részben már kiegyenlített tartozás teljes megfizetését, teljesítését ígérték meg ünnepélyes keretek között. Funkciója inkább a nem teljesítő adós ellen folyó végrehajtási eljárással áll összefüggésben, méghozzá úgy, hogy épp a *fides facta* biztosította a jogalapot a vagyoni végrehajtáshoz. A *fides facta* tehát formális feltétele volt a gróf végrehajtási eljárásba való beavatkozásának. Azzal ugyanis, hogy az adós *fides facta* kíséretében tett ígéretet tartozása teljesítésére, egyben arra is kötelezettséget vállalt, hogy nemteljesítése esetén aláveti magát a végrehajtásnak, mely lehetőséggel egyébként az adós további haladékot, időt nyert.

„Ránézésre" tehát a frankok *fides factá*ja leginkább a római stipulációhoz hasonló, amelynek nagyszerűsége sokoldalúságában rejlett, a száli frankok törvényét vizsgálva mégsem lehetünk biztosak abban, hogy a *fides facta* valóban olyan széles körben alkalmazott kötelezettségvállalási forma volt, és gyakran alkalmazott megoldása volt a mindennapok üzleti gyakorlatának, mint a rómaiak stipulációval kötött szóbeli szerződése.[69]

A száli frankok törvénye azonban tartogat még olyan meglepetéseket, amelyek – továbbra is kapcsolódva a *fides factá*hoz – összefüggésbe hozhatók a korabeli kereskedelmi élettel. Láthattunk, milyen hosszadalmas és körülményes az az eljárás,

[69] A *fides facta* gyakorlati szerepéről és a kötelezettségvállalás korai formáiról részletesen lásd: HAGEMANN: *Fides facta* 1-34. pp., GIERKE: *DPR 3*, 328. p.,sq. UŐ: *Schuld* 144. p. sqq., HÜBNER: *DPR* 524. p. sqq., PLANITZ: *DPR* 136. p.

amelyet az ígéretét nem teljesítő adóssal szemben lefolytatnak, annak érdekében, hogy a jogosított visszakapja dolgát vagy pénzéhez jusson.

Ha általánosítjuk a problémát, és nem csak a kölcsön, hanem az adásvétel vagy a csere esetét is tekintetbe vesszük, akkor láthatjuk, hogy bizony ezek körében is számos nehézség merülhetett fel. A kereskedelemben megszokott gyorsaság, a körülmények hirtelen változása valószínűleg sok esetben nem tette lehetővé az említett hosszadalmas eljárás sikeres lefolytatását. A száli frankok szabályozása ebből a szempontból nehézkesnek tűnik, a kereskedelem által megkövetelt rugalmasság követelményének egyáltalán nem tesz eleget. Mindazok a nehézségek, amelyek pl. a vételár későbbi kiegyenlítésére irányuló, azonban be nem tartott ígéretekből származtak, elősegítették azon törekvéseket, amelyek – a cserével szemben – inkább a készpénzes adásvételi ügyletek elterjedését szorgalmazták. Ehhez még hozzá kell vennünk azt a problémát is, hogy nehezen lehetett például megakadályozni, hogy az adós, még mielőtt teljesítene, a dolgot egy harmadik személynek átadja, vagy elzálogosítsa: *„nulli alteri nec soluat nec pignus donet solutionis”*.[70] Ezen csalárd elidegenítés tilalmának törvényben való rögzítése valószínűleg megkönnyítette a végrehajtási eljárás sikeres befejezését.

Kereskedelmi szempontból tehát a *Lex Salica* meglehetősen rugalmatlan volt, a *fides facta* ugyanis bonyolult végrehajtási szabályaival akadályozó tényezője volt a mindennapok viszonylag dinamikus árucseréjének. A mi szempontunkból ennek azért van jelentősége, mert ezek a törvényi szabályok azáltal hatottak a kereskedelemre, hogy – elkerülendő a cseretárgy sorsának hosszadalmas „szemmel tartását” – az ügyletek lebonyolítása csere helyett egyre inkább készpénzben való teljesítéssel történt. E körben is lehetőség volt a formális ígéretre, azaz a vételár későbbi kiegyenlítésének megfogadására, de az erre irányuló végrehajtás már kevésbé volt körülményes, mint a csereügylet esetén.

[70] Lex Salica 50, 2. szerk. ECKHARDT 190. p.

3.) A jogos vételár nyomai

A száli frankok törvénykönyvének *fides factá*val kapcsolatos szabályai egy további indok alapján is vizsgálódásom körébe estek. A törvény kétszer is említi a *iustum pretium* kifejezést. A jogos vételár kérdését mindenképpen körül kell járni, talán ez hozzájárulhat ahhoz, hogy közelebb jussunk a száli frankok kereskedelmi életének sikeres feltérképezéséhez. Vajon valóban a jogos vételárral kapcsolatosak a törvény szabályai, és az ár-érték viszony kezdetleges elméletével találkozunk-e, vagy a *iustum pretium* valami egészen mást jelentett a száli frankok jogi nyelvében? Bár illik optimistán nekilátni a vizsgálatnak, meg kell állapítanunk, hogy a száli törvénykönyvön kívül más koraközépkori germán szokásjogi gyűjteményben nem találni nyomát a *iustum pretium* fordulatnak. Ez a kifejezés egyébként a *Lex Salica* 50, 3. címében található, de csak a HEROLD-féle szövegolvasatban.[71] A *iustum pretium* kifejezés helyett több karolingkori szövegváltozatban a *pretium legitime* fordulatot találjuk,[72] csak a *Lex Salica* legrégebbi kéziratában lelhető fel a *iustum pretium* kifejezés, és csak az 50, 3. címben. E szerint a gróf hét *rachimburg*gal együtt odament azon személy házához, aki valakinek ígéretett tett valamire (*qui fidem fecit*) és arra szólította fel az ígérőt – akit már korábban többször figyelmeztettek és megintettek –, hogy teljesítse ünnepélyesen vállalt kötelezettségét. Ezután indulhat a végrehajtás, amely egy becslő eljárással veszi kezdetét.[73] Itt arról van tehát szó, hogy a *rachimburg*ok voltak jogosultak megbecsülni azt az értéket, amelynek megfelelő vagyontárgyat az ígéretét nem teljesítő adóstól elvesznek, és végrehajtás alá vonnak. Magától értetődik tehát az, hogy itt a be nem váltott ígéret tárgyának valós értékét (*iustum pretium*) veszik alapul a *rachimburg*ok. Semmi többet nem tudunk meg tehát az értékmegállapításról, így ez az egyetlen szöveghely sem váltotta be ahhoz fűződő

[71] Szerk. ECKHARDT: *Pactus legis Salicae*, 195. p. H 10 jelzés alatt; ennek forrása: J. B. HEROLD: *Originum ac Germanicarum antiquitatum libri*, 29. p.

[72] Szerk. ECKHARDT: *Pactus legis Salicae*, 195. p. K jelzés alatt, illetve szerk. ECKHARDT: *Lex Salica*, MGH LL nat. Germ. 4,2, 151. p. E 11 - E 15/16.

[73] Lex Salica 50, 3.: *„Qui ad presens es, uoluntatem tuam solue homine isto, quod ei fidem fecisti, et elege tu duos, quos uolueris, idoneos cum rachineburgius istos, de quo soluere debes* > *ut* < *adpretiare debeant, et hoc, quod debes, secundum iustum pretium satisfacia." Quod si audire noluerit, si praesens aut absens fuerit, tunc rachineburgii adpretiatum pretium quantum ualuerit debitus, quod debet, hoc de fortuna illius tollant."*

reményeinket, hogy esetleg az ár-érték viszonyok törvényi rendezésének kezdeteivel találkozhatunk a száli frankok törvényében.

A *Lex Salica* 50, 3-ban a *pretium* fordulat mellett az *adpretiare* kifejezést is megtaláljuk, amely alatt általánosságban valaminek az értékét értették. Éppen ezért elővigyázatosságot igényel a *iustum pretium* kifejezés kezelése, ugyanis a *pretium* fordulatot nem szabad modern értelemben vett árként, azaz az adásvételnél megszokott pénzben álló ellenszolgáltatásként kezelni, különösen úgy nem, hogy a szövegkörnyezet sem tartalmaz erre vonatkozólag semmilyen egyértelmű utalást. A *pretium* szó önmagában véve tehát még nem bizonyítja az adásvételt, és a pénzben megnyilvánuló fizetési kötelezettséget sem.

C/ A *SPURFOLGE* ÉS AZ *ANEFANG* ELJÁRÁSOK

Az esküvel megerősített formális szerződési mód mellett a törvény azon szabályai mutatnak nyomokat a kereskedelmi tevékenységre vonatkozóan, amelyek elsősorban a büntetőjogi szemléletmód[74] hatására kerültek a szövegbe. Ekörben a *Spurfolge* és az *Anefang* kifejezéseket kell kiemelnünk, mint olyan kulcsfontosságú eljárásokat, amelyek összefüggésben állnak az árucserével, ahol mindkét eljárás azt a célt szolgálja, hogy a meglopott személy dolgát visszakaphassa.[75] Lássuk először a *Spurfolge* jellemzőit, amely tulajdonképpen egy nyomkövetés:

„A nyomok követéséről. Ha valaki lopás folytán bikáját, vagy lovát, vagy valaminő más állatát elveszti, és a nyomokat követve, megtalálja az állatot három napon belül, s az, aki azt (az állatot) tartja, kijelenti, hogy azt vette vagy cserébe kapta, a nyomokat követő köteles harmadik személyek útján bizonyítani, hogy ezek a dolgok őt illetik. Ha pedig a dolgait kutató már 3 nap elteltével talál rájuk, és az, akinél azokat megtalálja, kijelenti, hogy vette vagy cserébe kapta azokat, ő maga (az alperes) bizonyítsa jogát (azokra vonatkozólag). Ha pedig a jószágát kutató (ember)

[74] A büntetőjogi szemléletmód egyébként minden germán szokásjogi gyűjtemény jellegzetessége.
[75] Ezen eljárásokról részletesen lásd BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 479. p. sqq., BRUNNER–SCHWERIN: *DRG 2,* 645. p. sqq.; HEUSLER: *DPR 2,* 215. p. sq.; CONRAD: *DRG I,* 149. p. sqq.; WERKMÜLLER: *Anefang*, in: HRG 1, 159-160. h.; SCHERNER: *Anefang*, in: Lexikon des Mittelalters 1, 615. p.; MÜLLER–VOLBEHR: *Anefang*, in: RGA 1, 280. p. sq.

kijelenti, hogy azt felismeri (sajátjaként), s annak a másiknak a tiltakozása ellenére nem akar bizonyítékot előteremteni harmadik személyek útján, sem a törvény szerint a bírósági tárgyalás napját kitűzni, s rábizonyíttatik (az állat) erőszakos elvétele, 1200 ezüst fizetésére ítéltetik, ami 30 aranyat tesz ki."[76]

A *Spurfolge* tehát a tolvaj nyomának követését jelentette, amelyet a frankok csak három napig engedtek meg, és csak abban az esetben volt joga a meglopott személynek ezen „követési" eljárás lefolytatásához, ha a nyomok valakinek a házához vezettek, és ekkor joga volt e ház átkutatására annak érdekében, hogy az ellopott tárgyat visszaszerezze.[77]

Az *Anefang* ezzel szemben olyan ingó dolog megragadását jelentette, amelyről a meglopott személy, az „üldöző" úgy gondolta, hogy az ő tulajdona, bár a dolog birtokából korábban valamilyen módon kiesett, azt tőle ellopták.

„A nyomozásról. Ha valaki felismeri rabszolgáját, vagy lovát vagy bikáját, vagy bármely más dolgát más személynél, adja ezt át harmadik kézbe, s az, akinél felismertettek (az adott dolgok), köteles bizonyítani jogát (azokra vonatkozólag). És ha az és a másik a Leye (folyó)[78] vagy a Szén(Fekete)hegység[79] innenső oldalán laknak, akkor a felperes és az alperes negyven napon belül tűzzenek ki határnapot a bírósági tárgyalásra; s ezen a határidőn belül mindazok, akik a lovat eladták vagy cserélték vagy esetleg ellenszolgáltatásként átadták, tartoznak egymással kapcsolatba lépni, nevezetesen mindenki köteles megidézni azt a személyt, akivel ügyletet létesített. És ha a bíróságra idézett személy nem jelenik meg, és a távolmaradását törvényes akadály nem menti, az aki vele ügyletet létesített, küldjön három tanút, hogy hívják meg a

[76] HAJDÚ–HORVÁTH–NAGY: *Jogtörténet forrásai* 22. p.; Lex Salica 37, 1-3. *„XXXVII. De uestigio minando. 1.§. Si quis bouem aut (uaccam), caballum uel quemlibet animal in furtum perdiderit et eum, dum per uestigium sequitur, consecutus fuerit usque in tres noctes, (si) ille qui eum ducit aut emisse aut cambiasse (se) dixerit uel proclamauerit, ille qui per uestigium sequitur res suas per tertia manu debet adcharmire. 2.§. Si uero iam tribus noctibus exactis qui res suas quaerit eas inuerit, ille apud quem inuenitur, si eas emisse aut cambisse dixerit, ipse liceat achramire. 3.§. Si ille uero qui per uestigium sequitur, uod se agnoscere dicit, illo alio reclamante nec offere per tertia manu noluerit nec solem secundum legem culcauerit et ei uiolenter, quod se agnoscere dicit, tulisse conuincitur, mallobergo mithio frastatitho sunt, MCC denarios qui faciunt solidos XXX culpabilis iudicetur."* in: *Pactus legis Salicae,* szerk. ECKHARDT 134. p. sq.

[77] KÖBLER: *DRG* 550. p.

[78] Bár többen a *Legina* folyót a Loire-nak tekintik, helyesen a Leye-ről van szó, amely a Schulde délnyugatról északkeletre tartó mellékfolyója. STOBBE: *Rechtsquellen I,* 38. p.

[79] Brunner Kohlenwaldként jelölte meg a határt. BRUNNER: *DRG I,* 437. p.

bíróságon való megjelenésre; hasonlóképpen kell, hogy legyen más három tanúja (akik tanúsítják), hogy vele az ügyletet nyilvánosan hozta létre. Ha teljesíti ezt, mentesíti magát a lopás vádja alól. Az pedig, aki nem jelent meg, akire eskü alatt vallottak a tanúk, tolvajnak lesz nyilvánítva a felperessel szemben, s köteles megtéríteni az ellopott dolog értékét annak, akivel ügylete volt; ez pedig a törvény értelmében megfizeti annak, aki felismerte dolgait. Mindennek bírósági tárgyaláson kell történnie, annak az alperesnek a jelenlétében, akinél először találták meg a dolgot, amelyet azután harmadik személynek kezébe adtak át. Ha pedig azok, akiknél a dolgot felismerték, a Leye vagy a Szén(Fekete)hegység másik oldalán laknak, ezt a törvényt nyolcvan napon belül kell végrehajtani."[80]

Az üldöző tehát az esetek többségében nem magánál a tolvajnál lelte meg a kérdéses tárgyat, hanem egy olyan vétlen személynél, aki azt adásvétel, csere vagy más jogcímen valakitől szerezte.[81] Az *Anefang* tehát a tulajdonos igénye dolgának kiadására, mely eljárás során a dolog birtokosa védekezni köteles. A birokos a bíróság előtt azzal tudja tisztázni magát a lopás vádja alól, és akkor szabadul az eljárásból, ha vissza tudja vezetni elődjére a dolog megszerzését, és annak adja át a dolgot, akitől ő maga azt szerezte. Ez a folyamat, mint egy lánc, általában a tolvaj megtalálásához vezetett, aki nemcsak köteles volt kiadni a dolgot annak tulajdonosának, de a lopásért járó büntetést is meg kellett fizetnie.

Annak ellenére, hogy ezek a szabályok magából a lopásból indulnak ki, kereskedelmi szempontból is jelentősek, egyrészről ugyanis megjelenik a „szerzés

[80] HAJDÚ–HORVÁTH–NAGY: *Jogtörténet forrásai* 25. p., Lex Salica 47.: *„XLVII. De filtortus, qui lege Salica uiuunt. (1) Si quis seruum aut ancillam, caballum uel bouem uel iumentum aut quemlibet rem cum altero agnouerit, mittat eum in tertiam manum. Et ille, apud quem agnoscitur, debet acharmire. Et si citra Ligere aut carbonaria ambo manent, et qui agnoscit et apud quem agnoscitur, in noctes XL placitum faciant. Et in ipso placito, quanti fuerint, qui caballum ipsum aut (rem ipsam) aut uendiderunt aut cambiauerunt aut fortasse in solutionem dederunt, omnes intra placitum istum commoneantur, hoc est (ut) unusquisque (de) cumnegotiatoribus (suis) alter alterum admoneat. (2) Et si quis commonitus fuerit et eum sunnis non (de) tenuerit et ad placitum uenire distulerit, tunc ille, qui cum eo negotiauit, mittat tres testes, quomodo ei nuntiasset, ut ad placitum (suum) ueniret, et alteros tres, quod publice ab eo et idoniter negotiasset. Istud si fecerit, exuit se de latrocinio. (Et) ille, qui non uenerit, super quem (III) testes iurauerunt, ille erit latro (et fur) illius, qui (res suas) agnoscit, et pretium reddat illi, qui cum eo negotiauit, et ille secundum legem conponat illi, qui res suas agnoscit. Ista omnia in illo mallo debent fieri, ubi ille est gamallus, super quem res illa primitus fuerit agnita aut in tertia(m) manum (fuerit) missa. (3) Quod si trans Ligere aut Carbonaria (ambo) manent, cum quibus res (illa) agnoscitur, in LXXX noctes lex ista (omnimodis) custodiatur."* szerk. ECKHARDT 182. p. sq.

folyamata", másrészt pedig a megszerző fél kétes, veszélyeztetett helyzetét ismerhetjük fel ezen esetekben. A büntetőjog árucserével való egybefonódása arra enged következtetni, hogy bár a magántulajdon védelme elsődleges szerepet játszott a frank törvényekben, az adásvételt és a cserét is nagy becsben tartották, és valószínűleg a termeléshez szükséges eszközök, tehát a rabszolgák és szarvasmarhák tekintetében élénk árucsere-forgalmat bonyolítottak.

Amint azt a *Spurfolge* és *Anefang* eljárások törvényi leírása mutatja, a törvény szerkesztői ezen szabályokat a kereskedelmi életre tekintettel fogalmazták meg. Az eljárások jogi kidolgozottsága a kereskedelmi ügyletek gyors bonyolítása szempontjából is lényeges. A *Lex Salica* 37, 1. címe szerint mindenkit felszólítanak, aki az ellopott dolgot megvette vagy cserélte, hogy vegyen részt a *Spurfolge* eljárásban. Aszerint, hogy eltelt-e már három nap a lopás óta, megengedett, illetve meg nem engedett az érintettnek, a nyomok követőjének, hogy a dologra vonatkozó jogosultságát „*per tertia manu achramire*", azaz harmadik személyek segítségvel bizonyítsa. Hogy az így nyilvánossá tett eljárás hogyan zajlott le, nem derül ki részleteiben a törvényből. A *Lex Salica* a „*per tertia manu achramire*" fordulattal megszakítja a szabályozást, az eljárás részletesebb kifejtését. Bizonyára nem tartották szükségesnek, hogy jogszabályi szinten részletesen ismertessék az eljárást, valószínűleg a mindennapi gyakorlatban mindenki jól ismerte ezt, és a törvény szerkesztői is mint ismert, már a köztudatba beépült eljárást feltételezték. Nyilvánvalóan nem állt szándékukban a *Spurfolge* eljárással kapcsolatos minden kérdést felölelő, átfogó szabályozást közre bocsátani. Még ha a *Spurfolge* eljárás megfeleltethető is valamilyen szinten az *Anefang*nak, erre semmilyen konkrét utalást nem találunk a törvény szövegében. Hogy mégis meg tudjuk becsülni a *Spurfolge* eljárásban érintett személy jogi helyzetét, azt úgy kell elképzelnünk, hogy a *Spurfolgé*nak nem pusztán az ellopott dolog visszaszerzése a célja, hanem a tolvaj kézrekerítése és a büntetés behajtása is. A lopott dolgot jóhiszeműen megszerző személy meglehetősen kényes helyzetben van, és nem csak azért, mert meg kell védenie az ellenérték fejében szerzett dolgot, hanem mert azt a terhet is viselnie kell, hogy tolvajként bánnak vele.

[81] KÖBLER: *DRG* 21. p.

Ehhez hasonló szituációt tart szem előtt a *Lex Salica* 47. címe is az *Anefang* eljárással kapcsolatosan.[82] Itt azt a személyt szólítják fel „biztosító emberének", jogelődjének (*auctor*) felmutatására, akinél az idegen dolog feltűnt. Éppen emiatt neki mindenkit a bíróság elé kell hívnia, „*qui caballum ipsum aut (rem ipsam) aut uendiderunt aut cambiverunt aut fortasse in solutionem dederunt*", tehát mindazokat, akik a lovat eladták vagy cserélték vagy esetleg ellenszolgáltatásként átadták, tehát mindenki köteles megidézni azt a személyt, akivel ügyletet létesített. A korabeli közfelfogás szerint minden bizonnyal bízni lehetett abban, hogy a vitás dolog vándorlásának útját követve – mint utolsó láncszemet – kézre lehet keríteni a tolvajt vagy rablót. Azonban a folyamatban résztvevő minden személy veszélyes helyzetbe került, ha nem tudta előkeríteni jogelődjét. Csak úgy lehetett e veszélyből menekülni, ha (elővigyázatosságból) nem jelent meg az illető az idézésre, azaz „tanácsos" volt távol maradni az *Anefang* eljárástól, ugyanis nem volt arra garancia, hogy ő maga fel tudja majd kutatni saját jogelődjét. Ha távolmaradt, nem maradhatott benn „utolsó láncszemként", így azt is elkerülhette, hogy tolvajként kezeljék.[83] A *Lex Salica* 47, 2. pontja szerint mindenkinek, aki megszerezte a vitatott dolgot, három tanút kellett hoznia azt igazolandó, hogy ő a jogelődjét igyekezett bevonni az eljárásba, és további három tanú kellett, akik tanúsíthatták, hogy vele az ügyletet nyilvánosan kötötte meg. Aki ezeket a feltételeket, tanúkat nem tudta biztosítani, tolvajként, rablóként kezelték, és a vitatott dolog árát meg kellett térítenie annak a személynek, aki őt az eljárásba vonta. A privilegizáció indoka abban áll, hogy a tisztességes ügyletek a nyilvánosság

[82] Lex Salica 47.: *„XLVII. De filtortus, qui lege Salica uiuunt. (1) Si quis seruum aut ancillam, caballum uel bouem uel iumentum aut quemlibet rem cum altero agnouerit, mittat eum in tertiam manum. Et ille, apud quem agnoscitur, debet acharmire. Et si citra Ligere aut carbonaria ambo manent, et qui agnoscit et apud quem agnoscitur, in noctes XL placitum faciant. Et in ipso placito, quanti fuerint, qui caballum ipsum aut (rem ipsam) aut uendiderunt aut cambiauerunt aut fortasse in solutionem dederunt, omnes intra placitum istum commoneantur, hoc est (ut) unusquisque (de) cumnegotiatoribus (suis) alter alterum admoneat. (2) Et si quis commonitus fuerit et eum sunnis non (de) tenuerit et ad placitum uenire distulerit, tunc ille, qui cum eo negotiauit, mittat tres testes, quomodo ei nuntiasset, ut ad placitum (suum) ueniret, et alteros tres, quod publice ab eo et idoniter negotiasset. Istud si fecerit, exuit se de latrocinio. (Et) ille, qui non uenerit, super quem (III) testes iurauerunt, ille erit latro (et fur) illius, qui (res suas) agnoscit, et pretium reddat illi, qui cum eo negotiauit, et ille secundum legem conponat illi, qui res suas agnoscit. Ista omnia in illo mallo debent fieri, ubi ille est gamallus, super quem res illa primitus fuerit agnita aut in tertia(m) manum (fuerit) missa.(3) Quod si trans Ligere aut Carbonaria (ambo) manent, cum quibus res (illa) agnoscitur, in LXXX noctes lex ista (omnimodis) custodiatur."* szerk. ECKHARDT 182. p. sq.

[83] A frankok ősi joga „jogelőd-kereső" megoldásához hasonlóan jártak el az archaikus kori rómaiak is az *auctor* keresésével. Az archaikus és preklasszikus kori tulajdonszerzésről lásd: DIÓSDI GY.:

előtt köttettnek, ezt a nyilvánosságot nem volt nehéz három tanúval biztosítani. További biztosítékot jelenthetett, ha senki sem vásárolt vadidegen, ismeretlen személyektől, mert őket egy esetleges *Anefang* eljárásban nagyon nehéz volt jogelődként előkeríteni, és az idézéshez az kellett, hogy házánál felkeressék.[84] Az *Anefang* eljárás sikerességére tehát maguknak az ügyleteknek a lebonyolítási körülményei voltak döntő befolyással. A nyilvánosság, a tanúk jelenléte és a szerződő felek ismertsége mind-mind elősegítette a forgalom biztonságát és a piaci ügyletek elterjedését. Ha nem is állítható, hogy a *Lex Salica* nyíltan kimondja a piaci ügyletek privilegizált helyzetét, de nem kerülheti el figyelmünket az a törekvés, amely szerint a törvényben előírt szerződéskötési körülmények betartásával a vevő elkerülhette, hogy egy esetleges *Anefang* eljárásban tolvajnak titulálják. A *Lex Salicá*ban megfogalmazott azon követelmény, hogy a szerződő feleknek ismerniük kell egymást, egy későbbi, Nagy Károly által kibocsátott kapitulárében (*Capitula per missos cognita facienda*) is visszaköszön.[85] E szerint aki marhát vagy más dolgot vásárolt, annak ismernie kellett az eladót, azt, hogy melyik *pagus*ból származik, hol tartózkodik és ki a *senior*a.

Bár mind a *Spurfolge*, mind az *Anefang* eljárás nehézkessége a közösség előtt lebonyolított tisztességes ügyletek elterjedésének kedvezett, ne feledkezzünk meg arról, hogy az eljárás sikerességét nem pusztán az befolyásolta, hogy az ügyletben résztvevők ismerték-e egymást. Az árucserével kapcsolatos bizonyítási eljárást az is nagyban megnehezítette, hogy még a Leye-n vagy a Szén (Érc)-hegységen innen lakók esetén is – ha a szálak hozzájuk vezetnek – negyven napos idézési határidő tűzésére ad lehetőséget a törvény, nem is beszélve az ezen földrajzi határokon[86] túl lakó peres feleket megillető nyolcvan napos „előkerülési" határidőről. Ezek a hosszú eljárási határidők azt mutatják, hogy nem lehetünk meggyőződve arról, hogy a száli frankok igazán dinamikus áruforgalmat bonyolítottak le. De akár az is feltételezhető, hogy a száli frankok által lakott terület hatal massága kívánta meg – a kezdetleges

---

Ownership in Ancient and *Preclassical Roman Law*, Budapest 1970. 19-127. pp.; erről recenzió: WIEACKER: *Rec. Ownership* 419. p.

[84] Lex Salica I, 3.: *„Et ille qui aliummanit cum testibus ad domum illius ambulare debet et sic eum manire debet aut si, praesens non fuerit, uxorem illius aut quemcumque de familia illius appelet, ut illi faciat notum, quod ab illo manitus est."* szerk. ECKHARDT 19. p.; vö. SELLERT: *Ladung*, in: HRG 2, 1336-1350. h.

[85] 67. c. 3. sz. kapituláré, in: *Capitularia regum Francorum 1*, in: MGH Capit. 1, 157. p.

[86] Vö. GANSHOF: *Carbonaria Silva*, in: HRG 1, 589-591. h.; ZÖLLNER: *Franken* 147. p.

útviszonyokhoz igazított – hosszabb eljárárási határidőket. Ha mégis élénk kereskedelem folyt, akkor azt kell megállapítanunk, hogy szokásjogi gyűjteményük nem volt alkalmas arra, hogy az üzleti forgalom dinamizmusát kiszolgálja. Valószínűleg azonban – hasonlóan más germán népekhez – a száli frankok társadalmára is a paraszti, földművelő-állattenyésztő életmód volt jellemző. Ennek következtében a kereskedelem csak olyan mértékben volt szokásban, amennyire azt a paraszti életmód megkívánta, és amennyire az még nem sértette a közösség békéjét. Béketörésnek – és mindennaposnak – számított ugyan az emberrablás és a tolvajlás, de a termelő eszközök, a rabszolgák és marhák „beszerzése" azért túlnyomó részt tisztességesen, árucsere (csere, adásvétel) útján történt.

D/ ÜGYLETEK IDEGEN RABSZOLGÁKKAL

A kereskedelem szempontjából egy másik szabályozási terület is a figyelem középpontjába kerül, ez pedig a más úr szolgájával való ügyletkötés, kereskedés kérdésköre.[87] A törvény nem tartalmaz részletes szabályokat ezen ügyletekről, sem arról, hogy milyen módon, milyen terjedelemben volt lehetséges a szolgák önálló üzletelése, de tekintve azt, hogy ezek az ügyletek érintették uraik kasszáját, ez a kereskedelem felgyorsulásához és egyszerűsödéséhez vezethetett, hiszen az urak, megbízva szolgáikat, azok ügyleteiből hasznot húzhattak. Másrészről viszont a szolgák urai tarthattak attól, hogy a szolgák kereskedelmi tevékenysége olykor kedvezőtlenül sül el, és számos felelősségi kérdés merülhet fel náluk. *A Lex Salica* itt egy meglehetősen merev szabályt alkalmaz, amely teljes egészében az urak jogainak védelmét biztosítja. A szolgákkal kötött ügyletek érvényességéhez ugyanis a *dominus* hozzájárulása szükségeltetett.[88] Ha ez hiányzott, nemcsak érvénytelen volt a jogügylet, de még 15 *solidus*t is kellett fizetni büntetésként. A más szolgájával való üzletelés tilalma a *negotiare* kifejezés sokféle jelentése miatt a más úr háta mögött, annak szolgájával való mesterkedést, fondorlat kieszelését is jelentette, és egyben azt az

[87] Részletesen lásd: NEHLSEN: *Sklavenrecht* 251. p. sqq.
[88] Lex Salica 27, 33.: „*Si quis cum servo alieno aliquid negotiauerit (hoc est nesciente domino suo), mallobergo theolasina sunt, DC denarios qui faciunt solidos XV culpabiis iudicetur",* szerk.

esetkört is magában foglalhatja, amikor megtévesztéssel szolgákat cseréltek el. A forgalmi viszonyok védelme nem valószínű, hogy szerepet kapott ez utóbbi eset szabályozásakor. Valószínűbb, hogy a korabeli gyakorlat különböző formákat fejlesztett ki arra, hogy a *dominus* ügylethez való hozzájárulása bizonyítható legyen. E szigorú szabályozást tartalmazó törvényszöveg mindenesetre nem tesz említést ilyesmiről. Eltekintve attól az esettől, amikor rendelkezésre állt a rabszolga urának hozzájáruló nyilatkozata, a fenyegető büntetőpénz, illetve az úr beleegyezésének bizonyítása körüli bizonytalanság miatt meglehetősen kockázatos vállalkozás volt az idegen rabszolgákkal való üzletelés.

E/ A FRANK TERÜLETEK FORMULÁSKÖNYVEI

A különböző frank formuláskönyvek időbeli és földrajzi megoszlása tekintetében az alábbi adatok lelhetők fel a szakirodalomban.[89]

A frankok lakta területek legrégebbi formulagyűjteménye az Angers-ből származó *Formulae Andecavenses*, amely 60 formulát őrzött meg, és nevét annak köszönheti, hogy okirataiban leggyakrabban Angers városának nevét említik. Ezen minták egy részét egy bírósági jegyző, másik részét pedig egy városi hivatalnok készítette. Egy VIII. századi fuldai kéziratban maradt fenn, amelyből arra következtetnek, hogy az első 57 formula a VII. század első felében született, az utolsó hármat pedig biztosan 678 után csatolták a többihez.[90]

Nemcsak a frankoknál, hanem más germán népek formuláit tekintve is a legfontosabb formuláskönyv a kétkötetes *Formulae Marculfi*. A legrészletesebb és legnagyobb hatású formulagyűjtemény összeállítója Marculf szerzetes volt,[91] aki a formulák összeállításának idején már hetvenes éveiben járt, őt a párizsi Landerich

---

ECKHHARD 109. p.; vö. Lex Salica 10, 5. és Capitula legi Salicae addita, V, 124, szerk. ECKHARDT 53. és 265. pp.; vö. NEHLSEN: *Sklavenrecht* 267. p.

[89] Jelen alfejezetben a száli és a ripuári frankok által használt formuláskönyveket és adásvételi formulákat együtt elemzem, a forrásokból ugyanis nem derül ki, mely nép melyik formuláskönyvet alkalmazta.

[90] BRESSLAU: *Urkundenlehre* 235. p. és STOBBE: *Rechtsquellen* 246. p. sq.

[91] Marculf valószínűleg Meaux egyházmegyéjében, Resbach kolostorának szerzetese volt. BRESSLAU: *Urkundenlehre* 230. p.

püspöke (*Papa Landericus*) bízta meg ezzel a munkával. Az első könyv (*cartae regales*) 40 közjogi okiratmintát tartalmaz, állami és egyházi iratok, levelek elkészítésénél szolgált segítségül, míg a második könyv (*cartae pagenses*) kifejezetten magánjogi mintákat nyújt, ez az 52 minta viszont „ömlesztve" maradt fenn.[92] Formuláskönyvének előszavában az anyagok forrásaként a „*maiores meos*" és saját okiratolási tapasztalatait jelölte meg.[93] Felmerülhet a kérdés, hogy a *„maiores"* kifejezés mit takar, kiknek a tapasztalataira támaszkodott a szerzetes saját ismeretei mellett. Véleményem szerint az állhat legközelebb a valósághoz, hogy a *„maiores meos"* kifejezés foglalja össze mindazokat a helyben szokásos okirati szokásokat, amelyeket szigorúan követtek Marculf elődei és maga Marculf is. Ez azt jelzi, hogy Marculf nagyon is tisztában volt az adott közösség szokásainak jelentőségével, amely a mindennapi joggyakorlatból derült ki, mely gyakorlat rögzítéséhez az általa összeállított formulagyűjteménnyel járult hozzá. Ahogyan más formulagyűjteményeknél sem jellemző, Marculf tevékenysége sem terjedt ki az „elődöktől megkapott", illetve általa a hosszú évek során összegyűjtött és alkalmazott formulák revíziójára, de a IX. században aligha keltettek megütközést az értelmetlenné vált formulák, vagy azok, amelyeknek csak valamelyik részük vált idejétmúlttá: szívesen ragaszkodtak az elődök hagyományaihoz. Maguk az átdolgozók, átmásolók is üresen hagyták a már „megürülve" talált okiratmintákat. Marculf formuláit ennek ellenére előszeretettel alkalmazták a frank királyi kancellárián is, Pippin, Karlmann és Nagy Károly is ezen minták alapján diktálta határozatait,[94] sőt a VIII. században további formulákkal egészítették ki, Nagy Károly uralkodásának idején átdolgozták és ismét kiegészítették, ez a kiadása *Formulae Marculfinae aevi Karolini* néven vált ismertté.

828 és 832 között Nagy Károly fia, Jámbor Lajos kancelláriájának kezdeményezésére újabb formuláskönyvet állítottak össze, amely 55 mintát tartalmazott és *Formulae Imperiales*ként említik a források.

---

[92] STOBBE: *Rechtsquellen I,* 248. p.
[93] Marculfi Formulae, Praefatio: „*Ego vero hanc, quod apud maiores meos iuxta consuetudinem loci, quo degimus, didici, vel ex sensu proprio cogitavi, ut potui, coarcervare in unum curavi, et capitula prenotavi, ut facilius quod voluerit a querenti in antea scripto reperiantur."* in: Marculfi Formulae, szerk. ZEUMER, in: MGH *Formulae* 37. p. és UDDHOLM: *Marculfi formularum* 10. p.
[94] BRESSLAU: *Urkundenlehre* 232. p.

A *Formulae Salicae Bignonianae* már nem „hivatalos” formuláskönyv, hanem egy olyan privát munka, amelyet BIGNON a *Lex Salica* alapján készített el és a száli frankok használták jogügyleteik okiratba foglalásakor. A 27 formula valószínűleg Nagy Károly uralkodásának legelején született, és egy IX. századi párizsi kéziratban maradt ránk.[95]

A *Formulae Arvernenses* szintén ebben a IX. századi párizsi kéziratban található, de keletkezési idejét a VIII. század közepére teszik. Pusztán kilenc mintát tartalmaz, amelyeket mind magánokiratok elkészítéséhez használtak és Auvernben vagy talán Clermontban állítottak össze.[96]

A *Formulae Turonenses* neve jelzi, hogy Tours-ban született, a 45 formula végleges formáját négy IX. századi és két X. századi kéziratból ismerjük. Az első 33 minta közül kettő királyi oklevél-formula, melyek kb. a VIII. század közepéről származnak, nyolcat csak később csatoltak a gyűjteményhez, ezeket ZEUMER gyűjteményében *Additamenta*ként találjuk meg.[97]

A *Formulae Senonenses* két Sens-ből származó gyűjteményt tartalmaz, mindkettő egy IX. századi párizsi kéziratból ismert. Az egyik gyűjtemény a *Cartae Senonicae*, amely 768 és 775 között született és 51 formulát rejt, ebből hét királyi oklevélminta, kettő a királynak küldött levelek mintája, a maradék 42 olyan magánokiratok mintája, melyek részben *carta*, részben pedig *notitia* formájában ajánlják fel a jogügyletek okiratmintáit. Ezek elkészítésekor valószínűleg Marculf formulagyűjteményét vették alapul, tehát már a mintákat is mintákról másolták. A másik gyűjtemény a *Formulae Senonicae recentiores*, amelynek 18 formuláját Jámbor Lajos idején állították össze, benne 7 olyan *notitiá*t találni, melyek bírósági határozatok mintáit tartalmazzák.[98]

A *Formulae Salicae Merkalianae*t egy vatikáni kéziratban találták meg, és MERKEL adta közre elsőként, a IX. vagy a X. századból származik. Az első 30 formulája magánjogi ügyletek mintáit tartalmazza (*cartae pagenses*), melyek közül több is a *Formulae Turonenses* mintáit másolja, a 31-42. formulákat pedig

[95] STOBBE: *Rechtsquellen I,* 250. p. sq. és BRESSLAU: *Urkundenlehre* 236. p. sq.
[96] BRESSLAU: *Urkundenlehre* 235. p.
[97] MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 159-162. pp.
[98] BRESSLAU: *Urkundenlehre* 236. p.

nyilvánvalóan a *Formulae Salicae Bignonianae* alapján készítették el valamikor 774 körül. A 43-45. formulákat viszont csak 817 után illesztették a gyűjteménybe. Ezen két utóbbi rész egy frank területen működő kolostorban született, míg az utolsó 20 formula arról tanúskodik, hogy egy püspöki székhelyen jegyezték fel Nagy Károly uralkodása idején.[99]

A VIII. század legvégét jelölik meg a *Formulae Salicae Lindenbrogianae* keletkezési idejeként, amely első közzétevőjéről, LINDENBRUCHról kapta a nevét. A 21 formulát tartalmazó formuláskönyv egy koppenhágai és egy müncheni kéziratban maradt fenn, valószínűleg száli frank területen, a St. Amand-i kolostorban állították össze. Arno, a kolostor egyik apátja – aki később Salzburg érseke lett – valamivel 800 előtt magával vitte Bajorországba a formuláskönyvet, ahol több későbbi formulagyűjtemény és számos okirat mintájává vált.[100] Ezen vándorlásnak köszönhető az is, hogy egy müncheni kézirata is fellelhető.

F/ A FRANK ADÁSVÉTELI FORMULÁK

a) Az adásvételi ügylet lefolyásának formulákban rögzített elemei

Az alábbiakban a Marculf-féle gyűjteményből kiválasztva egy rabszolga eladására vonatkozó szerződési mintát, annak összetevőiből lehet arra következtetni, hogyan is mehetett végbe a valóságban egy ingó dolog adásvétele.

„Vindico de servo aut ancilla

Domino fratri illo illi. Constat me vobis vindedisse, et ita vindedi servo iuris mei, aut ancilla, nomen illa, non furo, non fugitivo neque cadivo, sed mente et omni corpore sano, pro quem accepi a vobis in precio, iuxta quod mihi conplacuit, auri solidos probus atque pensantes numero tantum; et ipso vero vobis presentaliter tradedi possedendum, ita ut ab hac die habendi, tenendi vel quicquid exinde decreveris faciendi liberum pociaris arbitrium. Si quis vero, quod futurum esse non credimus, ego ipse aut aliquis de heredibus meis seu qualibet persona contra hanc vindicionem

[99] BRESSLAU: *Urkundenlehre* 237. p.
[100] STOBBE: *Rechtsquellen I,* 253. p. és BRESSLAU: *Urkundenlehre* 237. p.

venire temptaverit aut eam infrangere voluerit, inferat tibi cum cogenti fisco auri tantum, vel quantum servus ipse eo tempore melioratus valuerit, et haec vinditio omni tempore firma permaneat, stipulatione subnexa.
[Actum illo, sub die illo, anno illo.]"[101]

E formula teljesen tipikus abból a szempontból, hogy általános kifejezések sorozatával „hagyja üresen a nyomtatványt", melyet az okiratszerkesztőnek „csak" ki kellett tölteni a szükséges adatokkal, körülményekkel, magával a tényállással. Tartalmilag tekintve, a formula utal a jogügyletre, hogy ez egy adásvétel, körülírja a vétel tárgyát, megtalálható benne a *pretium* nagysága, a vétel tárgya és a *pretium* kicserélésének ténye, továbbá egy büntetőzáradék arra az esetre, ha megtámadnák az ügyletet. Ezek az alkatrészek többé-kevésbé minden adásvételre vonatkozó formulában megtalálhatóak, hol hosszabb, hol rövidebb formában.

Térjünk most vissza kiindulópontunkhoz, a formula-alkatrészek vizsgálatához. A fent bemutatott Marculf II, 22. formula érdemi része az eladó azon nyilatkozatával kezdődik, amely szerint elhatározása alapján eladja azt a rabszolgát (*Constat me vobis vindedisse, et ita vindedi servo...),* amelyet az ezt követő felsorolásban jellemez, majd ezt követi a vételár leszámolása *(...pro quem accepi a vobis in precio...),* aztán a vételár közelebbi meghatározása. Ezután jön a dolog átadása *(...et ipso servo vobis presentaliter tradedi possedendum...),* majd pedig a büntetőzáradék fejezi be a formulát *(Si quis vero, quod futurum esse non credimus...).*

Magáról az ügyletről kétszer esik említés, a *Constat me vobis vindedisse...* bevezető szófordulatban, majd a vétel tárgyának leírásában: *...accepi a vobis in precio...; ... servo vobis presentaliter tradedi...* A bevezető tükrözi, hogy a felek már korábban megállapodtak egymással, és ezen megállapodás végrehajtását jelen okirattal tanúsítják. Az ügylet végrehajtása a vételár átvételéből és a vétel tárgyának megszerzéséből áll. Ezt részben már a szolgáltatások *ut* szóval való összekapcsolása is jelzi, amelyet más frank gyűjtemények formuláiban is megtalálhatunk (*„accepi exinde precium...ut..."*;[102] *„unde accepi a te pretium ...ita ut ab hodierna die..."*;[103] *„quod*

[101] Marculfi Formulae II, 22. in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 90. p. sq.
[102] Formulae Andecavenses 9., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 7. p.
[103] Formulae Turonenses 9., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 140. p.

pretium...accepi... ut ab hac die habeat, teneat...”[104]), azonban leginkább az általam vizsgált Marculf-féle formula adja vissza ezt a kölcsönösséget azzal, hogy az eladó kétszer is hangsúlyozza, hogy „eladom neked a rabszolgát, amiért megkapom tőled az árát” (*vobis vindedisse, et ita vindedi servo..., pro quem accepi a vobis in precio...).*

Magát a szolgáltatások kölcsönösségét a Bignon-féle formuláskönyv 3. számú szerződési mintája fogalmazza meg egyértelműen, sőt kétszeresen is, hiszen a posztklasszikus kori okiratok általában „szószátyárak”: elsőként úgy, hogy „megkapom tőled a vételárat ezért a...” (*Et accepi a tibi in precio pro hoc ...),* majd újra: „a megadott árat törvényesen megszerzem” (*quem dato precio de me legibus conparasti, hoc habeas...).*[105] (Ezen formula evikciós klauzulájának különösségére még visszatérek.)

A Lindenbruch-féle gyűjtemény egyik, rabszolgák eladására vonatkozó mintája hasonlóan alapos: *„constat me tibi vindidisse, et ita vindidi, tradidisse, et ita tradidi, hoc est servo... unde accipi a te precium... in tali vero ratione, ut pro ipso precio ipsum iam dictum servum habeas...”*[106]

Ahogyan ez a néhány példa is mutatja, mindig a vételár kifizetése és az áru megszerzése áll az adásvételi formulák középpontjában, az ügylet egyéb körülményei még akkor is háttérbe szorulnak, ha a valóságban bizonyosan nagyobb szerepet játszottak, de maguk a formulák nem utalnak erre. Csak egyetlen esetben tesznek például említést egy rabszolga eladása kapcsán az ügyletről tanúskodó okirat átadásáról. A Merkel-féle formuláskönyv egyik irata arról tanúskodik, hogy a meghatározott és megnevezett rabszolga az adott napon egy adásvételi okirattal együtt a nyilvánosságot biztosítva kerül átadásra: *„...et preadicto servo nominato una cum*

[104] Formulae Salicae Merkelianae 12., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 245. p.
[105] Formulae Salicae Bignonianae 3.: *„Domino magnifico fratri illo, emptore, ego in Dei nomen ille, vinditur. Constat me non inmagenario iure nec nullum coagente imperium, sed propria voluntatis mei arbitrium tibi vendere, quod ita et vendidi tibi a die praesenti, vernaculo iuris meo nomen illo, non furo, non fugitivo, non cadivo nec nulloque vitio in se habente; sed in omni corpore scimus eum sanum usque anno et die. Et accepi a tibi in precio pro hoc, iuxta quod mihi bene conplacuit vel conventum fuit, solidos tantos tanto; ita ut ab hac die memorato varnaculo superius deniminato, quem dato precio de me legibus conparasti, hoc habeas, teneas adque possideas, et quicquid exinde facere volueris, liberum et firmisinum in tua permaneat potestatem ad faciendum. Et si quis vero, quod fieri esse non credo, si fuerit aut ego ipsi aut ullus de heredibus meis, qui contra hanc vinictione ista venire aud eam infringere taemptaverit, fisco discuciente, solidos 30 multa conponat, et quod repetit nihil evindicet, sed praesens.”* in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 229. p.
[106] Formulae Salicae Lindenbrogianae 15., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 277. p.

carta venditionis ei publice adfirmavi, ut de ab hac die habeat, teneat...”[107] Kézenfekvő tehát, hogy az okiratok igen fontos szerepet játszottak az ügyletek megkötésénél, ha a szerződési minták között találunk olyat, amely szerint magát a szerződési okiratot is át kell adnia az eladónak a vétel tárgyával együtt. Mindez alátámasztja a formulagyűjtemények létezését, és emellett arra is rámutat, hogy az eladó szemszögéből szubjektíven megfogalmazott okiratok valójában csak úgy nyerik el értelmüket, ha azok a vevő kezeihez kerülnek. Hiszen csak egy olyan okirat biztosíthatja a vevőt egy esetleges *Anefang* eljárás során, amelyben jogelődje név szerint meg van jelölve, és amely irat azt igazolja, hogy ő maga pedig becsületes módon, adásvétel útján jutott a dologhoz.

A feljebb idézett formula egy további fontos körülményre is felhívja figyelmünket. A *publice adfirmavi* kifejezés arra utal, hogy az eladott rabszolga vevőnek való átadása nyilvánosságot kapott. A Marculf-féle gyűjteményben ugyanezt a nyilvánosságot a *presentaliter* szó jelöli: *„...et ipso servo vobis presentaliter tradedi...”*.[108] Tekintettel arra, hogy a szerződő feleknek mindenképpen jelen kellett lenniük, a *presentaliter* kifejezés alatt biztosan más személyt illetve személyeket kell értenünk, de legalábbis az okirat elkészítőjét kell alatta értenünk. Itt is hiányzik a további bizonyíték az ingó dolog eladására, viszont erre emlékeztet minket a vevő jogosultságának említése.

A vételár és az áru cseréjének nyilvánossága különös hangsúllyal jelenik meg a *Carta Senonicae* azon adásvételi formulájában, amely objektív megfogalmazású, és olyan ügyletről tanúskodik, amely „jó emberek előtt köttetett, akik alább megerősítik azt” *(ante bonis hominibus, qui subter firmaverunt*).[109] A jó emberek, mint tanúk igazolják az ügylet leglényegesebb mozzanatait, a vételár kifizetését és a megvásárolt rabszolga átadását, illetve azt, hogy mindez nem alattomban, hanem nyilvánosan folyt

[107] Formulae Salicae Merkalianae 12., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 245. p.
[108] Formulae Marculfi II, 22. in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 90. p. A formula teljes szövegét lásd feljebb.
[109] Catrae Senonicae 9.: „*Notitia de servo. Notitia, qualiter et quibus presentibus veniens homo alicus nomine ille in pago illo, in loco que dicitur ille, seo in mercado vel in quacumque loco, ante bonis hominibus, qui subter firmaverunt, datum suum pretium ad homine negotiante solidus tantus, servo suo nomen illo visus est comparasset. Et ipse negotiens ipso servo superius nominato per manibus partibus ipsius lue visus est tradidisset, non fraudo sed in publico, ut, quicquid exinde ad die presente facere volueris, liberam et firmissimam in omnibus habeas potestatem faciendi. Id sunt*.” in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 189. p.

le: *„...veniens homo... datum suum pretium ad homine negotiante ... servo suo nomen illo visus est comparasset. Et ipse negotiens ipso servo... visus est tradidisset, non fraudo sed in publico, ut...”.*

A szófordulatok különbözősége ellenére a formulába beiktatott kifejezések mind-mind az ügylet nyilvánosságát hivatottak biztosítani, és nem kell meglepődnünk azon, ha ugyanezen gyűjteményben (*Carta Senonicae*) néhány formulával korábban hasonló módon, szubjektív stilizációban egy olyan ügylethez nyújtanak mintát, amely egy ingatlan eladásakor volt használatos.[110] Ennél az a szembetűnő, hogy nem csak egyszer, hanem több ízben is utalást találunk az ügyletkötés nyilvánosságára. A *boni homines* említése mellett kétszer is feltűnik a *visus est* fordulat, amely – ugyanúgy, mint a korábban említett azon ellentétpár, hogy nem alattomban, hanem nyilvánosan *(non fraudo sed in publico*) történt az ügylet tető alá hozása – a csalárd mesterkedés elleni védelmet szolgálta. A nyilvánosság és a csalás, álnokság elkerülésének kihangsúlyozása azon gondolaton alapszik, hogy a formula alapján kiállítandó okirat szerkesztője és használója szerint csalás „fennforgása” esetén az ügylet megtámadható legyen. Úgy tűnik, hogy az álnoksággal létrehozott jogügyletek elleni ezen védekezési mód, mintha valamiféle természetes jogfelfogást mutatna, ugyanis a frank uralom alatti területek törvényeiben nem találunk ennek megfelelő szabályozást.

b) A szerződéses szabadság jelei

Az előbbiekben szóba került a csalás és álnokság problémája, amely szoros összefüggésben van olyan eseményekkel, amelyek azt célozzák, hogy a másik szerződő fél ne azzal a személlyel illetve ne olyan tartalommal kössön szerződést, mint amelyre akarata irányult. Esetlegesen bár, de megtalálható a formulákban annak nyoma, hogy a szerződők fontosnak tartották hangsúlyozni: a szerződést minden kényszerítés nélkül, szabad akaratukból kötötték meg. A *Formulae Andecavenses* egyik okirati mintája azt az érdekes esetet tartalmazza, amikor valaki saját magát adja el szolgának, de itt is rögzítik, hogy szabad akaratából választotta új jogállását:

[110] Cartae Senonicae 2., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 186. p.

„...constat me, nullo cogente imperio, sed plenissima voluntate mea..."[111] *A Formuale Salicae Bignonianae* három olyan formulát is tartalmaz, amelyek rabszolga, ingatlan és kolostor eladásához szolgálnak mintául, és utalnak a szerződők szabad akaratára: *„...Constat me non inmagenario iure nec ullum coagente imperium, sed propria voluntatis mei arbitrium tibi vender..."*[112] Mindegyik fordulat a saját, szabad *voluntas*t hangsúlyozza, azt, hogy a szerződéskötés minden kényszer és megtévesztés nélkül zajlott. E körben ismét felmerül a már körülírt *bona voluntas* kérdése, amelyet LEVY a *bona fides* koraközépkori formájának tekintett.[113]

c) A nemo plus iuris elvének nyomai

Ha nem is minden árucserével kapcsolatos formulában találjuk nyomait, de néhányban előfordul, hogy az eladó az áru meghatározásakor utal arra, hogy jogában áll eladni az adott dolgot. Az általam elemzett Marculf-féle formulában a rabszolgát is a *iuris mei* fordulattal jellemezte az eladó: „*Constat me vobis vindedisse, et ita vindedi servo iuris mei..."* A Merkel-féle gyűjteményben ennél bővebben van körülírva a vétel tárgyát képező rabszolga: *„Constat me vendere ... servum iuris mei nomine illum, quem ante hos dies de homine aliquo nomine illo, data mea pecunia, per venditionis titulum visus sum conparasse..."*[114] Ugyanebben a gyűjteményben olyan formulák is vannak, amelyek konkrétan megadják, hogy az eladó honnan, milyen jogcímen jutott ahhoz a dologhoz – ezek rendre ingatlanok –, amelyet el kíván adni. Itt leggyakrabban a *hereditas* kifejezés bukkan fel,: *„...quem de parte genitoris mei illis quondam mihi legibus obvenit...*"[115]; *„...quem de parte legitima hereditate genetoris mei ... quondam mihi legibus obvenit...*"[116] Előfordul az is, hogy az eladó nem öröklés, hanem vásárlás útján jutott a dologhoz, és a formulában a dologért kifizetett vételárra utal a *„...dato precio...*"[117] fordulattal. Ez utóbbi formulában e kifejezés mellett az ügyletkötés nyilvánosságát is rögzítik a „*visus sum comparasse*" megjegyzéssel. Hogy az ügylet

[111] Formulae Andecavenses 19., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 10. p. sq.
[112] Formulae Salicae Bignonianae 3., 4., 20., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 229. és 235. p. sq.
[113] LEVY: *Weströmisches* 30. p.
[114] Formulae Salicae Merkelianae 12., in: MHG *Formulae*, szerk. ZEUMER 245. p.
[115] Formulae Salicae Merkelianae 10., in: MHG *Formulae*, szerk. ZEUMER 245. p.
[116] Formulae Salicae Merkelianae 11., in: MHG *Formulae*, szerk. ZEUMER 245. p.
[117] Formulae Salicae Lindenbrogianae 9., in: MHG *Formulae*, szerk. ZEUMER 273. p.

érvényességének feltétele volt-e tanúk állítása, vagy csak a vételár megfizetésének bizonyításához kellettek tanúk, nem derül ki a formulákból. Amit az egyes szokásjogi gyűjtemények vizsgálata után leszögezhetünk: egy adásvétel akkor minősült érvényesnek, ha a vevő kifizette a vételárat és ezt nyilvánosan, esetleg tanúk előtt tette. Sajnos az imént kiemelt formula-alkatrészek meglétéből vagy hiányából nem lehet állást foglalni az adásvételi ügylet lebonyolításának körülményeiről, ahogy arról sem, melyek voltak azok a momentumok, amelyek perfektuálták a kötelmet.

Az eladó korábbi adásvételi ügyletére való hivatkozása azonban más szempontból is hasznosnak bizonyulhatott. Ha az eladótól vásárló vevőtől egy harmadik személy *Anefang* eljárásban követelné a megvett dolog kiadását, a vevő az okirat felmutatásával nemcsak az őt közvetlenül megelőző tulajdonost – az eladót – tudja prezentálni, hanem ugyanezen okirat alapján meg tudja nevezni az eladó jogelődjét is. Az eladó érdekében is állt tehát, hogy az általa kiállított adásvételről szóló okiratban meg legyen nevezve, de legalábbis egyértelműen beazonosítható legyen az a személy, akitől ő öröklés vagy vétel útján a dolgot szerezte.

d) Az áru megjelölése és jellemzése

A feljebb már vizsgált Marculf-féle formulában látható felsorolás hasonlít az értekezésemben korábban idézett vizigót formulához,[118] de ezt kiegészítik azzal, hogy a rabszolga testileg is egészséges: „*...non furo, non fugitivo neque cadivo, sed mente et omni corpore sano*...”[119]; vagy testileg jó felépítésű: „*...non furo, non fugitivo, sed sano corpore moribus bonis constructo*”[120]; illetve nem béna: „*...non fugitivum, non debilem, sed magis per omnia sanum atque incolomen.*”[121]

Hasonlóan a római vételi okiratokhoz, a frank formulák is követik a kellékszavatossági klauzulát: *furtum* miatt *noxa* nem terheli, nem szökött (*fugitivus*),[122] nem epilepsziás (*caducus*) és testileg egészséges.

[118] Formulae Visigothicae 11., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 581. p.
[119] Formulae Marculfi II, 22., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 90. p.
[120] Formulae Turonenses 9., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 140. p.
[121] Formulae Salicae Lindenbrogianae 15., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 277. p.
[122] „Ofilius a következőképpen határozta meg a *fugitivus*t: *fugitivus* az, aki szökési szándékkel az úr házán kívül marad, hogy elrejtse magát” (D. 21. 1. 17 pr. Ulp. 1 ad edictum aedilium curulium). „Caelius azt mondja, ha a rabszolga, jóllehet még a birtokon tartózkodik, de a villát elhagyta azzal a

A herculaneumi táblák néhány rabszolgavételi szerződésében a frankok felsorolásának megfelelő klauzula található:

Tab. Herc. Nr. 60.: *„...eam pullem q.s.s. est sanum esse, furtis noxaque solutam, fugitivum errorem non esse praestari..."*

Tab. Herc. Nr. 61.: *„...hunc hominem sanum furtis noxisque solutum esse praestari..."*

Tab. Herc. Nr. 62.: *„...eamque puellam Olympiada q.d.a. sanam furtis noxaque solutam esse fugitivum errorem non esse praestari..."*[123]

Nyilvánvaló tehát a római hagyományok hatása a koraközépkori frank okiratokra, sőt látva az I. századi papiruszok rejtette adásvételi szerződéseket, a germán iratokban nemcsak a római, hanem a keleti jogterületek szerződési szokásai is felismerhetőek.

A szír-babiloni jogban (a szír-római jogkönyv szerint) a szökött rabszolgák eladásakor a vevőnek hat hónapja van arra, hogy „kiismerje" a rabszolgát, és ezen határidőn belül *redhibitió*val élhet: visszaviheti a rabszolgát és követelheti a vételárat az eladótól.[124]

A görög területeken az terjedt el, hogy korlátozták a rejtett fizikai hibákért való helytállást: két betegség vált kellékszavatossági okká, az epilepszia és a lepra. Az epilepszia „szent betegségnek" számított az ókorban, démonoktól megszállottnak tekintették az epilepsziásokat.[125] Több Digeszta-fragmentum is utal arra, hogy ez a betegség *redhibitió*s ok volt (D. 21.1. 1. 9. 10. és D. 21. 1. 1. 4. 1.), de az *edictum*ban foglaltakért való helytállást ki is zárhatták a felek (D. 21. 14. 31.).[126] A szír-római jogkönyvben is találunk olyan szakaszokat, amelyek a démonok által megszállt rabszolgák sorsáról rendelkeznek: *redhibitió*t enged meg a L. 39. III.,[127] az L. 113 II.

szándékkal, hogy megszökik, de elfogják, mielőtt a birtokot elhagyta volna, *fugitivus*nak tekintendő: a szándék tesz ugyanis *fugitivus*szá." (D. 21. 1. 17. 8 Ulp. 1 ad edictum aedilium curulium), in: JAKAB É.: *Forum* 145. p.

[123] Az okirattöredékek szövegét Jakab Éva hozza. JAKAB É.: *Stipulationes* 79. p.

[124] *Szír-római jogkönyv* 14. p.

[125] Az epilepszia és a lepra ókori kellékszavatossági jogokban való megítéléséről részletesen lásd: JAKAB É.: *Papiruszok* 48-52. pp.

[126] JAKAB É.: *Papiruszok* 50. p. sq.

[127] *Szír-római jogkönyv* 14. p.

szerint pedig hat hónapon belül van a vevőnek lehetősége visszaküldeni a rabszolgát az eladónak és a vételárat visszakövetelnie.[128]

A vizigót és a frank formulagyűjtemények adásvételi formulái azt mutatják, hogy a kellékszavatosság kérdése ugyanolyan jelentőséggel bírt a korabeli mindennapokban, mint manapság. Bár a törvényekben nem, de a gyakorlati élethez közelebb álló okirati szokásokban igen változatos módon jelent meg a rabszolgák adásvételekor felmerülő kellékszavatosság problémája. Mindezek ellenére a formulák nem adnak választ arra a kérdésre, vajon mi történt, ha az okiratban foglaltak ellenére a rabszolgáról kiderült, hogy szökött vagy betegséget hordoz. A formulák még büntetőzáradékukban sem említik meg, milyen eljárást kell követni, ha az eladott rabszolga okiratba foglalt jellemzéséről kiderül, hogy az „szédelgő feldicsérés" volt az eladó részéről. A formulák ezen „kellékhiánya" ellenére, mégis meg kell megállapítanunk, hogy döntő szerepük volt a posztklasszikus kori elvek középkori okirati szokások felé való továbbításában.

e) A pretium meghatározása és átadása

Mint korábban említettem, az adásvételi formulák különös hangsúlyt helyeznek annak rögzítésére, hogy a vevő megfizette a *pretium*ot. Ahogy értekezésemben eddig, most is kifejezetten kerülöm a *pretium* szó „vételárként" való fordítását. A koraközépkori pénzgazdálkodási – ha volt ilyen egyáltalán – és árucsere-viszonyok között inkább valamilyen más dologgal „fizettek" a vevők a megvett áruért, kevésbé volt gyakorlatban a készpénzes adásvétel. Az adásvételt nem választották el élesen a csereügylettől, több germán szokásjogi gyűjteményben is azt találjuk ugyan, hogy a csere ugyanolyan hatállyal bír, mint az adásvétel,[129] de a mindennapok piaci gyakorlatában ritkán fordult elő, hogy a germán asszonyok kötényükben arany *solidus*okat csörgetve indultak el a piacra posztóért, egyebekért. Köztudott gyakorlat

[128] *Szír-római jogkönyv* 35. p.

[129] Lex Baiuwariorum XVI, 8.: „*Commutatio, hoc est quod cambias, talem qualem emtio habeat firmitatem*." szerk. VON SCHWIND 436. p.; Codex Euricianus 293. *„Conmutatio talem qualem emptio habeat firmitatem."* szerk. ZEUMER 13. p.; vö. Lex Visigothorum V, 4, 1.: „*Conmutatio, si non fuerit per vim et metum extorta, talem qualem et emtio habeat firmitatem*." in: *Leges Visigothorum Antiquiores*, szerk. ZEUMER, 151. p.; Lex Romana Visigothorum, Nov. Valentin. 10. 4.: „*Donationes*

volt, hogy általános értékmérőnek az igavonó állatokat tartották, egy áru annál értékesebb volt, minél több marhát ért meg a vevőnek. Az egyes szokásjogi gyűjteményeknél még fogok utalni arra, hogy a vérdíjakat és büntetéseket, továbbá a nemzetségek közötti bosszút felváltó kompozíciót is jószággal fizették meg. Minderre tekintettel a *pretium*, mint „vételár" lehetett pénz, de minden más dolog is, amelyben a szerződő felek megegyeztek.

Az egyes formulák vizsgálata alapján az állapítható meg, hogy az ókori szerződési szokásokat követve – későbbi bizonyítási bonyodalmakat elkerülendő – a vételár átvételéről szóló nyugtát nyomban elkészíttették. Ez a gyakorlat azonban még a bizonyítás kérdésén is túlmutat, egyenesen az adásvétel érvényességének kérdésére világít rá.

Érdekes, hogy a *pretium* elfogadását mindenütt nagyjából ugyanúgy fogalmazzák meg a formuláskönyvek, függetlenül attól, hogy az ügylet tárgya ingó vagy ingatlan. Az általam fent teljes szövegével bemutatott Marculf II, 22-ben a megvett rabszolga ellenértékére egy mondatban többször is utalnak: *„...pro quem accepi a vobis in precio iuxta quod mihi conplacuit, auri solidos probus atque pensantes numero tantum..."*. Benne van tehát a *pretium* elfogadásának ténye, az abban való megállapodás ténye és a *pretium* pontos meghatározása is.

A vételár elfogadása a különböző formuláskönyvekben az alábbi változatokban fordul elő: *accepi a te pretium*, *accepto pretio* vagy *accepi a vobis in precio*.[130] Van olyan formula, ahol utalnak arra, hogy a vételárat tanúk jelenlétében vette át az eladó: *accepi a te pretium...illis presentibus, qui subter tenentur inserti*,[131] illetve valamilyen látható módon kapta azt meg: „*accipere a te visus sum precium*".[132]

A frank formulákban az sem ritka, hogy körülírják a felek vételárban való megegyezésének tényét. Mivel az eladó adja át az okiratot a vevőnek a konszenzus

---

quoque habietas et commutationes circa eas personas quarum immerito hactenus emtio fluctuabat, similiter roboramus." szerk. HAENEL 288. p. sq.

[130] Vö. Formulae Andecavenses 4., 9., 19., 25., 27., 49., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 6. p. sq., 10., 12. p. sq., 21. p. sq.; Formulae Marculfi II, 19., 20., 21., 22., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 89. p. sq.; Cartae Senonicae 2., 7., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 186. és 188. pp.; Formulae Turonenses 8., 9., 10., 11., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 140. p.

[131] Formulae Turonenses 5., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 138. p.

[132] Formulae Salicae Lindenbrogianae 8., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 272. p. sq.

leírása a *pretium, in quod mihi conplacuit*[133] vagy a *pretium, in quod mihi bene complacuit*[134] fordulattal történik. Azért is érdekesek ezek a szófordulatok, mert – a korabeli árucsereviszonyokat ismerve – ezek azt is jelzik, hogy ha a *pretium* nem pénz, hanem valamilyen más dolog, jószág volt, akkor érthetően fontos volt számukra azon körülmény okiratban való rögzítése, hogy az eladónak megfelelt a cseredolog minősége és állapota, és ebben ugyanúgy megegyeztek a felek, mintha a *pretium* pénzösszegben állt volna, és annak nagysága tekintetében jutottak volna konszenzusra.

f) Az eladó szolgáltatása és felhatalmazása

Az áru ellenértékének átvétele után szinte mindegyik formula az eladó szolgáltatására tér rá. Hogy a kereskedelmi ügyletek lebonyolításáról a lehető legtöbbet tudjam meg, az ingók adásvételéhez, közelebbről a rabszolgák eladásához használatos szerződési mintákat abból a szempontból is meg kellett vizsgálnom, hogy milyen megjegyzéseket tartalmaznak az eladó kötelezettségeivel kapcsolatosan. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy azok a formulák, amelyek ingatlan eladásához nyújtanak mintát, nem nagyon mutatnak különbséget az ingók adásvételéhez használatos formulákhoz képest. Ha csak a formulák azon kifejezéseit figyeljük, amelyek az eladó szolgáltatásával kapcsolatosak, nem is lehet megállapítani, hogy az adott szerződési minta ingó vagy ingatlan adásvételére vonatkozik-e.[135]

Az eladó szolgáltatásával kapcsolatban is a korábban már boncolgatott Marculf-féle formula szövegéből érdemes kiindulni.[136] A rabszolga eladása esetén tehát a vételár átvétele után következik a keresett fordulat: *„...et ipso servo vobis presentaliter tradedi possedendum, it ut ab hac die habendi, tenendi vel quicquid exinde decrevis faciendi liberum pociaris arbitrium."*

Itt három fontos elem keltheti fel a figyelmünket: az átadásra való utalás (*tradere*), majd a bírás és birtoklás rövid felsorolása (*habendi, tenendi*), illetve annak

[133] Formulae Andecavenses 2., 4., 19., 21., 25., 27.; Formulae Marculfi II,19-22.; Formulae Salicae Lindenbrogianae 8., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 5. p., 10. p. sq., 89. p., 272. p. sq.
[134] Formulae Turonenses 5., 8–11., 42., Cartae Senonicae 2., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 138. p., 140. p. sq., 158. p., 186. p.
[135] Formulae Andecavenses 4., 21., 27., Formulae Marculfi II, 19., 20., 21., Formulae Turonenses 8., 42., Cartae Senonicae 2., Formulae Salicae Bignonianae 4., 20., Formulae Salicae Merkelianae 10., 11., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 6., 11., 89. p. sq., 140., 158., 186., 229., 235., és 245. pp.

általános körülírása, amely szerint az ügyletet követően a vevő saját belátása szerint bánhat a rabszolgával. Néhány formulában azonban nem találjuk meg a dolog átadására való utalást.[137] A sens-i formulák egyikében pedig a dologátadást úgy említik meg, hogy nem alattomban, hanem nyilvánosság előtt kell annak megtörténnie (*visus est tradidisset, non fraude sed in publico*).[138]

A *habeas, teneas et possideas* kifejezések használata főleg azokban a vizigót és frank formulákban fordul elő, amelyekről az feltételezhető, hogy erősen a későklasszikus római jog hatása alatt születtek meg.[139]

Az ismertetett Marculf-féle formula azon fordulata, hogy a vevő az ügylet után saját belátása szerint bánhat a rabszolgával, a tours-i gyűjteményben határozottabban kifejezésre jut azzal, hogy a vevő szabad akarata szerint mindazt megteheti a rabszolgával, ami tulajdonosi hatalmából adódik (*...quicquid de supradicto servo facere volueris liberam habeas potestatem...*).[140] Kis eltérésekkel a gyűjtemény összes adásvételi formulájában megtaláljuk a vevő ezen jogát, amelyet szemmel láthatóan igencsak hangsúlyoznak.

A *tradere* mozzanat, vagyis az áru átadásának említése csak ritkábban fordul elő. Mai szemszögből nézve a dologátadást, mint a tulajdon átruházását főszolgáltatásnak tekintjük, a római vulgárjogi irodalom szempontjából viszont ez nem volt ilyen egyértelmű. Maga a *traditio* akkoriban ugyanis már nem volt a tulajdonszerzés feltétele. LEVY itt abból a szokásból indul ki, hogy a vétel tárgyát és a vételárat az ügylet megkötésekor nyomban átadták.[141]

Attól a szokástól, hogy a *traditio* nem volt a tulajdonszerzés feltétele, a Marculf-féle gyűjtemény azon mintája mutat eltérést, amelyben meghatározzák az adásvételi ügyletek lényegét: a vételár leszámolását és a dolog átadását: *„...Licet empti*

---

[136] Formulae Marculfi II, 22. in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 90. p.
[137] Forulae Andecavenses 9., Formulae Turonenses 9., Formulae Salicae Bignonianae 3., Formulae Salicae Merkelianae 12., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 7., 140., 229., és 245. p. sq.
[138] Cartae Senonicae 9., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 189. p.
[139] Formulae Visigothicae 11.: *„quem ex hanc die habeas, teneas et possideas..."* in MGH *Formulae* 580. p. és Formulae Salicae Bignonianae 3.: *„... hoc habeas, teneas adque possideas...",* Formulae Salicae Merkelianae 12.: *„... hac die habeat, teneat atque possedeat...",* Formulae Salicae Lindenbrogianae 15.: *„...dictum servum habeas, teneas atque possedeas..."* in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 229., 245., és 277. p. sq.
[140] Formulae Turonenses 9, in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 140. p.
[141] LEVY: *West Roman* 134. p. sqq. és KASER: *RPR 2*, 280. p. sqq.

vindetique contractus sola precii adnumeratione et rei ipsius traditione consistat... ”[142] Ezen „útmutató” alapján a *traditio* elengedhetetlen része volt az adásvételi szerződésnek, és az ügylet okiratba foglalását is minden esetben elvárták. Ha ez mégis kimaradt néhány formulából, ezt azzal lehet magyarázni, hogy a *traditio* – kiváltképp a készpénzes adásvételi szokások között – magától értetődő volt és mindig meg is valósult, annak formulában való említése nélkül is. Le kell azonban szögeznünk, hogy a vételár megfizetése, amely szintén magától értetődő kellett, hogy legyen a készpénzes adásvétel esetén – a dologátadással ellentétben – minden formulában rögzítést nyert.

Az okirat-szerkesztési okok mellett talán egy különös jogi szemléletmóddal is magyarázhatjuk ezt. Mint ahogyan azt korábban kifejtettem, a vételár kifizetését elsősorban az adásvételi okirat igazolja a vevő számára. A megvett dolgot a vételár kifizetésével megkapta, így számára már nem volt égetően fontos, hogy a *traditio* ténye is bekerüljön az okiratba, sokkal inkább az volt lényeges, hogy innentől kezdve jogosult lett arra, hogy saját belátása szerint bánjon a megvásárolt dologgal. Úgy tűnik tehát, mintha átalakultak volna – a vevő szempontjából tekintve – az adásvétellel és a *traditió*val kapcsolatos elképzelések. Már nem annyira a vételár kifizetése és a dologátadás jelenti a „feljogosítottságot”, hanem sokkal inkább az eladó hozzájáruló nyilatkozata teremti meg a jogosultságok gyakorlásának lehetőségét. A formulákban tehát a dolog „bírása” és az azzal való szabad rendelkezés hangsúlyozása fejezi ki a vevő feljogosítottságát. Mindezek ellenére mégsem feledkezhetünk meg arról az „alapvető igazságról”, hogy – bár az eladó nyilatkozta felhatalmazza a vevőt a dologgal való szabad rendelkezésre – a vételár kifizetése és maga a *traditio* teremti meg a vevő minden jogát a megvett dolog felett. Az eladó hozzájáruló nyilatkozata az ügylet átláthatósága és egyértelműsége szempontjából volt kulcsfontosságú mozzanat, hiszen nagyértékű javak cseréjekor a korabeli viszonyok megkövetelték ezt.

Ismételten emlékeztetnék a FIRA III 88-ra (142-ből), ahol a jogszavatossági klauzulából derül ki: az eladó felhatalmazza a vevőt (illetve akihez a dolog éppen tartozik) azt jogosan használni, bírni, birtokolni,[143] amely fordulatok a

[142] Formulae Marculfi II, 19., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 89. p.
[143] „*uti frui habere possiderque*” in: JAKAB É.: *Forum* 135. p. A szerződés teljes szövegét lásd a vizigótok formuláinál: II. rész, 3./ fejezet C/ pontja alatt.

kellékszavatossági klauzulához hasonlóan a római jogi megoldásokkal hozhatók kapcsolatba.

g) Büntetési záradékok az okiratmintákban

Az adásvételi formulák büntetési formulával, büntetési záradékkal végződnek. Ezek tartalmazzák azon eset szankcióját, ha az adásvételt megtámadnák, tehát a vevő által megszerzett dolog vitatottá válna. Ezek a záradékok tulajdonképpen a koraközépkori okirati viszonyokhoz alakított későklasszikus kori jogi megoldások voltak.[144]

A büntetési formulákkal kapcsolatosan a szakirodalom elsődlegesen arra igyekszik választ keresni, hogy a különböző későklasszikus kori formák milyen hatással voltak a koraközépkori, főleg frank büntetési záradékok használatára.[145] Tekintettel arra, hogy jelen fejezet keretei között kifejezetten a frank formulagyűjteményekben fellelhető adásvételi okirati mintákat térképeztem fel, ezért a bünetési záradékokkal csak annyiban kívánok foglalkozni, amennyire ezek az általam vizsgált okiratokban releváns módon megjelennek.

Most is a már bemutatott Marculf-féle mintából indulok ki, amely, hasonlóan a gyűjtemény több formulájához, utolsó soraiban tartalmazza a büntetési záradékot: *„Si quis vero, quod futurum esse non credimus, ego ipse aut aliquis de heredibus meis seu qualibet persona contra hanc vindicionem venire temptaverit aut eam infrangere voluerit, inferat tibi cum cogenti fisco auri tantum, vel quantum servus ipse eo tempore melioratus valuerit, et haec vinditio omni tempore firma permaneat, stipulatione subnexa”.*[146]

A záradékot három részre bonthatjuk: elsőként mindazon személyek megjelölésére, akik a jelen adásvételt megtámadják *(...ego ipse aut aliquis de heredibus meis seu qualibet persona contra hanc vindicionem....)*, másodszor azon tényállás körülírására, amely kiváltja a szankciót *(venire temptaverit aut eam infrangere voluerit),* harmadikként pedig maga a szankció van megfogalmazva *(inferat*

[144] A büntetési záradékok jogi jellegének fejlődéséről részletesen lásd: LOENING: *Strafklauseln* 6. p. sqq.
[145] Lásd erről bővebben: LEVY: *Weströmisches* 211. p. sqq., LOENING: *Strafklauseln* 7. p. sq.
[146] Formulae Marculfi II, 22., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 90. p.

tibi cum cogenti fisco auri tantum), összekötve azzal az általános kívánalommal, hogy az adásvételi ügylet mindörökre érvényesen fennmaradjon *(et haec vinditio omni tempore firma permaneat).*

A büntetési záradékok mindig olyan esetekre szólnak, ha valaki a jövőben esetlegesen megtámadná az ügyletet. Ezek a személyek általában fel vannak sorolva: vagy maga az eladó, vagy annak bármely örököse (*ego, heredes*) lehet az, aki kételkedik a szerződés érvényességében, de van olyan formula is, amelyben a *qualibet persona* megjelölés helyett *opposita persona*[147] vagy *extranea persona*[148] tűnik fel, anélkül, hogy ezen belül bármiféle megkülönböztetést tennének. Ezzel a formulák különöző személyi köröket kapcsolnak össze, egyrészről a szerződő felet és annak örököseit, másrészről pedig minden rajtuk kívül állót. Most már csak az kérdéses, hogy vajon ezen különbségtételnek milyen jelentősége lehetett.

Az adásvétel megtámadására irányuló eljárást a formulákban szintén különféle kifejezésekkel találjuk meg. A tours-i gyűjteményben például azokat jelölik meg, akik a szerződést ármánykodással igyekeznek megtámadni, felülvizsgálni: *„qui contra hanc vinditionem aliquam calumniam vel repetitionem generare praesumpserit”.*[149] Az angers-i formuláskönyv egyszerűbben fogalmaz, amikor azokat veszi a „támadók” közé, akik a szerződés ellen panaszt igyekeznek tenni: *„qui contra hanc vindicionem agere conaverit”.*[150] Mindezek mellett találunk olyan büntetési záradékokat, amelyek e fenti fordulatokat kombinálják: *qui contra hanc vinditione ista venire conaverit,*[151] vagy *qui contra hanc vendicionem aliquam calumniam repetere conaverit,*[152] vagy *contra hanc vindicionem venire temptaverit aut eam infrangere voluerit.*[153] Ez utóbbi mondat azt az érzést kelti, hogy az, aki az adásvétel ellen indít eljárást, magát az okiratot támadja meg, azt akarja kettészakítani (*infrangere*). Ennek talán lehet is valami alapja, ugynis a Lindenbruch-féle gyűjteményben kifejezetten azt hangsúlyozza

[147] Például Formulae Andecavenses 4., Formulae Marculfi II, 19., Cartae Senonicae 2., Formulae Salicae Merkelianae 9., 10., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 6., 89., 186. és 244. p. sq.
[148] Például Formulae Andecavenses 9., 19., 21., 27., Formulae Salicae Lindenbrogianae 8., 15., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 7., 10. p. sq., 272. p. sq. és 277. p.
[149] Formulae Turonenses 5., 8., 9., 10., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 138. p. sq.
[150] Formulae Andecavenses 9., 19., 21., 27., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 7., 10. p. sq. és 13. p.
[151] Cartae Senonicae 2., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 186. p.
[152] Formulae Salicae Lindenbrogianae 15., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 277. p.
[153] Formulae Marculfi II, 22., 20. és a Formulae Salicae Bignonianae 3., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 90. p. sq. és 229. p.

az egyik formula, hogy a szankció azt sújtja, aki jelen adásvételi okirat ellen támad vagy amögött ármánykodást feltételez: *qui contra hanc cartolam venditionis venire aut eam calumniare preasumpserit.*[154] Miután az adásvételi ügyletet okiratba foglalták, az ügylet megtámadása az okirat megtámadásaként jelenik meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ügyletet vitássá tevő eljárással az okirat semmisségét akarták volna elérni. Inkább arról lehetett szó, hogy az eladó és örökösei nem akarták, hogy az adásvétel érvényben maradjon, mindezt annak érdekében, hogy a vétel tárgyát visszakaphassák. Ami pedig a kívülállókat illeti (*qualibet persona*), esetükben az képzelhető el, hogy ők a dolgot valamilyen egyéb jogosultságuk alapján követelik maguknak. Ez azért marad pusztán feltételezés, mert ilyesmiről egyik formula sem számol be.

Az a kérdés is fontos viszont, hogy meg tudjuk-e állapítani, vajon az imént jellemzett büntetési záradékok miféle konfliktusokat kívánnak rendezni. Inkább az eladó illetve örökösei által indított „támadás" esetére szóltak, vagy a külső harmadik személyek dologra benyújtott igénye esetén felmerülő eljárásban is szerepet kapnak, amikor az eladó jogszavatossága is felmerül? Mindezzel az a kérdés is felmerül, hogy az eladó felelőssége csak a dolog birtokának elperlésekor áll-e be, vagy az adásvételi ügylet egyéb okból való megtámadásakor is? Ez utóbbit látszanak valószínűsíteni a „vélelmez, igyekszik, és megtámad" kifejezések (*praesumpserit, conaverit*, *temptaverit*).

A formulák szövegéből nem derül ki egyértelműen hogy mely tényállások azok, amelyek kiváltják a büntetésfizetési kötelezettséget. Ha az eladó, örökösei vagy egy harmadik személy indít eljárást az ügylet ellen, az azt jelenti, hogy nem akarják, hogy a vétel tárgya a vevőnél maradjon. Ez arra is rávilágít, hogy az eladó az okirat szerint aláveti magát a szankciónak, de az meglehetősen furcsának tűnik, hogy ennek elvileg egy olyan harmadik személyre is érvényesülnie kell, akinek semmi dolga nem volt az adásvételi ügylettel, egyszerűen saját dolgát követeli vissza a vevőtől.

A Marculf-féle gyűjteményben találunk egy olyan tényállást is, amely az ügyletnek külső személy (*qualibet opposita persona*) általi megtámadásra vonatkozik, amikor e személy azért támadja meg az ügyletet, mert az adásvételt „rosszul kötötték

[154] Formulae Salicae Lindenbrogianae 8., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 272. p.

meg" (*male vindidisse*).[155] Ez minden bizonnyal azt jelenti, hogy az eladó nem a saját, hanem más dolgát (*res aliena*) bocsátotta áruba, tehát a vevő sem szerzett rajta tulajdont, erre tekintettel az eladó jogszavatossága kerül a probléma középpontjába. Ha tehát egy harmadik személy, mint a dolog jogosultja követeli a dolog kiadását, akkor az eladónak vagy örököseinek védekeznie kell. Ha ez nem sikerül, akkor ennek következtében beáll a felelősségük, meg kell fizetniük a vevőnek a vételár kétszeresét és a – vevő által időközben az árura fordított – hasznos beruházások értékét. Itt nyilvánvalóan a római jogszavatosság későklasszikus kori változatának utóhatását fedezhetjük fel.[156] Ha tehát az eladót védekezésre hívták fel, és ez sikertelennek bizonyult, így a „hibás" adásvétel tárgyát a jogosult harmadik személy kapta meg, az eladó felelőssége abban állt, hogy megtérítse a vevőnek a dolog árának kétszeresét és a hasznos beruházásokat.

Visszatérve formuláink büntetési záradékaihoz, megjegyzendő, hogy az adásvételi okiratok ezen részei biztosítják a vevőt arról, hogy a megvásárolt dolog elperlése esetén beálljon az eladó felelőssége, és fizetnie kelljen.

A büntetési záradékban foglaltak megfizetése tekintetében a bemutatott Marculf-féle formulától eltérő mintát ad egy sens-i formula, amely záradékában azt tartalmazza, hogy a vétel tárgyának megduplázott értékét kell az eladónak megfizetnie, és ez az összeg a vevő és a kincstár között szétosztandó.[157]

Ismét mást találunk néhány olyan formulában, amelyek nem az eredeti vételárhoz vagy az időközbeni értéknövekedéshez kötik a szankció mértékét, hanem előre rögzítik a büntetés összegét. A Lindenbruch-féle formuláskönyvben találunk erre példákat, amelyek szerint a pereskedő egy aranyat vagy ennek megfelelő kimért

---

[155] A Marculf-féle formuláskönyv egyik ingatlan adásvételére használatos okiratmintája segíthet megérteni ezt a problémát. Ebben így áll a büntetési záradék: *„Si quis vero, quod futurum esse non credo, ego ipse aut aliquis de heredibus vel proheredibus meis seo qualibet (opposita) persona contra hanc vendicionem venire timptaverit, aut me male vindedisse convincerit, et a me vel heredibus meis defensatum non fuerit, tunc inferamus vobis heredibusque vestris dupla pecuniam, quantum a vobis accipi, et ipsa villa meliorata valuerit; et quod repetit vindicare non valeat, sed presens vinditio omni tempore firma permaneat, stipulatione subnexa."* Formulae Marculfi II, 19., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 89. p.

[156] Vö. Epitomae Aegidii, Paulussentenzen II, 17, 1.: „*Si quis rem alienam male vendiderit,emtor, qui de eadem re fuerit superatus, in tantum ei venditor manebit obnoxius, velut si duplam pecuniam se redditurum in venditione promiserit*." in: Lex Romana Visigothorum, szerk. HAENEL 364. p.; vö. LEVY: *Weströmisches* 211. p. sq., és KASER: *RPR 2*, 390. p. sq.

[157] Cartae Senonicae 2.: *„…tunc inferat tibi una cum sotio fisco duplum tantum, quantum (a die accepi, vel quantum) ipsas res inmelioritas valuerint..."* in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 186. p.

ezüstöt kényszerül megfizetni (*...cui litem intulerit auro unicas tantas, argento libras tantas coactus exolvat...).*[158] A tours-i formulákban pedig formulánként eltérő mértékű büntetésként 15-60 *solidus*t illetve egy font aranyat „ajánlanak kiszabni".[159] Ezzel ellentétben az Angersből származó szövegek előre rögzítik a büntetés mértékét, de azt a vevő és a kincstár között szétosztani rendelik: *...inferit inter tibi et fisco, soledus tantus coactus exsolvat.*[160] Tekintettel arra, hogy nem tapasztalunk különbséget abban a tekintetben, hogy ki az, aki megtámadja az ügyletet, úgy tűnik, a formulák abba az irányba mozdulnak el, hogy – a vételárhoz igazítva vagy rögzített mértékben – a kincstár is részesüljön a befizetett büntetésből. A Bignon-féle gyűjtemény egyik szerződési mintája e tekintetben nagyon egyértelműnek tűnik: *fisco discuciente solidos 30 multa conponat.*[161] E körben ismét hivatkozhatunk a Marculf-féle gyűjteményre, amelyben találunk egy olyan szerződési mintát, amelynek büntetési záradékában az áll, hogy a *fiscus* kikényszerítheti a büntetés megfizetését: *...inferat tibi cum cogenti fisco auri tantum, vel quantium servus ipse eo tempore melioratus valuerit.*[162] Ez a szöveg azt is mutatja, hogy lehetőség volt arra, hogy a „fix büntetést" és a dolog egyenértékét egymás mellett, alternatív módon vegyék fel a büntetési záradékba.

A különböző gyűjtemények büntetési záradékai viszont megegyeznek abban, hogy azzal a nyilatkozattal zárulnak, amely szerint kívánatos lenne, ha az adásvétel örökre érvényes maradna.

4./ Összegzés

A fentiekben igyekeztem felsorakoztatni a száli frankok szokásjogi gyűjteményének azon rendelkezéseit, amelyek hol szoros, hol pedig laza kapcsolatot engednek láttatni kereskedelmi tevékenységükkel. DIÓSDI szerint a frankok kereskedelmi tevékenysége

[158] Formulae Salicae Lindenbrogianae 8. és 15., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 272. p. sq. és 277. p.
[159] Formulae Turonenses 5.: *„...solidos tantos...",* Formulae Turonenses 8.*: „...solidos 15...",* Formulae Turonenses 9.:*„...solidos 60...",* Formulae Turonenses 10.: *„...auri libra una, argenti pondo quinque..."* in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 138-141. pp.
[160] Formulae Andecavenses 9., 19., 27., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 7., 10. p. sq. és 13. p.
[161] Formulae Salicae Bignonianae 2., 3., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 228. p. sq.
[162] Formulae Marculfi II, 2., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 91. p.

szinte kizárólag az árucsere-ügyletekre korlátozódott, ezzel is magyarázható szerződési joguk eredetileg csak két szerződést ismert: a *res prestitá*t és a készvételt. Galliába való betelepülésüknek, és a római joggal való megismerkedésüknek volt az köszönhető, hogy átvették a római szerződési és okiratkészítési szokásokat.[163]

A frank normatív szabályok vizsgálata nemcsak azért késztet óvatosságra, mert szám szerint kevés az üzleti életre vonatkozó rendelkezés, hanem azért is, mert ezek csak töredékesen maradtak ránk, megfogalmazási módjuk aszerint változik, kinek a szövegváltozatára támaszkodunk. Ezek alapján tehát csak óvatos következtetéseket vonhatunk le a száli frankok üzleti gyakorlatáról. Hasonlóan más germán népek szokásjogi gyűjteményéhez, ellentétben a magánjoggal, a büntetőjog sokkal nagyobb szerepet kap a száli frankok törvényében. Helyesebb is inkább azt mondani, hogy a magánjogi szabályokat is büntetőjogi indíttatásból jegyezték fel, tükrözve azon korabeli viszonyokat, hogy a társadalomban elharapódzó bűnözésnek a magánjogi ügyletekre is komoly kihatásuk volt. A száli frankok törvényében tehát a legfontosabb magánjogi eljárások és ügyletek is a büntetőjog területéről indulnak ki, hiszen a probléma eredetileg „bűnügyként" merült fel: valaki a tőle korábban ellopot dolgát felismerni véli egy olyan személynél, aki maga nem akarja felvállalni a tolvaj „szerepét". Mind a *Spurfolge*, mind pedig az *Anefang* eljárás ebből a szituációból indul ki, az eljárás megindulásának feltételeit meg is találjuk a törvényben, de az eljárás lefolytatásának részleteiről már lemondanak a törvény szerkesztői, azt – véleményem szerint, mint ismert, és a hétköznapok során már „begyakorolt" eljárást kezelve – nem emelik törvényi szintre. Úgy gondolom, az *Anefang* szabályai között az sem igazán tudatos rendelkezés, hogy a dolgot megszerző fél jogelődjének „elő nem kerülése" esetén a bajban maradt szerzőnek a vitatott dolgot ki kell adnia, vagy annak értékét meg kell térítenie a meglopott személy számára.

Ahogyan a *fides factá*val kapcsolatos szabályoknál láttuk, a büntetőjogi szemlélet továbbra is megmaradt, ugyanis a száli frankoknál már a büntetőjog területéhez tartozott az az eset, ha az adós a *fides factá*val ünnepélyesen elvállalt kötelezettségét nem teljesítette, szavát szegte, és emiatt vállalnia kellett a vagyoni végrehajtás következményeit.

[163] DIÓSDI: *Vertrag* 48. p. sq.

Végül pedig szintén büntetőjogi tartalmat hordoz az a tilalom is, amely szerint idegen rabszolgával urának tudta nélkül nem lehetett érvényesen üzletet kötni, melyet az is bizonyít, hogy e szabály ugyanazon az alapon áll, mint a lopás különböző fajtáiról szóló 27. cím a *Lex Salicá*ban.

A száli frankok törvényének vizsgálatakor azt tapasztaltuk tehát, hogy nem tartalmaz szabályt az árucsere-ügyletek lebonyolítása tekintetében. Megismerve azonban a frank területeken használatos formuláskönyvek felkínálta okirati változatosságot, nem lepődhetünk meg azon, hogy a *Lex Salica* nem foglalkozik az árucsere során felmerülő jogviták kezelésével. Az értékesebb ingóságok adásvételekor a szerződési gyakorlatban tanúkkal, okiratokkal tudták igazolni az ügylet tartalmát, ezek pedig eldönthettek egy pert. A formulagyűjtemények összeállítása és elterjedése után még könnyebb volt az üzletelők dolga, az okiratminták alapján elkészült okiratok önmagukban eldönthettek egy jogvitát, nem volt tehát kifejezett igény arra, hogy a szokásjog írásbafoglalásakor részletes szabályokat alkossanak az árucserével kapcsolatosan. Ezzel magyarázható, hogy a koraközépkori árucsere-viszonyok tekintetében legalább olyan fontos – ha nem fontosabb – primer forrásaink a formuláskönyvek, mint maguk a szokásjogi gyűjtemények.

5./ A *Lex Ribuariá*ról

A *Lex Ribuaria* (vagy más megnevezéssel a *Pactus legis Ribuariae*[164]) keletkezésének körülményei meglehetősen homályosak, vagyis inkább eredetisége vitatott. Nehezen dönthető el ugyanis, hogy a Köln környékén élő *austrasia*i, vagy más néven „partfrankok" népjoga, vagy a Frank Birodalom keleti területein érvényesülő királyi törvény,[165] vagy esetleg ezen két tényező keveredésének eredménye. A törvény 35 kéziratban maradt fenn, ezek alapján készült néhány nyomtatott szövegváltozat is.[166] Keletkezési ideje nagyjából a IX. századra tehető, de a Müncheni Kódexben talált kézirat a VIII. század végéről származik.[167] Anélkül, hogy éles határvonalat lehetne húzni, a kéziratok két csoportra oszthatók: az egyikbe sorolhatók azok a kéziratok, amelyek nyelvezete „jobb" latinságot tükröz, a másikba pedig azok, amelyek megőrizték az ősi germán jogi kifejezéseket.[168] Bár a kéziratokat csak a VIII-IX. században készítették el, a VII. századi merovingkori jogviszonyokat idézi.[169]

Tartalmát tekintve a *Lex Ribuaria* a száli törvénykönyv átdolgozott formájának tekinthető, de a burgundok joga is hatott rá. Elsősorban büntetőjogi és perjogi rendelkezéseket tartalmaz, de a száli frankokétól eltérően jóval több magánjogi szabályt is rögzítettek benne. A vérdíjak meghatározásánál tapasztaljuk a két törvény közötti azon különbséget, hogy míg a száli frankoknál 15-ös rendszerben, a ripuári frankoknál 18-as rendszerben szabják ki a büntetéseket és vérdíjakat.

Ahogyan azt említettem, a törvény nem tisztán a ripuáriak népjogát tartalmazza. Az 57-59., 60, 1. 61. és 62. szakaszok egy királyi törvény részletei, amelyeket beillesztettek a népjogi szabályok közé.[170]

---

[164] A fennmaradt 35 kézirat közül az egyik legfontosabb, a bécsi kéziratban, az alábbi megnevezés alatt található meg a törvény: „*Pactus legis Ribuariae, qui temporibus Karoli renovatus est*."– hasonlóan tehát a *Lex Salica Emandatá*hoz a ripuári törvény is a korábbi törvények recenziójának eredményeként született meg Nagy Károly korában. BRUNNER: *DRG I,* 443. p.

[165] Brunner szerint ez a törvény „*provincia Ribuariá*ban" vagy más néven a ripuári dukátusban volt hatályban. BRUNNER: *DRG I,* 447. p.

[166] HEROLD, TILIUS, LINDENBRUCH és SICHARD nevéhez köthetőek ezek a nyomtatott változatok. BRUNNER: *DRG I,* 442. p.

[167] BRUNNER: *DRG I,* 443. p.

[168] Sohm a ripuári frankok törvényének két szövegváltozatát készítette el, A-val jelezte a régimódi, B-vel pedig a modernebb szöveget. SOHM: *Lex Ribuaria*, in: MGH *Fontes 6*, 185. p. sq.

[169] CONRAD: *DRG I,* 132. p.

[170] BRUNNER: *DRG I,* 444. p. sq.

Nagy Károly uralkodása idején, 803-ban is kiegészítették a ripuáriak törvényét, de ezt nem illesztették be, hanem külön, egy kapituláré formájában (*Capitulare legi Ribuarae additum*) helyezték hatályba.[171]

6./ A *Lex Ribuaria* „kereskedelmi jogi" szabályai[172]

A/ BEVEZETÉS

A *Lex Salicá*val ellentétben *Lex Ribuaria* már tartalmaz olyan szabályokat, amelyek kifejezetten az adásvételi ügyletek megkötésére vonatkoznak, a *De venditionibus* cím alatt. Sőt, még túl is lép a magánjog keretein, ugyanis a szabályok között egy közjogi eljárás is megbújik, és ezzel tulajdonképpen egy magánjogi megállapodás közjogi karaktert nyer. A szöveg csak annyit említ etekintetben, hogy ha a vevő igényli azt, hogy az ügyletről okiratot állítsanak ki, akkor ennek bíróság előtt kell megtörténnie, és az okiratot közhitelű aláírással kell ellátni.[173] Felmerül a kérdés, hogy vajon eredetileg egy vagy két okirat kiállítására gondoltak-e a törvény szövegének összeállítói, de a szöveg nem ad választ erre a kérdésre.

A törvény adásvételről szóló szakaszait egy ingatlan adásvételeként értelmezi a szakirodalom, és emiatt a kereskedelmi tevékenység vizsgálata szempontjából e részletek nem tűnnek számunkra lényegesnek. Mégis érdemes ezekkel részletesen foglalkozni, mert nem lehetünk biztosak benne, hogy kizárólag az ingatlanok eladására korlátozták-e ezen törvényhelyek alkalmazását. A *Lex Baiuwariorum* XVI, 2. pontjára való hivatkozás nem biztosítja a két törvény e tekintetben való összehasonlíthatóságát,[174] és a hét tanú megnevezése alapján sem vonhatunk

[171] Ez a kapituláré a törvény egyetlen szabályát módosította, amelyre később még kitérek. Vö. CONRAD: *DRG I,* 132. p. és BRUNNER: *DRG I,* 447. p.

[172] A *Lex Ribuaria* szövegének vizsgálatához a *MGH* sorozat *Leges Nationum Germanicarum* résznek FRANZ BEYERLE és RUDOLF BUCHNER szerkesztésében 1954-ben kiadott 3, 2. fejezetét hívtam segítségül.

[173] Lex Ribuaria 62, 1.: „*Si quis alteri aliquid vendiderit, et emptor testamentum venditionis accipere voluerit, in mallo hoc facere debet: praetium in praesente tadat et rem accipiat, et testamentos publice conscribantur. Quod si parva res fuerit, a septem testibus firmetur, si autem magna, a duodecim roboretur."* szerk. BEYERLE–R. BUCHNER, MGH LL nat. Germ. 3,2, 114. p.

[174] Lex Baiuvariorum XVI, 2. szerk. SCHWIND: *Lex Baiuwariorum*, MGH LL nat. Germ. 5,2; 432. p.

párhuzamot a *Lex Ribuaria* 63, 1. pontjával,[175] tehát egyáltalán nem biztos, hogy a szöveg alkalmazása, alkalmazhatósága kizárólag ingatlanokra korlátozódik, és így az árucsereforgalom szempontjából kevesebb szerephez jutna. Ha a forráshelyet úgy értelmezzük, mint egy ingó dolog (*Fahrnis*)[176] adásvételét, és alappal feltehetjük, hogy a *res accipiat* kifejezésben a *res* egy tulajdonátruházási szimbólumot jelöl – amelyet a frankok szokásosan használtak ügyletkötéseik során, amely lehetett egy bot, egy kesztyű, földrög vagy más helyben szokásos tárgy[177] –, akkor a szöveg értelmezése körüli említett bizonytalanság kétségtelenül elkerülhető, és ekkor az érték meghatározásánál a *parva res* bizonyosan magára az eladott dologra vonatkozik.

B/ AZ ÜGYLETEK OKIRATBA FOGLALÁSA

Az alkalmazási területét illető bizonytalanság ellenére a törvényszöveg bepillantást enged a korabeli adásvételi ügyletekbe, ha figyelemesen megvizsgáljuk szavait. A *vender*, *emptor* és *pretium* szavak ellenére nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy valóban pénzzel fizették-e ki az adott dolgot, és nem pedig valamilyen vagyontárggyal. Az is valószínűsíthető, hogy a ripuári frankoknál az adásvételi és csereügylet alkalmazása teljesen összefonódott.

Ami az üzlet megkötésének körülményeit illeti, az okiratkészítés nem volt érvényességi feltétel. Az okiratot tanúk előtt is elkészíthették, ha a vevő úgy kívánta. Az okiratolás feltétele csupán az, hogy a dolog ellenértékét átadják és a dolgot átvegyék: *pretium in praesente tradat et rem accipiat*. Ennek teljes egészében megfelel a *Lex Ribuaria* 63, 1. szakasza, amely az ingatlanok tanúk előtt történő eladásáról szól: *eis presentibus praetium tradat et possessionem accipiat.*[178] Itt is felmerül annak a lehetősége, hogy esetleg nem is készpénzes adásvételről, hanem cseréről szól a szöveg. Összehasonlítva azonban a két törvényhelyet (62, 1. és 63, 1. szakaszok) nem ez tűnik

[175] Lex Ribuaria 63, 1, szerk. BEYERLE–BUCHNER 116. p. sq.
[176] A készpénzben bonyolódó ingó-adásvételt a korabeli formuláskönyvek is ismerik. Pl. *Formulae Andecavenses* 9., in: MGH *Formulae* 7. p.
[177] BRUNNER: *Urkunde* 264. p. sq., HATTENHAUER: *Verfügungsmacht* 13. p., SIEMS: *Handel und Wucher* 76. p.
[178] Lex Ribuaria 63, 1. szerk. BEYERLE–BUCHNER 116. p.

fel elsőként, hanem az, hogy míg az előbbinél az okiratot tanúk előtt *is* készíthetik, addig az utóbbinál okiratról *vagy* tanúkról van szó. Ha a vevő az ügylet tárgyának szerzéséről egy okiratot szeretne kapni annak érdekében, hogy a jogtalan birtoklás vádjával szemben védelmet szerezzen, ahogyan azt már korábban kifejtettem, ehhez a szolgáltatásokat a feleknek a törvényben megjelölt módon kell kicserélniük egymással.[179] Más szóval csak akkor lehet szó okirat kiállításáról, ha az ügylet teljesedésbe nem ment. A szükséges számú tanú jelenléte csak akkor kell, ha azok – úgy, mintha egy okirat születne az ügyletről – az ügyletet teljes befejezettségét bizonyítják. A rendelkezések célját tehát úgy lehetne összefoglalni, hogy a *Lex Ribuaria* szerint a megszerzett dolog csak akkor „elvehetetlen" a szerző féltől, ha ő maga is teljesítette a saját szolgáltatását. Ezzel azonban nem zárható ki egy olyan megállapodás és olyan kötelezettségvállalás lehetősége, amely az ügyletkötés lefolytatását megelőzné. Azonban semmit sem tudunk meg törvényből arról, hogy vajon – pl. egy foglaló kísérte szerződésre tekintettel – lehetett-e valaki abban a helyzetben, hogy a kötelezettségének megalapítása és az ügylet befejezése között bizonyos idő teljen el. Bár ez nem zárható ki, e lehetőség megadására, jogi megoldására a *Lex Ribuaria* nem tartalmaz rendelkezéseket.

C/ KÉSZPÉNZES ÜGYLETEK?

A törvény tartalmaz azonban egy olyan fragmentumot, amely arra utal, hogy lehetőség volt készpénzes ügyletekre is. Bár a *Lex Ribuaria* 70. címe a gyermek hátrahagyása nélkül elhunyt örökhagyó adósságaival foglalkozik, és e témával megszakítja az esküvel vállalt kötelezettségek teljesítéséről szóló szabályok sorát, de tartalmazza a számunkra érdekes, adóssággal kapcsolatos kitételeket: *„Si quis moriens debitosus aut testamenta vel venditiones seu traditiones aliquas fecerit, si filios aut filias non dereliquerit..."*[180] A továbbiakban azt határozzák meg, hogy kinek kell ezen személy adósságaiért helytállnia. E körben olyan adásvételi ügyletekből származó adósságokra gondolnak, amely ügyletek még nem mentek teljesedésbe. Ezek alapján fennállt annak

[179] Lex Ribuaria 62, 1. szerk. BEYERLE –BUCHNER 114. p.
[180] Lex Ribuaria 70. szerk. BEYERLE–BUCHNER 120. p. sq.

lehetősége, hogy az adásvétel kapcsán felmerülő kötelezettségeket úgy állapítsák meg, hogy a hitelezők csak később, esetleg csak az adós hagyatékából nyerjenek kielégítést. Bár a szöveg nem elég egyértelmű, vizsgálatát folytatva a „*testamenta venditionis*" fordulatot adásvételi okiratnak tekinthetjük. Ez azt is jelentené, hogy nemcsak a már teljesített adásvételi ügyletekről volt szokás okiratot kiállítani, hanem a még teljesedésbe nem ment szerződésekről is. Mindez persze csak feltételezés maradhat, tekintettel arra, hogy nehez állapítható meg a szöveg valós jogi tartalma.

A *Lex Ribuaria* 62, 1. pontja szerint – amely az ügyletek okiratba foglalásáról szól – akkor kell okiratot készíteni, ha ezt a vevő úgy kívánja. Ezzel szemben a 70. cím már egy gyermektelenül elhunyt személy adósságaival foglalkozik, és e körben említi meg az adásvételből eredő kötelezettségeket. Figyelemre méltó, hogy a törvényben pusztán ezen esetek szerepelnek, és ezzel a szabályok olyan specializációt mutatnak, amely alaposan megnehezíti a ripuári joggyakorlat adásvételi ügyletekre vonatkozó vizsgálatát. Magam azt mondanám, hogy csak véletlenszerűen kerültek be a törvénybe az adásvétellel kapcsolatos feljebb említett részletszabályok, és kétségessé teszik azon törekvésem sikerét, hogy hogy a ripuári frankok árucserével kapcsolatos szokásait rekonstruáljam.

D/ AZ *ANEFANG* ELJÁRÁS

Vizsgálataink következő szempontja a *Lex Salicá*nál már ismertetett *Anefang* eljárás, amelyet a meglopott személy kezdeményez azért, hogy visszakapja dolgát. A *Lex Ribuaria* azonban a lopás tényállásának leírása[181] mellett olyan egyéb jellegzetességeket is mutat, amelyek e szempontból szembeállítják a *Lex Salicá*val. Az első szembetűnő különbség, hogy *Anefang* eljárást a *Lex Riburiá*ban részletesen leírják, és kiderül belőle, hogyan zajlik a felek ünnepélyes esküje: a jobb kezükben egy kardot tartanak, míg a ballal megérintik a vitatott dolgot. Ekkor az egyik esküt tesz, hogy ő a saját dolgát tartja a kezében, míg a másik arra esküszik, hogy minden olyan

[181] BEYERLE: *Sachkommentar* (zur *Lex Ribuaria*) in*: Lex Ribuaria*, 147. p. A 37, 1-hez fűzöttekben Beyerle azt feltételezi, hogy az eljárás a dolog visszaszerzését célozza és nem a tolvaj megtalálását. Ezzel szemben viszont a *Lex Ribuaria* 75, 1. szakaszában a tolvaj felderítése áll az előtérben.

kezet meg fog mutatni, amely neki a dolgot átadta. Témám szempontjából az eljárás nem szorul részletesebb leírásra.[182]

Ami az *Anefang* kereskedelmi jogi vonatkozásait illeti, a legfontosabb vizsgálódási pontunk a dolgot jóhiszeműen megszerző személy szituációja, aki meglepetésszerűen kerül ebbe az eljárásba. Ő nem csupán azt kockáztatja, hogy elveszti a már megszerzett (megvett vagy elcserélt) dolgot, hanem azt is, hogy neki kell kifizetnie a lopásért járó büntetést.

A szerző fél kockázatát tekintve a *Lex Ribuaria* abból indul ki, hogy a megszerző ellen lefolytatott *Anefang* eljárás következtében vagy rá, vagy pedig valamelyik jogelődjére rá lehet bizonyítani a lopás vádját. Ennek következtében a meglopott mindenképpen visszakapja ellopott dolgát. Ez azt jelenti, hogy a dolog megszerzője pedig mindenképpen elveszti azt. Az ő kockázata annak lehetőségéhez igazodik, hogy az őt biztosító elődje felhasználható-e, bevonható-e az eljárásba, ahogyan az is, hogy az általa kifizetett vételárat vagy cseretárgyat visszakapja-e, és egyúttal el tudja-e hárítani a büntetés kifizetését.[183]

E körben csak egyetlen esetben tesz kivételt a ripuáriak tövénye, a 75, 9. pontban:[184] a ruházat, és olyan jelöletlen tárgyak esetén,[185] amelyeket lehetősége lett volna a tulajdonosnak valamiféle „azonosító jellel" ellátni, kizárták az *Anefang* kezdeményezésének lehetőségét. Ezzel meg tudták előzni a kétes kimenetelű bizonyítási eljárásokat, és elősegítették azon követelmény betartását, hogy a tulajdonosok egyedi jelekkel lássák el vagyontárgyaikat. Ezen tárgyak megszerzőinek

[182] Lex Ribuaria 37, 1.: *„Si quis rem cgnoverit, mittat manum super eam. Et sic ille, super quem intertiatur, tertia manu querat. Tunc in preasente ambo coniurare debent cum dexteras armatas, et cum sinistras ipsam rem teneant. Unus iuret, quod in propriam rem manum mittat; et alius iuret, quod ad eam manu trahat, qui ei ipsam rem dedit. Et si infra ducato est, super 14 noctes aucorem suum representet Si foris ducato, super 40. Si autem extra regno, super octoginta ad regis staflo vel ad eum locum, ubi amallus est, auctorem suum in presente habeat."* szerk. BEYERLE–BUCHNER 89. p.

[183] Lex Ribuaria 37, 2.: *„Quod si eum ibidem habere non potuerit, sibi septimus in haraho coniuret, quod eum ibidem legibus manitum habusset, et ei ab alio homine ipsa res tradita non fuisset. sic ei placitum super 14 seu super 40 vel octoginta noctes detur, ut de cenu werduria sua in presentia testibus recipiat, et ei qui rem suam intertiavit, probabiliter ostendat. Et tunc ipse de texaga securus sit, et ille, qui intertiavit, texaga et dilatura ad eum requirat, qui solvere coepit."* A döntő fragmentum*: „de cenu werduria sua... recipiat",* és a *„cenu werduria*" párhuzamba állítható a *„pretium"*-mal; szerk. BEYERLE–BUCHNER 196. p.

[184] Lex Ribuaria 75, 9.: *„Vestimentum autem seu his similia absque probabile signum intertiare proibemus."* szerk. BEYERLE–BUCHNER 127. p.

ez azt jelentette, hogy mindazon vagyontárgyakra, amelyek nem voltak „jellel" (*probabile signum*) ellátva, jobban oda kellett figyelniük, mert ezeket később nem lehetett *Anefang*gal „körözni".

Ezen kivételtől eltekintve lehetőség volt az *Anefang* kezdeményezésére, amely során tehát arra van szorítva a dolog megszerzője, hogy a bíróság elé citálja elődjét, a vitás dolgot visszaadja neki, az pedig visszafizesse a vételárat. Ha a megszerző elődje teljesíti a vételár visszafizetésének kötelezettségét, ezzel kivonja az eljárásból utódját, és ezzel az előd lesz az, akit a lopásért járó büntetőpénz megfizetése terhel.[186] Ha az előd visszautasítja a dolog visszavételét, tehát nem lép be az eljárásba, a megszerző köteles a dolgot visszaszolgáltatni az eljárás kezdeményezőjének, és számára a *capitalé*t és a lopásért járó büntetőpénzt megfizetni.[187] A *Lex Ribuaria* szabályai itt nem elég egyértelműek, nem elég részletesek.

Csak feltételezéseink lehetnek arról, hogy a megszerző, akinek az elődje a megfelelő perbe hívás ellenére sem jelent meg a bíróság előtt, szabadul-e a lopási büntetőpénz megfizetése alól, ha bizonyítani tudja, hogy nem mástól kapta az adott dolgot, hanem az általa megnevezett elődjétől.[188] Teljesen nyitva marad azonban az a kérdés, hogy hogyan kényszerítheti a megszerző arra a jogelődjét, hogy az eljárásban visszavegye a dolgot, és vállalja annak a veszélyét, hogy esetlegesen neki kell majd megfizetnie a büntetőpénzt, ha ő nem tudja megnevezni, megtalálni saját elődjét. A *Lex Ribuaria* szövegéből nem derül ki semmi olyasmi, ami választ adna erre a kérdésre, de a gyakorlatban valószínűleg a ripuári frankoknak volt rá a megoldásuk.

A dolgot megszerző személy bizonytalan helyzetének hátterében a *Lex Ribuaria* egy további szakasza nyerhet jelentőséget, amely megengedi a megszerzőnek, hogy kockázatát határok közé szorítsa. A *Lex Ribuaria* 37, 4. pontja megadja a lehetőséget arra, hogy rögtön, amikor a dologra igényt nyújtanak be – tehát kezdeményezik az

---

[185] BRUNNER–SCHWERIN*: DRG 2,* 666. p. sq. A korabeli jelekről bővebben lásd: MEYER: *Marke*, in: RGA 3, 191. p. sq.; SCHERNER: *Marke*, in: HRG 3, 294-296. h.; ERLER: *Hausmarke*, in: HRG 1, 2034. h.

[186] Lex Ribuaria 37, 2.

[187] Lex Ribuaria 37, 3.: *„Quod si auctor suus venerit et rem intertiatam recipere rennuerit, tunc ille, super quem intertiata est, capitale et dilatura aque texaga solvere studeat."* szerk. BEYERLE–BUCHNER 90. p.

[188] Kapcsolódási pont ehhez a Lex Ribuaria 37, 2-nek a kezdete.

Anefang eljárást –, azt mondja, hogy jogelődjét és annak házát (címét) nem ismeri.[189] Ha ezt maga bizonyítani tudja, akkor „csak" a dolgot kell visszaadnia, anélkül, hogy a büntetést meg kellene fizetnie. Arról, hogy az az ügylet, amellyel a dolgot megszerezte közhitelesen vagy tanúk előtt történt-e – úgy, ahogyan azt a *Lex Salica* megkövetelte, –, semmit sem szól a *Lex Ribuaria*. A gyakorlatban valószínűleg ugyanazt alkalmazták, mint amit a *Lex Salicá*ban találunk, megakadályozva ezzel azt, hogy a megszerző egy ismeretlen által elkövetett lopásra tudjon ez esetben hivatkozni. A törvényszöveg ezen szakaszának értékességét BEYERLE az alábbiak szerint részletezi: „Az ismeretlenekkel kötött adásvétel a piaci készvétel népjogokban előforduló alapformája, ahol a vevő ahogyan a vándorkereskedőket nem ismeri, azt az eladót sem ismeri, akitől a kérdéses dolgot szerezte."[190] Ha nem is feltűnő módon, de felismerhetően ebben az irányban hat a *Lex Ribuaria* 37, 4. szakasza. Az ismeretlenektől való szerzés esetén felmerülő kockázat nem volt jelentős, de mindenképpen kalkulálni lehetett vele: a legrosszabb esetben is arról volt szó, hogy a megszerzett dolgot vissza kellett adni, és a szerző elvesztette ugyan az érte adott ellenértéket, saját ellenszolgáltatását, de megmenekülhetett a lopási büntetés kifizetésétől. E szabályozásnak azonban hátrányai is voltak. Mivel ez esetben nem folytattak le *Anefang* eljárást, a megszerző nem tudta elődjét ezen eljárás keretei között megkeresni és a bíróság elé hívni annak érdekében, hogy neki a dolgot visszaadja, és az általa a dologért kifizetett *praetium*ot ő maga visszakapja. Olyan egyéb megoldásokról, amelyekkel az esetlegesen újra felbukkanó jogelőd, mint elidegenítő, gond nélkül megtalálható lenne, semmit sem ír a *Lex Ribuaria*. Az *Anefang* eljárásról fennmaradt szabályok – összehasonlítva a *Lex Salica* erre vonatkozó szabályaival – azt mutatják, hogy sokkal inkább figyelembe vették a kereskedelmi forgalom diktálta érdekeket, ideértve a vevő, megszerző fél kockázatának előreláthatóságát és lehető csökkentését is.

[189] Lex Ribuaria 37, 4.: *„Quod si in ipsa hora, quando res interiatur, responderit, quod fordronem suum neciat, tunc in praeente sacramento sibi septima manu fide faciat et super 14 noctes eum iurare studeat, quod auctoremm vel casa seu postem ianuae auctoris sui nesciat et ipsam rem sine damno reddat."* szerk. BEYERLE–BUCHNER 90. p.
[190] BEYERLE: *Sachkommentar* 148. p.

E/ ÜZLETKÖTÉS IDEGEN RABSZOLGÁVAL

A *Lex Ribuaria* 77. szakasza egy olyan esettel foglalkozik, amelyben valaki egy idegen szolgával köt üzletet. Jól jellemzi a korabeli szociális viszonyokat az a körülmény, hogy a más fiával illetve asszonyával kötött ügyletek ugyanolyan törvényi megítélés alá estek, mint a más szolgájával kötött ügyletek.[191] Hasonlóképp ahhoz, amit a *Lex Salicá*ban láthattunk, a szabályozás meglehetősen bizonytalan lábakon áll. A szolga urának beleegyezése nélkül kötött ügyletek ugyanúgy 15 *solidus* mértékű büntetést vontak maguk után, és a ripuári törvényszöveg ugyanúgy tilalmat fogalmaz meg első mondatában, a más rabszolgájával kötött ügyletek tilalmát, de ezúttal ezeket fel is sorolja, megnevezve a cserét, a kölcsönt, dolgok más szolgájától való átvételét és dolgok más rabszolgájának való átadását. A második mondat mutatja a szemléletmód megváltozását. E szerint, aki egy idegen szolgára rábíz valamit, és azt nem kapja vissza, ebben annak urát nem terheli felelősség (*innocens habeatur*), viszont nem tudjuk meg a törvényből, ez milyen következményekkel jár. Megjegyzendő azonban, hogy büntetésről sem esik szó. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy itt is, mint a *Lex Salicá*ban, csak azon ügyletekre gondol a szöveg összeállítója, amelyek az úr tudta nélkül jöttek létre. Tehát alapvetően nem minden olyan ügylet tartozik e szabályozás alá, amelyeket szolgákkal, fiatalokkal és asszonyokkal kötöttek, hanem csak azok, amelyekhez a *dominus* nem járult hozzá. Mindazzal tulajdonképpen a *dominus*t védik, hogy személyét nem terheli felelősség azon ügyletekből kifolyólag, amelyekhez előzetesen nem járult hozzá. A második mondat meg is nevez egy tipikus esetet: ha az ura tudta nélkül a szolgára bíznak valamit, az úr nyilvánalóan nem kötelezhető arra, hogy azt visszaadja. Ezt nem követelhetik a *dominus*tól, őt ezért nem terheli felelősség. Hogy hogyan kell egyébként eljárni abban az esetben, ha a szolga urának egy dolgát cserélte el, vagy más jogalapon elidegenítette, nem jelenik meg a törvény szövegében. Hasonlóan a *Lex Salicá*hoz, itt is nyitva marad az a kérdés, hogy hogyan

[191] Lex Ribuaria 77.: *„Ut mallus cum servo traditionem vel commutationem faciat. Hoc autem constituemus, ut nullus cum servo alieno negotium faciat vel commutationem facere non praesummat, nec ei ullam commendationem vel traditionem faciat, nec a servo quisquam conmendatam vel traditam rem recipiat. Si quis autem post haec divinicionem servum aliquid commendare praesumpserit, nihil recipiat, et dominus eius ex hoc innocens habeatur. Similiter de puero vel de uliere alterius constitutimus."* szerk. BEYERLE–BUCHNER 176. p.

is nézett ki az úr hozzájáruló nyilatkozata, és volt-e ennek valamilyen kötő ereje a szerződés teljesítése és felmerülő felelősség tekintetében.

7./ Összegzés

Ahogyan a *Lex Salicá*nál, úgy a *Lex Ribuariá*nál is ugyanazzal az alaphelyzettel találkozunk: a törvények szabályai között vannak ugyan olyanok, amelyek kifejezetten az árucserére vonatkoznak, ezek speciális eseteket dolgoznak fel, de ezen normák nem alkotnak egységes rendszert, közöttük csak igen kevés összefüggés fedezhető fel. A szabályok nem kifejezetten a kereskedőkre vonatkoznak, hanem általában szabályozzák az áruk adásvétele és cseréje kapcsán felmerülő problémás életviszonyokat, tekintet nélkül arra, hogy az adott árucsere-tevékenységet üzletszerűen működő kereskedő, vagy egy hétköznapi ripuári frank végzi.

Ha a *Lex Salica* szövegéhez képest valamiféle fejlődést keresünk a *Lex Ribuaria* szövegében, arra kell gondolnunk, hogy ez a törvény sokkal jobban szolgálja a kereskedelmi forgalom érdekeit, amely az *Anefang* eljárás és a szolgákkal kötött ügyletek szabályozásában mutatkozik meg. Semmi esetre sem szabad azonban ezt a fejlődést túlértékelnünk. Az *Anefang* eljárásban a dolgot jóhiszeműen megszerző elveszti, a meglopott személy pedig mindenképp visszakapja a dolgát. Ha az eljárás megkezdődik, a *Lex Ribuaria* 36. szakaszának szabályozása hosszadalmasságában és nehézkességében alig marad el a *Lex Salicá*ban szabályozottaktól. Az idegen szolgákkal kötött ügyletek tekintetében a két törvény hasonló: ezek büntetés nélkül maradnak, de az úr hozzájárulásától függnek.

A különbség a *Lex Salicá*hoz képest, hogy egy-egy ponton mindkét törvényben nyilvánvalóvá válik a normák által megfogalmazott élethelyzet, és az arra vonatkozó jogi rendezés módja. A *Lex Salicá*ra, mint ahogyan azt bemutattam, a büntetőjogi megközelítés jellemző, tehát a konkrét szabályozás többnyire a büntetéseket taglalja, a büntetőjogi normák mögül bújik elő az a néhány kereskedelmi szempontból releváns szabály. A *Lex Ribuariá*ban ez a tendencia kevésbé figyelhető meg. Itt jobban megfogható azonban az adásvételi ügyletekről készülő okiratokkal és a tanúk előtt

zajló ingatlanszerzésekkel kapcsolatos szabályozás. Magánál az *Anefang* eljárásnál pedig a tolvaj kézrekerítése, és büntetés megfizetése is előtérbe lép. A kedvelt kazuisztikusságban azonban olyan esetekkel foglalkozik, amelyek a vitatott dolog *Anefang* eljárás alatt bekövetkezett sérülése, elpusztulása vagy ellopása esetén alkalmazandók, és az azokból adódó hátrányokra és kockázatokra mutatnak rá.[192] Az idegen szolgákkal azok urának tudta nélkül kötött ügyletek elsődlegesen az úr felelősségének szempontjából kapnak hangsúlyt.

Ami mindkét frank törvényben figyelemre méltó, az a részletszabályokban rejlő számos apró megoldás: hogyan közelítenek az egyes ügyletek megkötéséhez (*fides facta*), milyen feltételeket szabnak az ügyletek érvényességéhez (a *dominus* hozzájárulása), mely feltételek mellett állítanak ki az ügyletről okiratot (kölcsönös teljesítés), és hogyan alakul a dolog jogi sorsa, ha arra egy harmadik személy nyújtja be igényét (*Anefang* eljárás). E részletszabályok természetesen a kor fejlettségi fokának köszönhetően nem rajzolnak elénk jogintézményeket, a kereskedelmi jogi konstrukció meglehetősen távol áll mai fogalmainktól, és még arra sem alkalmasak, hogy nyomon követhessük e tekintetben a korabeli jogi gondolkodásmódot. Abban azonban segítségünkre lehetnek, hogy megfejtsük a koraközépkori árucsere-forgalomban megjelenő konfliktusokat, és azokból következtethessünk árucsere-viszonyaik fejlettségére. Mindez azzal magyarázható, hogy a korabeli törvények, mint a mindennapi rend és béke támaszai, megoldásokat keresnek és nyújtanak az adott nemzetség tagjai között felmerülő konfliktushelyzetekre, még ha ezen igyekezetük nem is testesül meg átfogó és rendszerezett jogi normákban. A frank kereskedelmi jogi viszonyok törvényi szabályozásának nagyfokú „hézagossága” arra enged következtetni, hogy a mindennapi árucsere területén felmerült jogi konfliktusok megoldásához a törvényi szabályozás ismerete mellett más források, a formuláskönyvek forgatása is szükségeltetett. Valószínűleg a formulagyűjtemények voltak az orvoslást kereső frankok segítségére, ahogy nekünk is segítséget nyújthatnak a korabeli kereskedelmi szokások feltérképezéséhez.

[192] Lex Ribuaria 75. szerk. BEYERLE–BUCHNER 125. p. sq.

VI. A longobárdok

1./ A longobárdokról

A longobárdok nem longobárdokként, hanem *winnil*ekként jelentek meg történelemben, és Skandináviából indultak el, hogy végül Itáliában leljenek hazára.[1] Pontosabban az Elba alsó szakaszának környékéről keltek vándorútra, Bardangau területéről származnak,[2] ahonnan nevüket is magukkal hozták. *Bardangan*ig vezetik vissza ugyanis a *Longbärtigen*, azaz a „hosszú szakállúak" szállásterületét, és ebből a megnevezésből alakult ki a *Longobarden* név.[3] A PAULUS DIACONUS[4] által leírt legenda szerint Wotan isten adta a „hosszú szakállúak" nevet e népnek a vandálok elleni háború során. Ezt megelőzően a népet nem longobardoknak, hanem *winnil*eknek nevezték.[5]

Bardangau területét a longobárdok a Kr. u. IV. század második felében hagyták el, 487-ben a rúgiak országában, Rugilandban telepedtek le, miután ezen a területen Odoaker király (476-493) teljesen felszámolta a rúgiak szállásterületeit, és tömegével hurcolta el őket Itáliába hadifoglyokként.[6] Nem sokkal ezután a longobárdok is függő helyzetbe kerültek, a nagyobb számú, és csatákban edzettebb herulok uralma alatt

---

[1] *Origo gentis Langobardorum*: „Van egy sziget az északi tájakon, melyet Scadanannak (Skandinávia) mondanak: kimúlás és végződés az értelme. Sok nép lakozik ott, s közöttük egy kis nemzetség, melyet Winnilisnek hívnak." in: *Róma utódai* 34. p. Az *Origo* mellett a *Chronicon Gothanum* és PAULUS DIACONUS *Historia Langobardorum* című műve tudósít csupán a longobárd nép történetéről, melyek jelentős része korabeli mondákat tartalmaz. Mezei és Borovszky szerint az *Origo* VI-VII. századi ismeretlen szerző munkája, Bühler viszont tudni véli, hogy bizonyos SECUNDUS jegyezte fel 670-ben. BOROVSZKY: *A longobárdok I,* 515. p.; vö: BÜHLER: *Die Germanen* 331. p.

[2] Borovszky Ptolemaius Geogr. II. 10-re hivatkozva az állítja, hogy ez a mai Paderborn vidéke. BOROVSZKY*: A longobárdok I,* 514. p.

[3] BRUCKNER: *Sprache* 33. p.

[4] PAULUS DIACONUS (720/725-799) előkelő longobárd családból származó költő és történetíró, akinek őse egyenesen Pannóniából vándorolt Itáliába. Életéről és műveiről Márki írt rövid tanulmányt. MÁRKI: *Paulus* 483-494. pp.

[5] PAULUS DIACONUS I. könyvének 8-9. szakasza szerint a háborúban a vandálok Wotan elé járultak és kérték tőle a winnilek feletti győzelmüket. Wotan azt felelte, hogy azoknak fogja adni a győzelmet, akiket hajnalban először megpillant. A winnilek oldaláról Gambara asszony környékezte meg Wotan feleségét, Freát, aki azt tanácsolta neki, hogy a winnil asszonyok szétbontott hajukat szakáll módjára kössék fel, és sorakozzanak ott, ahol Wotan hajnalban megláthatja őket. Minden e tervnek megfelelően történt, és amikor Wotan hajnalban meglátta őket, azt kérdezte: Kik azokat a hosszú szakállúak? Frea közbeszólt, hogy ajándékozza meg győzelemmel azokat, akiknek éppen most adott nevet. Ezzel a winnilek nem csak nevet kaptak, hanem győzelmet is szereztek a vandálok felett - a legenda szerint. PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 83. p. sq.

[6] Rugiland ma a Bécs és Linz közötti területnek felel meg. PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 90. p.

éltek, mígnem „felszabadultak"; hogy ezt csatában sikerült kivívniuk[7] vagy Joche, a herulok vezére szabadította fel őket,[8] vitatott az irodalomban. Újabb fordulatot Wacho királysága hozott (510-540), aki nyolcadik longobárd királyként a svábok és a szarmaták ellen harcolt, kiterjesztette a longobárdok uralmát rájuk,[9] amellyel megnőtt a királyi hatalom tekintélye[10] és longobárdjait Bizánc hű szövetségeseivé tette.[11] Ezt követően a későbbi cseh területre, Beowinidibe tette át székhelyét, majd innen – állítólag Jusztiniánusz császár hozzájárulásával[12] – Pannóniába települtek át és hatalmukat először a Dráváig terjesztették ki, majd a keleti gótok birodalmának összeomlása után a Száváig tolták ki.[13] Bizánc szövetségeseként mintegy 5500 fős csapattal vettek részt abban a háborúban, amelynek következtében Narses, Jusztiniánusz egyik legnagyobb hadvezére felszámolta az itáliai keleti gót uralmat.[14] Bár ezt követően a longobárdok – szövetkezve az avarokkal – legyőzték a gepidákat (567), nem időztek tovább a „megtisztított" Pannóniában, ahol állítólag negyvenkét évig éltek.[15] 568-ban Alboin, a longobárdok királya (560-572) seregeivel, azok asszonyaival, tehát egész népével elhagyta Pannóniát, és elfoglalta Itáliát. Nem volt nehéz dolguk, hiszen Narses – miután Jusztiniánusz császár hallgatva Narses irigyeire felfüggesztette parancsnoki állásából –, Nápolyba vonult vissza, onnan küldve gyümölcsökkel és terménnyel „felszerelt" követeket Pannóniába a longobárdokhoz, hogy rábírja őket az amúgy is szegényes Pannónia (*paupera rura*) elhagyására. Közben az avarok a szomszédságukba férkőztek, amelynek következtében az előbb említett meghívás és Narses visszavonulása utat nyitott a longobárdoknak Itáliába.[16]

---

[7] Paulus Diaconus szerint még a herul királyt is megölték a longobárrdok. PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 93. p.
[8] BRUNNER: *DRG I,* 69. p.
[9] Paulus Diaconus azt állítja, hogy ezt Rothari király azon törvényének előszava is bizonyítja, amelyet Rothari a korábbi longobárd királyok törvényeiből szerkesztett össze. PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 94. p.
[10] BOROVSZKY: *A longobárdok III,* 669. p.
[11] WOLFRAM: *Germanen* 105. p.
[12] BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 295. p.
[13] Vö. Melléklet II.
[14] WOLFRAM: *Germanen* 105. p.
[15] Ezen időszak hossza meglehetősen vitatott, vö. PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 95. és 109. pp.
[16] Borovszky a longobárdok vándorlásáról írt tanulmánysorozatában az avarok iránt érzett mérhetetlen ellenszenvvel magyarázza a távozó longobárdok azon példátlan cselekményét, hogy felégették maguk után pannóniai lakóhelyüket. BOROVSZKY: *A longobárdok IV*, 735. p.; Paulus Diaconus viszont azt írja Panónnia elhagyásáról, hogy Alboin Pannóniát barátainak, a hunoknak engedte át azzal a kikötéssel, hogy ha bármikor kénytelenek lennének visszatérni, földjeiket visszakövetelhetik majd. PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 109. p. Borovszky szerint tévedés,

Alboin segítséget kért régi barátaitól, a szászoktól, hogy Itáliát még nagyobb sereggel vehesse birtokba. Több, mint húszezer szász jött családjával együtt Alboin hadseregébe, ahol longobárdokon kívül gepidák, „bulgárok",[17] szarmaták, pannonok, svábok és noricumiak is voltak,[18] akiknek neve az Itáliai helységnevekben is gyakran tükröződik.[19] WOLFRAM a népek lavinájának nevezte Észak-Itália elfoglalását, melyben a nagy népvándorlási hullám majd mindegyik népe – legyen germán vagy nem germán eredetű – részt vett.[20] Nem telt bele sok idő, és jóformán egész Itália a kezükbe került, mellyel egyúttal elvesztették Bizánc bizalmát: azok több, mint száz évig nem léptek szövetségre a longobárdokkal.[21]

569-ban Itália északi részét – amelyet azóta is Lombardiának hívunk – (kivéve az Adriai-tenger szigeteit és néhány várost, melyek görög ellenőrzés alatt maradtak) elfoglalták, Milánó is azonnal behódolt, viszont Páviát csak háromévnyi ostrom után tudták megszerezni. A Ligur-tenger mellékén fekvő részeket is nehezen kerítették hatalmukba, Róma és Ravenna környékét pedig egyáltalán nem sikerült elfoglalniuk, ezek a rómaiak császára, tehát Bizánc uralma alatt maradtak, sőt középen összekapcsolták a ravennai *exarchátus*t[22] és a római *ducatus*t,[23] ezzel kettévágták a megszilárduló Longobárd Királyságot, hiszen délen Spoleto és Beneventum viszont már 571-ben longobárd uralom alá került, és a legerősebb longobárd hercegi székhelyek lettek. A letelepedéssel véget ért a longobárdok hosszú vándorlása, de életüket számos háború nehezítette továbbra is. Pontosabban ők keserítették meg a rómaiak életét: megsemmisítették a római közigazgatási intézményeket, számos római

---

hogy a hunokkal kötötték ezt a szerződést a longobárdok, sokkal inkább valószínű, hogy az avarokkal állapodtak meg erről.

[17] A XIX. század végén heves vita kerekedett a Századok lapjain arról, hogy nem tévedett-e véletlenül Paulus Diaconus a tekintetben, hogy bolgárok is csatlakoztak Alboinhoz. Sasinek ugyanis azt állította, hogy ez egy „tollhiba", a longobárdok földrajzi okok miatt nem léphettek kapcsolatba a bolgárokkal, azok nem az Albis folyónál, hanem a Volga mellett laktak a VI. század közepén; és Paulus Diaconus valószínűleg az Albis folyó melletti Belgori városának lakóival keverte össze a bolgárokat. SASINEK: *Longobárdok* 168. p. sq.; Ezt az állítást cáfolja Gombor, aki – mint Paulus Diaconus művének fordítója – nem kételkedik Paulus szavaiban, és azt állítja, a bolgár népelemeket még pannóniai tartózkodásuk idején tették alattvalóikká a longobárdok. GOMBOR: *A longobárdok* 360. p. sq.

[18] Wenzel azt is tudni véli, hogy ezeken kívül még herulok, avarok és szlávok is harcba vonultak Alboin mellett. WENCZEL: *Jogtörténet* 10. p.

[19] PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 122. p., vö. BOROVSZKY: *A longobárdok IV*, 735. p.

[20] WOLFRAM: *Germanen* 104. p. sq.

[21] WOLFRAM: *Germanen* 105. p.

[22] Az exarchátus volt Itáliában a bizánci hatalom központja.

[23] KATUS: *A középkor* 67. p.

előkelőt megöltek vagy menekülésre kényszerítettek, a maradékot pedig adófizetőjükké tették azzal, hogy terményük egyharmadát a longobárdoknak kellett szolgáltatniuk.[24] Alboin ugyan igyekezett elejét venni népe szabad rablásának, de 572-ben maga is egy összeesküvés áldozata lett.[25] Az a tíz évnyi interregnum, amely halála után következett, megerősítette ugyan a hercegek hatalmát (több, mint 30 hercegség alakult ki ekkorra),[26] de nem tudta megrendíteni a longobárd népben a királyság eszméjét.[27]

2./ A longobárdok Itáliában

A rómaiakkal és a római intézményekkel egészen másképp léptek kapcsolatba a longobárdok, mint a keleti gótok.[28] Ahol a longobárdok szilárdan megvetették a lábukat, ott felszámolták a közigazgatási rendszert és szélnek eresztették a római hivatalnoki gárdát. Nem hoztak létre megkettőzött hivatalokat – külön a római eredetű lakosságnak és külön a longobárdoknak – hanem tisztán „nemzeti" alapon állították fel az államszervezetüket.[29] A római eredetű lakosságot nem tekintették egyenrangúnak magukkal, hanem mint uralmuk alá vont népet kezelték, és magát a római jogot – ellentétben más germán hódítókkal – nem ismerték el a római eredetű lakosság saját jogaként.[30] Ennek köszönhetően a longobárdok népjoga még a VII. század közepén is szinte teljesen érintetlen maradt a római befolyástól, csak ekkor változott meg a helyzet.[31] Csak miután nemzeti alapokon felépítették és megszilárdították állami berendezkedésüket, akkor kezdődött el a római hatások befogadása, és ekkor nyílt meg annak lehetősége, hogy a római eredetű lakosság ugyanolyan közjogi állást szerezzen,

[24] PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 127. p.
[25] KATUS: *A középkor* 67. p.; vö. PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 125. p. sq.
[26] PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 127. p.
[27] BOROVSZKY: *A longobárdok* 736. p.
[28] A keleti gótokról és jogukról lásd értekezésem III. fejezetét.
[29] BRUNNER: *DRG I,* 70. p.
[30] CONRAD: *DRG I,* 356. p.
[31] A római jog longobárd jogba való betöréséről és a római jog itáliai továbbéléséről részletesen lásd SAVIGNY: *Geschichte 2*, 205-273. pp. Itt Savigny nemcsak a longobárd törvényekben, hanem a korabeli okiratokban is megvizsgálja a római jogi örökséget, emellett kitér az itáliai jogtudomány, a jogi oktatás kezdeteire is.

mint amivel a longobárd nép tagjai bírtak, és a rómaiak élhettek a római jog szabályai szerint.[32]

A longobárdok Itáliában való letelepülését az jellemezte, hogy nemzetségek szerint foglalták el a kisebb-nagyobb területeket, a nemzetség vezetői hercegekké váltak, akik katonai és közigazgatási vezetők, de bírák is voltak egy személyben. SOHM a longobárd hercegi hatalom jellemzése során azt hangsúlyozta, hogy egyedül az angolszászoknál tapasztalható hasonló államberendezkedés. Épp a hercegi hatalom erőssége jelzi a legjobban, hogy a király még nem bírta teljes egészében a közösségi ügyek intézésének kizárólagos hatalmát. Ahogyan az angolszászoknál az *earldormann*ok, úgy a longobárdoknál a *dux*ok voltak azok a hatalmi tényezők, akik a királlyal szemben önálló, tőlük független hatalommal rendelkeztek.[33]

A „barbár" királyságok közül itt volt a legdominánsabb a germán jelleg a társadalmi és politikai szervezetben, itt élt legtovább az ősi nemzetségi szervezet, sőt a hercegségekben ez képes volt a királyi hatalom korlátozására is. A király csak saját kíséretére és saját nemzetségére számíthatott. A királyok a VII. században többször is az avarok behívásával tudták csak megfékezni a lázadó hercegeket.[34] Azokon a területeken, ahol nem alakult ki hercegi hatalom, a királyi tisztviselők (*gastaldus*ok) gyakorolták a hercegi funkciókat. Egyébként ők igazgatták a királyi birtokokat, bíráskodtak, és – ha épp elég szilárd volt a király hatalma – ellenőrizték a hercegeket.[35]

Az uralkodó elit nagyon sokáig csak germánokból került ki. Csak későn, a VIII. században kerülhettek be rómaiak a királyi udvarba, ekkortól vált fokozatosan „vegyessé" az arisztokrácia.[36] A római közigazgatás felszámolása miatt a római lakosság longobárd tisztségviselők fennhatósága alá tartozott, jogukat nem foglalták törvénybe úgy, mint a Burgund Királyságban vagy a vizigótoknál, ők a leegyszerűsített, vulgarizált római jogot használták, ennek köszönhetően Itáliában tisztán tovább élt a római jogi írásbeliség.

Tekintettel a Longobard Királyság lakosságának kettéosztottságára, azt állapíthatjuk meg, hogy a romanizáció sokkal lassabb ütemű volt, mint más germán

[32] BRUNNER: *DRG I,* 70. p. és CONRAD: *DRG I,* 356. p.
[33] SOHM: *Reichsverfassung* 25. p.
[34] KATUS: *A középkor* 67. p.
[35] U.o.
[36] KATUS: *A középkor* 68. p.

eredetű népek körében. A VIII. század fordulópontot jelentett, mert ekkorra már a longobárdok is a vulgáris latint beszélték,[37] és csak akkor derült ki valakiről, hogy milyen a származása, amikor a bíróság előtt egy peres eljárás kezdetén nyilatkoznia kellett arról, mely jog szerint él: „*Professus sum ex natione mea lege vivere Langobardorum*"[38] Ez volt a *professio legis*,[39] amely Itáliában még a XII. században is élt, hiszen addig volt érvényben a személyi jog elve.[40]

A XX. század második felében az olasz történetírásban egyre az a vélemény vetett meg a lábát, hogy a longobárd uralom törést jelentett a késő ókori társadalom és kultúra fejlődésében. Ennek okát abban látják, hogy a longobárd politikai, társadalmi és kulturális berendezkedés teljesen különbözött az őslakos romanizált népességétől.[41] Újabban pedig többségbe kerültek azok, akik a longobárdok betörése idején is a római társadalmi szervezet bizonyos formáinak (pl. a város funkcióinak) megszakítatlan folytonosságát hangoztatják. Kétségesnek tartják, hogy Itáliába való bejövetelük agresszió lett volna, inkább a császári hatóságokkal való megállapodásnak tekinti azt.[42] A vita lényege tehát, hogy a „germánság" címkéje alkalmazható-e a nyugati birodalom provinciáit elárasztó népek kultúrájára. Míg egyrészről kétségbe vonják a „római civilizáció" fogalmának szembeállítását a „germán civilizáció" fogalmával, addig a másik oldal inkább az állítja, hogy a barbárok a késő ókori világ integrált elemei voltak.[43]

A VIII. század nemcsak nyelvi szempontból volt jelentős. A királyság intézménye ebben a században erősödött meg: Liutprand király (712-744) hatalma alá vonta a spoletói és a beneventumi hercegségeket, és a bizánci birtokokat is fenyegette. A királyi hatalom megerősödésében fontos szerepet játszott a VII. századi gazdasági fellendülés is. Aistulf (749-756) még a bizánci helytartó székhelyét, Ravennát és Pentapolist is elfoglalta (751), aztán Rómát is ostromolni kezdte, de Kis Pippin frank

[37] U.o.
[38] DILCHER: *Langobardisches Recht*, in: HRG 2, 1614. h.
[39] *Professio iuris*ként is ismert ez a cselekmény, amelyet nem csak a peres eljárás kezdetén a peres iratokba jegyeztek fel, hanem a jogügyletet tanúsító okiratban is gyakran rögzítették. BRUNNER: *Quellen* 79. p.
[40] CONRAD: *DRG I,* 365. p.
[41] TABBACCO, G.: *Egemonie sociali e strutture del potere nel Medioevo*, (Torino, 1979) című művére Delogu hivatkozik, in: DELOGU: *Rothari* 22. p.
[42] Delogu e körben főként GASPARRI, S.: *Prima delle nazioni. Popoli, etnie e regni fra Antichità e Medioevo*, (Roma, 1997) című munkáira támaszkodik, in: DELOGU: *Rothari* 22. p.
[43] DELOGU: *Rothari* 23. p.

király seregeinek jövetele miatt kétszer is kénytelen volt meghátrálni.[44] 756-ban végül a longobárdok a frankok adófizetői lettek. Sorsuk Desiderius király uralkodása alatt (757-774) pecsételődött meg végleg. Ekkor már Nagy Károly ült a frank trónon, és szövetségese, a pápa védelme érdekében két hatalmas sereggel szállt szembe a longobárdokkal. A longobárd erők szétesését előmozdította, hogy a spoletoi herceg a pápa mellé állt és Beneventum elszakadt a királyságtól. Pávia ostroma ugyan sokáig tartott, de 774 nyarára megadta magát; Verona is elesett, és az egész ország lassanként a frankok kezére került.[45]

Annak ellenére, hogy Bizánc miatt nem volt egységes a longobárd állam, és területét igyekeztek fokozatosan megnyirbálni, politikai nagyságát és hatalmát képes volt megőrizni. Ezt az a tény sem befolyásolja, hogy Nagy Károly 774-ben magához ragadta a longobárd vaskoronát,[46] a „frankok és longobárdok királyának" kiáltotta ki magát. Még Nagy Károly is „csak" katonai szempontból volt képes legyőzni a longobárdokat, és szerződést kötve velük meghagyta önállóságukat. Ez azt jelentette, hogy bár bekebelezte a királyságot, annak belső rendjét és törvényeit nem változtatta meg.[47] Mint birodalma többi részén, itt is grófokat állított az igazgatás élére, és a hadügyet frank mintára rendezte be, így a korábbi Longobárd Királyság „értékes építőköve" lett a Frank Birodalomnak.[48] Annak ellenére, hogy a longobárdok új hazájukban alig kétszáz évet életek úgy, hogy nem képezték a Frank Birodalom részét, olyan államberendezkedést és jogrendszert építettek ki, és oly mértékű kulturális felfrissülést hoztak Itáliába, melynek hatása a középkori Európa teljes történelmén érezhető. Bár legnagyobb királyuk, Alboin népének ereiben még sokáig germán vér csörgedezett, az évszázadok folytán a longobárdokból kihalt a származásuk emléke, és végképp olaszokká lettek.

[44] *Nagy Képes Világtörténet* 293. p. sqq.; vö. KATUS: *A középkor* 69. p.
[45] *Nagy Képes Világtörténet* 296. p. sqq.
[46] Csak a belső abroncs volt vasból, külseje aranyból készült, melyet drágakövekkel díszítettek. PAPP: *Nagy Károly* 30. p.
[47] U.o.
[48] MITTEIS–LIEBERICH: *DRG* 35. p.

3./ A longobárd jogfejlődés jellegzetességei

A/ A RENDEZETLENSÉG, MINT „RENDEZŐ ELV”

Míg a germán eredetű népek többsége joga írásba foglalása során tárgy szerint csoportosította jogszabályait, addig a longobárdok ettől eltérő rendszerben fejlesztették írott jogukat, és nem rendszerezték törvényeiket tárgyak szerint, hanem az uralkodók az általuk megalkotott jogszabályokat egymás után illesztették.

BRUNNER megállapítása szerint (minden más germán népjogtól eltérően) a longobárd népjog feljegyzésének rendszeréről meglehetősen világos információink vannak.[49]

Általában elmondható a longobárd törvényekről, hogy „erősen vulgarizált és germanizált latin”[50] nyelven foglalták őket írásba, tehát a vulgárlatin szövegben gyakran felbukkannak eredeti germán kifejezések is, melyek célja az egyes jogi fogalmak precíz megjelölése és a tartalmi teljesség elérése. A szabályalkotók alapvetően humánus jogi megoldásokra törekedtek, melyből egyúttal a longobárd nép kultúrájának magas színvonalára következtethetünk. Bár a *Lex Visigothorum* is a lehető legátfogóbb szabályozást kívánja biztosítani, mégsem képvisel olyan fejlettséget, mint a longobárd törvények. Mindegyik longobárd törvényre igaz, hogy a népgyűlés közreműködésével született.[51] CONRAD megállapítása szerint a longobárdok jogi kultúrájuk színességével határozottan kitűntek a germán népek közül: már röviddel első írásba foglalt törvénykönyvük kibocsátása után (643) azzal léptek fel, hogy a joggal tudományos igénnyel foglalkozzanak.[52] Páviában, a királyság központjában például egy jogi iskola is működött, melynek virágkora a X–XI. századra tehető.[53]

Ellentétben azokkal a királyi rendeletekkel, amelyek csak az adott király uralkodási idején voltak érvényesek (*notitiae, capitula in brevi*), a törvényeket, azaz a *leges*t mindig beiktatták egy külön erre a célra szolgáló törvénykönyvbe (*liber*

[49] BRUNNER: *DRG II,* 530. p.
[50] DILCHER 1611. h.
[51] SCHRÖDER: *DRG.* 255. p.
[52] CONRAD: *DRG I,* 365. p.
[53] A páviai jogi iskola gyakorlatra tett hatását lásd ezen fejezet D/ pontja alatt.

edictus), ezért a törvények összességét *edictum*nak vagy *edictus*nak nevezték.[54] Nemcsak a longobárdoknál, hanem a vizigótoknál és a burgundoknál is megfigyelhető, hogy a királyok által kibocsátott törvények csak akkor nyernek érvényességet, ha az adott szabályt formálisan is bevezetik a törvénykönyvbe, a *liber edictus*ba.[55]

B/ ROTHARI EDIKTUMA

Bár már hetvenöt éve Itália területén éltek, mégis először csak Rothari király uralkodása idején (636-652), 643-ban rögzítették írásban a longobárd népjogot. A gyűjteményre kétségkívül hatással volt a lakosság többsége által használt római jog. Rothari vitéz és igazságszerető királyként vonult be a longobárdok történelmébe.[56] Uralkodásának legfontosabb eseménye volt népe jogszokásainak összeírása,[57] ezt a törvénykönyvet az országnagyok és a nép hozzájárulásával – egy szimbolikus szerződési formában is (*Speergedinge per gairethinx*)[58] – megerősítette.[59] A longobárd nép szokásjogának összeírása ellenére is íratlan jog maradt.[60] A szokásjog írásba foglalása során „szabad belátásuk szerint" a *Codex Euricianus*t és az Eurikot követő vizigót uralkodók törvényeit vették mintául,[61] mely szabályokat a *Corpus Iuris*ból merítették, és mintegy 386 fejezetet alkottak.[62]

Térjünk vissza DELOGU tanulmányára, ő ugyanis a vizigót törvényalkotással szembeállítva világít rá Rothari király törvényalkotását motiváló tényezőkre. Szerinte a vizigótok törvénykezésében a fogalmak és eljárások a római hagyományoknak a

---

[54] Bluhme 1. c. *praefatio* 11. p., vö. Előszó Rathis ediktumához: *„Ista, quae superius scripta tenentur, in edictum scribantur, et ista capitula dua de subtus in breve previdimus statuare."* in: *Edictus Langobardorum*, in: MGH LL 4, 192. p.
[55] SCHRÖDER: *DRG* 255. p.
[56] *Nagy Képes Világtörténet* 290. p.
[57] Zoepfl szerint ezt a gyűlést Ticinumban (ma Pávia) tartották meg 643. november 22 -én. ZOEPFL: *DRG I,* 70. p.
[58] EBEL–THIELMANN: *RG* 126. p. és DELOGU: *Rothari* 35. p., vö. Edictum Rothari 386.: *„…et per gairethinx secundum ritus gentis nostrae confirmantes, ut sit haec lex firma et stabelis."* szerk. BLUHME 89. p.
[59] Brunner és Schröder *gairethinx*nek nevezi a longobárd nép azon gyűlését, ahol formális módon bár, de elfogadtatta Rothari az *edictum*át. BRUNNER: *DRG II,* 531. p. és SCHRÖDER: *DRG* 255. p.
[60] A szokásjogot a puszta írásba foglalás nem teszi írott joggá. FÖLDI–HAMZA: *A római jog* 77. p.
[61] Azt, hogy a longobárd ediktum a korai vizigót törvényeket vette alapul, minden kétséget kizáróan Brunner is megállapította; a hasonlóságokra egyébként Zeumer hívta fel a figyelmét. BRUNNER: *DRG II,* 531. p.
[62] SCHRÖDER: *DRG* 255. p.

királyságban meglévő túlsúlyát mutatják, és ez elősegítette a vizigót és római elemekből álló társadalom kormányzását a későrómai szervezettel összhangban álló elvek alapján, ennek ellenére „a vizigót uralkodók nem akartak a római jog bajnokai lenni”.[63] A longobárd törvények mást mutatnak, ugyanis Rothari ediktumának 386. szakasza kijelenti, hogy a longobárd nép ősi hagyományait akarta egybegyűjteni és jóváhagyni, amit az idősek emlékezetéből merített. Ennek ellenére sok római normát hordoz ediktuma, amelyek vizigót forrásokból erednek a longobárd etnikai hagyományokhoz igazítva. Az ellentmondás megoldását DELOGU abban látja, hogy míg a VII. századi vizigót királyságban léteztek olyan jogi formák, amelyek megférték a római provinciák továbbélő szokásaival, addig a longobárdoknál ezen normák helyére eredetükre nézve lényegesen eltérő szokások léptek.[64] Meglepő, de BOGNETTI alapján „a barbár monarchia politikai egérútjának” tartja Rothari ediktumát, amelynek célja a király tekintélyének longobárd világon belüli megerősítése.[65] Véleményem szerint ez a megállapítás igaz lehet más germán uralkodókra is. A VII. században fennálló germán királyságokban erős igény mutatkozott arra, hogy az új politikai szervezeteket etnikai vagy nemzeti alapokra helyezzék. Ekkorra ugyanis befejeződött a római és germán lakosság összeolvadása, és a területi kiterjedés is szinte végleges lett, elkezdődhetett az integrált népek identitásának megteremtése. Rothari ediktumának kibocsátása idején háborús helyzet volt, DELOGU szerint valószínű volt a szabadulás a frank hegemónia alól, így nyilvánvaló Rothari szándéka: megszilárdítani alattvalói hűségét. Ezt indokolja az ediktum etnikai jellegének erős hangsúlyozása, „a régi hagyományokra” való hivatkozás. A „longobárd hagyományok” alkalmas eszköz volt arra, hogy megadja a királyság kollektív identitását és arra, hogy kohéziós tényező legyen. Ennek ellenére az ideologikus szándék csak marginálisan érvényesülhetett, amikor a római szokásokból eredő normákat a régi hagyományokba kívánták olvasztani. Összességében DELOGU ismételten kihangsúlyozza, hogy alátámasztottnak tekinti a longobárd uralom által okozott diszkontinuitásra vonatkozó múlt század közepén megerősödő elméleteket.[66]

[63] DELOGU: *Rothari* 29. p.
[64] DELOGU: *Rothari* 30. p.
[65] BOGNETTI, G. P.: *L’Editto di Rotari come espediente politico di una monarchia barbarica* (Milano, 1966)-ra hivatkozik, in: DELOGU: *Rothari* 30. p.
[66] DELOGU: *Rothari* 32. p.

E kitérő után térjünk vissza Rothari ediktumának formai sajátosságaihoz. A szöveg rövid, tömör rendelkezésekből áll, melyek megértését a longobárd népnyelvből merített technikai kifejezések is elősegítik. Maga a szöveg jól tagolt, az 1-152. cikkely foglalkozik a királyt, az államot és az egyes személyeket sértő cselekményekkel és ezek büntetésével. A második rész (153-226. cikkely) az öröklési és családjog szabályait tartalmazza, de itt találhatóak meg bizonyos személyi jogi szabályok is, mint a rabszolgák felszabadítása. Értekezésem szempontjából a harmadik rész a leglényegesebb, ugyanis itt kapott helyet a dologi és kötelmi jog, valamint a tulajdont ért sérelmek orvoslása, illetve bizonyos bizonyítással kapcsolatos szabályok. A 367. cikkelyt követően önálló rendelkezések következnek, majd egy epilógus zárja az *Edictum*ot.[67]

Mint említettem, az első longobárd törvénykönyv szerkesztői főleg vizigót alapokra építkeztek, de nem voltak előttük teljesen ismeretlenek a római jog forrásai sem. Ebben a tekintetben sokszor nehéz eldönteni, hogy közvetlenül római forrásaik voltak, vagy a mintául vett vizigót források támaszkodtak római előzményekre,[68] vagy a korabeli latin nyelvhasználatnak köszönhető a jogi megoldások hasonlatossága. Emiatt feltételezhető az, hogy a jusztiniánuszi *Codex* és a Novellák is rendelkezésre álltak a törvénykönyv elkészítésénél.[69] Összehasonlítva azonban a vizigót, keleti gót és burgund törvényekkel, azt állapíthatjuk meg, hogy az első longobárd *edictum* meglehetősen egyedülálló jogelveket tartalmaz, és közel sem áll olyan szoros kapcsolatban a római joggal, mint az előbb felsorolt germán népek törvényei. Ezt csak az a tény látszik cáfolni, hogy számos római jogi fogalmat tartalmaz (pl. *usucapio*)[70], de ezek még nem jelentik azt, hogy döntő lett volna a római jog befolyása az *edictum* alapelveinek rögzítése során.[71] Magára a római eredetű lakosságra sem gondol a törvény, csak egyetlen cikkelyben találunk utalást egy római rabszolganőre.[72] BETHMANN-HOLLWEG szerint a római lakosságra a közjogi dolgokban és a

[67] BRUNNER: *DRG II,* 531. p.
[68] Az eljárási jogban, különösen a bizonyítási eljárásban, az okirati bizonyítás körében tapasztalható a római jog hatása. BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 376. és 382. pp.
[69] Pl. Edictum Rothari 151.: *„quia omnes scire debent, quod suum non alienum est”* megfelel Codex Justinianus VIII. 11 (532-ből): *„omnes autem scire debent, quod non suum est, hoc ad alios … pertinere”*
[70] Edictum Rothari 227. és 228. szerk. BLUHME 56. p. sq.
[71] Ez erősíti meg Lenel is. LENEL: *Römisches Recht* 392. p.
[72] Edictum Rothari 194.: *„ancilla romana”*

longobárdokkal kötött jogügyleteik és peres dolgaik tekintetében ezen ediktum szabályai érvényesültek, csak egymás közötti, és más népekkel való kapcsolataikban engedték meg a római jog alkalmazását.[73] Összességében tehát Rothari törvényeinek egyik része kifejezetten a régi longobárd szokásjogot tartalmazza,[74] másik része pedig egy megtervezett jogi reform eredménye.[75]

Az *Edictum Rothari* 643. évi kiadását követően az uralkodók ezt a joganyagot „egészítgették ki",[76] sőt már maga Rothari is tervbe vette, hogy azokat a jogszokásokat, amelyek még a longobárdok régi jogából maradtak meg a gyakorlatban, az *Edictum*hoz csatolják.[77] A későbbi longobárd királyok, mint Grimoald (662-672) és Liutprand, kiegészítő szabályokat alkottak, melyeket hozzáírni rendeltek az *Edictum Rothari*hoz. Ennek eredményeképpen a longobárd jogi feljegyzések keletkezési idejük, az azokat megalkotó uralkodók sorrendjében tartalmazták a jogi rendelkezéseket, és lassan gyarapodott az *Edictum Langobardorum*. A vizigótoknál és a burgundoknál már láthattunk arra példát (és ez tapasztalható a longobárdoknál is), hogy a király, ha azt tapasztalta, hogy valamely újonnan felmerült jogi probléma szabályozást igényel, azt novelláris módon rendezi, és ezeket a kiegészítő szabályokat kapcsolja hozzá a *corpus edicti*hez.[78]

A longobárd királyok közül Rothari és Liutprand alkotott sok és jelentős törvényt. Grimoald mindössze kilenc fejezetet tett hozzá az *Edictum*hoz (668), ennek nyomát PAULUS DIACONUSnál is megtaláljuk: „Ő a Rothari király által szerkesztett törvénykönyvhöz még egynéhány hasznosnak látszó törvénycikket függesztett."[79]

Ratchis az addigi törvényművet 746-ban nyolc új rendelkezéssel egészítette ki,[80] (bár ZOEPFL szerint kilenccel)[81] Aistulf pedig tizenhárom törvényt illesztett az

[73] BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 332. p. sq.
[74] „Ez a Rohari király a longobárdok törvényeit, amelyeket addigelé csak az emlékezet és a törvénykezési szokások tartottak fenn, egy könyvbe összeíratta és elrendelte, hogy azt '*edictum'* néven nevezzék." PAULUS DIACONUS IV. könyve, 42. cikkely, PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 184. p.
[75] EBEL–THIELMANN: *RG* 126. p.
[76] DILCHER 1607-1618. h.
[77] Edictum Rothari 386., szerk. BLUHME: *Leges Langobardorum* MGH LL 4, 89. p.
[78] BRUNNER: *DRG II,* 533. p.
[79] *„Hic edicto, quod Rex Rotharis composuerat, alia quoque capitula legis, quae ei utilia visa sunt, adjecit."* Vö. PAULUS DIACONUS V. könyv, 33. cikkely, PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 213. p.
[80] BRUNNER: *DRG II*, 533. p.
[81] ZOEPFL: *DRG I,* 71. p.

*Edictum*hoz (755).[82] De térjünk rá az egyik legjelentősebb longobárd törvényalkotóra, Liutprandra.

C/ LIUTPRAND TÖRVÉNYEI

A Rothari után kiadott törvények mind a jogi, mind pedig a társadalmi struktúra átalakulását tükrözik. Ez a változás leginkább Liutprand jogszabályalkotásán figyelhető meg, és ekkor szilárdul meg a longobárd jogi formalizmus. Liutprand is elődei szokását követte, és ő sem rendszerezte tematikusan azt az általa hozott 153 jogszabályt, amelyek a 713-735 közötti időszakból maradtak ránk, hanem – egyéb rendszer hiányában – időrendi sorrendben, azaz uralkodási évei szerint találhatóak meg a longobárd törvénygyűjteményekben. Liutprand törvényeit 15 egymást követő népgyűlésen, ún. márciusi mezőn alkották meg. Ezeken a gyűléseken a törvények a provinciákban tevékenykedő bírák (*iudices*)[83] tanácsait kikérve a nép jelenlévő tagjai konszenzusának eredményeként születtek meg.[84] Tekintettel arra, hogy 15 különböző népgyűlésen születtek törvényei, a szabályokat 15 jól elkülöníthető csoportra lehet osztani. E csoportokat BRUNNER *volumen*eknek nevezte,[85] és a 15 *voluminá*t Liutprand novellái választották el egymástól, melyek prológust és az adott márciusi mező naptárát tartalmazták.[86]

Bár Liutprand törvényeinek átláthatósága nem hasonlítható össze Rothari törvényeinek áttekinthetőségével, mégis jól mutatja a longobárd nép jogi szabályalkotás iránti határozott igényét. Szabályainak nyelvezete világosabb, melyet a gyakorlatban felmerülő jogesetre való gyakori utalással még kézzelfoghatóbbá igyekezett tenni. A katolicizmus is egyre határozottabb jegyeket mutat Liutprandnál.[87]

---

[82] BRUNNER: *DRG II,* 535. p.
[83] DILCHER 1609. h.
[84] *„Omnium consensu, cunczo, omni populo adsistente, Langobardis adstantibus, una cum cunctis iudicibus et Langobardis”* kifejezéssel jelezték a nép közreműködésének szükségességét Liutprand első törvényalkotási évében hozott szabályainak előszavában: Liutprand pr. de anno I., szerk. BLUHME 107. p.; vö. BEYERLE: *Gesetze* 10. p.
[85] BRUNNER: *DRG II,* 533. p.
[86] SCHRÖDER: *DRG* 255. p.
[87] A longobárdok Grimoald uralkodása alatt térnek át tömegesen a katolikus hitre. KATUS: *A középkor* 68. p. Liutprandnál megjelenik a rabszolgák templomban való felszabadításának privilegizált esete, üldözték és büntették a pogány szokások és babonák gyakorlóit. vö. BRUNNER: *DRG II,* 534. p.

Vizigót és római jogi hatást mutatnak Liutprand törvényeiben azok a szabályok, amelyek az okirati viszonyokkal kapcsolatosak,[88] úgy pl. amely szerint a szerződő feleknek választaniuk kell, hogy a jogügyletükről készülő okiratot a római jog vagy a longobárd jog szerint kívánják-e kiállítani.[89] Római hatást tükröz továbbá az a jogelv, hogy az adóslevelek öt év elteltével érvényüket vesztik, ha nem újítják meg őket, mely jogelv Honorius császár 421-ben kibocsátott rendelkezésével mutat hasonlóságot.[90]

D/ A *LEGES LANGOBARDORUM* TOVÁBBI FEJLŐDÉSE

Annak ellenére, hogy a beneventumi herceg 774-ben szinte teljes mértékben függetlenítette magát a longobárd királyoktól, mégis hatni tudott a királyság jogfejlődésére. A Dél-Itália területén virágzó hercegségek joga érintetlen maradt a frank hatástól, és tisztán nemzeti alapon tudott fejlődni. Ennek köszönhetően a királyság *edictum*ához kritikai megjegyzéseket, kiegészítéseket fűztek.[91] Itt készült el az *Edictum* első recenziója, melyet Aregis (774-787) és Adelchis hercegek (866) újabb szabályokkal egészítettek ki.[92] Az *Edictum* rendszerének teljes átdolgozását (817 és 840 között) Rétia és Friuli grófjának, Eberhardnak köszönhetjük, aki *Concordia* cím alatt adta ki művét, melynek elkészítésénél a beneventumi ediktum-ismertetést használta fel.[93]

Bár az egyes uralkodók után fennmaradt, és ilyetén módon „rendszerezett" törvényanyag a kortársak számára minden bizonnyal megnehezítette a jogszabályok alkalmazhatóságát, mindez nem teszi kevésbé értékessé vagy vizsgálódásra

---

[88] Lenel szerint kifejezetten római hatás tükröződik a longobárd okirati szokásokban. LENEL*: Geschichte* 392. p.
[89] Liutprand 91., szerk. BLUHME 144. p. sq.; vö. BRUNNER: *Urkunde* 7. p.
[90] BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 287. p. és 384. p.; vö. Liutprand 16.*: „Si quis mutuaverit solidos cuicumque homini per cautione, si intra quinque annos creditor pulsaverit et devitor non habuerit unde solvere, renovetur cautio ipsa usque ad annos decem…"* szerk. BLUHME 114. p.; vö. CTh 2, 21.: *„Imp. constantius a. ad maximum praesidem ciliciae. quum omnis hereditas dote dicatur exhausta, concordare legibus promptum est, ut ad exemplum inofficiosi testamenti adversus dotem immodicam exercendae actionis copia tribuatur, et filiis conquerentibus emolumenta debita deferantur. dat. xiv. kal. ian. sirmio, datiano et cereale coss. Interpretatio. quoties per dotem ita omnis hereditas evacuata probatur, ut quarta hereditatis ipsius non fuerit reservata, liceat filiis ad similitudinem inofficiosi testamenti contra dotem agere et debitam sibi portionem ex lege repetere"*
[91] BRUNNER: *DRG II,* 536. p.
[92] szerk. BLUHME 207-212. pp.
[93] szerk. BLUHME 235-289. pp.

méltatlanná számunkra a longobárdok ezen jogforrását, amely a jelentősebb kánoni gyűjteményekben – mint Dionysius Exiguus gyűjteményében[94] vagy a terjedelmes *Hispaná*ban[95] – ugyanúgy időrendben van rendszerezve.

A longobárdok tehát kitartottak jogszabályaik keletkezési sorrend szerinti felosztásánál. E szokásuk alapján született meg a *Liber Papiensis*[96] 1019 és 1054 között, amely a páviai jogi iskola egyik legfontosabb munkájaként ismert.[97] Tekintettel arra, hogy a XI. században a longobárd területek a Frank Biradalom részét képezték, a *Liber Papiensis* a longobárd királyok törvénye mellett a Karoling uralkodók Itáliára vonatkozó kapituláréit (*capitula generalia*)[98] glosszálva, és a Veronában, Páviában és Rómában használatos performulákat foglalta össze, de kizárólag oktatási célokat szolgált.[99]

E munkával ellentétben a különböző glosszákat, performulákat is tartalmazó, Páviában született, 1070-ből származó[100] *Expositio ad librum papiensem* már a hétköznapi gyakorlatban[101] való alkalmazást célzó törvénykönyv-magyarázat volt.[102] Szerkesztője ismeretlen, de valószínűsítik, hogy a *Liber Papiensis*t elkészítő jogi iskola jogtudósa volt. Az oktatási céllal született *Liber Papiensis*sel szemben az *Expositio* abból a szempontból is értékesebb alkotás, hogy a frank jog figyelembe

[94] SIEMS: *Handel und Wucher* 507. p.
[95] SIEMS: *Handel und Wucher* 522. p.
[96] *Liber Papiensis*, in: *Liber legis Langobardorum Papiensis*, MGH LL 4, szerk. A. BORETIUS, Hannover 1868, 290. p. sqq.; vö. BORETIUS: *Praefatio,* in: MGH LL 4, XLVI- XCVIII. pp.
[97] Az iskola legismertebb tanárai, akik egyben a császári udvari bíróság tagjai (*iudices*) is voltak: Walcausus, Bonusfilius, Wilihelmus, fia Ugo és Lanfrancus, aki 1070-től Canterbury érseke lett. Vö. MITTEIS–LIEBERICH: *DRG* 66. p. és BORETIUS: *Capitularien im Langobardenreich*, in: MGH Leg. 4. *praefatio* és 18. p. sq.
[98] Az Itáliában is érvényesülő általános frank kapituláráktól (*capitula generalia*) meg kell különböztetni azokat a kapitulárékat, amelyek ugyan nem a longobárdok népjogaként érvényesültek, hanem az itáliai tartományi jog részét képezték, és mint ilyenek, függetlenül az alattvalók származására, minden itáliai lakosra kötelezőek voltak, ezeket *capitula italicá*nak nevezték. DILCHER 1614. h. és SCHRÖDER: *DRG* 256. p.
[99] SCHRÖDER: *DRG* 256. p.
[100] Dilcher szerint 1050 és 1070 között írták. DILCHER 1616. h.
[101] A *Liber Papiensis* kizárólagos kommentárjaként használták a bíróságokon. BRUNNER: *Quellen* 85. p.
[102] Boretiustól származik az *Expositio* megnevezés, arra tekintettel, hogy a *Liber Papiensis* megfelelő szakaszainak tartalmát fejtette ki részletesebben. BORETIUS: *Praefatio*, 75. p. Azok a munkák, amelyek a *Liber*re támaszkodtak, „*additiones*"-ként egészítették ki a páviai iskola művét. Schröder szerint az is elképzelhető, hogy az *Expositio* nem Páviában, hanem a toscanai őrgrófságban született. SCHRÖDER: *DRG* 256. p. Ebel–Thielmann végül arra a következtetésre jut, hogy a *Leges Langobardorum* képezte a magját a római jogtól szinte teljesen független páviai jogi iskola oktatásának. EBEL–THIELMANN: *RG* 126. p.

vétele mellett határozottan a jusztiniánuszi institúciókra, a Novellákra[103] is támaszkodik.[104] Módszerét az jellemzi, hogy nemcsak fogalommagyarázatot tartalmaz, hanem a *Liber Papiensis* olyan ellentmondásaira is felhívja a figyelmet, amelyek a későbbiek során korrekciót igényelnek. Mindez tehát a páviai jogi iskola[105] munkamódszerének fejlettségét tükrözi.[106]

Az imént említett munkák arra engednek következtetni, hogy ezek mind egy-egy fejlődési fokozatot jelentenek abban a folyamatban, amely az egész longobárd jog tudományos igénnyel történő feldolgozásában tükröződik. Ebben a fejlődési folyamatban elsőként a XI. század végéről származó *Lombarda* hoz változást, amely munka egyébként a folyamat csúcspontja.[107] A *Lombarda* ugyanis a *Liber Papiensis* jogszabályokból álló „masszáját" rendszertanilag átrendezve adja közre három könyvre osztva.[108] Az, hogy a *Lombarda* Észak-Itáliában született a XI. század második felében, bizonyosnak látszik, de hogy épp Páviában-e, az kétséges.[109] A *Lombarda* – melyet *Lex Longobarda,*[110] *liber Longobardae* vagy *liber Lombardae* név alatt is megtalálni[111] – rendszertani felosztottságát követik az ún. *Lombarda-kommentárok*, amelyeket a Lombarda mellett a Bolognai Egyetem jogi oktatásában is alkalmaztak, tekintettel arra, hogy két jogtudós, Ariprand és Albertus maguk írták e kommentárokat, melyről előadásokat is tartottak. A *Lombarda* utóélete kapcsán említésre méltóak még a XII. századi *Summa legis Longobardorum*[112] és Karolus de

[103] A Novellákat az *Epitome Juliani* formájában használták fel munkájuk során, a Digestából csak néhány részletet kölcsönöztek. DILCHER 1616. h.
[104] SCHRÖDER: *DRG* 256. p. sq.
[105] A „Bologna előtti jogtudomány" létének és a páviai jogi iskola teljesítményének elismeréséért leginkább Fitting és Stinzing küzdött. Elméletükről és a középkori jogtudomány megítélése körüli vita alakulásáról bővebben lásd. BÓNIS: *A római jog* 680-698. pp.
[106] DILCHER 1616. h.
[107] BLUHME szerkesztésében a *Lombarda Casinensis*ben és a *Lombarda vulgata* kibővített változatában található meg. *Lombarda Casinensis,* in: MGH LL 4, Hannover 1868, 607-623. pp. és *Lombarda vulgata,* in: MGH LL 4, Hannover 1868, 623-638. pp.; vö. DILCHER 1616. h.
[108] Az első könyv 37, a második könyv 59, a harmadik könyv pedig 40 címet tartalmaz. Savigny szerint biztosan II. Henrik uralkodását követően állították össze (aki 1056-ben halt meg), ugyanis a Lombarda még az ő törvényeit is tartalmazza. SAVIGNY: *Geschichte 2,* 210. p. sq.
[109] DILCHER 1617. h.
[110] U.o.
[111] BLUHME *Praefatio* 98. p. sq., illetve ugyanezen művében további glosszákat közöl a longobárd joghoz: 646-664. pp.
[112] *Summa legis Longobardorum*, szerk. A. ANSCHÜTZ: *Langobardisches Rechtsbuch aus dem XII. Jahrhundert*, Halle 1870.

Tocco XIII. század elején készült glosszái.[113] Ő volt az első jelentősebb glosszátor, aki Beneventum közeléből származott, és a jogtudomány történetébe a „longobárd jog Accursiusaként" írta be magát.[114] Az általa összeállított új formájú *Lombardá*t adták ki a XVI. században nyomtatásban, és a *Corpus Iuris Civilisbe* is felvették.[115] Bár az itáliai városállamok joga önállóan fejlődött, a longobárd jog továbbra is részét képezte szokásjoguknak. Az egyre élénkülő kereskedelmi forgalom újfajta igényeket támasztott Észak-Itália partikuláris jogával szemben, bár ezen új problémákra közös jogként a római jog szolgáltatott megoldásokat, Dél-Itáliában a korábbi longobárd hercegségek területén a longobárd jog egészen a későközépkorig és újkorig továbbfejlődhetett.[116]

Ha közelebbről is megvizsgáljuk a longobárd jogfejlődést, abban egy több mint hat évszázadot átfogó folytonosság mutatkozik meg. A fejlődési periódusokban egymástól minőségileg jelentősen eltérő joganyagot ismerhetünk meg: a longobárd törvények korai feljegyzései közé tartozik az *Edictum Rothari,* és bár ez elsődlegesen a megkívánt újításokkal volt hivatott foglalkozni, szabályai kötve voltak a korábbi, régebbi szokásjogban foglalt előírásokhoz.[117] Frissítést Liutprand törvényei hoztak, aki egyedi esetekre vonatkoztatva alkotott új szabályokat, melyeket törvényi kiegészítésekként értékelhetünk. A bolognai iskola még tovább ment, úgy gondolta, hogy a longobárd jogot már korábban feldolgozták,[118] amely világosan kiderül a glosszákból, performulákból, az *Expositió*ból. Végül pedig Karolus de Tocco glosszái voltak azok, amelyek összekapcsolták a longobárd és római jogi szemléletmódot. Karolus de Tocco ugyanis nem volt „romanista ismeretekkel megáldott lombardista", hanem inkább a romanista jogi kultúra azon képviselője, aki a hazájában érvényesülő longobárd jognak szentelte életét, amely joganyagot a *ius commune* által uralt

[113] *Leges Longobardorum cum argutissimis glosis Caroli de Tocco*, szerk. J. B. NENNA, Velence 1537, (Új kiadásban: Torino, 1964), vö. SAVIGNY: *Geschichte 2,* 211. p. sq., lásd még: TROJE: *Karolus de Tocco,* in: HRG 2, 657-659. h.
[114] LANGE: *Glossatoren* 305. p. sq.
[115] DILCHER 1617. h.
[116] U.o.
[117] Prolog Rotharis: *„necessarium esse prospeximus presentem corregere legem, quae priores omnes renovet et emendet et quod deestadiciat et quod superfluum est abscidat..."* és Edictum Rothari 386., szerk. BLUHME 1. p. sq., 89. p. sq., továbbá DILCHER: *Gesetzgebung* 13-35. pp.
[118] A páviai jogi iskoláról lásd BECKER: *Pavia*, in: HRG 3, 1568-1571. h.

jogrendszer részének tekintette.[119] A páviai jogtudósok, az ún. lombardisták tehát a római jogot tudományos „segédeszközként" vonták be munkájukba, és a római jogot úgy jellemezték, mint „*lex omnium generalis*"-t.[120] SIEMS szerint a longobárd jog fejlődése azonban nem a „szobatudósok" munkáinak eredménye. Bár az elméleti „kutakodás" jelei nem kétségesek, mégis a longobárd jog fejlődésében a konkrét gyakorlati jogkérdések felé való orientáció volt a meghatározó, amelyre Liutprand törvényei és a *Liber Papiensis*ben megőrzött performulák szolgálnak bizonyítékul.[121] A performulák mellett a XI. században formulagyűjteményt is kibocsátottak (*Cartularium Langobardicum*), melyben számos mintát találhattak a joggyakorlatban tevékenykedők a *traditio cartae*ra és a *notitiá*ra.[122] DILCHER arra mutat rá, hogy a longobárd jog egy olyan egyedülálló kontinuitást képvisel az európai jogtörténetben, amely folyamat még a népi jog szintjén kezdődött el, és fokozatos bővülésével, a gyakorlatban való kiváló alkalmazhatóságával eljutott oda, hogy az itáliai egyetemeken oktatott jog részét képezze.[123]

Összességében vizsgálva a longobárd népjogot, az állapítható meg, hogy nem a frank jogokhoz áll a legközelebb, hanem a szász joggal és az angolszászok jogával[124] alkot egy csoportot. Erre bizonyos jogelvek[125] és jogi kifejezések[126] hasonlóságából következtethetünk. BRUNNER – FICKER vizsgálatai alapján[127] – ezt a rokonságot arra vezette vissza, hogy a longobárdok, annak ellenére, hogy elhagyták az Elba alsó

---

[119] LANGE: *Glossatoren* 307. p. Karolus de Tocco glosszáinak Dél-Itália jogára tett hatásáról bővebben lásd: NEUMEYER: *Notizen* 249-257. pp.

[120] CONRAD: *DRG I,* 365. p. és Dilcher szerint az még tisztázatlan, hogy Irnerius és a glosszátorok munkájára milyen hatást gyakorolt a longobárd jogi iskola. DILCHER 1616. h.

[121] SIEMS: *Handel und Wucher* 129. p. A longobárd performulák érdekessége, hogy – míg a római jogban a peres felek *Aulus Agerius* és *Numerius Negidius* név alatt szerepeltek, addig itt – mindig *Martinus* és *Petrus* névvel jelölték a képzeletbeli feleket. A formulákat és glosszákat elsőként Boretius csatolta a *Liber Legis Langobardorum*hoz, ez jelent meg később Pertz szerkesztésében az MGH sorozatában 290 oldal terjedelemben (Tom. Legg. IV.) Vö. ZOEPFL: *DRG I,* 73. p.

[122] BRUNNER: *Quellen* 85. p. Ezen okirati formák jellegzetességeit részletesen értekezésem XII. fejezetében fejtem ki.

[123] DILCHER 1607. h.

[124] U.o.

[125] Néhány példa a rokonságra: az *Anefang* eljárásba bevont biztosító ember jogi helyzetével kapcsolatosan a szászok és a longobárdok jogában is az eljárás kezdeményezőjének kell a biztosító ember házához menni, míg a frank jogok szerint a dolog birtokosának kell bíróság elé állítania azt, akitől a dolgot vette. Az alábbi példa egy olyan rabszolganővel kapcsolatos, aki miatt tulajdonosa *Anefang*ot kezdeményez: Edictum Rothari 231.*: „Tunc auctor si uidicare non potuerit, praeueat sacramentum, quod consciens non sit fraudi, nec nullo conludio fecissit; reddat praetium, ... et ancilla ipsa proprio domino restituatur."* in: SCHULTZE: *Anefangsverfahren* 763. p., vö. BRUNNER: *DRG II,* 537. p.

[126] LIEBERMANN: *Die Gesetze der Angelsachsen 1*, 392. p.

szakaszának területét, továbbra is kapcsolatban álltak a terület szomszédságában maradt szászokkal. Még tovább menve: nemcsak a szász jog mutat hasonlóságot a longobárdokéval, hanem a skandináv népek joga is,[128] különös tekintettel a gotlandi jogra.[129] BRUNNER a jogok hasonlóságát nem csak az esetleges közös skandináv eredetre vezeti vissza, hanem arra a körülményre is, hogy a longobárdok Itáliába költözésük előtt szoros kapcsolatokat ápoltak a Duna mentén dél felé húzódó keleti germán törzsekkel.[130] Mint azt korábban említettem, a longobárdok egy ideig a herulok fennhatósága alatt voltak kénytelenek élni, és ez a tény megalapozhatja az északi germánokkal való kapcsolatot.[131] További „keveredést" okozott az 566-567-es longobárd-gepida háború, melynek során ugyan szinte teljesen megsemmisítették a gepidákat, de akik megmenekültek közülük, a longobárdoknak vetették alá magukat,[132] és más keleti germán népek is csatlakoztak hozzájuk. Végül pedig az Elba torkolatvidékéről származó és a skandináv eredetű népekkel való szoros kulturális és kereskedelmi kapcsolatnak is „betudható" a skandináv jogok és a longobárdok jogának hasonlósága.[133] WOLFRAM is felhívja a figyelmet arra, hogy bár a nyelvészek a nyugati germánok közé, a történészek a svébek csoportjába sorolják a longobárd népet, eredetüket tekintve mégiscsak az északi germánok skandináv csoportjában kezdődött népük hosszú története.[134] Mindezen megállapítások ellenére WOLFRAM csatlakozik SCHMIDT azon véleményéhez, hogy Pannónia északi területére vonulásuk után oly

---

[127] FICKER: *Untersuchungen* 202. p. sq., vö. BRUNNER: *DRG II,* 537. p.

[128] Megegyezik a *mundium* jogi megítélése, továbbá ugyanúgy ketté kell osztani a beszedett büntetést a király és a sértett (vagy családja) között; a skandináv jogokban is jelen van – a germánoknál egyébként ritkán felbukkanó – *launegild* (longobárd nyelven ez az ajándékért cserébe adott jelképes ellenszolgáltatás, a *Gegengabe*), de ott *launa gjöf* a neve. Vö. AMIRA: *Nordgermanisches I,* 509. p. és *Nordgermanisches II,* 614. p.; Delogu szerint a *launegild* egy szimbolikus viszontadomány, in: DELOGU: *Rothari* 35. p.

[129] Ficker XIX. századi kutatásai idején még nem volt teljesen tisztázott az a kérdés, hogy a skandináv jogok közül melyik áll a legközelebb a longobárdok jogához. Azóta a kutatások előrehaladtak, melynek egyik legjobb bizonyítéka, hogy Strauch 1971-ben kiadta Kelet-Gotland ősi jogának (*Östgötalagen*) fordítását, melyet ősi skandináv nyelvről fordított le és magyarázatokkal látott el. A gotlandi törvények szövege is megerősíti a longobárd joggal való rokonságot. Vö. STRAUCH: *Das Ostgötenrecht* (*Östgötalagen*), Weimar 1971, passim.

[130] BRUNNER: *DRG II,* 538. p.

[131] DAHN: *Urgeschichte* 562. p.

[132] PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* 101. p. sq.

[133] BRUNNER: *DRG II,* 538. p.

[134] WOLFRAM: *Germanen* 104. p.

mértékben alakult át kultúrájuk és szokásrendszerük, hogy jó okunk lehet őket a keleti germánok közé sorolni.[135]

4./ Az árucsere szabályozása a longobárdok népjogában[136]

A/ BEVEZETÉS

Az adásvétellel kapcsolatos jogi anyag rendszerezéséhez fűződő érdek már korán megmutatkozott a longobárdoknál.[137] Friuli őrgrófjának, Eberhardtnak a felkérésére 829 és 832 között Lupus von Ferriéres készítette el a *Concordia de singulis causist*, amelyben a longobárd királyok törvényeit téma szerint csoportosították, ezzel a jogszabályok közötti könnyebb eligazodást segítették elő.[138] E rendszer alapján a *Concordia* XXV. fejezetének *„Rothari et Liutprandi de emptionibus et venditionibus”* címe alatt találhatóak meg az *Edictum Rothari* 227., 229-235. számú szabályaihoz kapcsolódó Liutprand-féle törvények adásvételre vonatkozó előírásai.[139]

A longobárd törvények áttekintése során az tapasztaltam, hogy bár szorosan az adásvétel lebonyolításának szabályozására nem született külön törvény, mégis más, az adásvétel ügyletéhez kapcsolódó fontos magánjogi intézményre, mint a kezesség, zálog, kötbér és *wadiatio*, különös figyelmet fordítottak.[140] HAGEMANN feltételezése szerint, még ha a longobárd *wadiatió*val a dolog megragadási jogának megalapítása mellett közvetlenül egy kötelmi viszonyt is létre lehetett hozni, akkor sem lehetséges,

---

[135] WOLFRAM e körben L. SCHMIDT: *Die Ostgermanen*, München 1941, munkájára hivatkozik. WOLFRAM: *Germanen* 104. p.

[136] Jelen fejezetben tárgyalt longobárd jogforrások szövegét a *MGH* sorozat *Leges* részének FRIEDRICH BLUHME és ALFRED BORETIUS által szerkesztett, 1984-ben újra kiadott 4. fejezete (*Leges Langobardorum*) alapján adom közre.

[137] SIEMS: *Handel und Wucher* 130. p.

[138] *Concordia de singulis causis*, 235. p. sq. ; Eberhard von Friaulról lásd HLAWITSCHKA: *Franken, Alemannen, Bayern und Burgunden in Oberitalien (774-962),* Freiburg 1960, 169-172. pp. és SCHMIDINGER: *Eberhard* (3), in: Lexikon des Mittelalters 3, 1513. h.

[139] *Concordia de singulis causis*, 264. p. sq.

[140] Edictum Rothari 366.: *„Si aliqua inter creditorem et debiturem atque fideiussurem surrexerit intentio, et dixerit creditor:”quia in tale praetexto wadia suscepi”, et fideiussor negaverit, non est causa fideiussori sacramentum prevere; nisi debitur singolus satisfaciat aut ad euangelia, aut ad arma: „quia in tale capitulo nec wadia dedi nec fideiussore posui”,* Liutprand 15., 16., 36-42., 108., 109., 128., szerk. BLUHME 85., 113. p. sq., 151. p. sq., 161. p.

hogy pusztán a *wadiatio* alkalmazásával – bár ez igen rugalmas eszköz volt[141] – minden látszólagos hiányosságot, így magát az adásvételi ügyletet pótolni lehetett volna. Ugyanő a longobárd jogi szövegek vizsgálata kapcsán egyértelműen „nyereségorientáltnak" tekintette az árucsere és ennek körében az *emptio-venditio* kezelését, és ez alapján arra a következtetésre jutott, hogy a longobárdoknál ismert és alkalmazott volt az adásvétel, mint szerződési típus, annak ellenére, hogy az adásvételt önállóan nem szabályozták.[142]

Annak ellenére, hogy az *Edictum Rothari* 227. „rendelkezésének" címe: *De emptionibus et venditionibus*, de a szövegben nem jogszabályt, hanem egy egyedi esetet találunk, egy ingatlan elbirtoklása körül folyó jogvita leírását.[143]

B/ A KELLÉKSZAVATOSSÁG TÖRVÉNYI RENDEZÉSE

Az adásvételi ügylet komplex szabályozásának hiánya ellenére találunk néhány olyan részletszabályt, amelyek az adásvétellel kapcsolatban esetlegesen felmerülő problémákat hivatottak megoldani. Arra az esetre például, ha egy olyan rabszolgát ad el valaki, amely később leprás vagy epilepsziás lesz, Rothari csak annyit ír elő, hogy az eladónak meg kell esküdnie arra, hogy ő erről nem tudott, mindezt azért, hogy megmeneküljön minden bonyodalomtól.[144] Bár az *Edictum Rothari* igen szűkszavúan kezeli a kellékszavatosság körében előforduló konfliktusokat, a longobárdok a mindennapok során minden bizonnyal meg tudtak birkózni a kellékszavatossági kérdésekkel. Ezt mutatja annak a lehetősége, hogy az – akkoriban igen nagy erkölcsi jelentőséggel bíró – esküt vonták be problémakezelés folyamatába.[145]

---

[141] A *wadiatió*ról részletesen lásd értekezésem XI. fejezetét.
[142] HAGEMANN: *Fides facta* 25. p. sq.
[143] Edictum Rothari 227.: *„De emptionibus et venditionibus. Si quis conparaverit terram, id est solum ad aedificandum, aut casam mancipiata et quinque annos inter praesentes personas possederit, posteaque ipse vinditor, aut heredes eius pulsaverit, dicendo quod praestetiset, nam non vindedisset: ostendat libellus scriptus ubi rogatus fuisset praestandi. Et si libellus non habuerit, nihil aliud faciat emptor, nisi praebeat sacramentum secundum qualitatem pecuniae, quod cum praetium suum rem ipsam conparassit, nec alteri debeat per legem dimittere. Tunc liceat eum firmiter possidere quod sibi conparavit."* szerk. BLUHME 56. p.
[144] Edictum Rothari 230.: *„De mancipio lebroso. Si quis conparaverit mancipium, et postea lebrosus aut demoniosus apparuerit, tunc vinditor si pulsatus fuerit, preveat sacramentum singulus, quod in conscientia ipsius de ipsa infirmitate non fuissit, quando eum vindedit, et amplius non calomnietur."* szerk. BLUHME 57. p.
[145] Az eskü kötelmi jogban betöltött szerepéről részletesen lásd értekezésem XI. fejezetét.

A kellékszavatosság problémakörét eddig egyik germán szokásjogi gyűjtemény sem kezelte, egyedül a vizigót és a frank formulákban láttunk garancia-ígéreteket, melyek szerint az átadott rabszolga nem szökött, nem epilepsziás, nem szenved testi hibában, mely ígéretek rögzítése a hellenisztikus és római szerződési gyakorlat befolyásának volt köszönhető.

A longobárdoknál egy újabb kellékszavatossági okkal, a lepra betegségével bővül az a sor, amelyet a germán szokásjogok az ókori jogi hagyományoktól örököltek. A longobárd törvényben a *demoniosus* kifejezés megegyezik a római jogból megismert „epilepsziás" szóval, „szent betegségben" (*morbus comitialis*) szenvedőnek tartották a rohamokkal küzdő rabszolgát. A külvilágban ez ugyanis félelmet keltett, Labeo például a betegségek közé sorolta (D. 21. 1. 3.).[146] A szír-római jogkönyv L. 39. III-a megengedi a vevőnek az epilepsziás rabszolga *redhibitió*ját,[147] az L. 113 II. szerint pedig hat hónapon belül van a vevőnek lehetősége visszaküldeni a rabszolgát az eladónak és a vételárat visszakövetelnie.[148] JAKAB ÉVA vonatkozó tanulmánya szerint a szír-babiloni jogban nemcsak az epilepszia, hanem a lepra (*bennu*) miatt is élhetett a vevő kellékszavatossági jogaival.[149] A hellenisztikus egyiptomi papiruszok szerződéseiben az volt a tendencia, hogy rabszolgavételnél a felek a *redhibitio* lehetőségét kizárták, ez alól csak két betegség mutatkozott kivételnek: az epilepszia és a lepra. Ezek azért válhattak kellékszavatossági okká, mert kivételesen súlyos betegségnek minősültek. Az epilepsziásoktól vallási okokból nagyon féltek az emberek, a leprás rabszolga pedig roppant veszélyt jelentett a vevőre: elvesztette a rabszolgát (kitaszítása miatt) és még saját háza népe is megfertőződhetett.[150]

A római jog kellékszavatossági szabályaira már a vizigótok és a frankok formuláiban fellelhető garancia-ígéretek kapcsán kitértem. Itt most annyit tartok fontosnak kiemelni, hogy az *aedilis curules* objektív alapon tette felelőssé a rabszolgák és igásállatok eladóját a rejtett hibákért. A vevő hat hónapon belül a szerződés felbontására, vagy egy éven belül vételár-leszállításra perelhetett. Az aediliszi *edictum* határozta meg azokat a kellékhibákat, amelyekre az eladó

[146] JAKAB É.: *Papiruszok* 50. p. sq.
[147] *Szír-római jogkönyv* 14. p.
[148] *Szír-római jogkönyv* 35. p.
[149] JAKAB É.: *Papiruszok* 52. p.
[150] JAKAB É.: *Papiruszok* 50. p.

helytállásának ki kellett terjednie. Ulpianusnál az alábbiakat tartalmazta a rabszolgaediktum: *„az aedilisek elrendelik: 'akik rabszolgákat adnak el, hozzák a vevők tudomására, melyiknek mi a betegsége vagy hibája, melyik szökött vagy csavargó és melyiket terhel megtérítetlen noxa: mindezt, amikor ezek rabszolgákat adnak el, kötelesek helyesen és nyilvánosan kijelenteni.'* (D. 21. 1. 1. 1 Ulp. 1 ed. aed. cur.)[151]

Az irányadó vélemények szerint az aediliszi ediktumok ajánlások voltak, amelyek a vételi ügylet helyes megkötésének útját mutatják meg a szerződő feleknek,[152] és az ediktumban megkövetelt releváns hibák „listáját" a szerződési gyakorlat alakította ki. A szerződési gyakorlatban ugyanis az eladók stipulációval kifejezetten megígérték, hogy helytállnak az esetlegesen felmerülő kellékhibáért. Az eladóknak azonban érdemes volt követni az *aedilis*i ajánlást, ugyanis Gaius szerint: *„ha az eladó nem ígéri meg stipulátióval azt, amit az aediles curules edictuma tartalmaz, megígérik ellene a iudiciumot az elállásra két hónapon belül vagy a vételárcsökkentésre hat hónapon belül."* (D. 21. 1. 28. Gaius 1 ad ed. aed. cur.)[153]

Az eladó stipulációja garanciaklauzulaként öltött testet az adásvételi okiratokban. Ezekből a szerződésekből ugyan kevés maradt fenn, de az alábbi herculaneumi tábla (Tab. Herc. Nr. 60., 63/64-ből) szövegéből világossá válik a stipulációs klauzula:

„C. Iulius Phoebus megígérte ..., hogy helytáll azért, hogy a rabszolgalány, amelyet fent írtak, egészséges, lopás és noxa miatt nincs kereset ellene, nem fugitivus vagy csavargó, vagy hogy annyit fizet, amennyit az aedilis curules imperiumának (ediktumának, jogszolgáltató hatalmának) megfelelően, amint szokásos, ebben az évben a rabszolgák vételéről és eladásáról meghatároztak és összefoglaltak, Calatoria Themis ezt joggal adni, tenni megígértette."[154]

[151] Jakab Éva Lenel EP[3] 293.§. alapjánidézi a szöveget, in: JAKAB É.: *Stipulationes* 47. p.
[152] Daube téziseire (in: DAUBE, D.: *Forms of Roman Legislations*, Oxford 1956) JAKAB É.: *Stipulationes* 52. p. hivatkozik.
[153] JAKAB É.: *Forum* 148. p.
[154] JAKAB É.: *Stipulationes* 134. p. és JAKAB É.: *Forum* 149. p.

(A fizetési kötelezettséget nem tudjuk, milyen esetre ígérte meg az eladó, ugyanis az okirat szövege töredékes, az is feltételezhető, hogy az evikció, mint feltétel hiányzik az okiratból.[155])

Bár az aediliszi ediktumban nem nevesítik az epilepsziát és a leprát a betegségek között, a Digesztából az derül ki, hogy a démonoktól való megszállottság esetén az eladó vissza kellett vegye a rabszolgát (D. 21. 1. 1. 9. 10., D. 21. 1. 4. 1.), de arra is van példa, hogy a felek kizárták az ediktumban foglaltakért való helytállást (D. 2. 14. 31. Ulp., D. 21. 1. 48. 8.).[156]

Áttérve a posztklasszikus korra, egy 294-es császári konstitúció szerint a rabszolgavételek a klasszikus kori kellékszavatossági garanciaígéretek kíséretében történtek: *„a császárok elrendelik: a rabszolgák vevője joggal követeli, hogy egy stipulatiót teljesítsenek neki a rabszolgák (jogszerű) átadásáról és azok szökéséről, éppúgy azok egészségéről és arról, hogy nem csavargók vagy hogy a noxat megtérítették."* (C, 49, 14)[157] A jusztiniánuszi jogban azonban az eladó rejtett hibáiért való felelősségét kiterjesztették, így már nemcsak a rabszolgák és igásállatok, hanem minden dolog rejtet hibája esetén objektív alapon kellett az eladónak helytállnia. Bár még megmaradtak az aediliszi keresetek, a vevő már *actio empti*vel is érvényesíthette kellékszavatossági igényét.

Lássuk most újra a longobárd szabályozás lényegét! Már a rendelkezés címében a *lebroso* kifejezést találjuk, és a szabály magában rejti a *demoniosus* jellemzőt is, melyek egyértelműen a hellenisztikus szerződési gyakorlatot idézi. Amíg azonban a hellenisztikus papiruszok szerződései azt tanúsítják, hogy a rabszolgák vétele esetén rendszerint kizárták a kellékhibák miatti *redhibitió*t, viszont az epilepszia és a lepra esete kivételt képezett e „főszabály" alól, addig a longobárdok joga tartalmilag a klasszikus római jog szabályainak felel meg: elismerik a *redhibitio* lehetőségét, hasonlóan ahhoz a római gyakorlathoz, amely szerint az eladó objektív felelőssége mindig az *aedilis* által az ediktumában felsorolt kellékhibákra terjedt ki, amelybe viszont nem tartozott bele az epilepszia és a lepra. Annyi különbség fedezhető fel a római jogi és a longobárd szerződési gyakorlat között e körben, hogy míg a klasszikus

[155] JAKAB É.: *Stipulationes* 134. p.
[156] JAKAB É.: *Papiruszok* 51. p.
[157] JAKAB É.: *Stipulationes* 126. p. és JAKAB É.: *Forum* 148. p.

korban az *actio empti*vel rendezték a konfliktust, addig a longobárd eljárási jog szerint az esküt, mint bizonyító eszközt alkalmazták, az eladó tehetett esküt arra, hogy nem tudott a rabszolga betegségéről.

C/ IDEGEN DOLGOK ELADÁSÁNAK SZANKCIÓI

a) Rotharinál

A kellékszavatosságról elenyészően kevés, az idegen dolgok eladásáról viszont meglehetősen sok szó esik a longobárd jogforrásokban. Idegen dolog tudatos eladása esetére Rothari úgy rendelkezik,[158] hogy a dolog visszaadásán túl annak nyolcszoros értékét is meg kell téríteni, mely büntetés a lopásnál is előfordult.[159] Ha mindez nem tudatosan történt, és úgy bánt az eladó a dologgal, mintha az a sajátja lenne, és mint ilyet, eladta azt, meg kellett arra esküdnie, hogy ezt nem akarattal tette, ekkor „csak" a dolgot kellett visszaadnia, a büntetést nem kellett megfizetnie.[160] Ezzel azonban csak a jogosított és az eladó közötti jogviszonyt rendezték.

A lovak vásárlásakor alkalmazandó Rothari-féle szabályokból azonban nyilvánvalóvá válik a longobárdok adásvételi ügylethez való „pozitív hozzáállása". Abban az esetben ugyanis, ha egy ló vevője – akitől a ló állítólagos tulajdonosa az állat visszaadását követeli – nem tudta megnevezni azt a személyt, akitől ő a lovat vásárolta, lótolvajnak volt tekintendő. Ennek veszélyét azonban a vevő elkerülhette, ha megesküdött arra, hogy a lovat nem lopta, továbbá esküvel kötelezte magát arra is, hogy a ló eladójának, mint biztosító emberének személyét, akit fel kellett volna

---

[158] Edictum Rothari 229.: *„Qui rem alienam asto vindederit. Si quis rem alienam, id est servum aut ancillam, seu alias res sciens rem alienam esse, non suam, ubicumque transvindederit, et inventum aut provatum fuerit, in actugild eam restituat. Et si per ignorantiam vindederit, tunc praeveat sacramantum, quod credens suum vindedissit; reddat caput cum notrimen suo, qualiter crescit."* szerk. BLUHME 57. p.

[159] Edictum Rothari 329., 341., 351. szerk. BLUHME 75, 77. p. sq., továbbá 80. p. sq.

[160] Edictum Rothari 229.:*„Qui rem alienam asto vindederit. si quis rem alienam, id est servum aut ancillam, seu alias res sciens rem alienam esse, non suam, ubicumque transvindederit, et inventum aut provatum fuerit, in actugild eam restituat. Et si per ignorantiam vindederit, tunc praeveat sacramentum, quod credens suum vindedissit; reddat caput cum notrimen suo, qualiter crescit."* szerk. BLUHME 57. p.

kutatnia, a későbbiekben sem titkolja el, nem rejtegeti.[161] A ló állítólagos tulajdonosa ezután magához veheti a lovat, de kilencszeresen kell annak értékét megtérítenie, ha valaki később *auctor*ként be tudja bizonyítani a lóra vonatkozó erősebb jogosítottságát, mellyel egyben tisztázza a vevőt a lopás vádja alól. Az eljárás menetéből világossá válik, hogy a vevő a dologhoz fűződő jogosítottságát az eladótól, mint *auctor*tól származtatja, az erősebb jogosítottság kérdését tehát nem a vevő és az állítólagos tulajdonos, hanem az *auctor* és az állítólagos tulajdonos között kell eldönteni. Ha a vevő nem tudja felmutatni és bevonni az eljárásba *auctor*át, mindenképp alulmarad a bizonyítási eljárásban. Annak a vevőnek, aki *auctor*át nem tudja előkeríteni, de esküt tesz arra, hogy ő nem lopta, hanem megvásárolta a dolgot, a longobárd szabályozás védelmet biztosít az ellen, hogy tolvajként kezeljék. A vevő kockázata tehát arra korlátozódott, hogy ismeretlen „kereskedőtől" való vásárlás esetén megmenekülhetett ugyan a lopási büntetés megfizetése alól, viszont elvesztette azt a dolgot, melyet megvásárolt.

b) Liutprandnál

Az *Edictum Rothari* azon, már említett szabályai után, amelyek „kereskedelem-barátnak" tekinthetők, kissé meglepőnek tűnhet Liutprand piaci készvétellel kapcsolatos rendelkezése. Aki piacon vett lovat, annak két vagy három ember szeme láttára kellett tennie. Ha később valaki követeli a lovat a vevőtől, szükség esetén a tanúk segítségével megelőzhette a tolvajlás gyanújakor felmerülő, esküvel történő bizonyítást. Ha a vevőnek azonban nincsenek tanúi, és csak arra hivatkozik, hogy egy franktól vagy egy ismeretlentől vette a lovat, akkor a vevőt terheli a lopási büntetőpénz megfizetésének terhe.[162]

---

[161] Edictum Rothari 232.:*„De caballo conparato. Si quis caballum emerit et auctorem ignoraverit, et venerit certus homo, qui ipsum caballum suum dicat, tunc ille qui emit, si út diximus auctorem non habuerit, nec scit de quo conparassit: praebeat sacramentum emptor, quia nec fur sit, nec collega furoni, nisi simpliciter cum praetium suum conparassit; et insuper addat in ipsum sacramentum: si quoquo tempore auctorem invenerit, non negare. Tunc post praestitum sacramentum reddat caballum, et sit sibi contemnus. Ille autem, qui se proprio domino dicit esse, sub tali titulo eum tollat, út si cognitum fuerit, quod malo ordine vindicassit, et alter certus auctor venerit, qui suum ficerit, ipse caballus sibi nonus ei reddatur."* szerk. BLUHME 58. p.

[162] Liutprand *79.: „De eo homine, qui cavallo in mercato conparare voluerit, ut ante duos aut tres homines eum emere deveat, nam non segrete, et si aliquis postea ipsum cavallum cognoverit, habeat tesimonia, in cuius presentia conparavit et ei postea furti calomnia non fiat. Et si ad ipsos testes*

c) A szabályok összevetése

Rothari és Liutprand szabályainak különössége akkor mutatkozik meg igazán, ha ezeket összehasonlítjuk egymással.

Liutprand szabályaiból azt szűrhetjük le, hogy nála felmerülhetett a lopás gyanúja, de inkább annak lehetőségét hangsúlyozták, hogy a vevő ezt elhárítsa. Az eladó, mint a vevőért kezeskedő személy vagy a dolog kiadását követelő személy dologhoz fűződő erősebb jogosítottságának kérdése Liutprandnál nem merül fel. Sokkal inkább a kérdéses ló lopás miatt történő elvesztése kerül a középpontba, és egyedül az vizsgálandó meg, hogy a vevő milyen feltételek fennállta esetén tud szabadulni a lopás gyanúja alól. Jellemző módon azt sem részletezi, mi legyen a ló sorsa. Magától értetődően abból indul ki, hogy az, mint lopott dolog, visszajár a tulajdonosának. Liutprandnál egyedül a meglopott személy és a vevő közötti jogviszony kerül a szabályozás látóterébe, (nem jelenik meg az *auctor* személye) meghatározó szerepet kap a jogkövetkezmény, a lopással való meggyanúsítás. Ez a megoldási mód nem új keletű, a száli és ripuári frankok törvényeiben, az *Anefang* eljárás kapcsán találkoztunk ezzel.

Rothari szabályainál ezzel ellentétes megoldást találtunk. Rothari célja az volt, hogy a vevő, az eladó (*auctor*) és az állítólagos tulajdonos közötti minden jogviszonyt tisztázzon. Azon lehetőség segítségével, hogy a vevő esküsegéd nélkül szabadulhat a lopás gyanújától, a megoldandó probléma arra redukálódik, hogy megállapítsák: az *auctor* és a harmadik személy közül kinek van erősebb jogosítottsága a dologra nézve. Esetleg azt is megállapíthatják, hogy a vételár visszajár a vevőnek, de ellentétben Liutpranddal – több szerző szerint –, Rothari szabálya inkább a késő klasszikus kori római evikciós felelősséghez áll közel.[163] Arról is szó lehet azonban, hogy Liutprand szabályait nem önálló rendelkezéseknek, hanem mint Rothari törvényeihez írt korrektúrának kell tekintenünk, sőt azt a vulgárjogi szemléletnek a koraközépkori germán jogi szemléletmód felé irányuló célzatos elfordulásaként kell értékelnünk.

---

non credederit, qui furtum querit, firment ipsi testes per sagramentum, excepto si tales homenis fuerent, quibus rex aut iudex sine sagramento credere possit. Et si homenis non habuerit, in quorum presentia conparavit, nisi simpliciter dixerit: 'quod conparavi de Franco aut nescio de qualem hominem', conponat ipsum cavallum pro furtum." szerk. BLUHME 139. p.

[163] LEVY: *Weströmisches* 211. p. sq., KASER: *RPR 2,* 390. p. sq.

Valószínűleg aggasztó méreteket öltött a bűnözés a longobárd területeken, ezzel magyarázható Liutprand azon igyekezete, hogy az adásvétel körében a lopás problémájával is részletesen foglalkozzon.[164] Liutprand király megparancsolta például bíráinak, hogy az elfogott tolvajokat földalatti börtönökben „helyezzék el", a visszaeső tolvajokra pedig bélyeget égettetett.[165] Ennek tudatában érthető, hogy a lopott dolgok „továbbadásának" megakadályozása törvényi szabályozást igényelt. Liutprand ezért követelte meg, hogy lovak piacon történő vásárlása tanúk előtt történjen. Ez esetben volt csak biztos az, hogy a vevő nem gyanúsítható meg lopással, míg ha a vevő egy ismeretlentől szerezte a lovat, számolnia kellett a gyanúsítás veszélyével. A Liutprand-féle törvény elsősorban tehát piaci rendtartási előírásokat tartalmaz a készvétel esetére, amely rendelkezések írásba foglalásakor nem is voltak tisztában azzal, hogy egyúttal az *Edictum Rothari*val való „kollíziót" teremtik meg.

D/ RABSZOLGÁKKAL KÖTÖTT ÜGYLETEK ÉS A KÖTBÉR SZABÁLYOZÁSA

Az adásvételhez és általában az árucseréhez kapcsolódóan a longobárd jog azt is rögzíti, mi vonatkozik azon ügyletekre, amelyeket idegen rabszolgákkal kötnek.[166] A rabszolgák által kötött adásvételi szerződésekhez alapvetően a *dominus* hozzájárulása szükségeltetett. Ha ez hiányzott, a vevő elvesztette a vételárat, a vétel tárgyát pedig vissza kellett adnia a rabszolga tulajdonosának. Ennek indoka valószínűleg az, hogy gyakran előfordult: a rabszolga a *dominus*tól ellopott dolgokat igyekezett eladni, így az ügylet tisztaságát kívánták biztosítani a *dominus* hozzájárulásával.

---

[164] Liutprand 80.: *„De furonibus, ut unusquisque iudex in civitatem suam faciat carcirem sub terra;et cum inventus fuerit, ipsum furtum conponat, et conpraehindat eum et mittat in ipso carcire ad annos duo vel tres, et postes dimittat eum sanum. Et si talis persona fuerit, ut non habeat, unde ipsum furtum conponere, debeat eum dare in manus illius, cui ipsum furtum fecit, et ipse de eo faciat quod voluerit. Et si postea iterum ipse in furto tentus fuerit, decalvit eum, et cedat per disciplinam, sicut devit furonem, et ponat ei signum in fronte et faciae. Et si nec sic emendare voluerit, et post ipsas districtiones in furtum tentus fuerit, vindat eum foris provincia, et habeat sibi iudex praetium ipsius; verumtamen ut provata causa sit, et non eum sine vera provatione deveat vindere."* szerk. BLUHME 139. p. sq.

[165] SIEMS: *Handel und Wucher* 134. p.

[166] Edictum Rothari 233.: *„Si quis de servo conparaverit. Servus cuiscumque non liceat sine permissum domini sui neque terram neque mancipia neque qualemcumque rem vindere, aut liberum dimittere. Si qui de servo conparaverit, et pretium perdat, et quod de servo emit, proprio domino restituat"*. szerk BLUHME 58. p., vö. Edictum Rothari 234. *(servus massarius)* és Liutprand 87., BLUHME 143. p. sq.

5./ Összegzés

Összességében tekintve a koraközépkori népjogok közül a longobárd jog fejlődése nagyon figyelemre méltó, mely elsősorban a mindennapok diktálta szabályozási igényük intenzitásából fakadt.

A vizigót szokásokkal összevetve például meglehetősen eltérő képet mutatnak azok a longobárd törekvések, amelyek joguk alakítását célozták. A vizigót királyok ugyanis folyamatosan a *Liber iudiciorum* szerkesztésén munkálkodtak azzal, hogy a felmerült változásokat és az erre reagáló kiegészítő jellegű törvényeket mindig rendszerezve dolgozták be a *Liber iudiciorum* szövegébe. Mivel az előírások alapján csak a „legfrissebb" állapotnak megfelelő törvényszöveget lehetett alkalmazni,[167] mindig csak az éppen akkor irányadó és letisztázott *Liber Legum* állt a jogalkalmazók rendelkezésére.[168] A longobárdok ezzel ellentétben az időrendi sorrendet tekintették rendező elvnek törvényeik feljegyzésekor, és bár ez rendszertelennek látszik, mégis a longobárd királyok törvényei gyakorolták a legnagyobb hatást a többi népjog és az itáliai területek jogának fejlődésére. Ez viszonylag hosszú időszakot tett ki, a VII. századtól kezdve az észak-itáliai középkori jogtudomány kialakulásáig, délen pedig egészen a késői középkorig meghatározó befolyással volt.

Mindezek ellenére meglepően kell tapasztalnunk, hogy relatíve kevés az olyan szabály, amely kifejezetten az árucserével kapcsolatos, és ezekben sem igazán látunk különösebb fejlődést. Az, hogy szinte teljesen hiányoznak az adásvételre vonatkozó normák, azzal magyarázható, hogy nem volt meg az adásvétellel kapcsolatos általános ismereteken felüli szabályozásra vonatkozó igényük, illetve ezeket nem foglalták írásba. A „motiváció hiánya" azzal is összefügghet, hogy még a jogtárgyak szerint rendszerezett *Lombarda* sem tárgyalja önálló cím alatt az adásvételt. Számos bizonyíték van arra, hogy a longobárd területeken – különösen Észak-Itáliában – egyre intenzívebbé vált a kereskedelem, ezek közül Liutprandnak Commacchioval és a

[167] Lex Visigothorum II, 1, 11.:*„Ut nulla causa a iudicibus audiatur, que in legibus non continetur. Nullus iudex causam audire presumat, que in legibus non continetur; sed comes civitatis vel iudex aut per se aut per exsecutorem suum conspectui principis utrasque patres presentare procuret, quo facilius et res finem accipiat et poteatatis regie discretione tractetur, qualiter exortum negotium legibus inseratur."* in: *Leges Visigothorum Antiquiores*, szerk. ZEUMER 58. p. sq.
[168] SIEMS: *Handel und Wucher* 127. p.

Karolingoknak Velencével megkötött kereskedelmi szerződéseit kell kiemelni.[169] A kereskedelmi szerződések alkalmazása során felmerülő jogi problémák iránt nem mutattak különösebb érdeklődést, ennek nyomát nem lehet a fennmaradt jogi szövegekben fellelni.

Az idegen dolgok eladását Rothari „forgalombarát" módon kezeli – mely szerint a dolog megszerzőjére ezen ügylet csak csekély, de mindenképpen kalkulálható kockázattal járt –, ami összességében tekintve nem a fellendülő árucsere kihívására adott tudatos válasz volt, hanem inkább a posztklasszikus kori római jogi evikciós felelősség elveinek koraközépkori továbbéléseként értékelendő. A klasszikus római jog kellékszavatossági szabályait is megörökölte a longobárd szerződési gyakorlat: a kellékhibás rabszolgák *redhibitió*ja objektív alapú volt, a lepra és epilepszia azonban nem tartozott az ediktális kellékhibák közé, ahogyan a longobárdok is kimentési lehetőséget adtak az arra esküt tevő eladónak, hogy ő nem tudott a rabszolga ezen hibájáról.

Ha megvizsgáljuk a longobárd jogi feljegyzések használhatóságát, tehát annak lehetőségét, hogy a jogi problémák megoldásáról szóló szövegek alapján a kor jogi fejlettségi szintjéről tájékozódjunk, azt tapasztaljuk, hogy a törvények gazdagsága ellenére a szabályok használhatósága meglehetősen korlátozott. Az *Edictum Rothari* rendszerezettségének hiánya és a későbbi törvények oly módon történt „rendszerezése", hogy időrendi sorrendben egymás után illesztették őket, megnehezíti az egyes jogtárgyakra vonatkozó rendelkezésekhez való hozzáférést.

[169] A longobárdok és Comacchio közötti megállapodás a Pó kikötőiben fizetendő hajózási vámok mértékére vonatkozott. HARTMANN: *Wirtschaftsgeschichte* 123. p. sq.

VII. A bajorok

1./ Röviden a bajor népről

A bajorok története a kelta Bojern területén kezdődik, ahol kezdetben a mai csehek elődei éltek, viszont az I. század elején egy olyan nép foglalta el ezt a szállásterületet, amely a markomannoktól és a szomszédos kvádoktól származtatta magát. Ez a két nép egyébként Attila segéderőiként vált ismertté.[1] A bajorok ősei a cseh területekről csak az V. században vándoroltak tovább dél felé, a Duna irányába. Egy darabig a hunok fennhatósága alatt éltek, majd Attila halála után önállósultak. Az V. század végén, Odoaker bukása után – az addig a rúgiak által lakott – Noricum területére költöztek. Ez nagyjából a mai Felső-Ausztria és Németország délkeleti sarka által alkotott területnek felel meg. A bajorok tehát a mai napig ugyanott élnek, ahol az V. században hazát találtak. Bajor név alatt viszont csak a VI. század elején bukkannak fel, ekkor *Baiuwarii*nak hívták a törzset, s nevük azt jelentette, hogy „Baias lakói",[2] hiszen közel ötszáz évig éltek *Baia*, illetve *Boihaemum* területén.[3] Itt nem sokáig élvezhették szabadságukat, ugyanis I. Theudebert frank király uralkodása alatt (534-547) területük a Frank Királyság részévé vált, bár a frank király meghagyta a bajorok viszonylagos önállóságát.[4] A bajor uralkodók közül Garibald herceg bukkan fel elsőként a forrásokban, a VII. századi Fredegár krónika szerint ő frank származású volt (*ex genere Francorum*), ezért a frankok a bajor területeken nem alakítottak ki grófságokat.[5] A bajor hercegek örökletes hatalmat építettek ki, jogállásuk a királyhoz volt hasonló, a hercegséget feloszthatták fiaik között. A VI. század végén békés formában elkezdődött a bajorok megkeresztelkedése, sőt hamarosan négy püspökséget is alapítottak.[6] A hercegek hatalmas birtokokkal rendelkeztek, amelyekből sokat adományoztak, így erős katonai réteget (*exercitales*) teremtettek maguk köré.[7] Magáról a bajor lakosságról azt olvasni, hogy „nyers és együgyű, de készséges és

[1] BRUNNER: *DRG I,* 48. p.
[2] SCHRÖDER: *DRG* 94. p.
[3] BRUNNER: *DRG I,* 49. p.
[4] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 72. p.
[5] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 72. p. sq.
[6] PAPP: *Nagy Károly* 39. p. sq.
[7] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 73. p.

jólelkű, szereti szántóföldjét és barmait, kerül mindenféle háborút. Nagyon egyházhűek, egyetlen más tartományban sem támogatták az egyházat annyira, mint Bajorországban."[8]

Garibald nemzetsége, az Agilofingerek majdnem kétszáz évig voltak részesei a korabeli Európa nemzetközi életének. A frankok szempontjából Bajorország, mint határterület fontos szerephez jutott. Északkeletre tőlük cseh és morva szlávok, keletre avarok éltek, ahonnét számos kalandozást tűrtek el,[9] és több háborúban is „jeleskedtek". Mindezeknek köszönhetően a VIII. század elejére Bajorország egyre közelebb került az önállósághoz, még az önálló bajor tartományi egyház lehetősége is felmerült. 717-ben az ország azonban négy részhercegségre szakadt. Odilo és III. Tasilo hercegeket kell kiemelnünk a sorból, ugyanis az előbbi sikeresen új egyházmegyét alapított, az utóbbi pedig függetleníteni tudta magát Kis Pipintől, és egy önálló hercegség ura lett, még I. Hadrianus pápa is elismerte címét. Tasilo állt az önálló bajor egyház élén, zsinatokat hívott össze, és ő nevezhette ki a püspököket, tehát a frank királlyal azonos jogai voltak.[10] A frankok viszont csak addig hagyták a bajorok „kibontakozását", amíg Európa egyéb vidékein háborúztak. 784-ben végül Nagy Károly frankjai három irányból is támadták a bajorokat, Frankföldről, Alemanniából és Itáliából. Tasilo kénytelen volt elismerni, hogy eztán Nagy Károly vazallusaként gyakorolhatja csak hatalmát Bajorországban. Innentől Bajorország a Frank Birodalom egyik provinciája lett, élén frank helytartóval, de a törzsi területeket egy egységként kezelték a Birodalomban, Nagy Károly a bajorok törvénykönyvét is érvényben hagyta.[11] A terület 843-ban, Verdun után Német Lajos országrészeihez került, de megőrizte belső önállóságát.

[8] FISCHER-FABIAN: *Nagy Károly* 130. p.
[9] PAPP: *Nagy Károly* 40. p.
[10] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 73. p.
[11] PAPP: *Nagy Károly* 41. p.

2./ A koraközépkori bajor népjog

Mivel a bajorokat – hasonlóan az Alpoktól északra élő más germán népekhez – meghódították a frankok, uralmuk hatással volt a bajor jogfejlődésre is. Itt is megszilárdult a személyhez tapadó jog elve, érvényesítésének eszköze a *professio iuris*, a származás szerinti jog bíró előtti kijelentése volt.[12] Ez természetesen szükségessé tette a Frank Birodalom területén élő germán népek jogának írásba foglalását, hiszen a frank tisztviselők csak így ismerhették meg az adott népjog rendelkezéseit. A frankok kezdeményezték tehát a bajor népjog, a *Lex Baiuvariorum* írásba foglalását.[13]

A bajor népjog feljegyzésének körülményei és időpontja már a XIX. században megosztotta a barbár népjogok kutatóit. A bajor szokásjogi gyűjtemény létrejöttének helye és ideje tekintetében kialakult vita során egyedül azt sikerült leszögezni, hogy a jogi szöveg tartalma fejlődést mutat, amely annak köszönhető, hogy több bajor herceg törvényalkotó tevékenységének eredményeként állt össze a bajor törvényszöveg. A szakirodalom átfésülése után az alábbiak állapíthatóak meg keletkezéséről:

EICHHORN a *Lex Baiuvarium*ot II. Chlothar vagy I. Dagobert bajor uralkodók önálló alkotásának vélte, így vagy 613-ra, vagy pedig 622 és 638 közé tette keletkezési idejét, de nézetét sok cáfolat érte.[14] STOBBE[15] kiindulva abból a tényből, hogy a bajor szövegek feltűnő hasonlatosságot mutatnak más germán népek szokásjogi feljegyzéseivel, azt állította, hogy a bajorok törvénye más népjogok másolata, és emiatt keletkezésének idejét későbbre, a VIII. századra tette. Nézete sokáig irányadó volt, de BRUNNER,[16] AMIRA[17] és SCHRÖDER[18] is új nézetekkel állt elő. Ők ismételten a bajor törvény önállóságát hangoztatták, megjegyezve viszont azt, hogy bizonyos részek tekintetében a bajor szerkesztők közvetlenül az alamannok törvényére támaszkodtak.

---

[12] Vö. BALOGH E.: *Jogtörténeti források* 39. p.
[13] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 71. p.
[14] K. F. EICHHORN*: Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, Göttingen 1843, vö. SIEMS: *Lex Baiuvariorum*, in: HRG 2, 1887. h., és ZOEPFL: *DRG I,* 43. p.
[15] STOBBE: *Rechtsquellen* 153. p. sq.
[16] BRUNNER: *DRG I,* 313. p. sq.
[17] AMIRA: *Recht* 16. p.
[18] SCHRÖDER : *DRG* 258. p. sq.

SCHRÖDER – ahogyan azt BRUNNERnél[19] és CONRADnál[20] is látjuk – a bajor népjog továbbfejlesztésének tekintette a frankok uralma alatt a bajor területen uralkodó bajor hercegek törvényalkotó tevékenységét. III. Tasilo már uralkodásának első évében Aschheimben és Dingolfingban népgyűlést tartott (772) és a kibocsátott törvényeket a 775-ben Neuchingba összehívott újabb népgyűlés rendelkezéseivel együtt *Decreta Tassilonis* cím alatt bocsátotta ki.[21]

BRUNNER később úgy módosította álláspontját, hogy a szöveg első és második része ugyan I. Dagobert idejéből származik (629-634), de azok elveszett frank királyi törvények.[22] Az egyes részek összefoglalásának idejét pedig 744 és 748 közé tette.[23] A vita akkor éledt újjá, amikor SCHWIND megjelentette legújabb szövegolvasatát a *Monumenta Germaniae Historica* lapjain.[24]

AMIRA és ECKHARDT viszont – a többség által képviselt véleményt követve – későbbre teszi a bajor törvény kibocsátását, 743-744-re, figyelemmel arra, hogy ekkorra már rendelkezésükre álltak mintaként a vizigót törvénykönyvek.[25] Nézetüket erősíti az, hogy a bajor törvényszerkesztők bizonyíthatóan a vizigót törvényekre támaszkodtak munkájuk során, hiszen – ahogyan az adásvételre vonatkozó szabályok elemzésénél látjuk majd –, a rendelkezések jelentős hányadát szinte szó szerint a vizigótoktól vették át.[26]

ZOEPFL és STOBBE amellett, hogy a vizigót minták hatását látják a bajor törvényen, az alamannok törvényével való szoros kapcsolatra is felhívják a figyelmet, sőt a katolikus egyház befolyását is a bajor *lex* jellegzetességeként említik.[27]

CONRAD szerint is a *Lex Baiuvariorum*ot vagy *Pactus Baiuvariorum*ot Odilo herceg (739-748) idején, 743-ban[28] vagy 744-ben bocsátották ki, és alapvetően a régi

[19] Brunner szerint az aschheimi gyűlést 755-ben, a dingolfingi gyűlést 770-ben, a neuchingi gyűlést pedig 772-ben tartották. BRUNNER: *DRG I,* 463. p. sq.
[20] CONRAD: *DRG I,* 133. p.
[21] SCHRÖDER: *DRG* 259. p.
[22] BRUNNER: *DRG I,* 457. p.
[23] BRUNNER: *DRG I,* 461. p.
[24] E. VON SCHWIND: *Lex Baiuwariorum*, in: MGH, Leg. nat. Germ. 5,2. Hannover 1926.
[25] AMIRA: *Recht* 58. p.
[26] Brunner is osztja ezt a véleményt, de hozzáteszi, hogy nemcsak a bajorok, hanem a longobárdok is a vizigótok jogából merítettek. BRUNNER: *DRG I,* 459. p.
[27] ZOEPFL: *DRG I,* 45. p. és STOBBE: *Rechtsquellen* 163. és 168. pp. Zoepflnél olvashatunk arról is, hogy III. Henrik császár 1044-ben „kölcsönadta" a bajor törvények gyűjteményét a magyaroknak. Herman. contract (1044): „*Ungarios petentes lege bajoarica donavit*." in: ZOEPFL: *DRG I,* 46. p.
[28] Köbler tankönyvében is ezt az évet találjuk meg, ő is a bajor *lex* alamann és vizigót joggal való rokonságára mutat rá. KÖBLER: *DRG* 81. p.

bajor szokásjogot foglalja össze, de nyelvezetére a keresztény egyház befolyása döntő hatással volt.[29] Az eredeti törvényszöveghez az Odilót követő hercegek további kiegészítéseket csatoltak, melyek a bajor népgyűlés határozatainak (*sancta synodus*) formáját követték. A III. Tasilo herceg (748-788) elnöklete alatt zajló dingolfingi (770) és a neuchingi népgyűlésen (772) dekrétumokkal egészítették ki a törvényt, mely dekrétumokat együttesen ún. *populares leges*nek nevezték. Végül pedig maga Nagy Károly csatolt a bajorok törvényéhez egy frank kapitulárét valamikor 801 és 813 között, amely egyébként a frank uralkodó *bann*-jogát helyezi hatályba a bajor területeken is.[30]

A *Lex Baiuvariorum* 22 fejezetből álló szövege[31] mintegy harminc kéziratban[32] – néhol teljesen, néhol pedig töredékesen – maradt fenn, amelyet MERKEL A-tól G-ig jelölt csoportokra osztott.[33] A szöveg legnagyobb hányada – régi nyelvezete miatt – az *Antiqua* tömeg (A) nevet kapta, ezt egészíti ki az eredeti bajor szövegként jelölt B csoport. Ezeken kívül az E, azaz *Emendata* csoportot érdemes kiemelni, amely „csiszolt" latinsággal fogalmazott szövegéről ismerhető fel.[34] A betűkkel jelölt kéziratok csoportjairól azt állapították meg, hogy a B, C, D és G csoport kéziratai valószínűleg a bajor nép lakta területekről származnak, és szinte kizárólag csak az ősi bajor szokásjogot tartalmazzák, míg az A, E és F csoportok szövegei Észak-Itáliából, illetve a Frank Birodalom nyugati területeiről származnak, és sokféle germán népjogi elem keveredik bennük.[35]

Ma már általánosan elfogadott az a nézet, hogy a bajor törvényen nemcsak a vizigótok és az alamannok jogának befolyását lehet felismerni, hanem a *Lex Salica* és a *Lex Burgundionum* mellett a longobárd jogból ismert *Edictum Rothari* is tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek a bajor *lex*ben visszaköszönnek.[36]

---

[29] CONRAD: *DRG I,* 132. p. sq.
[30] CONRAD: *DRG I,* 133. p.
[31] SCHRÖDER: *DRG* 258. p.
[32] Stobbe valamivel több, mint húsz kéziratáról ír. STOBBE: *Rechtsquellen* 155. p.
[33] A bajor népjog összes fellelt kéziratának jellemzőit (kor, tartalom, jelenlegi fellelhetősége) Kottje foglalta táblázatba, melyet az 1984-es 35. Deutscher Rechtshistorikertagon megtartott előadásának kéziratához csatolt. KOTTJE: *Lex Baiuvariorum* 20. p. sq.
[34] SIEMS 1888. h.
[35] SIEMS 1889. h.
[36] Pl. a Lex Baiuvariorum II.1., 2., 3. és 8. szakasza megfeleltethető az Edictum Rothari 1., 4., 6. és 2. pontjainak.

Ez a törvény a koraközépkori germán népjogok közül talán a legkülönösebb. A *Lex Baiuvariorum* joganyagát a törvény szerkesztői ugyanis főként a vizigót törvények alapján készítették el, mely törvények politikai, gazdasági és nem utolsó sorban társadalmi szempontok szerint vizsgálva egy, a bajoroktól teljesen különböző környezetből származtak, hiszen a vizigótok – ellentétben a bajorokkal – inkább egy mediterrán jellegű, késő klasszikus kori alapokon kifejlődött kultúrával rendelkeztek. Felvetődhet tehát a kérdés, hogyan lehetséges az, hogy a bajorok sajátos kulturális-szellemi szemlélete olyan érdeklődést mutatott a tőlük igencsak eltérő gazdasági és életkörülmények által meghatározott vizigót törvények iránt, hogy készek voltak átvenni azok szabályait?

Jelen fejezet keretei között a bajor törvény különös vonásait a törvény kereskedelemre, árucsere-szerződések megkötésre vonatkozó szabályainak boncolgatásával igyekszem felvázolni. A koraközépkori germán törvények jellemző módon túlnyomórészt büntetőjogi szabályokat tartalmaznak, a magánjog amolyan mostohagyermek a barbár törvényekben. Különösen helytálló ezen állításom a kötelmi jog, az adásvételi szerződések tekintetében. Ebben a fejezetben először a szerződéskötés kapcsán felmerülő tartalmi szempontokat, majd ezután a formai jellegzetességeket veszem sorra.

3./ A bajor törvény árucserére vonatkozó szabályai[37]

A/ A SZABÁLYOK RENDSZEREZÉSE ÉS FOGALOMRENDSZERE

Mielőtt még az adásvétellel kapcsolatos részletszabályokat ismertetném, a szabályanyag rendszerezésének sajátosságára kívánok rámutatni. A lopás tényállásai (IX. fejezet: *De furto*) és az adásvételre vonatkozó szabályok között (XI. fejezet *De venditionibus*) is találunk árucserével kapcsolatos rendelkezéseket. Ez a kettősség az árucsere kapcsán felmerülő problémák teljes körű rendezésének igényét, és ezzel a

[37] A bajor szokásjogi gyűjtemény szövegének vizsgálatához a *MGH* sorozat *Leges nationum Germanicarum* részének 5, 2. fejezetét (*Lex Baiuwariorum*) vettem alapul, amelyet ERNST VON SCHWIND adott közre 1926-ban.

bajor törvényszerkesztők „elhivatottságát" mutatja. Ezt a kettős problémamegoldást leginkább a lopott dolgok eladásánál fogjuk látni. Itt ugyanis – ellentétben a frank jogokban megismert helyzettel – nemcsak a meglopott személy és a lopott dolgot jóhiszeműen megvásárló közötti viszonyt rendezik, hanem az eladó és a vevő közötti jogviszonyt is szabályozzák. Az eset részletszabályait a későbbiekben részletesen elemzem.

Elöljáróban még azt is kiemelném, hogy bár a bajor törvény többször is beszél a *venditió*ról, és a *vendere* igét is alkalmazza, ezen fogalmak alatt valószínűleg nem mindig olyan szabályokban jelennek meg, amelyek a szorosabb értelemben vett adásvételi ügyletről rendelkeznek. A XVI, 3. pont alatti szabályt valószínűleg a vizigótoktól vették át, ott ugyanis azt találjuk, hogy a szerződés felbontásakor a *pretium*ot vissza kell adni.[38] A vizigót szabályhoz azonban a bajorok „hozzácsapják" azt a mondatot is: ha maga a dolog már nincs meg, egy ugyanolyan értékű másikat kell visszaadni (*Si ipsud non habeat, consimile reddat*).[39] Itt azonban kizárólag azt az esetet rendezi a bajorok törvénye, amikor egy rabszolga urának tudta nélkül adott el valamit, és a *dominus* megtagadta az ügylethez való hozzájárulását. Ez esetben felbontják a szerződést: a rabszolga visszaadja a vételárat, a vevő pedig a megvett dolgot. Csak itt nyer relevanciát a bajor kiegészítés, ugyanis ha a vevőnek már nincs meg az adott dolog, akkor egy ugyanolyan értékű másikat kell visszaadnia.

Az adásvétel jogi megítélése kapcsán kiemelendő, hogy a törvényben önálló rendelkezés mondja ki: a csere ugyanolyan érvénnyel bír, mint az adásvétel.[40] Ezt a szabályt kiegészítés nélkül vették át a vizigótoktól,[41] de más korabeli római császári konstitúcióban is megtaláljuk.[42]

---

[38] Codex Euricianus 287.: „*reddatur pretium emptori et emptio nihil habeat firmitatis*." szerk. ZEUMER 11. p. sq.

[39] Lex Baiuwariorum XVI, 3.: *„Si quis a servo alieno aliquid comparaverit nesciente domino suo: si dominus firmam ess noluerit emptionem, reddatur pretium emptori et emptio nihil habeat firmitatis. Si ipsud non habeat, consimile reddat."* szerk. VON SCHWIND 433. p.

[40] Lex Baiuwariorum XVI, 8.: „*Commutatio, hoc est quod cambias, talem qualem emtio habeat firmitatem*." szerk. VON SCHWIND 436. p.

[41] Codex Euricianus 293.: *„Conmutatio talem qualem emptio habeat firmitatem."* szerk. ZEUMER 13. p.; vö. Lex Visigothorum V, 4, 1.: „*Conmutatio, si non fuerit per vim et metum extorta, talem qualem et emptio habeat firmitatem*", in: *Leges Visigothorum Antiquiores*, szerk. ZEUMER, 151. p.

[42] C. 4, 64, 2.; Lex Romana Visigothorum, Nov. Valentin. 10. 4.: „*Donationes quoque habietas et commutationes circa eas personas quarum immerito hactenus emtio fluctuabat, similiter roboramus."* szerk. HAENEL 288. p. sq.

B/ A SZERZŐDÉSKÖTÉS BIZONYÍTÁSA

Az ingatlanok eladásával kapcsolatos szerződéskötésről a bajor törvény XVI, 2. pontja az alábbiak szerint rendelkezik: *„Ha valaki a birtokát eladja másnak, legyen az beépített vagy beépítetlen föld, mező vagy erdő, az adásvétel a vételár átadásáról készült okirattal vagy tanúk által legyen bizonyítva...”*[43]

A bajor törvény ezen mondatainak célja, hogy a szerződések megkötése nyilvánosan, közösségi kontroll mellett történjen, azt ne lehessen erőszakkal kikényszeríteni, egyik fél se gyakorolhasson presszíót a másik szerződőre, és mindehhez tanúra, lehetőség szerint több tanúra volt szükség. A szerződéskötéskor követendő ezen formalitás vizigót törvényi előzményekre vezethető vissza, ugyanis a *Lex Visigothorum* cserével és adásvétellel foglalkozó szakaszai között az alábbi rendelkezésre bukkanhatunk: *„A kikényszerített adásvétel nem érvényes. Az írásban megkötött adásvételi szerződés nyer teljes jogi érvényességet. Ha mégsem készül az ügyletről okirat, de a vételár átadását tanúkkal bizonyítani lehet, az adásvétel ekkor is teljes erővel bír. Egy olyan adásvétel azonban, amelyet erőszak vagy megfélemlítés hatására csikartak ki, semmilyen körülmények között nem érvényes.”* [44]

Az írásban rögzített szerződések formája tekintetében a bajor törvény szintén a vizigót jogból kölcsönöz szabályokat: *„A szerződésekről és megegyezésekről. Azok a szerződések és megegyezések, amelyeket írásban hoznak létre, vagy három vagy több megnevezett tanú előtt köttetnek, ha a nap és az év világosan kifejezésre jut, semmilyen kifogást nem lehet az ügylet ellen támasztani.”* [45]

A tanúk általi bizonyítás beszúrása a szöveg ezen szakaszába nyelvileg nem túl szerencsés, de valószínűleg azt a bajor jogszokást tükrözi, hogy a szerződések megkötését elsődlegesen tanúkkal bizonyították, annak ellenére, hogy nem a

[43] Lex Baiuvariorum XVI, 2.: *„Si quis vendiderit possessionem suam alicui terram cultam non cultam prata vel silvas: post accepto pretio aut per cartam aut per testes conprobetur firma emptio. Ille testes per aurem debet esse tractus, quia sic habet lex vestra; duos vel tres amplius debent esse testes.”* szerk. VON SCHWIND 432. p.

[44] Lex Visigothorum V, 4, 3.: *„Ne valeat violenter facta venditio. Venditio per scripturam facta plenam habeat firmitatem. Ceterum, si etiam scriptura facta non fuerit, et datum pretium presentibus testibus conprobetur, et plenum habeat emtio roborem. Vinditio vero, si fuerit violenter et per metum extorta, nulla valeat ratione.”* in: *Lex Visigothorum Antiquiores*, szerk. ZEUMER, 151. p.

tanúbizonyítás, hanem az okirati bizonyítás alkalmazására vonatkozik a „nap és az év világos feljegyzése" törvényi feltétel. A szakasz kezdő mondatának a tanúbizonyításra irányuló „kiugrása" után a törvény szerkesztői visszakanyarodnak az írásban rögzített szerződésekhez, biztosítva azt a követelményt, hogy minden írásba foglalt szerződésnek tartalmaznia kell a szerződés megkötésének évét és napját. Ezen kitétel egyértelműen későklasszikus kori római jogi befolyásra került a bajor törvénybe, vizigót közvetítéssel, ugyanis ott is ugyanezt a szabályt találjuk.[46]

A bajor törvény ezen szabályaiból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szerződéskötés körülményeire vonatkozó szakaszok elsősorban a szerződés bizonyíthatóságát tartják szem előtt. Magára a szerződés megkötésének mozzanatára a *„post accepto pretio"* kifejezést használják, tehát legkésőbb a *pretium* megfizetésével perfektuálódik az ügylet, persze csak abban az esetben, ha ez okirattal vagy tanúkkal bizonyítható.

MAYER-MALY a *leges Barbarorum* szerződési jogáról írt tanulmányában a fentebb idézett XVI, 2. és XVI, 16. szakaszok célját is boncolgatja. Felhívja a figyelmet: a XVI, 16. szakasz a *pacta vel placita* alternatívával kezdődik, amelyben a bajorok valószínűleg azzal kívánták a *pactum*okat peresíthetővé tenni, hogy az írásba foglalt vagy minimum három tanú előtt létrehozott megegyezéseknek törvényileg biztosítottak teljes érvényességet. Szerinte ezek a formai követelmények az antik kor alkonya és a középkor hajnala közötti periódusban elfogadottak voltak,[47] ugyanúgy ahogy az okiratok datálásának követelménye is meghonosodott.[48] A *pacta* és a *placita* kifejezés a *de venditionibus* cím alatt találkozott egymással, minden bizonnyal azért, mert leginkább az adásvétel mellett kötöttek a felek e formákban mellékegyezményeket. A *pacta* a bajoroknál így nem *pacta nuda* volt, hanem *pacta adiecta*, amely már a római jog alapján is peresíthető volt. A bajor törvény két vizsgált

[45] Lex Baiuvariorum XVI, 16.: *„Pacta vel placita, quae per scripturam quacumque facta sunt vel per testes denominatos tres vel amplius, dummodo in his dies et annus sit evidenter expressus, immutare nulla ratione permittimus."* szerk. VON SCHWIND 442. p.
[46] CTh. 1, 1 ,1.: *„...Si qua posthanc edicta sive constitutiones sine die et consule fuerint deprehense, auctoritate careant....Quaecumque leges sine die et consule fuerint prolatae, non valeant."*; vö. Lex Visigothorum II, 5, 2 Antiqua: *„De pactis et placitis conscribendis. Pacta vel placita, que per scripturam iustissime hac legitime facta sunt, dummodo in his dies vel annus sit evidenter expressus, nullatenus immutari permittimus."* szerk. ZEUMER 79. p.
[47] MAYER-MALY: *Pactum* 216. p.
[48] Vö. BRUNNER: *Urkunde* 252. p.

szakasza között abban látja a különbséget, hogy a XVI, 2-ben szabályozott *venditio firmá*hoz az ingatlanokra nézve formai követelmények: *carta* kiállítása vagy tanúk jelenléte volt szükséges, a XVI, 16-beli *pacta vel placitá*nál a vételár megfizetésének relevanciája szóba sem jön, esetleg a *Fahrnis*, azaz ingóságok vételét bonyolították e két formában, de ezeknél a vételárat később is ki lehetett fizetni. Ennek a szakasznak az lehetett a célja – MAYER-MALY szerint –, hogy a megóvjon a megegyezések felbontásától (*immutare nulla ratione permittimus*), míg a XVI, 2-ben az a törekvés dominált, hogy az ingatlan vevőjének legalább jogelődjével szemben megnyugvása legyen a vételár megfizetése és egy okirat (*carta*) átvétele után vagy legalább három „fülüknél fogva odavitt tanú jelenlétének" köszönhetően.[49]

C/ AZ AKARATSZABADSÁG

„Ha egy adásvételi ügylet megkötését erőszakkal kényszerítették ki, történjen az halálos fenyegetéssel vagy (a másik fél) fogvatartásával, az ügylet semmilyen jogalapból eredően nem érvényes." [50]

Ez a törvényszöveg egybecseng a feljebb már idézett *Lex Visigothorum* erre vonatkozó passzusával: *„A kikényszerített adásvétel nem érvényes." „... Egy olyan adásvétel azonban, amelyet erőszak vagy megfélemlítés hatására csikartak ki, semmilyen körülmények között nem érvényes."* [51]

A vizigót *Codex Euricianus* ide kapcsolódó szabálya pedig szó szerint megegyezik a bajorokéval: *„Ha egy adásvételi ügylet megkötését erőszakkal kényszerítették ki, történjen az halálos fenyegetéssel vagy (a másik fél) fogvatartásával, az ügylet semmilyen körülmények között nem lehet érvényes."* [52]

---

[49] MAYER-MALY: *Pactum* 217. p.

[50] Lex Baiuvariorum XVI, 2.: *„Venditio si fuerit violenter extorta, id est aut metu mortis aut per custodiam, nulla valeat ratione."* VON SCHWIND 432. p.

[51] Lex Visigothorum V, 4, 3.: „*Ne valeat violenter facta venditio. Venditio per scripturam facta plenam habeat firmitatem. Ceterum, si etiam scriptura facta non fuerit, et datum pretium presentibus testibus conprobetur, et plenum habeat emtio roborem. Vinditio vero, si fuerit violenter et per metum extorta, nulla valeat ratione*." in: *Lex Visigothorum Antiquiores*, szerk. ZEUMER 151. p.

[52] Codex Euricianus 286.: *„Venditio per scripturam facta plenam habeat firmitatem. Si etiam scriptura facta non fuerit, datum praetium testibus conprobatur, et emptio habeat firmitatem. Venditio, si fuerit violenter extorta, is est aut metu mortis aut per custodiam, nulla valeat ratione."* szerk. WOHLHAUPTER 12. p.

Természetesen ezen szabályozás olvastán a későklasszikus kori római szerződéskötési szokások is eszünkbe juthatnak, amikor is a szerződés megkötésekor felbukkanó *vis ac metus* a szerződés semmisségét vagy megtámadhatóságát vonta maga után.[53]

Amíg a korábban említett szerződéskötési szokások tekintetében a bajor szerkesztők valamelyest átalakították a vizigót jogszabály szövegét, addig a kényszerrel kötött szerződések esetén nem találunk semmiféle törekvést arra, hogy önálló megfogalmazásban adják elő ezen szabályokat.

A római és a bajor szóhasználat közötti különbség azonban azt jelzi, hogy a „barbár" törvény sokkal kézzelfoghatóbban ragadja meg a szerződéskötéshez elengedhetetlenül szükséges akaratszabadság problémáját. Addig, amíg a rómaiak a *vis ac metus* kifejezésekkel viszonylag absztrakt kategóriákat állítottak fel, a bajorok szűkebbre szabták az „elkövetési magatartást": náluk a szerződéskötési akaratszabadság befolyásolásának a halálos fenyegetés és a fogva tartás minősül. A rómaiaknál tehát széles lehetett azon magatartások köre, amely az erőszak és fenyegetés által kikényszerített szerződéskötés alá tartozott, a bajoroknál viszont csak kétféleképpen lehetett a másik szerződő fél szerződéskötési akaratára hatni. A bajor (és vizigót) törvény ezen szabálya azért is fontos, mert semelyik más általam megvizsgált „barbár" törvényben nem találtam ehhez hasonló rendelkezést.

D/ A *LAESIO ENORMIS* HIÁNYA

A bajor törvény XVI, 9. szakasza bevezetésében azonnal kizárja a *laesio enormis* lehetőségét. Kimondja, hogy senki sem támadhatja meg a megkötött szerződést azzal az indokkal, hogy valamit túl olcsón adott el: *„Az adásvételi szerződést úgy kell megtartani, hogy senki sem támadhatja meg a vétel érvényességét csak azért, mert azt állítja, hogy túl olcsón adott túl rajta, legyen szó egy dolog vagy egy szolga vagy valamely állat eladásáról."*[54]

[53] LEVY: *Weströmisches* 25. p.; KASER: *RPR 2,* 89. p. sq.
[54] Lex Baiuvariorum XVI, 9. szerk. VON SCWIND 437. p. Szövegét lásd később.

Lássuk az ide kapcsolódó vizigót szabályt*: „Ha valaki úgy hiszi, hogy túl olcsón adott el egy dolgot. Az adásvételnél a következő előírásokat kell követni: ha valamilyen dolgot vagy földterületet vagy szolgát, vagy bármilyen állatot kívánnak eladni, senki sem támadhatja meg csak azért a vétel érvényességét, mert azt állítja, hogy túl olcsón adott túl rajta."*[55]

A bajor törvény tehát itt is vizigót előzményeken alapszik, de ebben az esetben nem lehet szó arról, hogy valamiféle késő klasszikus kori római jogi szabállyal vonjunk párhuzamot. A római jogban a *laesio enormis,* a feléntúli sérelem esetén ugyanis az eladó érvényteleníthette a szerződést, ha túlságosan alacsony árat kapott dolgáért.[56]

A bajor törvény ezzel ellentétben érvényben kívánja tartani az adásvételi szerződéseket, tehát nem követi a római előzményeket. Ha a római eredetű szabály recepciójának szükségszerűségében kételkedünk is, a római szabálytól való eltérést nem kell a bajor törvényszerkesztők figyelmetlenségeként kezelni. A bajor szabály önmagában véve érthető és ésszerű, minden bizonnyal azt a célt szolgálta, hogy a már létrejött szerződések érvényben maradjanak. Mindez a kereskedelmi forgalom biztonságát volt hivatott szolgálni.

E/ VITÁS DOLOG ELADÁSA

A forgalom biztonságának igényével magyarázható az a törvényi tilalom is, hogy a per alatt álló vitás dolgot sem elajándékozni, sem eladni nem lehetett, mely szabályt a bajorok a vizigót tervezetből kölcsönözték: „*Vita alatt álló dolgot nem szabad elajándékozni, sem eladni."*[57]

Ugyanez a vizigótoknál*: „Egy vitás dolgot, azaz egy olyat, amelyet más vagy perelni kezdett vagy jogosan visszakaphat, sem elajándékozni, sem eladni, sem pedig egy másik helyre szállítani nem lehet."*[58]

---

[55] Lex Visigothorum V, 4, 7. szerk. ZEUMER: MGH, MGH LL. nat. Germ. 1, 219. p. sq.
[56] CTh. 3, 1, 1. 4.7.; uígy: *Lex Romana Visigothorum*, vö. LEVY: *Weströmisches* 209. p. sq., KASER: *RPR 2,* 390. p. Terjedelmi okok miatt nem ismételném meg a *laesio enormis* római jogi fejlődését bemutató összefoglalást, lásd: II. rész, 3./ fejezet, A/ pontját.
[57] Lex Baiuvariorum XV, 6.: *„Rem in contentione positam non liceat donare nec vindere."* szerk. VON SCHWIND 426. p.
[58] Lex Visigothorum V, 4, 9.: „*Rem in contentione positam, id est, quam alter aut repetere cepit aut recipere rationabiliter poterat, non liceat nec donare nec vindere nec aliquo loco transferre*." szerk.

A két szabály között az mutat pusztán eltérést, hogy míg a vizigótok – logikusan – az adásvételre vonatkozó rendelkezések között helyezték el a vitás dolgokat eladásának problémáját, addig a bajorok – kevésbé logikusan – a XV., a *De commendatis et commodatis* cím alá sorolták be ezt a szabályt.[59]

F/ AZ *ARRHA*

Az adásvételi és csereügyletek megkötése és lebonyolítása tekintetében a bajor törvény említést tesz az *arrhá*ról, amely arra volt hivatott, hogy a felek egy jövőben létrejövő ügylethez már előzetesen kötelezettséget kapcsoljanak.[60] *„Aki arrhát adott bármilyen dologra vonatkozóan, annak meg kell fizetnie azt a vételárat, amelyben ő vevőként megegyezett. És ha nem fizeti azt meg a meghatározott napon, vagy nem kér előzetesen további haladékot, az, aki ezt elmulasztja megtenni, elveszti a foglalót, és köteles a vételár tartozását kiegyenlíteni."* [61]

E szabálynak is megtalálhatjuk az előzményét a vizigótok jogában. A tekintetben viszont bizonytalanságot mutat a szöveg, hogy melyik vizigót jogforrás adta a mintát a bajor törvényszerkesztőknek. Valószínűleg a *Codex Euricianus* 297. cikkelye[62] vagy egy ehhez időben közel álló szövegváltozat lehetett az alapja a bajor szabálynak. Bár a vizigót minta nehezen áttekinthető, a bajor szerkesztők úgy kölcsönöztek szövegrészletet belőle, hogy amit abból alkottak, logikus és egzakt szabályozást hozott. A vevő *arrhá*t ad az eladónak, amellyel arra kötelezi magát, hogy a vételárat kifizesse. Ha ezt a megjelölt napon nem teljesíti, és nem is kér további

---

ZEUMER 220. p.; vö. Codex Euricianus 298.: „*Rem in contemtione positam non liceat donare nec vindere*." szerk. WOHLHAUPTER 16. p.; vö. KASER: *RPR 2,* 267. p.

[59] A bajor törvényszerkesztők mentségére szolgáljon, hogy ezen fejezet végén mindenféle joganyagból találunk vegyes szabályokat.

[60] Az *arrhá*val kapcsolatosan bővebben lásd: STOBBE: *Vertragsrecht* 50. p. sqq.; HEUSLER: *DPR 1,*. 84. p. sq. és *DPR 2*, 253. p. sq.; GIERKE: *DPR 3*, 365. p. sq.; UŐ.: *Schuld* 337. p. sq.; HÜBNER: *DPR* 535. p. sq.; LEVY: *West Roman* 159. p. sq.; UŐ.: *Weströmisches* 232. p. sq.; KASER*: RPR 2,* 387. p. sq.; OGRIS: *arrha*, in: HRG 1, 230-232. h.; PELÁEZ: *arra*, in: Lexikon des Mittelalters 1, 1025. p.; VISKY: *Wirtschaftskrise* 123-141. pp.

[61] Lex Baiuvariorum XVI, 10.: *„Qui arras dederit pro quacumque re, pretium cogatur implere, quod placuit emptori. Et si non occurrerit ad diem constitutum vel antea non rogaverit placitum ampliorem, si hoc neglexerit facere, tunc perdat arras et pretium quod debuit, impleat."* szerk. VON SCHWIND 438. p. sq.

határidőt, akkor elveszti az *arrhá*t, és még a vételárat is ki kell fizetnie. Azt a gyanút, hogy az *arrhá*nak itt olyan funkciója van, mint a zálognak,[63] a bajor *lex* egy későbbi szabálya erősíti meg, amely az ügyleti tanúkkal kapcsolatos: ha egy tanút a fülénél fogva vezettek elő, legyen szó büntetés megfizetésének vagy *arrha* adásának tanúsításáról, amelyet zálogként adtak, legyen az bármilyen dolog, amíg az adós nem fizeti ki a tartozását, és vissza nem kapja a zálogát, e személy tanúzását nem lehet visszautasítani, azt el kell fogadni.[64] E szabály értékeléséhez azt kell figyelembe venni, hogy – hasonlóan a XVII. cím minden más pontjához – sem vizigót, sem más mintára nem támaszkodtak a törvény szerkesztői, itt tehát egy bajor népjogi szokást tükröz az ügyleti tanúkra vonatkozó szabály.

Az *arrha* zálogként való kezelése mindenképpen eltérést mutat az Eurik-féle szabályozástól, amely az *arrhá*t és a *pignus*t élesen elválasztja egymástól. Amíg a zálogot, mint szerződési biztosítékot vissza kell adni, addig az *arrhá*t a még teljes egészében kiegyenlítésre váró tartozás foglalójaként kezelik.

A bajor *arrha* zálogként való kezelése tehát „kuriózumnak" számít. Ha csak a *Lex Baiuvariorum* XVI, 10-re építünk, még annak lehetőségével is számolhatunk, hogy a recipiálók szemszögéből nézve nehezen értelmezhető mintákat számukra logikussá téve alakították át, így a XVII, 3-ban található, az ügyleti tanúkkal kapcsolatosan felbukkanó *arrha* megjelenésének indoka azzal áll összefüggésben, hogy a mindennapi gyakorlatban az *arrhá*t zálogként kezelték.

Ha a bajor *arrha*-szabályok kereskedelmi ügyletekre gyakorolt hatását nézzük, akkor kiderül, hogy néhány fontos kérdést nyitva hagytak a törvény szerkesztői. Semmilyen utalást nem tartalmaz a törvény arra, hogy milyen dolgokat adtak át *arrha*ként a mindennapok gyakorlatában, ezek értékes tárgyak voltak-e vagy inkább jelképesek. Azok a kiindulási pontok is hiányoznak, amelyek alapján

---

[62] *Codex Euricianus* 297.: *„Qui arras pro quacumque acceperit re, praetium cogatur implere, quod placuit. Emptor vero, si non occurrerit ad diem constitutum, arra tantummodo recipiat, quas dedit, et res definita non valeat."* szerk. ZEUMER 14. p.

[63] GIERKE: *Schuld* 348. p. sq.; HEUSLER: *DPR 2,* 254. p.; SCHRÖDER–KÜNSSBERG: *DRG* 327. p.; LEVY: *West Roman* 163. p. sq.; SELLERT: *Pfandverfall als Strafe*, in: HRG 3, 1706-1707. h.; A Kr. u. I. sz. itáliai joggyakorlatában az *arrha* a zálog funkcióját töltötte be, amelyet egy pompeji kölcsönről kiállított okirat is bizonyít: Tabula Pompeiana 15,2, 13. sor: *„nummu dede ei pignoris arabonis"* in: WOLF–CROOK: *Rechtsurkunden* 26. p.

[64] Lex Baiuvariorum XVII, 3.: *„Si autem testis per aurem tractus fuerit de compositione finienda vel propter arras qui donat quasi pro pignus qualemcumque rem, usque dum solvat debitum et pignus recipiat, illum testem nemo repellat nec potest sed consentiat"* szerk. VON SCHWIND 449. p. sq.

megállapíthatnánk, hogy az *arrha* szokásosan milyen üzleti területeken játszott szerepet. Arról sem tudunk meg semmit, hogy milyen összefüggés lehetett a biztosítandó jogügylet tárgyának értéke és az *arrha* értéke között, és mely tárgyak ténylegesen mennyiben voltak alkalmasak arra, hogy azokat *arrha*ként átadják.

A bajor *arrha*, mint intézmény lényege, hogy a vevő az átadásával arra kötelezi magát, hogy ki fogja fizetni a kialkudott vételárat. Ha ezt mégsem tenné meg a meghatározott napon, és nem is kér az eladótól újabb fizetési határidőt, akkor elveszti az átadott *arrhá*t, de ez nem mentesíti a vételár megfizetésének kötelezettsége alól. Továbbra is kérdéses, hogy ez esetben mi lett a vétel tárgyával. A vevő azt már az *arrha* átadásakor megkapta, vagy csak később veheti át? Az sem teljesen biztos, hogy az *arrha*-adás pusztán a vevőt terhelő kötelezettséget teremti meg a teljes vételár kifizetésére. Az adásvétel létrehozatalakor az eladó oldalán is jelentkeznek kötöttségek, például vállalja azt, hogy a szerződés megkötése és a vétel tárgyának átadása közötti időben nem adja el másnak is a dolgot. Ha ezt a gondolatmenetet követjük, azt kell megállapítanunk, hogy az *arrha* átadása mind a vevő, mind pedig az eladó kötelezettségét megalapozza. Tulajdonképpen tehát az *arrha* átvétele ugyanúgy megköti az eladó kezét, mint ahogyan azt a vizigótok jogában láttuk.

Az *arrha* fogalmát a klasszikus kori római jog is ismerte, de a rómaiaknál foglalót jelentett: az adásvételi szerződés megkötésének jele volt, és egyben bizonyította a konszenzus létrejöttét. Ahogyan a vizigótok fejezetében kifejtettem, a konszenzuális adásvétel kialakulása után azonban elterjedt az a szokás, hogy ha valamelyik fél visszalép a szerződéstől, elveszti de csak ha előzetesen, mellékegyezményként ezt kikötötték.[65]

A posztklasszikus korban (megfelelően a hellenisztikus szerződési gyakorlatnak) már általában a szerződések betartásának biztosítékául adták, és ha a foglalót adó fél lépett vissza a szerződéstől, elvesztette azt, a foglalót átvevő fél visszalépése pedig a foglaló kétszeresének visszaadását vonta maga után.

[65] VISKY: *Wirtschaftskrise* 125. p. Jakab Évánál olvashatjuk, hogy nemcsak akkor találkozni az *arra* tárgyának visszakövetelésével, ha a felek a szerződés felbontásában állapodnak meg, hanem akkor is, ha a vevő szerződésszerűen teljesít, viszont az eladó jogtalanul tartja továbbra is magánál a gyűrűt. A szerző Talamancára hivatkozva (TALAMANCA, M.*: L'arra della compravendita in diritto greco e in diritto romano*, Milano 1953, 69. p. sqq.) megjegyzi, hogy ez esetben a vevő *actio empti*t és a *condictio ob causam datorum*ot kapta meg keresetként az eladó ellen. JAKAB É.: *Fundus* 202. p.

Az *arrha* tekintetében tehát a bajorok nem követték a római hagyományokat, nem foglalóként, hanem zálogként kezelték az *arrhá*t, egyedül náluk találunk zálogjogi szabályt a germán népek szokásjogában.

G/ ÜZLETELÉS IDEGEN RABSZOLGÁKKAL

A bajor *lex* azon törekvése, hogy a megkötött adásvételi szerződések lehetőség szerint érvényükben fennmaradjanak, az idegen rabszolgákkal kötött ügyletek kedvező megítélésében is megmutatkozik. Itt utalnom kell a száli törvénykönyv azon passzusára, amely szerint a szolga urának tudta nélkül kötött mindenféle üzletelést büntettek,[66] a ripuáriak pedig az ilyen ügyletek esetén kizárták a *dominus* felelősségét.[67] Jelen fejezetben már kitértem rá, hogy a bajor *lex* XVI, 3. pontjában a száli és a ripuári frankokkal ellentétben a vizigót mintát követi.[68] „*Ha valaki egy idegen rabszolgától annak ura tudta nélkül vesz valamit, és annak ura nem akarja, hogy* (az ügylet) *érvényben maradjon, akkor a pretium visszajár a vevőnek, és az ügylet érvényét veszti. Ha a dolog már nincs meg, akkor helyette egy ugyanolyan értékűt kell adni*."[69]

Az idegen rabszolgákkal kötött ügyletek esetén a törvény szerkesztői úgy döntöttek, hogy az ügylet érvényességének megkérdőjelezése helyett előnyben részesítik a már létrejött szerződések fennmaradását. Az *emptor* a *pretium* erejéig biztosan védelmet élvez, ha ugyanis a szerződést felbontják, a *pretium*ot a rabszolga *dominusa* vissza kell, hogy adja az *emptor*nak. A szolga tulajdonosának tehát tevékenyen részt kell vennie a szerződési folyamatban. Mindenképpen előnyös

[66] Lex Salica 27, 33.: „*Si quis cum servo alieno aliquid negotiauerit (hoc est nesciente domino suo), mallobergo theolasina sunt, DC denarios qui faciunt solidos XV culpabiis iudicetur."* szerk. ECKHHARD 109. p.

[67] Lex Ribuaria 77.: *„Ut mallus cum servo traditionem vel commutationem faciat. Hoc autem constituemus, ut nullus cum servo alieno negotium faciat vel commutationem facere non praesummat, nec ei ullam commendationem vel traditionem faciat, nec a servo quisquam conmendatam vel traditam rem recipiat. Si quis autem post haec divinicionem servum aliquid commendare praesumpserit, nihil recipiat, et dominus eius ex hoc innocens habeatur. Similiter de puero vel de uliere alterius constitutimus."* szerk. BEYERLE–BUCHNER 176. p.

[68] Codex Euricianus 287., szerk. ZEUMER, 11. p. sq.; vö. LEVY: *Weströmisches* 76. p., NEHLSEN: *Sklavenrecht* 169. p. sqq.

[69] Lex Baiuvariorum XVI, 3.: *„Si quis a servo alieno aliquid comparaverit nesciente domino suo: si dominus firmam esse noluerit emptionem, reddatur pretium emptori et emptio nihil habeat firmitatis. Si ipsud non habeat, consimile reddat."* szerk. VON SCHWIND 433. p.

helyzetben van, eldöntheti ugyanis – aszerint, hogy mennyire néz ki jövedelmezőnek rabszolgája ügylete –, hogy kezdeményezi-e a szerződés felbontását. Annak a kockázatát is viselnie kell azonban, hogy a rabszolga elsikkasztja a *pretium*ot. E tekintetben figyelemre méltó különbség fedezhető fel a frank törvényekhez képest: a rabszolga megbízhatatlansága annak *dominus*át sújtja, és nem azt, aki az idegen rabszolgával üzletet kötött. Meg kell állapítanunk, hogy a bajorok az idegen rabszolgákkal létrehozott ügyleteknél mindkét oldal érdekeit számításba veszik, és általában a már érvényesen létrejött szerződések hatályban maradása mellett tették le a voksukat. A rabszolgákkal kötött ügyletek kockázata tehát – a szerző fél érdekeit tekintve korlátozottan, de – kalkulálható volt.

H/ IDEGEN VAGY LOPOTT DOLOG VÁSÁRLÁSA

Ahogyan arra már korábban felhívtam a figyelmet, a törvény szerkezeti felépítéséből kiderül, hogy nemcsak a XVI. cím alatti fejezetben, az adásvétellel kapcsolatos rendelkezések (*De venditionibus*) között, hanem a IX. cím alatt tárgyalt lopásra vonatkozó szabályoknál (*De furto*) is megtaláljuk az árucsere kapcsán felmerülő jogi kérdések rendezését. Ez jól mutatja a lopás és a lopásból származó dolog elidegenítésének megkülönböztetettségét. A lopott dolgok elidegenítésének problémájával kapcsolatos szabályozási igényt mutatja, hogy a bajorok törvényükben több helyen is fontosnak tartottak szabályokat biztosítani a lopott dolog eladásának esetére.

Jelen esetkörben elsődlegesen a vevő jogi helyzete érdekel bennünket, amikor is a dolog tulajdonosa követeli vissza tőle a megvett árut. A lopott dolog megvásárlásának tilalma a megvásárolni kívánt dolog vevőjének szól, az ő kötelessége az ügylet előtt azt megvizsgálni, nem lopott-e a dolog.[70] A bajor szabályból viszont az nem derül ki, hogy milyen vizsgálatot kellett lefolytatnia a vevőnek, esetleg bizonyos ismertető jegyeket kellett-e keresnie a dolgon, amiből annak lopott voltát felismerhette volna. A ripuári frankok jogában láttunk erre iránymutatást, ott az *Anefang* eljárás

[70] Lex Baiuvariorum IX, 14.: *„Ut nullus presumat furtivam rem conparare infra provinciam. Quod conparare voluerit, prius inquirat, si furtivum est an non."* szerk. VON SCHWIND 378. p.

megindításának feltételeinél találjuk meg e szabályokat, de ezt a megoldást bajorok nem alkalmazták.[71]

Ha a vevő tudott arról, hogy lopott dolgot vásárol, a bajor törvény szerint a dologgal egyenértékű másikat kellett adnia a tulajdonosnak, és 12 *solidus*t is kellet fizetnie büntetésként a kincstár felé.[72]

Más volt a helyzet, ha a vevő nem tudott a dolog lopott voltáról.[73] ZEUMER szerint ezen bajor szabály egy „elveszett" Eurik-féle szövegen alapszik.[74] A bajor szabály a kérdést a *Lex Ribuaria* 37, 4. pontjához hasonlóan rendezi.[75] Amíg viszont a ripuáriaknál az *Anefang* eljárásban az eljárás alá vont személy nem ismerte jogelődjét, addig a bajor törvény IX, 8. pontja szerint a vevő a tolvajnak hitt eladót nem találhatta meg. Mindkét esetben nyitva marad az a lehetőség, hogy lehetett-e esküvel vallomást tenni valakinek az igaza mellett. Itt a vevő például megesküdhet-e arra, hogy megvizsgálta a dolgot, hiszen a bajor *lex* IX, 14. pontja azt írja elő, hogy *„prius inquirat, si furtivum est an non."* [76]

Térjünk vissza viszont a kiinduló pontot képező esetre, amikor a vevő nem tud arról, hogy lopott dolgot vásárolt. E körben a bajor *lex* IX, 8. pontjában található *„ex medietate restituat"* szófordulatnak van jelentősége, méghozzá a jogkövetkezmények tekintetében. Joggal mondhatjuk, hogy ez a *Lex Visigothorum* VII, 2, 8-nak felel meg, amely így szól: *„accepta pretii medietate, restituat."*[77] Nyilvánvaló tehát a vizigót minta használata, amely szerint a vevő csak a vételár felének kifizetése ellenében volt köteles kiadni a dolgot a feltételezett jogosítottnak. Ezt a lehetőséget FEENSTRA „a fél áron való megváltás jogának" nevezte azon munkájában, amely a piacon vett lopott

[71] Lex Ribuaria 75, 9.: „*Vestimentum autem seu his simila absque probabile signum intertiare proibemus*." szerk. BEYERLE–BUCHNER 127. p.
[72] Lex Baiuvariorum IX, 15.: *„Si furtivum presumpserit emere et exinde probatus fuerit et scienter hoc fecit tunc similem rem donet illi cuius pecuniam conparavit, et in fisco pro fredo XII sold sit culpabilis."* szerk. VON SCHWIND 378. p.
[73] Lex Baiuvariorum IX, 8.: *„Si quis a fure nesciens conparavit, requiret accepto spatio venditorem; quem si non potuerit invenire, probet se cum sacramento et testibus innocentem. Et quod apud eum cognoscitur, ex medietate restituat et furem quarere non desistat. Quod si furem celare voluerit periurans, et postea detectus inventus fuerit, tamquam ille fur ita in crimine damnetur."* szerk. VON SCHWIND 374. p.
[74] Leges Visigothorum, szerk. ZEUMER 30. p., vö. *Leges Visigothorum* VII, 2, 8., szerk. ZEUMER 291. p.; vö. LEVY: *Actio in rem* 251. p.
[75] Lásd a ripuári frankok *Anefang* szabályairól szóló V. 5./ D/ fejezetet.
[76] Lex Baiuvariorum IX, 14., szerk. VON SCHWIND 378. p.
[77] Lex Visigothorum VII, 2, 8., szerk. ZEUMER 291. p. sq.

dolgok jogi sorsának kérdését boncolgatja.[78] Kérdésesnek tartom viszont, hogy a bajorok tudatosan döntöttek volna egy olyan vizigót szabály „recipiálása" mellett, amely a – korabeli viszonyok között meglehetősen fejlett – megváltási jog egy korai formáját foglalta magában.

Míg a bajor törvény lopásokról szóló fejezetének IX, 8. szakasza a meglopott személy és a vevő közötti viszonyt igyekszik rendezni, az adásvételi ügyleteket tárgyaló XVI. fejezetének szabályai pedig a meglopott személy, tehát a *dominus*, az eladó és a vevő közötti teljes kapcsolatrendszert hivatott szabályozni. Ezen fejezet bevezető szakasza úgy rendelkezik, hogy az, aki más dolgát tulajdonosának tudta nélkül idegeníti el, a dolog értékének kétszeresét köteles a tulajdonosnak megfizetni: „*Ha egy idegen dolgot tulajdonosának tudta nélkül adnak el, legyen az egy szolga vagy szolgálólány vagy bármely más dolog, a törvény erejénél fogva azt vissza kell szolgáltatni, és egy ugyanolyan értékű másikat is oda kell adni. Ha pedig a dolgot már nem tudja az eladó fellelni, ahelyett két ugyanolyan értékűt kell visszaszolgáltatnia."* [79]

A szabály egy kártérítési jellegű rendelkezést is magában rejt: a jogosulatlanul eladott dolog visszaadása és az ugyanolyan értékű másik dolog szolgáltatása tulajdonképpen egy *duplum*ban meghatározott kártérítés, amely a római *furtum* esetkörében már találkoztunk, a *furtum nec manifestum* azonban csak közvetett módon jutott el a bajor törvényszerkesztőkhöz, ugyanis a *Lex Visigothorum* V, 4, 8-ban ugyanezt a szankciót találjuk idegen rabszolgák vagy haszonállatok eladásának esetében.[80]

A bajor törvény a vevő sorsát is rendezi: visszakapja az általa korábban kifizetett vételárat, és követelheti azon költségeit, amelyet esetlegesen a dologra fordított: *„...Az aki idegen dolgot adott el, a tulajdonosnak a kétszeres értéket kell megtérítenie, és ugyanígy a vevőnek vissza kell adnia a megkapott vételárat. És azt,*

[78] FEENSTRA: *Lösungsrecht* 237-259. pp.
[79] Lex Baiuvariorum XVI, 1.: *„Si quis vindiderit res alienas sine voluntate domini ... ipsam per legem reddat et consimilem aliam."* szerk. VON SCHWIND 431. p.
[80] Lex Visigothorum V, 4, 8.: „*Quotiens de vendita vel donata re contentio commovetur, id est, si alienam fortasse rem vendere vel donare quemcumque constiterit, nullum emtori preiudicum fieri poterit. Sed ille, qui alienam rem vendere vel donare presumsit, duplam rei domino cogatur exolvere; emtori tamen quod accepit pretium redditurus. Et quidquid in profectum conparate rei emtor vel qui donatum accepit studio sue utilitatis adiecerat, a locorum iudicibus extimetur, adque ei, qui laborasse cognoscitur, a venditore vel a donatore iuris alieni satisfactiousta reddatur. Similis scilicet et de mancipiis vel omnibus rebus adque brutis animalibus ordo servetur*." szerk. WOHLHAUPTER 123. p. sqq.

amit a vevő az általa megvásárolt dolog előnyére fordított, a helyi bíró ítélje meg neki...”[81]

Az a vevő tehát, aki nem tudott arról, hogy lopott dolgot vett meg valakitől, és nem sikerül felkutatni azt, aki a dolgot jogosulatlanul adta el neki, csak a vételár felének megtérítése ellenében köteles a dolgot a jogosítottnak kiadni. Ha fel tudták kutatni a jogosulatlan eladót, akkor a vevő megkapta tőle a teljes vételárat, és a dologra fordított költségeit.

Összességében nézve a jogosulatlan eladóval előfordulhatott, hogy a dolog négyszeres értékét kellett kifizetnie: kétszerest a tulajdonosnak, és kétszerest a vevőnek, amely ugyanazt a szankciót jelentette, mint a római preklasszikus és jusztiniánuszi jogban a *furtum manifestum*, a tettenért lopás büntetése volt.

A forgalom igényeinek, az üzleti forgalom biztonságának a bajorok törvénye jobban megfelelt, mint akár a száli, akár a ripuári frankok szokásjoga. Az árucsere-ügyletekben szereplő bajor „vevő”, aki az ügyletkötés során nem volt kellően körültekintő, és lopott dolgot vett meg vagy sajátját lopottra cserélte, sokkal könnyebben elkerülhette azt a kínos helyzetet, hogy tolvajként kezeljék, mint egy hasonlóan gondatlanul eljáró száli vagy ripuári frank. Ez elsősorban az *Anefang* eljárás céljának törvényben való rögzítésében nyilvánult meg. Míg a frankoknál egyértelműen kifejezésre juttatják az eljárás célját, hogy végigkövetve minden megelőző adásvételi vagy csereügyletet megtalálják a tolvajt és megfizettessék vele a büntetést, addig ez a cél a bajoroknál a háttérben marad. Sokkal inkább jellemzi tehát a magánjogi szemléletmód a bajorok konfliktuskezelését, mint a frankokét. Ez ahhoz vezetett, hogy a vevő érdekeit is figyelembe veszik a szokásjog írásba foglalása során. Ha a jogtalanul eljáró „eladót” nem sikerül megtalálni, egy olyan kármegosztást alkalmaznak, melynek következtében mind a tulajdonos, mind pedig a dolog „vétlen” megszerzője kiveszi részét az abból származó kárból, hogy a tulajdonostól ellopott

[81] Lex Baiuvariorum XVI, 4.: „*Et domino is qui aliena vendere presumpsit, duplum cogatur exolvere, nihilominus emptori, quod accepit pretium, redditurus; et quiquid ad conparate rei profectum studio suae utilitatis emptor adiecerit, a locorum iudicibus aestimetur et ei qui laborasse cognoscitur, a venditore iuris alieni satisfacio iusta reddatur.”* szerk. VON SCWIND 433. p.– ezen szabályt a Codex Euricianus 289-ből vették át a bajorok; lásd: Codex Euricianus 289., szerk. ZEUMER 12. p. A két szöveghelyhez kapcsolódó vitáról lásd: BRUNNER–VON SCHWERIN: *DRG 2,* 670. p.; LEVY: *Actio in rem* 248. p. sqq.

dolgot a vevő – a dolog lopott voltáról nem tudva – megvásárolta. Mindazonáltal még ekkor is a dolog vevője van jobb helyzetben, mivel nála van a dolog, míg a tulajdonosnak „munkálkodnia" kell azon, hogy azt fél áron magához váltsa, visszaszerezze.

I/ A KELLÉKSZAVATOSSÁG RENDEZÉSE

Az árucsere-forgalomban kulcsfontosságú kérdés a kellékszavatosság problémája, azaz, mi a teendő akkor, ha a megszerzett dolog nem rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyeket a vevő joggal elvárhat.

A bajor népjogban a dolgok közül kiemelik a rabszolgákat, a lovakat és a szarvasmarhákat, amelyek megvásárlásakor, ha három napon belül kiderül valamely hibájuk, hiányosságuk, az adásvételi szerződés felbontható, a vételár visszajár a vevőnek, abban az esetben, ha az eladó a szerződés megkötésekor a hibáról tudott, és arról a vevőt nem tájékoztatta.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy a bajorok *redhibitió*s korlátozása, amely szerint csak három nap áll a vevő rendelkezésére a *redhibitio* bejelentésére, példanélküli a germán szokásjogokban, és jelentősen eltér a római jogi kellékszavatossági határidőktől is, ott ez hat hónapos határidőt jelentett. Abban viszont a bajorok szorosan követik a klasszikus kori hagyományt, hogy az aediliszi ediktum elvének megfelelő tájékoztatási kötelezettséget írnak elő a rabszolgák, lovak és igásbarmok eladói számára: *„... Ha ő (az eladó) azonban nem mondta meg neki (vevőnek) a hibát, akkor ő (a vevő) azon a napon, vagy a második és a harmadik napon felkeresheti (az eladót). És ha ő (vevő) azt (a vétel tárgyát) több, mint három napig nem birtokolhatta, és emiatt nem tudta felkeresni az eladót, vagy mert három napon belül a másik felet nem tudta megtalálni, mely utóbbi esetben az eladó amikor őt a vevő megtalálja a hibás dolgot vissza kell, hogy vegye. Akkor azonban, ha ő nem akarja visszavenni a dolgot, esküsegéd segítségével az alábbi esküt kell letennie: 'Nem tudtam a hibáról azon a napon, amikor mi az ügyletet megkötöttük', és emiatt az ügylet érvényes."* [82]

[82] Lex Baiuvariorum XVI, 9.: *„Venditionis haec forma servetur, ut seu res seu mancipium vel quodlibet genus animalium venditur, nemo propterea firmitatem venditionis inrumpat, quod dicat se*

Lássuk azonban azokat a bajor szerződési szokásokat, amelyek a kellékszavatosság körében a római *aedilis*i ediktális gyakorlatnak felelnek meg. A bajor formulák a *Formulae Salicae Lindenbrogianae* című formuláskönyvből származnak, amelyről az alábbiakat tudjuk: a VIII. század legvégét jelölik meg keletkezési idejeként, és első közzétevőjéről, LINDENBRUCHról kapta a nevét. A 21 formulát tartalmazó formuláskönyv egy koppenhágai és egy müncheni kéziratban maradt fenn, és valószínűleg száli frank területen, a St. Amand-i kolostorban állították össze. Arno, a kolostor egyik apátja – aki később Salzburg érseke lett – valamivel 800 előtt magával vitte Bajorországba a formuláskönyvet, ahol több későbbi formulagyűjtemény és számos okirat mintájává vált.[83] Ezen vándorlásnak köszönhető az is, hogy egy müncheni kézirata is fellelhető.

Az alábbi, a bajor területeken használt adásvételi formula több szempontból is jól példázza a posztklasszikus kori római szerződési gyakorlat továbbélését.

„Venditio de servo.

Magnifico in Christo fratri illo, emptore, igitur ego in Dei nomine. Constat me tibi vindidisse, et ita vindidi, tradidisse, et ita tradidi, hoc est servo iurisque mei nomino illo, non fugitivum, non debilem, sed magis per omnia sanum atque incolomem; unde accipi a te precium taxatum, in quo mihi bene conplacuit atque convenit, id est soledos tantos; in tali vero ratione, ut pro ipso precio ipsum iam dictum servum habeas, teneas atque possedeas, vel quicquid exinde facere volueris, liberam in omnibus habeas potastatem. Et si fuerit aliquis deinceps, si ego ipse aut ullus (quislibet) de heredibus vel quelibet ulla extranea persona, qui contra hanc vendicionem aliquam calumniam repeter conaverit, cui litem intulerit auro uncias tantas, argento libras tantas coactus exolvat, et haec venditio meis et me rogantibus bonorum hominum manibus roborata,

---

vili pretio vendidisse. Sed postquam factum est negotium, non sit mutatum; nisi forte vitium invenerit, quod libet ille venditor celavit, hoc est in mancipio aut in cavallo aut in qualicumqque peculio; id est aut cecum aut herniosum aut cadivum aut leprosum. In animalibus autem sunt vitia, que aliquotiens celare potest venditor. Si autem venditor dixerit vitium, stet emptio, non potest mutare. Si autem non dixerit, mutare potest in illa die et in alia et in tertia die. Et si plus de tribus notibus habuerit post se, non potest, non potest mutare, nisi forte eum invenire non poterit infra tres dies. Tunc quando invenerit, recipiat, qui vitiatum vendidit; aut si non vult recipere, iuret cum sacramentale uno: qui vitium ibi nullum sciebam in illa die, quando negotium fecimus et stet factum." szerk. VON SCHWIND 437. p.

[83] STOBBE: *Rechtsquellen I,* 253. p. és BRESSLAU: *Urkundenlehre* 237. p.

quorum nomina vel signacula subter tenentur inserta, firma et stabilis permaneat, stipulatione subnexa (diunturno tempore maneat incolvulsa). Actum."[84]

Az eladó tehát azt ígérte a vevőnek, hogy a rabszolga nem szökött, nem béna, teljesen egészséges és sértetlen (*non fugitivum, non debilem, sed magis per omnia sanum atque incolomem*). Ugyanezt a felsorolást láttuk a római aediliszi ediktumban, amelyről Ulpianus így tudósít: *„az aediliszek elrendelik: akik rabszolgákat adnak el, hozzák a vevők tudomására, melyiknek mi a betegsége vagy hibája, melyik szökött vagy csavargó és melyiket terheli noxa; mindezt, amikor rabszolgákat adnak el, kötelesek helyesen és nyilvánosan kijelenteni."* (D. 21. 1. 1. 1. Ulp. 1 ad ed. aed. cur.)[85]

A bajor XVI. 9. szakaszában is az eladó tájékoztatási kötelezettségét írják elő, ott ugyanis azt olvashatjuk: *„...Ha ő (az eladó) azonban nem mondta meg neki (vevőnek) a hibát...",* akkor a vevő követelheti a vételár visszafizetését a rabszolga átadása ellenében. A bajor szabály szigorúbb, három napot hagy csupán a vevőnek, míg az aediliszi ediktum hat hónapban határozta meg az *actio redhibitio* megindításának határidejét.

Kérdéses azonban, hogy a bajor háromnapos határidő meghosszabbítása csak akkor lehetséges-e, ha azért nem tud a vevő három napon belül jelentkezni az eladónál, mert a hiba csak három nap elteltével derül ki – addig ugyanis ő maga nem került a dolog birtokába –, vagy akkor is, ha hiába igyekszik megkeresni az eladót, azt egyszerűen nem lehet három napon belül megtalálni.[86]

A perlési határidő és az eladói tájékoztatás szempontjából a bajor törvény XVI. 9. szakasza alapján a szarvasmarhák és lovak ugyanazon kategóriába tartoztak, mint a rabszolgák, az *„állatoknál viszont lehet olyan hiányosság, amelyet az eladó néha eltitkolhat. Ha azonban az eladó ezeket a hibákat megmondja, tehát az adásvétel érvényes, nem lehet őt hibára hivatkozva felkeresni...."*[87]

A bajor szabály és a római gyakorlat között ismét párhuzamot vonhatunk, az igásállatok tekintetében is fennállt a tájékoztatási előírás: *„az aediliszek elrendelik:*

[84] Formulae Salicae Lindenbrogianae 15., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 277. p.
[85] JAKAB É.: *Forum* 142. p.
[86] E kérdést boncolgatják: STOBBE: *DPR 3,* 309. p.; GIERKE: *DPR 3*, 467. p.; LEVY: *Weströmisches* 228. p. sqq.
[87] Lex Baiuvariorum XVI, 9. szerk. VON SCHWIND 437. p.

akik igásállatokat adnak el, mondják meg nyíltan és helyesen, melyiknek mi a betegsége vagy hibája ... betegség vagy hiba miatt hat hónapon belül keresetet adunk a vétel felbontására....” (D. 21. 1. 38 pr. Ulp. 1. ad ed. aed. cur.)[88]

Addig amíg a rómaiaknál általános volt a *redhibitio* gyakorlata, a bajoroknál – ugyanúgy, ahogyan a longobárdoknál láttuk – az eladó egy esküvel szabadulhatott attól, hogy visszavegye a rejtett hibával eladott rabszolgát, szarvasmarhát vagy lovat. Az eskü bevonása a kellékszavatossági vitákba azt mutatja, hogy a bajor törvényszerkesztők fontosnak tartották kihangsúlyozni azt a bizalmi kapcsolatot, amely az adásvételi ügylet szereplői között kellett (volna), hogy fennálljon, már ami a vétel tárgyának tulajdonságait, esetleges rejtett hibáit illeti.

A vevő megtévesztése, vagy rejtett hibában szenvedő dolog eladása végső esetben a szerződés felbontásához vezetett, bár ez szokatlan volt a bajoroknál, mivel szokásjogi gyűjteményük – ahogyan ezt a fejezet elején már részletesen kifejtettem – kihangsúlyozza a megkötött szerződések érvényben tartását. Erre tekintettel valószínűleg az előzőekben ismertetett szabály az egyetlen kivétel a főszabály, – a szerződések érvényben tartása – alól, tehát a szűkre szabott háromnapos határidő jelenti az egyetlen korlátját a törvény célkitűzésének. Az eladó azon csalárd magatartása ellenére, hogy elhallgatta az áru hibáját, a szerződés érvényben maradhat és ezzel a kereskedelmi forgalom érdekei sem sérülnek.

A *Lex Baiuvariorum* XVI, 9. pontjának értékelése során nem feledkezhetünk meg ezen szabály egyediségéről. Ezen egyediség abban is rejlik, hogy magán hordozza a római jog hatását, mely szerint a vevő elállhatott a szerződéstől (*actio redhibitoria*). Több szerző szerint is, ezen szabályon kívül nem is nagyon lehet más rendelkezésnél a vulgárjog befolyását tapasztalni.[89] Sőt, meg kell állapítani, hogy e korszak kontinentális népjogaiban sehol sem találunk ehhez hasonlót. Az *Edictum Rothari* 230. szakasza mutat valamiféle hasonlatosságot e bajor szabállyal, tekintettel arra, hogy ez

[88] JAKAB É.: *Forum* 143. p.
[89] LEVY: *Weströmisches* 223. p. sqq. ; KASER: *DPR 2,* 392. p.; vö. Lex Romana Visigothorum, CTh 3, 4, 1: *„Habito semel bonae fidei contractu mancipioque suscepto et pretio dissoluto, ita demum repetendi pretii potestas est ei, qui mancipium comparaverit, largienda, praescriptum est.”* és Paulussentenzen II, 18, 2.: *„Redhibitio vitiosi mancipii intra sex menses fieri potest propter latens vitium”,* Paulussentenzen II, 18, 3.: *„Si ut servum quis pluris venderet, de artifico eius vel peculio mentitus est, actione ex empto conventus, quanto minoris valuisset, emtori praestare compellitur, nisi paratus sit eum redhibere.”* szerk. HAENEL 76. és 364. pp.

is egy olyan szolga eladásáról szól, amely később leprásnak vagy epilepsziásnak bizonyult.[90] Rothari megelégszik annak megállapításával, hogy az eladónak meg kell esküdnie arra, hogy nem tudott a szolga „hibájáról", és nyitva hagyja azt a kérdést, vajon mi történt abban az esetben, ha az eladó nem tett esküt erre, vagyis ha tudott a szolga betegségéről. Az ezt követő időszakban sem mutat a longobárd jogfejlődés olyan szabályt, amely a bajor rendelkezéshez lenne fogható.

A koraközépkori üzleti gyakorlatban ugyanúgy bosszúságot okozott a kellékhibás áru vásárlása, mint manapság. Éppen ezért kérdésesnek tűnik, hogy a frank szokásjogi gyűjtemények e témáról való hallgatásából lehet-e arra következtetni, hogy a frank törvényszerkesztők a kellékszavatosságról még hírből sem hallottak. Eltekintve azoktól a hiányosságoktól, amelyeket a megtalált szövegváltozatok mutatnak az árucsere részletszabályai tekintetében, kizárt dolog, hogy a kellékszavatosság problémáját tudatosan kerülték volna el a törvények szerkesztői. Az árucsere-ügyleteket egyre inkább készpénzzel bonyolították, amelynél a vevő érdekeit szolgálta az, hogy a vásárlás helyén lehetősége és ideje volt megvizsgálni az árut. Számos példát találtunk azonban a formulagyűjteményekben arra, hogy a felek megállapodtak abban, milyen eljárást követnek kellékszavatossági igény érvényesítése során. Mindez azt jelenti, hogy a mindennapi üzleti gyakorlatban olyan okiratokat készítettek az árucsereügyletekről, amelyeknek szerves része volt a kellékszavatossági igények rendezésére vonatkozó megállapodás. Mindebből tehát az következik, hogy tisztában voltak a kellékszavatosság problémájával, és keresték az erre vonatkozó jogi megoldásokat.

A bajor szokásjogi gyűjtemény szerkesztői tehát jól ismerték az árucsere kapcsán felmerülő konfliktusokat, és olyan megoldást kínáltak fel, amely a vevő érdekei mellett az üzleti forgalom biztonságát is szem előtt tartotta. E körben ezt a megoldást a római jogban megismert aediliszi jogsegélyekkel lehetett összehasonlítani. A germán népek között a bajor *lex* egyedülállónak bizonyul, egyedül ez mutatkozott fogékonynak a római aediliszi ediktumok szoros követésére.

[90] Edictum Rothari 230.: *„De mancipio lebroso. Si quis conparaverit mancipium, et postea lebrosus apparurerit, tunc vindtor si pulsatus fuerit, preveat sacramentum singulus, quod in conscientia ipsius de ipsa infirmitate non fuisset, quando eum vindedit, et amplius non calomnietur."* szerk. BLUHME 57. p.

J/ A BAJOR VÉTELI FORMULÁK JELLEGZETESSÉGEI

A Lindenbruch-féle gyűjtemény 15. formulája, amelynek szövegét már teljes egészében közreadtam, alaposan, többszörösen is megjelöli, hogy a felek adásvételi szerződést kötöttek egymással: alapos: *„constat me tibi vindidisse, et ita vindidi, tradidisse, et ita tradidi, hoc est servo... unde accipi a te precium... in tali vero ratione, ut pro ipso precio ipsum iam dictum servum habeas..."*[91]

Ugyanebben a formulában a római vételi szerződésekhez hasonlóan megtaláljuk az eladó azon felhatalmazását, hogy a vevő az átadástól fogva bírhatja, birtokolhatja, használhatja a megvett árut: *„...dictum servum habeas, teneas atque possedeas..."*[92]

A frank formulákban már számos példát láttunk a büntetési záradékokra. Ezek olyan esetekre szólnak, ha valaki a jövőben esetlegesen megtámadná az ügyletet: az eladó, annak örököse. A 8. és 15. bajor formula azokat a frank formulákat követi, amelyekben a *qualibet persona* megjelölés, vagy az *opposita persona*[93] szerepel, a bajoroknál ugyanis mindig az *extranea persona*[94] tűnik fel „megtámadóként".

A vételi ügylet kifogásolását a 15. formula az alábbi fordulattal fejezi ki: „*qui contra hanc vendicionem aliquam calumniam repetere conaverit",*[95] ez a frankoknál általában a „*contra hanc vindicionem venire temptaverit aut eam infrangere voluerit"*[96] sornak felel meg. Ez utóbbi mondat azt sugallja, mintha a kifogást emelő személy magát az okiratot támadná meg, azt akarja kettészakítani (*infrangere*). A bajor formulagyűjteményben is van erre utaló jel, ugyanis a 8. formula kifejezetten azt hangsúlyozza, hogy a szankció azt sújtja, aki jelen adásvételi okirat ellen támad vagy a mögött ármánykodást feltételez: „*qui contra hanc cartolam venditionis venire aut eam calumniare preasumpserit".*[97]

---

[91] Formulae Salicae Lindenbrogianae 15., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 277. p.
[92] Uo.
[93] Például Formulae Andecavenses 4., Formulae Marculfi II, 19., Cartae Senonicae 2., Formulae Salicae Merkelianae 9., 10., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 6., 89., 186. és 244. p. sq.
[94] Például Formulae Andecavenses 9., 19., 21., 27., Formulae Salicae Lindenbrogianae 8., 15., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 7., 10. p. sq., 272. p. sq. és 277. p.
[95] Formulae Salicae Lindenbrogianae 15., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 277. p.
[96] Formulae Marculfi II, 22., 20. és a Formulae Salicae Bignonianae 3., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 90. p. sq. és 229. p.
[97] Formulae Salicae Lindenbrogianae 8., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 272. p.

Az indokolatlanul pereskedőt különböző szankciókkal sújtották: az okiratban foglalt vételárhoz vagy az időközbeni értéknövekdéshez képes szabják ki a szankciót, de a Lindenbruch-féle formuláskönyvben arra találunk példákat, amelyek szerint a pereskedő egy aranyat vagy ennek megfelelő kimért ezüstöt kényszerül megfizetni „*...cui litem intulerit auro unicas tantas, argento libras tantas coactus exolvat...*”.[98]

4./ Összegzés

Értekezésemben a bajorok népjoga mellett eddig a vizigótok, a burgundok, a frankok, valamint a longobárdok törvényeit vizsgáltam meg alaposabban abból a szempontból, hogy milyen mélységben igyekeznek szabályozni az árucsere-forgalom kapcsán felmerülő szerződési szokásokat, az ezen körben felmerülő jogi problémákat, és e normatív előírásokat milyen mértékben egészíti ki a szerződéses gyakorlat.

Kutatásom szempontjából a bajorok szokásjogi gyűjteménye kiváló mintának bizonyult. A szerződéskötési szokásokra és az adásvételi szerződésre vonatkozóan ez a törvény tartalmazza a legtöbb szabályt, ezen jogforrásban nyilvánul meg leginkább a kereskedelmi forgalom szabályozásának igénye. Világosan kirajzolódik benne az a cél, hogy a már megkötött szerződések lehetőség szerint érvényben maradjanak, a lehető legteljesebb módon teljesítést nyerjenek. Bár a korabeli kereskedelmi színvonal nagyon alacsony volt, dicséretes az a törekvés, hogy törvényi rendelkezésekkel biztosítsák a forgalom biztonságát.

A frank kor jogforrásaiban tapasztalt merevség a bajor törvény kereskedelemre vonatkozó szabályaiban nem tükröződik, sőt sok tekintetben kifejezetten rugalmasnak tekinthető, amelynek köszönhetően kiemelkedik a koraközépkori népjogok közül. A bajor törvény különlegességét abban látom, hogy olyan normacsoportokat tartalmaz az árucserére vonatkozóan – itt konkrétan a fél áron való megváltással, az *arrhá*val és a kellékszavatossággal kapcsolatos normákra gondolok –, amelyek együttesen semelyik más koraközépkori törvényben nem lelhetőek fel, és ha bizonyos normákat meg is találunk más népjogokban, ezek sehol sincsenek a bajor törvényhez fogható

[98] Formulae Salicae Lindenbrogianae 8. és 15., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 272. p. sq. és

praktikussággal szabályozva. Ezt a praktikusságot a formulákban talált klauzulák sokszínűsége is alátámasztotta.

A bajor szokásjogi gyűjtemény egyedülállóságával szemben azonban azt a kifogást támaszthatjuk, hogy az imént megvizsgált szövegrészletek jelentős része vizigót előzményekre vezethető vissza. Ezért jogosan kérdőjelezhetjük meg a bajor *lex* eredetiségét. Csak azon múlt volna, hogy rendelkezésükre állt egy alkalmas minta? Itt nem csak a *Codex Euricianus* bajor földig történő rejtélyes elterjedéséről van szó – melynek köszönhetően azt ott egészen a VII–VIII. századig használták –, hanem más idegen hatások elterjedéséről is, hiszen nem csak a *Codex Euricianus* szolgáltatott mintát a bajor törvényszerkesztők számára.

Ebből a nézőpontból természetesen nagyon nehéz reálisan megítélni az egyes germán szokásjogi gyűjtemények eredetiségét, de nem mehetünk el e kérdések felvetése nélkül azon tapasztalatunk mellett sem, hogy a Karoling korban írásba foglalt törvények – a szászok, türingek, frízek és chamavi frankok szokásjoga – nem mutattak érdeklődést a vizigót jogi szövegek és az addigra szintén elérhetővé vált bajor törvény iránt.

Mindezen fejtegetés a bajor törvényszerkesztők munkájának eredményét is felértékeli. A vizigót és vulgárjogi minták felhasználása nem csupán ezen előzmények elérhetőségének a következménye, hanem sokkal inkább az ott megőrzött szabályok iránti érdeklődés, igény eredménye. Dicséretes az a bajor motiváltság, amely annak felismerésén alapult, hogy saját bajor jogéletük problémáira az idegen jogi mintákban megoldásokat találhattak. Még ha a gyakorlati életben számos tapasztalatuk hiányzott is – nem voltak a mintákban olvasott jogi konfliktusaik –, fogékonynak mutatkoztak olyan előírások iránt is, amelyeket általánosan alkalmazhatónak tartottak, és praktikus okokból recipiáltak. Találunk azonban utalásokat arra is, hogy ellenállást tanúsítottak bizonyos már meglévő vizigót előzményekkel szemben, sőt, a bajor szabályok többsége azt mutatja, hogy kiegészítették az átvett mintákat, így egy teljesen egyedi felfogásban összeállított bajor szokásjogi gyűjtemény született, amelyre semmi esetre sem mondató, hogy sémaszerűen utánozta volna a vizigótok jogát. Ennek köszönhetően továbbra is kérdéses, hogyan is kell értelmeznünk a fél áron való

277. p.

megváltás jogát. Egyedülálló viszont a bajor *lex* IX, 8. pontja, amely azon esetre is kiterjesztette a fél áron való megváltás lehetőségét, amikor a dolog megszerzője (a vevő) a tolvajjal összejátszva bonyolította le az árucsere-ügyletet. Ennél a rendelkezésnél aligha kérdőjelezhetjük meg azt, hogy a bajor üzleti tapasztalatok diktálták a szabály kiterjesztését. Teljes egészében vizigót előzményekre támaszkodik viszont a bajor *lex* XVI, 4. pontja, amely olyan szolgával kötött adásvételi ügylet lebonyolítása esetén, amelyhez annak *dominus*a nem járult hozzá, a dolog értékének kétszeresét rendeli kártérítésként megfizetni. Az, hogy az adásvétel és a csere tartalmilag egyforma ügyletnek számított, szintén nem előzmény nélküli bajor szabály, a vizigótoktól vették át, de ezúttal szó szerint.[99] A XVI, 10. pontban található, az *arrhá*ra vonatkozó meghatározás sem hagy kétséget afelől, hogy vizigót minta alapján került a bajor törvénybe, de a bajor szerkesztők meghaladták a talált szabályozási modellt, és megalkották a saját, logikus, zálogként kezelt, *arrha*-konstrukciójukat. A recipiálók azon döntése, hogy elzárkóztak a római *leasio enormis* átvételétől, azt mutatja, hogy sokkal inkább ragaszkodtak azon általános céljuk törvénybe foglalásához, hogy a már létrejött szerződések lehetőleg érvényben maradjanak, és azokat ne lehessen – akár a felén túli sérelem indokával – megtámadni, felbontani. Mindezzel a kereskedelmi forgalom rugalmasabb és biztonságosabb lebonyolítását igyekeztek szolgálni.

E példák alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a bajor *lex* szerkesztői a rendelkezésükre álló jogi mintákat nem gépies módon másolták, hanem érdeklődéssel fordulva az idegen jogi szövegek felé, azokat mindennapi tapasztalataikon alapuló saját jogi ízlésük szerint alakították át, számos részletszabályt alkotva logikusabbá tették a készen kapott rendelkezéseket. A jogtechnikai szempontból igen színvonalas vizigót szövegek a *Lex Baiuvariorum* szerkesztőinek személyében alkalmas kezekbe kerültek, akik a lehető legtöbbet hozták ki a rendelkezésre álló minták és a bajor joggyakorlat összevetését követő recepciós munkálatokból. Még ha nem is tűnnek túl eredetinek a bajor szerkesztők, munkájuk eredménye, figyelemmel a kor kulturális színvonalára is, igen figyelemre méltó műveltségükről tanúskodik. Minden bizonnyal nem pusztán írni-olvasni tudó személyek voltak, hanem olyan gyakorlati szakemberek,

[99] Lex Baiuwariorum XVI, 8.: „*Commutatio, hoc est quod cambias, talem qualem emtio habeat*

akik munkájuk során tudomást szereztek az idegen jogi szövegek „vándorlásáról", azokkal kapcsolatba lépve saját népük jogi életének kiszámíthatóbbá tétele érdekében készek voltak azokat átalakítani és alkalmazhatóvá tenni a bajor joggyakorlatban. Természetesen ez azt is jelenti, hogy az idegen minták alkalmasak voltak arra, hogy a bajor szerkesztőket legalább orientálják egy-egy jogi probléma megértésének és helyes megoldásának irányába. Nem volt azonban elegendő a „felhasználható" szabályok kiválogatása, azokat saját képükre kellett szabni. SIEMS úgy fogalmaz a bajor *lex* kereskedelemmel kapcsolatos szabályaival kapcsolatban, hogy leginkább az ambivalencia jellemzi, magáról a törvényszerkesztők munkájáról pedig azt jegyzi meg, hogy „tinta és írópad szagát érezni rajta".[100]

A *lex* mindennapi jogi gyakorlatban betöltött szerepéről KOTTJE azt írja tanulmányában, hogy – függetlenül attól, hogy hány különböző kéziratát találták meg a bajor népjognak – alappal feltételezhető, hogy mint *lex scripta Baiuvariorum* eleget tudott tenni azon követelménynek, hogy a *comes* mindig egy *iudex*szel és a *liber legis*sel együtt ítélkezzen. Ezt a követelményt egyébként maga a *lex* fogalmazza meg, de bárhol is támadt jogvita, bajor földön vagy a bajorok lakta Észak-Itáliában, a bajorok törvénye képes volt teljesíteni feladatát.[101]

---

firmitatem." szerk. VON SCHWIND 436. p.
[100] SIEMS: *Handel und Wucher* 108. p.
[101] KOTTJE: *Recht der Baiern* 16. p. sq.

VIII. Az alamannok

1./ Az alamannok, akik svábok

Amikor a svábokat emlegetjük, sokszor nem is gondoljuk, hogy tulajdonképpen az alamannok őseiről (illetve utódairól) beszélünk. Az alamannok törzse ugyanis több kisebb sváb eredetű népcsoport egyesüléséből jött létre, és a korabeli nyelvhasználatban a sváb és az alamann megjelölés majdnem ugyanazt jelentette, de amíg a sváb nevet maguk a svábok használták magukra, addig az alamann „gyűjtőnevet" a franciák honosították meg, és minden németet így hívtak.[1]

Az alamannok eredetét nagyon nehéz meghatározni. Az a legvalószínűbb, hogy a nép az Elba középső vidékéről már a markomann háború idején (166–180)[2] délnyugat felé vándorolt. A források először 213-ban tesznek róluk említést, amikor is Caracalla császár arról rendelkezett, hogy a római seregek fékezzék meg a Majna felső szakaszán élő alamannokat.[3] Addigra ugyanis az alamannok már többször betörtek a határon és elvették a rómaiaktól a Rajna jobb partjának egy részét, Galliát és Itáliát is fenyegették. Aurelianus vissza tudta verni támadásaikat, de Julianus 357-ben Strassburgnál vereséget szenvedett tőlük, így hosszabb időre berendezkedtek a Birodalom területén.[4] Amikor a burgundok a Rajna középső folyásától Gallia felé indultak, az alammannok a Rajna felé vették útjukat.[5] Végül 496-ban[6] a frank Klodvig seregét látván visszavonultak,[7] Klodvig pedig területük északi részét a frankokéhoz csatolta,[8] az alamannok más területei Nagy Theoderik haláláig keleti gót védelmet élvezve független maradtak.[9] Klodvig az általa elfoglalt területek népességét politikailag függő helyzetbe hozta. Mivel addigra már a türingek elleni sikeres

[1] BRUNNER: *DRG I,* 41. p.
[2] BRUNNER*: DRG I,* 40. p.
[3] BRUNNER: *DRG I,* 42. p.
[4] Uo.
[5] Vö. Melléklet I.
[6] PAPP: *Nagy Károly* 13. p.
[7] A legenda szerint Klodvig nagyon tartott az alamannok elleni harctól, ugyanis az alamann még vérszomjasabb törzs volt, mint a frankoké. Még imádkozni is hajlandó volt a győzelem érdekében, majd ezt követően megkeresztelkedett Rheimsben. S. FISCHER-FABIAN: *Nagy Károly* 16. p. sq.
[8] www.thefranks.com
[9] Zöllner szerint Theoderik 506-ban kelt, Klodvighoz írt levelében az alamannok védelméről tájékoztatta a frank uralkodót, és óva intette a „szabad" alamann területek megtámadásától. ZÖLLNER: *Franken* 56. p. sqq.; vö. SCHRÖDER: *DRG* 95. p; vö. Melléklet II.

hadjáraton (491) is túl volt, ezért az újonnan szerzett területekkel és népekkel a kereszténységet frissen felvett Klodvig „*Regnum Francorum*a" egyedülálló hatalmi tényezővé vált a korabeli Európában.[10]

2./ Az alamannok népjoga

Az alamannok jogát a *Lex Alamannorum*ban foglalták össze, amelyet – hasonlóan a bajorok törvényeihez – nem királyok, hanem egy herceg által kibocsátott rendelkezések alkotnak. Valószínűsítik, hogy ez a herceg I. Landfried volt (709-730),[11] és azt a népgyűlést, amely jóváhagyta a törvény kibocsátását, IV. Klotár frank király (716-719) uralkodása idején hívták össze. [12]

A törvény szövege ötven kéziratban maradt fenn, amelyek a VIII–XII. század között születtek. Ezekből tizenkettő egy régebbi szövegváltozat szerint van rendszerezve, ez az „A" változat, a többi kézirat alapján pedig a „B" jelzetű változatot készítették el, amely nyelvezetét tekintve a Karoling kori szövegeken alapul.[13] Tartalmilag egyébként alig különbözik egymástól a két csoport. Aszerint, hogy melyiket vizsgáljuk, 98 (A) illetve 99 (B) szakaszt tartalmaznak.[14] A törvényben való eligazodást nagyban megkönnyíti, hogy tartalomjegyzéket is tartalmaz.[15] A szabályokat három csoportra lehet osztani: az 1–22. (23.) szakaszok az egyházzal kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazzák,[16] a 23–43. (24–44.) szakaszok a hercegek jogállását rendezik,[17] a 44–98. (45–99.) szakaszok a nép dolgait szabályozzák,[18] és vegyes rendelkezéseket tartalmaznak. Felépítését tekintve közeli rokonságot mutat a bajor szokásjogi gyűjteménnyel, és emiatt bizonyos, hogy a vizigótoktól is számos rendelkezést kölcsönöztek.

---

[10] SCHULZE: *Franken* 43. p.
[11] CONRAD: *DRG I,* 133. p.
[12] SCHRÖDER: *DRG* 357. p.
[13] SCHOTT: *Lex Alamannorum*, in: HRG 2, 1879. h.
[14] Zoepfl 105 illetve 107 fejezetet is említ, de nem tekintehető mérvadónak, hiszen magukat az alamann jogforrásokat is „összekeveri". ZOEPFL: *DRG I,* 41. p. sq.
[15] *Leges Alamannorum*, in: MGH. LL. nat. Germ. 5,1; 41. p. sqq.
[16] „*causae ecclesiane*", BRUNNER: *DRG II*, 453. p.
[17] „*De causis qui ad duce pertinent*", SCHRÖDER: *DRG* 257. p.
[18] „*De causis qui saepe solent contingere in populo*", SCHRÖDER: *DRG* 257. p.

Az első és második csoport szabályai valószínűleg I. Dagobert frank király azon rendelkezésein alapulnak, amelyeket 629 és 634 között bocsátott ki a hercegségekben, és amelyek egyébként bizonyíthatóan a vizigót *Codex Euricianus* „tanulmányozását" követően születtek.[19] Az első csoport szabályai azt mutatják, hogy az alamann szerkesztők alakítottak a frankok által közvetített vizigót mintán, de a második csoportnál, amely a hercegek jogával kapcsolatos, találni olyan szabályokat, amelyeket közvetve vagy közvetlenül, de a *Codex Euricianus*ból kölcsönözték.[20]

A törvény fő forrása állítólag a *Pactus Alamannorum* volt,[21] amelyből pusztán öt fejezet maradt meg. Számos olyan frank kifejezést hordozott, amely alapján arra lehet következtetni, hogy egy frank uralkodó törvényalkotó tevékenységének eredménye, de legalábbis frank kezdeményezésre történt a jogfeljegyzés. A *Pactus Alamannorum* főként abban tér el a későbbi alamann törvénytől, hogy a testi sértések miatt fizetendő büntetési katalógust tartalmaz,[22] és még nem érezhető rajta a keresztény egyház határozott befolyása,[23] bár már ismeri a *litus*ok templomban történő felszabadítását.[24]

A *Lex Alamannorum* másik forrásaként egy meroving törvényt említenek, melynek nyomait a *Lex Baiuvariorum* szövegében is megtalálták.[25] Van, ahol azt találjuk, hogy maga Landfried foglalta írásba 717 és 719 között.[26] Hogy Landfriedtől származik a *lex*, a kéziratok többségéből egyértelműen kiderül, mert bevezetőjükben rögzítik, hogy egy Klotar király uralkodása idején összeült frank népgyűlés keretében fogadták el a törvényt.[27]

---

[19] BRUNNER: *DRG II*, 453. p.
[20] Brunner a Lex Alamannorum 39., 42. 1. és 2. szakaszát hozza példaként. BRUNNER: *DRG II,* 453. p.
[21] Brunner szerint a *Lex Alamannorum* szabályainak csak a 3. csoportja, a nép dolgaira vonatkozó rendelkezéseknek adott mintát a *Pactus*. BRUNNER: *DRG II,* 453. p. Sennél *Pactus Legis Alamannorum*ként jelenik meg, aki tankönyvében részletesen elemzi a *Pactus* funkciót is. SENN: *RG* 19. p. sqq.
[22] SENN: *RG* 21. p. sq.
[23] CONRAD: *DRG I,* 133. p.
[24] Pactus Alamannorum II.45.: „*si litus fuerit in ecclesia aut in heris generationis dimissus...*" in: BRUNNER: *DRG II,* 449. p.
[25] SCHRÖDER: *DRG* 258. p.
[26] www.newadent.org/cathen/09207b.htm
[27] „*Incipit lex Alamannorum, quae temporibus Hlodharii regis una principibus suis, id sunt 33 episcopi et 34 ducibus et 72 comitibus, vel cetero populo constituta est.*" in: SCHOTT 1880. h.

3./ *Lex Alamannorum* árucserére vonatkozó rendelkezései[28]

Az alamann írott jogból szinte teljesen hiányoznak azok a rendelkezések, amelyek az árucserére vonatkoznak. Kivételt jelent a *Lex Alamannorum* első részének azon rendelkezése, amely az egyházi vagyonnal kapcsolatos. Az egyházi vagyon elidegenítéséről azt írja az alamannok törvénye, hogy egyetlen papnak sincs hatalmában az egyház vagy más tulajdonában álló földet vagy rabszolgát eladni.[29]

Abban az esetben, ha a javakat nem eladják, hanem elcserélik, mindig ki kell állítani erről egy okiratot (*epistula firmitatis*), ha az ügylet később vita tárgyát képezné, nehogy az egyház jogszerű birtokhelyzetében valamilyen sérelmet szenvedjen. Ezt megelőzendő még egy ehhez hasonló szabályt tartalmaz a törvény. A 18. (19.) cím kimondja, hogy magánszemélyek *carta* nélkül nem birtokolhatnak egyházi javakat. Ha ugyanis a birtokbaadás *carta* felmutatása nélkül is megtörténhetne – bár ez a személy a *pastor ecclesiae*től, azaz az egyház vezetőjétől eredezteti birtokát –, a birtok mindig az egyházat illeti meg.[30] Véleményem szerint ezen esetben a *„possidere"* kifejezés alatt nem csak szorosan a fizikai értelemben vett „birtoklást" kell érteni, hanem a *„possidere"* egy dologhoz fűződő minden jogosítottság gyakorlásának lehetőségét takarja, mivel itt az egyházi javak elidegenítéséről van szó; erre utal egyébként maga a cím is: 19. (20.) *Ut res ecclesiae non vindantur*.[31] Megjegyzem, a tulajdon és a birtok fogalmának összemosása egyértelműen vulgárjogi hatás eredménye.

A két cím alatt elhelyezett szabályok viszonyát különböző szempontok szerint értékelhetjük. A 18. (19.) címben (*Siquis res ecclesiae absque carta habuerit*)[32] azon magánszemélyekről van szó, akik az egyháztól szereznek javakat, és – egy olyan

[28] Az alamann népjog szabályait a *MGH* sorozat *Leges Nationum Germanicarum* részének 5,1. fejezete (*Leges Alamannorum*) alapján vizsgáltam meg, melyet KARL LEHMANN szövegváltozatára támaszkodva KARL AUGUST ECKHARDT adott ki újra 1966-ban.

[29] Lex Alamannorum 19 (20).: *„Ut mallus presbiter nec aliquis pastor ecclesiae potestatem non habeat vindendi ecclesiasticam terram, nisi contra aliam terram, nec mancipium, nisi alium mancipium reciperit; et si concamium fecerit aut de mancipium aut de terra, semper per epistulam firmitatem faciat, ut contentio non fiat, nec ecclesia perdat, quod legitime possedere debet."* szerk. LEHMANN–ECKHARDT 81. p.

[30] Lex Alamannorum 18 (19).: *„Ut res ecclesiae de laicis absque carta nullus praesumat posssedere, et si carta non ostenderit, ut conparasset aput pastorem ecclaesiae, possessio semper ad ecclesiam pertineat."* szerk. LEHMANN–ECKHARDT 81. p.

[31] szerk. LEHMANN–ECKHARDT 42. p.

[32] szerk. LEHMANN–ECKHARDT 42. p.

jogvita során, amelyben az egyház igényt tart e javakra – csak akkor részesülnek védelemben, ha *carta* készült az ügyletről. Ezzel szemben a 19. (20.) címet (*Ut res ecclesiae non vindantur)* valószínűleg a paphoz és a *pastor ecclesiae*hez intézték, és meghatározták számukra, hogy milyen feltételek fennállása esetén és milyen formában járhatnak el az egyházi javak elidegenítése során. Mindkét előírás nyilvánvalóan az egyházi javak azon részének védelmét is szolgálta, amelyet magánszemélyek birtokába adtak vagy azokkal cseréletek el.

A *Lex Alamannorum* fenti rendelkezései jól illeszkednek azon kánonjogi szabályokhoz, amelyek az ókor óta az egyház igazgatási és vagyonkezelési jogosítványait rögzítik. Ezek közül az alamann törvény e két címe mindenképpen kiemelkedik, ugyanis a kánonjogi szabályok szerint – bizonyos egyéb feltételek mellett – csak a püspököt illeti meg a javak elidegenítésének joga, míg az alamann rendelkezések erre a papot is – önmagában – feljogosítják. Összességében tekintve olyan egyházi előírásokról van szó, amelyek kifejezetten az egyházi javak védelmét szolgálják, és nem az árucserével kapcsolatban tartalmaznak általános szabályokat. Az okirat kiállításának kötelezettsége[33] akkoriban még nem lehetett általános, mert e szabályt csak hasonló dolgok cseréjénél kellett alkalmazni. Ezt a forrást tehát úgy értelmezhetjük, hogy egy dolog megszerzéséről általában véve a kiállított okirat garantálta a legbiztosabb védelmet egy esetleges jogvitában.

Egyetlen konkrét szabályt találni, amely nem az egyházzal kapcsolatos, mégis az árucserével áll összefüggésben: a törvény 37. (38.) szakasza *(Ut mancipia extra provincia non vendantur)*, [34] amely büntetni rendeli azt, aki külföldre ad el rabszolgát.[35] Van még egy apró dolog, ami érdekes vonása a törvénynek. A 19. (20) cím nemcsak az egyházi javak eladásáról *(Ut res ecclesiae non vindantur)*, hanem a *„vendere nisi contra aliam terram*ról" is szól, tehát a cseréről is, mivel az eljárást *concambium*ként, azaz csereként jelölték meg.

[33] CLASSEN: *Urkundenwesen* 24. p. sqq.
[34] szerk. LEHMANN–ECKHARDT 43. p.
[35] Brunner ezt a szakaszt annak kapcsán is említi, hogy a szakasz így folytatódik: „*post conventum nostrum quod onplacuit cunctis Alamannis*.", tehát az összehívott népgyűlést követően büntetendő csak a cselekmény, azaz megfogalmazzák a visszamenő hatály tilalmát. Vö. BRUNNER: *DRG II*, 451. p.

4./ Az alamann formulákról

Az alamann területekről származó formuláskönyvek önálló csoportot alkotnak. A számos gyűjtemény[36] közül itt csak a vizsgálódásom szempontjából lényeges *Formulae Augiense*t emelném ki. Ez „A", „B" és „C" jelzetű gyűjteményekre oszlik, amelyek Karlsruhe, Srtassburg, Reichenau és St. Gallen környékén keletkeztek. A *Collectio A* a VIII. század végéről származik, és 23 okiratmintáját Marculf formulái alapján készítették el. A reichenaui formulagyűjtemény (*Collectio B*) a VIII. századtól a IX. század közepéig tartó időszakból tartalmaz 43 okiratmintát, a *Collectio C* pedig a 823-838 közötti évekből származó 26 darabból álló levélgyűjteményt foglalja magába.[37]

A rendelkezésemre álló formulák közül a Formulae Augienses B gyűjteményének 39. formuláját érdemes kiemelni, amely azért egyedülálló a germán adásvételi formulák között, mert alkalmas volt mind ingatlan, mind pedig *mancipium* (rabszolga, igásállatok, lovak) vételének okiratolására is:[38]

„*In Dei nomine ego ill. venditor et ille emptor. Constat, me tibi vendidisse, quod et ita vendidi, terram, aut mancipium, iuris mei, si mancipius est: nomine ill., si terra est: in loco nuncupante, ubi est, in pago illo, aut in villa, aut in sito illo, terra tantum, quantum, si mansura est: cum adpenditiis eius; et accepimus a te precium adtaxatum inter auro et argento et cavallos et boves et alium precium tantum et tantum, hoc quod ego, homo ill., a die presente in tua trado dominacione habendi, vivendi sive commodandi seu pro anime salute donandi, vel quiquid exinde facere volueris, in omnibus (liberam) ac firmissimam habeas potestatem facere."*

A formula szövege megadja a szerződés adataira vonatkozó azon variációkat, amelyeket – aszerint, hogy mi a vétel tárgya – az okiratnak tartalmaznia kell. Ha

[36] Pl. *Formulae Morbacenses*, *Formulae Sangallenses miscellaneae*, *Collectio Sangallensis Salomonis III. tempore conscripta*. Ezekről részletesen lásd: BRESSLAU: *Urkundenlehre* 238. p. sqq.
[37] BRESSLAU: *Urkundenlehre* 238. p.
[38] Formulae Augienses, Coll. B 39.: „*In Dei nomine ego ill. venditor et ille emptor. Constat, me tibi vendidisse, quod et ita vendidi, terram, aut mancipium, iuris mei, si mancipius est: nomine ill., si terra est: in loco nuncupante, ubi est, in pago illo, aut in villa, aut in sito illo, terra tantum, quantum, si mansura est: cum adpenditiis eius; et accepimus a te precium adtaxatum inter auro et argento et cavallos et boves et alium precium tantum et tantum, hoc quod ego, homo ill., a die presente in tua trado dominacione habendi, vivendi sive commodandi seu pro anime salute donandi, vel quiquid exinde facere volueris, in omnibus (liberam) ac firmissimam habeas potestatem facere."* in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 362. p.

rabszolgát adnak el, annak nevét (*si mancipius est: nomine ill.*), ha földet, akkor meg kell nevezni annak helyét (*si terra est: in loco nuncupante*), és annak a vidéknek vagy majorságnak nevét vagy fekvését, ahol az található (*ubi est, in pago illo, aut in sito illo).*

Ugyanezen gyűjtemény 13. formulája szintén adásvételt rögzít, és büntetési záradékában a vétel „aláásásával vagy megsemmisítésével" fejezi ki a megállapodást veszélyeztető perlekedést: *„hanc venditionem valeat evertere aut destruere, sed omni tempore firma debet perduare cum stipulatione subnixa."*[39]

5./ Összegzés

Az alamannok magánjogi szempontból „szegényes" törvényét látva felvetődhet a kérdés: mivel magyarázható az, hogy míg a bajor törvény szerkesztői oly buzgón igyekeztek átvenni a vizigót szabályokat, addig az alamann törvény szerkesztői nem használták ki ugyanezt a lehetőséget, és nem merítettek a frank mintákból. Csak a bajorok kultúrája lett volna olyan fejlett, hogy befogadják az idegen mintákat, vagy pedig a mintákhoz való hozzáférés bizonyult nehéznek? Lehetséges-e az, hogy frank földön vagy az alamannok szállásbirtokain valamiféle akadályba ütközött az, hogy törvényeik szerkesztői megismerjék a vizigótok jogát, legyen az bármelyik szerkesztési stádiumában? Megítélésem szerint ez kevéssé valószínű. Ennek tükrében újabb kérdés, hogy – ha rendelkezésükre álltak idegen minták – akkor az alamannok miért nem recipiálták az egyébként ésszerű és praktikus, bár „idegen származású" jogi megoldásokat? Nehezen elképzelhető, hogy az idegenekkel szembeni ellenállásuk, túlzott óvatosságuk lenne erre a magyarázat, hiszen szokásjogi gyűjteményeikben felfedezhetőek idegen hatások, még ha ezek nem is nevezhetőek a minták közvetlen kivonatolásának. Talán nem érdeklődtek különösebben a kínált gazdag vizigót joganyag iránt, vagy egyszerűen nem érezték szükségét annak, hogy a terjedelmes anyagot átvizsgálva „kiválogassák" maguknak az árucsere szempontjából fontos, számukra alkalmazható szabályokat.

[39] Formulae Augienses, Coll. B. 13., in: MGH *Formulae,* szerk. ZEUMER 353. p. sq.

Bár árucserével kapcsolatos normatív szabályaik hiányoznak, minden bizonnyal szerződési gyakorlatuk pótolta ezt. A *Formulae Augienses* mindhárom gyűjteménye ugyanis olyan sokszínű, hogy nem kétséges: a szerződési mintákban a mind az egyháziak, mind pedik a laikusok tökéletes segítségre leltek ügyletkötéseik során. A vételi okiratminták alapján készített vételi dokumentumok megfelelő bizonyítékul szolgáltak egy esetleges tulajdoni perben.

IX. A Karolingok korában lejegyzett germán népjogok

A Karoling-kori törvények közé azon germán népek szokásjogi gyűjteményeit soroljuk, amelyeket elsőként csak Nagy Károly uralkodása idején foglaltak írásba. Ide tartozik a chamavi frankok, a frízek, a szászok és a türingek népjoga. Közös jellemzőjük, hogy egy „jogfeljegyzési hullám" termékei, alapvetően büntetőjogi szemléletet tükröznek, és még az üzleti életre vonatkozó utalások is e büntetőjogi szemléletmódnak köszönhetően kerültek feljegyzésre.

Minden ide tartozó népjog jellemzése előtt – az eddigi gyakorlatot követve – röviden bemutatom az adott népet, vándorlásukat, bár ezekről viszonylag kevés információ áll rendelkezésünkre.

1.) A chamavi frankokról

A chamavi frankokat a frank törzsek egyikeként említi Tours-i Gergely,[1] akik Hamalandban az Yssel partján, Chamavennél telepedtek le a frank törzsekkel való vándorlásukat követően. Ez a terület nagyjából a Rajna alsó folyása és az Yssel folyók között Deventer, Doesburg és Zutphen[2] környékét jelentette,[3] és leginkább *pagus* vagy *comitatus Hamalant*nak írják le a források, ahol egyébként nemcsak chamavi frankok, hanem – *lex*ük szerint[4] – frízek és szászok is éltek.[5] Konstantinus császár idején a chamavi frankok voltak azok, akik 313-ban a frankok Római Birodalom felé törő seregeiből átkeltek a Rajnán.[6] A chamavi frankok vezetőiről nem sokat tudunk,

[1] Greg. Tur. II. 9.: „*Chamavi qui et Franci...*" in: *Gregorius episcopus Turonensis: Libri historiarum* X, szerk. R. BUCHNER, Darmstadt 1959, vö. ZÖLLNER: *Franken* 2. p.
[2] Conrad szerint ide tartozott az utrechti egyházmegye területe is. CONRAD: *DRG I,* 133. p.
[3] ZOEPFL: *DRG I,* 40. p.
[4] Lex Francorum Chamavorum XXVIII.: „*Quicquid in Amore Fresiones iniuste tulerint, cum alio tantum componere faciat, in fredo solidos 4* ^{30}." és XXIX.: „*Quicquid Saxones contra rectum tulerint, cum alio tantum eum emendare faciat, in fredo solidos 4* ^{30}." in: MGH LL 5, 274. p.
[5] SCHMIDT-WIEGAND: *Lex Francorum Chamavorum*, in: HRG 2, 1915. h. és ZÖLLNER: *Franken* 35. p.
[6] Zöllner *Nazarius* 321-ből származó, a frankok elleni harci eseményeket leíró munkájára hivatkozik. ZÖLLNER: *Franken* 15. p.

egyikük 358-ban biztosan békét kötött a rómaiakkal, de csak utódját, Nebisgast ismerjük név szerint.[7]

A/ A *LEX FRANCORUM CHAMAVORUM* (*EWA CHAMAVORUM*)

Ez a megnevezés takarja a chamavi frankoknak, a frank nemzetség egy részének jogát, amely joganyagot a 802. év telén – a *Lex Saxonum*, a *Lex Thuringorum* és a *Lex Frisionum* mellett – az aacheni birodalmi gyűlésen foglaltak elsőként írásba.[8] ZÖLLNER szerint ezt a birodalmi gyűlést kifejezetten „a regionális jogfeljegyzésnek" szánták.[9]

A chamavi frankok törvényéhez a mintát a száli és a ripuári frankok már korábban feljegyzett joga adta,[10] de a száli és a ripuári frankok törvényeitől eltérően inkább a kis nemzetség szokásait foglalja össze. [11]

A chamavi frankok törvénye tulajdonképpen egy *responsum*-gyűjtemény, amely 48 cikkelyben tartalmazza azokat a válaszokat, amelyeket a chamavi frankok által az aacheni birodalmi gyűlésre elküldött jogismerők (*missi*) foglaltak össze a nekik feltett kérdésekre.[12] Erre utal a második cím szóhasználata is: „*De banno dominico similiter habemus sicut alii Franci*."[13] A birodalmi gyűlés nyilvánvaló célja a népjog királyi *bann*-jogon alapuló rögzítése volt, amellyel eztán már nemcsak a száli és ripuári frankok, hanem a birodalomban élő minden nép tekintetében a királyt illették meg a büntetések és vérdíjak (*Wergeld*[14]), és egyúttal a békepénzek (*fredus*) nagyságát is rendezni kívánták. A chamavi frankok *lex*ét SCHRÖDER és BRUNNER is a *ducatus* hamalandi (*in Amore*)[15] különjogának tekintette.[16] BRUNNER szerint Nagy Károly

[7] ZÖLLNER: *Franken* 19. és 106. pp.
[8] Az e*wa* szó ősi germán kifejezés, amely az anyagi jogot jelöli, talán a latin *aevum*mal vagy *aequum*mal állhat összefüggésben; in: KÖBLER: *Lexikon* 141. p. Vö. BRUNNER: *DRG I*, 151. p.
[9] ZÖLLNER: *Franken* 35. p.
[10] SCHMIDT-WIEGAND 1916. h.
[11] KROESCHELL: *DRG* 74. p.
[12] SCHRÖDER: *DRG* 263. p. sq. és SCHMIDT-WIEGAND 1915. h.
[13] Lex Francorum Chamavorum II., szerk. SOHM 271. p.
[14] A *Wergeld*ről részletesen lásd: KÖBLER: *Lexikon* 636. p. és UŐ: *DRG* 91. és 119. pp.
[15] Stobbe szerint Hamalandot *Amore*nak nevezték, ez az a terület, a Rajnától jobbra, északon Deventerig terjedően, ahol ez a kis frank nép a frízek és a szászok szomszédságában élt. STOBBE: *Rechtsquellen* 202. p.
[16] SCHRÖDER: *DRG* 264. p. és BRUNNER: *DRG I,* 474. p.

kifejezett belpolitikai célja volt a birodalom területén élő népek még fel nem jegyzett szokásjogának rögzítése és a hatályos jog revíziója.[17] Az aacheni birodalmi gyűlés munkáját megkönnyítette, hogy már rendelkezésre állt más germán eredetű népek feljegyzett szokásjoga, és ha tartalomban nem is mindig, de formai szempontból, és a megfogalmazási módot tekintve jó példaként jártak elől.

Mivel a száli és ripuári népjog szolgált mintául,[18] ezért nem meglepő, hogy alig találni chamavi frank kifejezéseket benne, sokkal inkább a „franko-latin terminológia" köszön benne vissza.[19]

B/ KERESKEDELEMRE UTALÓ SZABÁLYOK A CHAMAVI FRANKOK SZOKÁSJOGÁBAN[20]

Mivel inkább büntetőjogi rendelkezéseket tartalmaz, kereskedelmi vonatkozású szabályokat alig találni benne, sőt az *Ewa Chamavorum* azt mutatja, hogy ez a kevés kereskedelemre utaló szabály is a büntetőjog területéről származik. A 16. cím ugyanis az alábbiak szerint kezdődik: *„Qui homini alio adchramivit per wadium,..."* [21]

A szöveg szerint tehát „ha valaki egy másik embernek zálogga kötelezi el magát..." és ez alapján arra következtethetünk, hogy a *per wadium adchramire* kifejezés azt jelenti, hogy *wadia* átadásával egy zálogga vagy más módon biztosított ügyletet lehetett megalapozni. Az viszont kérdéses, hogy milyen körben, mely típusú kötelezettségek teljesítését lehetett ezzel kikényszeríthetővé tenni, hiszen a chamavi frankok ezen szabálya csak e fenti esetben említi ezt a lehetőséget. Itt arról van szó, hogy az a személy, akinek ígéretet tettek valamire, kárt (*dampnum* = *damnum*) okoz a zálogba kapott dologban. Ez a deliktuális felelősség kérdését is bevonja a *wadia*-adás körébe, ami azért érdekes, mert a törvény egy későbbi szabályában ismét visszaköszön a deliktuális felelősség, méghozzá szintén a *wadiá*val való kötelezettségvállalással

[17] BRUNNER: *DRG I,* 422. p.
[18] Ezzel ellentétben Brunner a bajor népjoggal rokonítja a chamavi frankok jogát. Itt az Ewa Chamavorum 17., 19. és 20. cikkét állítja párhuzamba a Lex Baiuwariorum IV. 7., XI. 1. és 2., a IV. 9. és IX. 1. cikkelyével. BRUNNER: *DRG I,* 379. és 474. pp.
[19] SCHMIDT-WIEGAND 1916. h.
[20] A chamavi frankok jogát a *MGH* sorozat *Leges* részének 5. kötetében található *Lex Francorum Chamavorum* szövege alapján vizsgáltam, amelyet RUDOLF SOHM adott ki 1889-ben.
[21] Ewa Chamavorum XVI.: *„Qui homini alio adhramivit per wadium, et ipse homo eum dampnum incurrere dimittit, ille, qui suo wadio adhramivit, de suo omnia componat super noctes 7. Ille, qui precat adhramire, duplum componere faciat."* szerk. SOHM 273. p.

karöltve, a 48. címben.[22] Itt a „*senior*” *wadia*-adás kíséretében arra vállal kötelezettséget, hogy a visszaeső tolvaj büntetését majd ő maga fogja megfizetni. Ezzel tulajdonképpen a haláltól menti meg a tolvajt, akit „cserébe” örökre adósává tehet. Mint ahogyan ezt korábban felvetettem, ezen két eset nem enged arra következtetni, hogy a „*per wadium adchramire*” hogyan zajlott, és a gyakorlatban milyen széles volt alkalmazása a kötelezettségvállalások területén. Ez azt is jelenti, hogy nehezen dönthető el, vajon tudatos volt-e az, hogy az *Ewa Chamavorum* szerkesztői a *wadia* zálogul adását kifejezetten a deliktuális problémák és ezek eljárásjogi kezelése körében rögzítik.[23]

2./ A híres-hírhedt fríz kereskedőkről

A koraközépkori Frízföld egy meglehetősen keskeny partmenti sávot jelentett a Rajna és a Weser folyók torkolata között, mely sáv kb. 10 és 25 km szélességet ért csak el. Ezen terület egy része lápvidék volt, folyók, holtágak és mocsarak osztották fel. Éppen emiatt jelentős hányadát csak hajóval lehetett megközelíteni, lakóhelyül leginkább a mocsarakkal övezett kis szigetek szolgáltak. Sok helyen pedig csak mesterséges feltöltéssel tudták megoldani, hogy biztos alapra építhessék házaikat.[24] Mindezen körülmények ellenére a fríz volt az egyik olyan nép, amely a népvándorlásból kimaradt, ők ugyanis ekkor még nem hagyták el „hazájukat”, a Brit-szigetek lakóival is csak később kezdtek kereskedni.

Frízföld termékeny földjein szarvasmarha-tenyésztéssel és halászattal foglalkoztak, és nemcsak állatokkal kereskedtek, hanem a tejtermékekkel, marhabőrrel is.[25] Nagyon rátermett kereskedők voltak, akik a folyók és a tenger mentén a Brit-szigetekre és Frankföld messzi vidékeire is eljutottak árucikkeikkel. Spekulációs

[22] Ewa Chamavorum XLVIII.: *„Si fur de 7 latrociniis comprobatus fuerit, exiet ad iudicium. Si ibi incenderit, tradant eum ad mortem. Et posteaguam ad iudicium ambulaverit, si ibi non incenderit, tunc liceat uo seniori wadio suo illumm adchrammire et pro eo emendare ac de morte liberare.”* szerk. SOHM 276. p.

[23] A *wadia* alkalmazhatóságának sokrétűségéről részletesen lásd értekezésem XI. fejezetét a germán jogügyletek formáiról.

[24] ROHWER: *Der friesische Handel* 1. p. Uő idézi Bonifatiust, aki szerint a frízek úgy éltek ezen a vidéken, mint hal a vízben. ROHWER: *Der friesische Handel* 1. p.

[25] SWART: *Agrargeschichte* 89. p.

hajlamuknak köszönhetően a fríz kereskedők nem tartoztak a legkedveltebb „népség" tagjai közé. Akkoriban a vásárlók úgy általában bizalmatlanok voltak a messziről – különösen a hajón – érkezett kereskedőkkel szemben, a frízeket pedig kifejezetten fösvénynek, hitetlennek, kevéssé igazságszeretőnek tartották,[26] és amennyire lehetett, óvakodtak tőlük, áruikra viszont szükségük volt.

Az, hogy a frízek részt vettek-e a az angolok és a szászok mellett a Brit-szigetek meghódításában, meglehetősen bizonytalan feltételezés. Egyes vélemények szerint csak annyi szerepük volt, hogy a szászok Frízföld érintésével érkeztek a szigetekre, ahol kereskedelmi kapcsolatba kerültek a frízekkel, akik az V-VI. században a szigetek új lakóinak „beszállítói" lettek.[27]

A frank *major domus*ok a stratégiai, gazdasági és közlekedési szempontból döntő fontosságú Rajna-menti területek megszerzésével megerősítették hatalmukat és Frízföldet is ellenőrzésük alá vonták.[28] Heristali (Középső) Pippin 687-ben[29] a Terty-i csata után az egész Frank Királyság *major domus*a lett, majd 690-ben Nyugat-Frízföld is a Birodalom részévé vált, ugyanis Radbod fríz herceg csapataira Dorstatnál vereséget mért, és ezzel a Rajna jobb partja mentén elterülő fríz területeket megszerezte a frankoknak.[30] 734-ben fia, Martell Károly Bordine melletti győzelmének köszönhetően a fríz területek Lauwers-ig frank fennhatóság alá kerültek.[31] A 770-780-as években a frízek a szászokat támogatták a frankok ellen, majd maguk is fellázadtak a frankok ellen, kis létszámuk ellenére. Végül Nagy Károly csapatai 785-ben Frízföld keleti területeit is megszállták, és ott még 800 előtt grófságokat alakítottak ki, és a grófságok élére mindig más etnikumú személyeket[32] – de többnyire frankokat[33] – állítottak. A frízek bár függtek a frankoktól, ez mégsem

[26] SWART: *Agrargeschichte* 182. p.
[27] ROHWER: *Der Friesische Handel* 3. p. Ezt az is alátámasztja, hogy az angoloknál használatos ezüstpénzből, a *sceatta*ból nagy mennyiséget találtak a régészek Frízföldön, és a kenti fémművesség hatását is kimutták a fríz használati tárgyakon. A fríz rúnaírás és a frízek nyelve is leginkább az angolszászoknál talált mintákkal áll rokonságban. ROHWER: *Der Friesische Handel* 4. p.
[28] SCHULZE: *Franken* 43. p.
[29] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 147. p.
[30] SCHULZE: *Franken* 74. és 428. pp.
[31] ROHWER: *Der Friesische Handel* 4. p.
[32] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 74. p.
[33] PAPP: *Nagy Károly* 42. p.

érintette társadalmi rendjüket, az erős nemzetiségi hagyományokon nyugvó fríz társadalmat még az új Karoling igazgatási rendszer sem tudta szétzilálni.[34]

Kéz a kézben a frank hódítással egyre erőszakosabban igyekeztek megtéríteni a fríz lakosságot. Először a VII. század közepén kezdődtek ilyen törekvések, amikor Szent Willibrord Angliából Frízföldre települt át tizenegy társával, és misszionáriusként Kis Pippin hozzájárulása mellett az angolszászok hitét kívánták a frízek körében meghonosítani.[35] 690-ben kezdték el Utrechtben a korábban lerombolt templomot újjáépíteni, Willibrord pedig itt rendezte be (695-ben) a fríz püspökség központját, és végezte térítő munkáját a déli frízek között. Willibrord halála után Szent Bonifác is csak részleges sikereket ért el, 753-ban az északi frízek térítését kezdte meg, de a következő évben megölték.[36] Frízföld középső részén a keresztény eszméket csak a 780-as években Utrechti György tanítványainak sikerült meghonosítania. Frízföld keleti részének lakói még sokáig kapcsolatban álltak a pogány szászokkal, míg végül a szászok utolsó lázadását (792-804) követően ezeken a keleti fríz területeken is felállt a keresztény egyházszervezet.[37] A keresztény frank uralom közrehatott ugyan a fríz jogrend kialakulásában – a 802. évi aacheni birodalmi gyűlésen foglalták ugyanis írásba a frízek szerteágazó szokásjogát, – de ez nem vált tartóssá, amelyet az a körülmény is mutat, hogy Nagy Károly birodalmának szétszakadását követően a frízek körében nagyon hamar újjáéledtek a régi hagyományok, újra szokásba jött a vérbosszú, a fegyveres önbíráskodás, tovább éltek az archaikus nemzetségi viszonyok, nem alakult ki territoriális jellegű hercegi hatalom.[38]

A frank uralom ellenére a VIII. században élte virágkorát a fríz távolsági kereskedelem. Frízföld földrajzi helyzetének köszönhetően az itt élők feltűnően magas színvonalra tudták fejleszteni hajózási technikájukat és ezzel kereskedelmi tevékenységüket. Nyitva állt ugyanis előttük nemcsak a Brit-szigetek felé vezető tengeri kapu, hanem Észak-Európa népeivel is szoros kapcsolatot alakíthattak ki. Mindemellett nemcsak tengeren, de a folyókon is hajóztak, ezért a fríz kereskedelem

[34] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 74. p.
[35] ROHWER: *Der Friesische Handel* 5. p. és PAPP: *Nagy Károly* 42. p.
[36] PAPP: *Nagy Károly* 42. p.
[37] ROHWER: *Der Friesische Handel* 5. p.
[38] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 74. p.

célpontja Anglia és Észak-Európa mellett a Rajna-vidék lett. A Rajna volt ugyanis Közép-Európa legfontosabb vízi közlekedési útvonala, a Frank Birodalom központjának piacaira juthattak el rajta a fríz kereskedők. Angliában a londoni és a yorki piacon alakult ki fríz kereskedő kolónia, a nyugati frank területeken pedig St. Denis és St. Germain kolostorai biztosítottak számukra vámmentességet 710-ben és 753-ban kelt privilégiumlevelükben.[39] Európa északi vidékeivel a frízek már a VI. században kialakították kereskedelmi kapcsolataikat, Norvégia, Dánia és Gotland partjainál kikötve jutottak el az északi piacokra.[40] Áruikat tekintve nagyon vegyes képet találni: a tömegcikkektől a luxusáruig mindenféle dologgal kereskedtek. Legfontosabb cikkük a posztó volt, amelynek anyagáról és elkészítésének módjáról ugyan nem sokat tudni, de a korabeli piacokon a fríz posztó minősége, „teherbírása" miatt igen nagy becsben és értéken tartott árucikknek minősült. A fríz szövetekből mindenféle ruhaneműt készítettek, így nemcsak a posztódarabok, hanem a készre varrt jó minőségű kabátok, ruhák is kihajóztak a messzi piacok felé. Nemcsak az általuk előállított áruval, hanem „viszonteladóként" a keletről érkező luxuscikkekkel és a Rajna-vidék boraival, üvegből és fémből készült használati tárgyaival is kereskedtek.[41]

A/ A *LEX FRISIONUM* KELETKEZÉSE ÉS JELLEMZŐI

Más germán népek szokásjogához hasonlóan a frízek népjoga sem egységes. Egészen más volt a frízek joga Frízföld nyugati, középső illetve déli területein.[42] A frízek népjogát *Lex Frisionum*ként jelöli a szakirodalom, szövegének kézirata ugyan nem maradt fenn, de 1557-ben JOANNIS BASILIUS HEROLD nyomtatásban megjelentette a joganyagot.[43] HEROLD művében a *Lex Frisionum* mellett a *Lex Saxonum* és a *Lex Angliorum et Weniorum* szövege is megjelent nyomtatásban.[44]

[39] ROHWER: *Der Friesische Handel* 7. p. sq.
[40] ROHWER: *Der Friesische Handel* 8. p. sq.
[41] ROHWER: *Der Friesische Handel* 24. és 30. pp.
[42] BRUNNER: *DRG I,* 378. p.
[43] JOANNIS BASILIUS HEROLD: *Originum ac Germanicarum antiquitatum libri*, Basel 1557.
[44] Rietschel fríz népjogról írt tanulmányában megjegyzi, hogy bár a kézirat nem maradt fenn, azt az anyagot, amely alapján Herold művét készítette, valószínűleg a fuldai kolostorban találták meg. RIETSCHEL: *Friesen* 223. p.

A fríz joganyag két részre oszlik: 22 címből áll a tulajdonképpeni törvényszöveg, amelyhez HEROLDnál egy ún. „*Additio sapientum*” kapcsolódik. Ezen kiegészítések között van néhány olyan fejezet, amelyek előtt az alábbi megjegyzést találni: „*Haec iudicia Wlemarus dictavit*”, tehát Wlemarustól származnak, és vannak benne olyan szabályok, amelyek kifejezetten Frízföld keleti és nyugati területeinek saját szokásjogát tartalmazzák.[45] Leginkább azzal lehet jellemezni a frízek törvényét, hogy semmilyen tekintetben nem egységes. Egymás mellett sorakoztat fel ugyanis olyan rendelkezéseket, amelyek még pogány szokásokat tükröznek,[46] és olyanokat, amelyekben már jelen vannak a kereszténységre való áttérés nyomai.[47] Emellett egy teljesen átláthatatlan pénzrendszerről tanúskodik, szabályai között ellentmondások, vagy éppen indokolatlan ismétlések bukkannak fel.[48] Ahogyan említettem, a főszöveg Közép-Frízföld szokásjogát tartalmazza, amelyhez az *Additió*ban a keleti és nyugati területek partikuláris szokásjoga kapcsolódik.[49] Tartalmát tekintve BRUNNER szerint egyes darabjai magánmunkának, egyes darabjai királyi rendelkezésnek, míg más darabjai *responsum*oknak tűnnek.[50] AMIRA még inkább kihangsúlyozta azt, hogy a *Lex Frisionum* egy magánkompiláció, és egy olyan jogkönyvnek tartotta, amely már a jogtudósi irodalom egyik kezdeti munkájának tekinthető. Szerinte a fríz *lex* három különböző, VIII. századi frank büntetőjogi törvényből,[51] két magánmunkából,[52] végül pedig Wlemar és Saxmund *responsum*aiból állt össze, amely csak 850 után jött létre, és még a IX. század folyamán – tekintettel a frízföldi jog sokszínűségére – többször kiegészítették.[53] A XIX. század végére a legjelentősebb jogtörténeti munkákban a *Lex Frisionum* megítélése nagyjából egységessé vált. Itt pusztán SCHRÖDER véleményét emelném ki, aki csatlakozva BRUNNER és AMIRA nézeteihez, a fríz *lex*et egy „nyers”,

[45] BRUNNER: *DRG I,* 476. p.
[46] Megengedett a gyermekölés és a templomgyalázók rituális megölése, vö. Lex Frisionum V, 1 és Lex Frisionum Add. XI., Vö. SIEMS: *Lex Frisionum* 13. p. és *Lex Frisionum*, in: HRG 2, 1921. h.
[47] Tilos vasárnap dolgozni, szokás volt a relikviákra esküt tenni, a szolgákat tilos pogányoknak eladni, vö. Lex Frisionum XVIII., X., és XVII, 5. Vö. SIEMS: *Lex Frisionum* 13. p.
[48] SIEMS 1917. h.
[49] RIETSCHEL: *Volksrecht* 226. p.
[50] BRUNNER: *DRG I*, 478. p. sqq. Siems Brunner nézeteiből azt szűri le, hogy bár Brunner szerint először a 802-es birodalmi gyűlésen került elő és jött létre a fríz joganyag, valójában a már rendelkezésre álló fríz forrásokból válogatták össze és fordították latinra a frízek színes szokásjogát. SIEMS 1917. h.
[51] Nem részletezi, mely frank törvények ezek.
[52] Lex Frisionum XI., és Lex Frisionum Add. XI.
[53] AMIRA: *Grundriß* 32. p. sq.

kidolgozatlan kompilációnak tekintette, amely „munkapéldánya" volt egy tervezett törvényalkotásnak, így nem lehet olyan értelemben népjognak tekinteni, mint a többi germán eredetű nép írásba foglalt szokásjogi gyűjteményét.[54] A munka alapvetően büntetőjogot tartalmaz, a kompozíció-rendszer hatja át; magját a vérdíjak felsorolása,[55] a személysértésekért és károkozásokért járó büntetések meghatározása[56] és egy királyi törvény átdolgozása adja.[57] A *lex* minden egyéb rendelkezését az előbb felsorolt részek későbbi kiegészítésének tekinti, de arról nem ejt szót, hogy ezek mikor keletkeztek.[58] Az *Additio sapientum*ot SCHRÖDER is két jogismerőnek, *sapientes*nek,[59] Wlemarnak és Saxmundnak tulajdonította, akik a nép által választott olyan tisztviselők (ún. *asega* vagy *legislator*) voltak, akik az ítélkezés során a bírót segítették, ők tettek javaslatot az ítéletre, ha a bíró tanácstalannak bizonyult a tekintetben, hogy a szokásjog mely rendelkezését kellene az adott ügyben alkalmazni.[60] Az *Additió*ban egymásnak ellentmondó *responsum*okat találni, amelynek valószínűleg vagy a kiegészítés időpontjának különbözősége, vagy a Frízföldön dúló szokásjogi partikularizmus lehet az oka.

Összességében tekintve tehát a *Lex Frisionum* megjelölés egy vegyes joganyagot takar, amely végső formáját az aacheni birodalmi gyűlésen, 802-ben nyerte el. Egyes részei jóval régebbiek annál, mint amikor maga az anyag rögzítést nyert a birodalmi gyűlésen,[61] ahol egyébként az alamannok, szászok, chamavi frankok és türingek szokásjoga mellett Nagy Károly a frízek szokásjogát is írásba foglaltatta. Hasonlóan a többihez, az előzetesen összeállított fríz joganyagot „autoritatív módon rögzítette, és még egyszer kiegészítette és jegyzőkönyvbe vette".[62] A frízek népjogának keletkezéséről írt átfogó tanulmányában RIETSCHEL munkájának

[54] SCHRÖDER: *DRG* 262. p.
[55] Ez a Lex Frisionum I. fejezete, 21 §-ban sorolja fel a társadalom különböző rétegéhez tartozó tagjainak megsértése illetve megölése esetén járó vérdíjak összegét. Ezek a részek szinte teljesen megegyeznek az angolszászok és a türingek törvényeinek ugyanezen szakaszaival. STOBBE: *Rechtsquellen I*, 182. p.
[56] Ez a Lex Frisionum XXII. fejezete, amely 90 §-ban sorolja fel a büntetéseket. Schröder ezen rendelkezések kapcsán jegyzi meg, hogy a frízek XXII. fejezete tulajdonképpen a Lex Alamannorum 56-58. fejezetének szabad átdolgozása. SCHRÖDER: *DRG* 263. p.
[57] Ez a Lex Frisionum VII., XVII-XXI. fejezete. Ezek keletkezésének idejét Schröder Brunnerhez hasonlóan 743 és 751 közé teszi. SCHRÖDER: *DRG* 263. p.
[58] SCHRÖDER: *DRG* 263. p.
[59] A *sapientes* tevékenységéről részletesen lásd: STOBBE: *Rechtsquellen I,* 182. p.
[60] SCHRÖDER: *DRG* 45. és 263. pp., uígy BRUNNER: *DRG I,* 155. p.
[61] SIEMS 1917. h.
[62] SIEMS: *Lex Frisionum* 20. p.

eredményét úgy foglalta össze, hogy a *Lex Frisionum* nem törvény, nem is törvények gyűjteménye, de ugyanannyira kevéssé kompiláció, mint régi írásbeli forrásanyagok rendszerezett átdolgozása. Sokkal inkább frank tisztviselők által 802-ben Aachenben latin nyelven jegyzőkönyvbe foglalt jogi iránymutatások, amelyek Frízföld három területének tanácsai, továbbá két jogtudós egész fríz jogról alkotott jogi szakvéleménye alapján állítottak össze, és amelyek népjogi vagy királyi eredetűek.[63] Ez azt jelentette tehát, hogy Frízföld mindhárom tájáról érkeztek Aachenbe, Nagy Károly udvarába olyan fríz jogismerő emberek, akik nemcsak a pogány időszakban gyökerező fríz szokásjogot diktálták a frank tisztviselők jegyzőkönyvébe, hanem az újabb, saját vidékükön hatályos frank királyi törvényekről is beszámoltak. Hogy ez a valóságban is így történt-e, kérdéses, mindenesetre a *Lex Frisionum* szabályainak összetétele azt mutatja, hogy a partikuláris fríz népjogról csak meglehetősen fragmentáris képet kapunk, többnyire a büntetőjogi szabályok frankok felé történő továbbítását tartották fontosnak. Ez azt is jelenti, hogy bár a fríz árucsere-forgalom virágzásához kétség nem fér, az értekezésem témájából fontos szabályok sajnos kimaradtak a frízföldi szokásjog írásba foglalása során. Ahogyan SIEMS kiemeli a koraközépkori jogforrásokban fellelhető kereskedelmi tevékenységről írt tanulmányában, az akkoriban jelentős fríz kereskedelemnek nyomát sem találni a *Lex Frisionum*ban.[64] A következőkben azon szabályokat emelem ki a *Lex Frisionum*ból, amelyek csak közvetett módon kapcsolódnak a frízek adásvételi szokásaihoz.

B/ A *LEX FRISIONUM* ZÁLOGOLÁSI RENDELKEZÉSEI[65]

A chamavi frankok szokásjogi gyűjteményéhez hasonlóan a frízek törvénye sem bővelkedik tehát olyan szabályokban, amely árucseréjükkel lenne kapcsolatos. Számos ügylet mellett az adásvételi ügyletek kapcsán a kötelem biztosítékaként kerülhet elő a

[63] RIETSCHEL: *Volksrecht* 244. p.
[64] SIEMS: *Vorfragen* 124. p.
[65] A frízek szokásjogának vizsgálatát a *MGH* sorozat *Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi* részének 12. fejezetében (*Lex Frisionum*) talált szöveg alapján végeztem, amelyet KARL AUGUST ECKHARDT és ALBRECHT ECKHARDT adott ki 1982-ben.

zálog. A *Lex Frisionum* bár foglalkozik a zálogolóval, de csak azt az esetet tárgyalja, hogy mi történik akkor, ha egy zálogba adott szolga vagy ló kárt okoz.

„De pignoribus. VIII. 1. Si quis in pignus susceperit aut servum aut equum, et ille servus aliquod damnum ibi fecerit, ad illum pertineat cuius servus est, non ad illum qui eum in pignus suscepit. 2. Si vero quislibet servum alterius per vim sustulit pignoris nomine, quod pant discunt, et ille damnum aliquod ibi commiserit, ille qui eum sustulit pro damni qualitate multam cogatur exolvere." [66]

A szabályozás abból a megkülönböztetésből indul ki, hogy a zálogtárgy hogyan kerül a zálogbirtokoshoz. Ha az adós „önszántából" adja zálogba szolgáját vagy lovát és az kárt okoz a zálogbirtokosnál, a kárért a tulajdonos felel; ha viszont önhatalmúlag, erőszakkal veszi valaki zálogba adósának szolgáját vagy lovát, és az okoz kárt, akkor nem az adósnak, hanem a zálogolónak kell viselnie a károkozás következményeit.

A szolga vagy ló haszonkölcsönbe adása tekintetében pedig azt rögzítik törvényükben, hogy azokat ugyanolyan állapotban kell visszaadni, mint amilyen állapotban a haszonkölcsön kezdetén voltak, az időközben bekövetkezett rongálódást büntették:

„De re prestita. X.1. Si homo alii equum suum prestiterit vel quamlibet aliam pecuniam, talem qualis ei praestita est reddat domino eius; et si forte peioratum reddiderit, componat ei iuxta quantitatem, qua rem eius inpeioravit." [67]

Ha a kölcsönadott ló megsebesítette vagy megölte a haszonkölcsönbe vevőt, annak következményeit maga kellett viselje, ugyanis a ló használata „veszélyes üzemnek" számít (*periculum rei*), a ló átadásával a veszélyviselési kötelezettség átszállt a haszonkölcsönbe vevőre:

„X. 2. Quodsi caballus, qui praestitus erat, ipsum qui illud habuit calcib(us) percussit aut forte occidit, nullus eum solvat." [68]

[66] *Lex Frisionum*, *Additio* VIII., in: MGH *Fontes 12*, 100. p.
[67] *Lex Frisionum, Additio* X., szerk. ECKHARDT 100. p.
[68] *Lex Frisionum, Additio* X., szerk. ECKHARDT 100. p.

3./ A szászokról

Nevüket elsőként Ptolemaios említi, amely a nép magját alkotó *chauken* törzs nevéből származik.[69] A szászok a germán népvándorlást követően az Ems és az Elba közötti területen telepedtek le, szállásterületeiket a Weser osztotta ketté. A szász *gau*k Frízföldtől és Austrasiától az Elbáig, a Balti-tengertől a Harz-hegységig húzódtak.[70] Nem volt olyan politikai szervezetük, amely minden szászt egybefogott volna, ehelyett egy-egy vidék élére vezért (*dux*ot) választottak. A fegyverforgató férfiak évente egyszer ültek össze a Weser partján, itt döntöttek a törvényekről és a háborúkról. Foggal-körömmel ragaszkodtak régi szokásaikhoz, pogány hitükhöz, emiatt folyton háborúztak, szívósan ellenálltak a hódítóknak és hittérítőknek. Gazdálkodásukra jellemző, hogy hajóikkal kalandoztak[71] és a kiirtott erdők helyén állatokat tenyésztettek.[72] IV. századi kalandozásaik során Britannia, Hispánia és Gallia tengerparti területeire törtek be, pogány, fosztogató nép hírében álltak.[73] Az V. század közepén az angolokkal és jütökkel együtt részesei voltak a germánok Britanniába való „beszivárgásának".[74]

Mivel a frank állam kezdettől fogva arra törekedett, hogy a germán népeket határain belül egyesítse, igyekezett a szászokat is meghódítani.[75] A Karolingok leghosszabb háborújukat a szászok ellen voltak kénytelenek megvívni: míg kezdetben puszta leigázásukra törekedtek, Nagy Károly trónra lépésétől kezdve a háborúzást céltudatos, sőt erőszakos térítés egészítette ki. 772-től 804-ig, 32 éven át tartott, amíg a frankok teljesen bekebelezték, és jobb belátásra bírták a szászokat.[76] Amikor a frankok épp más népek ellen indítottak hadjáratot, a szászok mindig kihasználták az alkalmat a lázadásra (774, 776, 778, és 782-ben), amelyeket a frankok rendre megtoroltak. 782-ben úgy látszott, hogy a szászokat sikerül betagolni a birodalomba, ugyanis Nagy

[69] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 32. p.
[70] Vö. Melléklet II.
[71] A frízek és a dánok mellett a szászok voltak a legjobb hajósok a VI. században, még a frankokat is megelőzték e tekintetben. ZÖLLNER: *Franken* 247. p.
[72] PAPP: *Nagy Károly* 35. p.
[73] PAPP: *Nagy Károly* 35. p.
[74] ZÖLLNER: *Franken* 92. p. és ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 32. p.
[75] Már 555-556 telén is harcoltak a frankok a türingek által kisegített szászok ellen, de ez a csata sikertelen volt. ZÖLLNER: *Franken* 102. p.
[76] PAPP: *Nagy Károly* 35.p. és ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 152. p.

Károly a szász szállásterületek élére a szász előkelők közül nevezett ki „frank" grófokat, de a szászok folytatták a katonai ellenállást.[77] Megtorlásként hatott – Nagy Károly verdeni mészárlása mellett[78] – a 782-es Szászföldre vonatkozó rendelete is (*Capitulatio de partibus Saxoniae*),[79] amelyben számos olyan rendelkezés van, amely a „*morte moriatur*" fordulattal zárul, tehát az elkövető halálnak halálával lakol.[80] A szászok valószínűleg nem tekintették Károly rendeletét túlságosan véresnek, hiszen saját szokásjoguk szabályai is meglehetősen szigorúak voltak. Sőt egyik germán népnél sem tapasztalunk olyan szigorú szabályokat, mint a szászoknál.[81]

A verdeni mészárlás újabb lázadást idézett elő a megsebzett szász népben, lázadásukra a frankok a terror azon módjával válaszoltak, amelyet korábban a római császárok is alkalmaztak: százával fogdosták össze a szászokat, és távoli provinciákba költöztették át őket,[82] az árvává vált fiúkat kolostorokba adták, és papokat neveltek belőlük. A veszélyesnek minősített, deportált szászokat sáncokkal övezett, őrzött táborokban tartották halálukig, a még meg nem keresztelt lányokat és asszonyokat pedig a hatalmas verduni rabszolgapiacon bocsátották áruba. A népétől megfosztott Szászország területét a király bizalmasai között osztották fel, vagy szlávokat telepítettek oda.[83] Nagy Károly 797-ben enyhített 782. évi könyörtelen rendeletén, és átalakította *Capitulare Saxonium*má.[84] A halálbüntetés helyébe sok esetben pénzbüntetés lépett, de egyébként is indokolt volt az enyhítés, mert a VIII. század

[77] PAPP: *Nagy Károly* 36. p. sq.
[78] Felségárulás miatt 4500 szászt fejeztetett le a király, akik önként jelentkeztek, ugyanis nem hitték, hogy a törvényt ezúttal végre is fogják hajtani, hiszen a korábbi lázadásokat „pusztán" ünnepélyes eskütétellel és kényszerkereszteléssel büntették. Verden mellett azonban a „4500 férfin végrehajtották a halálbüntetést" – írják a Frank Birodalom évkönyveiben. FISCHER-FABIAN: *Nagy Károly* 100. p.
[79] PAPP: *Nagy Károly* 38. p., ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 153. p., és FISCHER-FABIAN: *Nagy Károly* 102. p.
[80] A kapitulárébóI részletek magyarul megtalálhatók: *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba* 33. p. sq.
[81] A szászok törvénykönyvéből számos rendelkezés magyarul magtalálható: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény* 116. p. sq.
[82] Kb. 10.000 szászt telepítettek szét a birodalomban. ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 153. p.
[83] Keresztény nőket nem volt szabad rabszolgának eladni. FISCHER-FABIAN: *Nagy Károly* 113. p.
[84] A kapitulárébóI részletek magyarul megtalálhatóak: *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba* 34-36. pp.

végére már nagy iramban keresztelkedtek meg a szászok, közülük is kerültek ki híres hittérítők.[85]

Értekezésem szempontjából ismételten a 802. telén megrendezett aacheni birodalmi gyűlést kell kiemelni, ahol a szászok addig le nem jegyzett jogát is írásba foglalták.[86] Először rögzítették a szászok jogát, és a *Lex Saxonum*mal olyan törvényt alkottak, amely sokáig hatályban maradt.[87] Nagy Károly megalkuvást nem tűrően ragaszkodott ahhoz, hogy a szászokat a frankokkal egy néppé kovácsolja össze. Végül is csak 804-ben kötött békét a szászokkal, ekkor ért véget Szászföld önálló története. A frank intézmények, a grófságok, és nem utolsó sorban az egyházszervezet révén Szászföld végleg betagozódott a Frank Birodalomba.

A/ RÖVIDEN A *LEX SAXONUM*RÓL

A törvény szövege két kéziratban és két nyomtatott formában maradt ránk. Az egyik kéziratot a IX. század végéről vagy a X. század elejéről származó *Codex Spangenbergianus*ban, a másik kéziratot pedig a X. századi *Codex Corbeiensis*ben találták meg. Az első nyomtatott szövegváltozatot HEROLD, majd őt követve DU TILLET készítette el a XVI. században.[88]

Maga a szöveg 66 fejezetből áll, amelyből az első húsz a személysértésekért és emberölésért járó büntetéseket és az egyes társadalmi csoportoknak megfelelő vérdíjakat (*rouda*)[89] tartalmazza. A szászok joga ugyanis élesen megkülönböztette az előkelők (*edeling*ek), a közszabadok (*friling*ek) és a lesüllyedt félszabadok vagy szolgák (*lazzi*k) jogait és vérdíjukat.[90] Ezeken a szabályokon lehet leginkább észrevenni azt, hogy megőrizték az ősi szász szokásokat, és ellent tudtak állni a frank befolyásnak. Egyedül a törvénykönyv anyagának rendszerezése tükrözi a ripuári

[85] Nyugaton Liutger, aki Münster első püspöke volt és északon Wilehad, aki Bréma püspöke lett. Vö. FISCHER-FABIAN: *Nagy Károly* 104. p. és PAPP: *Nagy Károly* 39. p.
[86] Vö. STOBBE: *Rechtsquellen I,* 188. p.
[87] ZÖLLNER: *Franken* 150. p.
[88] Schmidt-Wiegand szerint Herold 1557-ben, Du Tillet (Tilius) 1573-ban készítette el a nyomtatott szövegváltozatot. SCHMIDT-WIEGAND: *Lex Saxonum*, in: HRG 2, 1963. h.; vö. BRUNNER: *DRG I*, 465. p.
[89] *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény* 116. p.
[90] PAPP: *Nagy Károly* 35. p.

frankok jogának hatását,[91] bár STOBBE úgy látta, hogy elkészítésekor a longobárdok és a frízek törvényét is használták.[92]

A 22-65. fejezetek a halált okozó testi sértések büntetéseit, a házassági, házassági vagyonjogi és öröklési jogot foglalják össze, elkülönítve az osztfálok, a westfálok és az angarok saját jogát.[93] A szászok egyébként földrajzilag nem három, hanem négy csoportra oszlottak: a Leine és az Elba között éltek az osztfálok, a Lippe és a Weser között a westfálok, a Wesertől a Harz-hegységig az angarok és negyedikként, északon az Eider folyó környékén a nordalbingok éltek.[94]

Ugyanezen szabálytömegben kaptak helyet azok a rendelkezések is, amelyek a szolgák vagy félszabadok által elkövetett bűncselekményekért való felelősségvállalással kapcsolatosak.[95] A témám szempontjából lényeges, elidegenítéssel kapcsolatos (egyetlen) szabály is itt található meg. A törvény záró-rendelkezését csak később csatolták a szöveghez, a pénzbírságok értékének taxációját tartalmazta.[96]

Bár a szászok törvénye sok tekintetben meg tudta őrizni az ősi szász szokásokat, a formai sajátosságokon túl néhány rendelkezésében szó szerint is visszaköszön a ripuári frankok joga. A szász törvény 51-53. cikkelyei például a ripuári frankok törvényét kiegészítő kapituláré azon rendelkezéseit tartalmazzák,[97] amelyek az olyan szolgatulajdonosok kártérítési felelősségét korlátozzák, akiktől szolgájuk megszökött, és ez után követett el valamilyen bűncselekményt.[98]

---

[91] BRUNNER: *DRG I.* 465. p.
[92] STOBBE: *Rechtsquellen I,* 193. p.
[93] SCHMIDT-WIEGAND 1963. h.
[94] PAPP: *Nagy Károly* 36. p.
[95] Ha egy szolga megölte urát, életével fizetett (25. cikkely); ha egy szolga vagy *litus* valamilyen bűnt az ura utasítására követett el, az úr tartozott felelősséggel érte (50. cikkely), ha a vétséget az ura tudta nélkül követte el, pl. gyilkolt vagy lopott, az ura fizette ki érte a pénzbírságot a bűn jellegének megfelelően (51. cikkely). In: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény* 116. p. sq.
[96] Lex Saxonum 66.: „Arany van kétféle: az egyik 2/3 érmét tartalmaz, vagyis egy 12 hónapos (éves) bika (értékét) vagy egy juh (értékét) bárannyal; a másik arany 3/3 érmét (tartalmaz), azaz 16 hónapos bika (értékét); a kisebb arannyal kell a térítést fizetni emberölés esetén, a nagyobb aranyat kell fizetni minden más térítés esetén." In: *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba* 32. p.
[97] SCHMIDT-WIEGAND 1962. h.
[98] Brunner egymás mellé állítja a szászok törvényének 51-52. cikkelyeit és a Nagy Károly-féle ripuári kapituláré 5. cikkelyét. BRUNNER: *DRG I,* 465. p.

B/ ADÁSVÉTEL A *LEX SAXONUM*BAN[99]

A szászok szokásjogi gyűjteménye az alábbiak szerint foglalja össze az adásvétel lehetőségeit: *„Traditiones et venditiones omnes legitime stabiles permaneant.”*[100] Érdekes módon a törvényszerkesztők külön hangsúlyozzák a jogos rendelkezések és a törvény szerint megkötött adásvételi szerződések kötőerejét – amely egyébként magától értetődő lenne –, és ennek oka azzal a gondolattal állhat összefüggésben, hogy a gyakorlatban az esetlegesen felmerülő speciális esetek vitákra adhattak okot. A szász szabályozás valójában egy különleges szituációt tárgyal részletesen, mellyel arra mutat rá, milyen problémák jogi szabályozását igyekeztek szem előtt tartani.

„Lex Saxonum 62. Nulli liceat traditionem hereditatis suae facere praeter ad ecclesiam vel regi ut heredem suum exheredem faciat, nisi forte famis necessitate coactus ut ab illo qui hoc acceperit sustentetur; mancipia liceat illi dare ac vendere.”[101]

„Senkinek se legyen szabad másképp, mint az egyház vagy a király javára, örökletes vagyonát elidegeníteni akként, hogy ezzel megfosztja az örökösét az örökségtől, kivéve, ha (erre) éhség miatt kényszerül, annak érdekében, hogy támogatást szerezzen attól, aki az örökséget kapja; a rabszolgák átadása és eladása legyen szabad.”[102]

Ez a szöveghely a *hereditas*ról való rendelkezésről szól, de a *hereditas* alatt valószínűleg az ingatlanvagyont értették. Senki sem rendelkezhetett tehát ingatlanvagyonáról úgy, hogy ezzel örököseit megfosztotta jogos örökségüktől. Ez alól kivételt jelentettek azok a juttatások, amelyeket a tulajdonos az egyház vagy a király rendelkezésére bocsátott, vagy vészhelyzetben (éhínsége miatt) kényszerült valakinek átadni. A szolgák viszonylatában azonban nem állt fenn ez a korlátozás, azokról szabadon rendelkezhetett a tulajdonos, eladhatta illetve átadhatta másnak bármilyen jogcímen. Ezzel a kiegészítéssel világossá válik a szabályozás célja: az örökösök

[99] A *Lex Saxonum* szövegét a *MGH* sorozat *Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi* részének 4. fejezetében (*Leges Saxonum et Lex Thurinorum*) találtam meg, amelyet CLAUDIUS VON SCHWERIN adott ki 1918-ban.
[100] *Lex Saxonum* 61., in: MGH *Fontes* 4, 32. p.
[101] *Lex Saxonum* 62. szerk. VON SCHWERIN 32. p.
[102] A szöveghely magyar fordítása megtalálható: *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba* 32. p.

érdekeit az is szolgálta, hogy bár örökségüket vagy annak egy részét juttatta az örökhagyó az egyháznak vagy a királynak, de ezt lelki üdvük megváltásának érdekében tette. Mivel a szász szokásjogi gyűjteményben máshol nem találkozunk az elidegenítés fogalmával, nyilvánvaló, hogy nem állt szándékukban az adásvétel jogi problémáinak kezelése.

4./ A türingek és a *Lex Thuringorum*[103]

A törvény teljes neve *Lex Angliorum et Weniorum hoc est Thuringorum*, amely nem a türingek népjoga, hanem azon angolok és varnerek jogát tartalmazza, akik a türingek földjének északi részén éltek.[104] Földrajzilag ez a Saale és az Elster folyók közötti területet, azaz a türing föld északi határmenti sávját jelentette.[105] A türingek magját egyébként a *hermundur*ok adták, akik szvéb származásúak voltak. A gótok történetírója, Jordanes a kiváló türing lovakkal kapcsolatban emlegette a türing népet,[106] illetve az V. század második felében már a Türing Királyság is megjelenik a forrásokban.[107] A királyság intézménye egyébként náluk csak a hun birodalom felbomlását követően honosodott meg. Legismertebb uralkodójuk Bisinus volt, akit a longobárd uralkodókhoz fűztek családi kapcsolatok.[108] A Türing Királyság Herminafried uralkodása alatt, 531-ben bomlott fel a szászok által támogatott I. Theoderik frank seregeinek támadása következtében, és Zülpichnél maga a király is elesett.[109] Türingia északi részét szászok szállták meg, a déli területeket pedig a frankok. Az Elba jobb partjára szlávokat telepítettek.[110] A türingeket ért katasztrófát követően ezt a területet a frank birodalom egyik fontos határterületeként, provinciájaként tartotta nyilván a történelem.[111]

---

[103] A *Lex Thuringorum* szövegét hasonlóan a *Lex Saxonum*éhoz, a *MGH* sorozat *Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi* részének 4. fejezetében (*Leges Saxonum et Lex Thurinorum*) találtam meg, amelyet CLAUDIUS VON SCHWERIN adott ki 1918-ban.
[104] SCHRÖDER: *DRG* 261. p.
[105] SCHMIDT-WIEGAND: *Lex Thuringorum*, in: HRG 2, 1965. h.
[106] Dahn hivatkozik a JORDANES: *Getica* c. 3-ra: „*equis utuntur eximiis*". DAHN: *Könige* 6. p. sq.
[107] DAHN: *Könige* 36. p.
[108] BRUNNER: *DRG I,* 48. p.
[109] LANDAU: *Lex Thuringorum* 24. p., és ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN : *Európa* 33. p.
[110] BRUNNER: *DRG I,* 48. p.
[111] Vö. Mellek II.

Mivel tehát a türingek királyságát már a VI. században felszámolták, a Corvey-i kéziratban fennmaradt,[112] *Lex Thuringorum*ként rövidített törvény – ahogyan már jeleztem – nem a türingek, hanem az ezen területen élő angolok[113] és varnerek szokásjogát tartalmazza,[114] amelyet CONRAD – a szabályok megfogalmazási módját nézve – *responsum*-gyűjteménynek tart.[115] Tartalmilag mind a *Lex Saxonum*mal, mind pedig a *Lex Frisionum*mal rokonságot mutat,[116] de a *Lex Ribuariá*val áll a legszorosabb kapcsolatban, minthogy ez szolgált mintául az aacheni birodalmi gyűlésen lejegyzendő népjogok szerkesztői számára. Az is valószínűsíti a törvény 802. évi születését, hogy az Aachenben írásba foglalt többi népjoghoz hasonlóan ez is ismeri a Nagy Károly által bevezetett 60 *solidus*os büntetést arra az esetre, ha valaki nem teljesíti a királyi *bann*ban foglaltakat.

Szerkezetét tekintve a *lex* 61 rövid rendelkezésre oszlik,[117] amelyek csaknem felét a vérdíj- és büntetéskatalógus teszi ki (1-25. cím). Ezt követően az öröklési joggal (*De alodibus*), a lopással (*De furtis*), a gyújtogatással (*De incendio*), és az erőszakos cselekményekkel, elsősorban a testi sértéssel (*De vi*) kapcsolatos rendelkezéseket tartalmaz.[118] Az egyes szabályok vizsgálata azt mutatja, hogy a szászok szokásjogával ellentétben – amely vérdíjuk és büntetésük szempontjából élesen megkülönböztette az előkelőket és a félszabadokat – a *Lex Thuringorum* nem veszi figyelembe a szabadok és a félszabadok jogállása közötti különbségeket.

Sajnálattal kellett azonban megállapítanom azt is, hogy ez a szokásjogi gyűjtemény nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely az árucsere szempontjából szerephez jutna.

---

[112] Számos forrás ezt *Codex Corveiensis*nek nevezi, és a X. századra teszi lejegyzését. LANDAU: *Lex Thuringorum* 28. p. és STOBBE: *Rechtsquellen I,*173. p.

[113] Az angolok eredetileg a mai Schleswig közelében éltek, az V. században nagy részük áttelepült Brittanniába, kis hányaduk Türingiába vándorolt és ott telepedett le. ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 33. p.

[114] BRUNNNER: *DRG I,* 471. p.

[115] CONRAD: *DRG I,* 134. p.

[116] SCHMIDT-WIEGAND 1965. h.

[117] SCHRÖDER: *DRG* 261. p.

[118] A címek fellelhetősége a *Lex Thurinorum*ban: 26., 31., 41., és 44. cím, szerk. VON SCHWERIN 60. és 62. p.

5./ Összegzés

A Karolingkori törvények rövid áttekintése világossá tette, hogy nincs elegendő rendelkezés ahhoz, hogy alappal következtethetnénk a chamavi frankok, a frízek, a szászok és az anglováriak kereskedelmi szokásaira. Ezen germán népek szokásjogi gyűjteményéből bemutatott szabályok inkább esetlegesen kerültek a törvényekbe, és nem kifejezetten azzal a céllal jegyezték fel őket, hogy az árucsere kapcsán felmerülő jogvitákban eligazítást adjanak, hanem sokkal inkább a deliktumokkal állnak összefüggésben, vagy a zálogadással, esetleg kölcsönügyletekkel kapcsolatosak. A Karoling-kori törvények tehát igencsak „spórolnak" a magánjogi szabályokkal. Lehetséges lenne az, hogy egyik nép sem talált magának olyan mintákat, amelyek alkalmasak lettek volna arra, hogy bizonyos szabályokat ellessenek és beépítsenek saját jogukba? A kérdést mindenképpen „nem"-mel kell megválaszolni, méghozzá arra tekintettel, hogy a 802. évi aacheni birodalmi gyűlés idejére már „felhalmozódott" annyi germán szokásjogi gyűjtemény, és már javában folyt a germán népek között az egyes jogok kölcsönös megismerése, a joganyagok mintegy „vándorlása". Mint ahogyan a bajorok a vizigótok jogára támaszkodva alkották meg, formálták saját képükre szokásjogi gyűjteményüket, ez a „recepciós lehetőség" más népek előtt is nyitva állt volna, csak épp „recepciós készségük" nem volt megfelelő mértékű. Bár meg kell jegyezni, hogy a fríz jog feljegyzése számos nyomát mutatja annak, hogy a szerkesztők igencsak intenzíven használták a *Lex Alemannorum*ot, illetve a szászok és a türingek törvényeiben is fellelhetők olyan szabályok, amelyeket a ripuári frankok szokásjogából kölcsönöztek.[119]

A 802. évi aacheni birodalmi gyűlés teljesítménye tehát abban állt, hogy – bár nem tartoznak a legszínvonalasabb szokásjogi gyűjtemények közé – itt születtek meg a Karoling-kori törvények, és valószínűleg erre a birodalmi gyűlésre sikerült „beszerezni" az alamannok és a ripuári frankok törvényein kívül a bajor szokásjogi gyűjteményt is. Tekintettel arra, hogy tervezték a már meglévő germán *lex*ek általános felülvizsgálatát is,[120] nehezen képzelhető el, hogy nem állt volna rendelkezésükre az egyes népek törvénykönyve. Ha a Karoling-kori törvények szerkesztői előtt az

[119] Vö. SCHMIDT-WIEGAND HRG-ben megjelent cikkelyeivel.

ilyenfajta szövegek ismeretesek lettek volna, és ha a „kiszemelt" mintát megszerezhették volna – és mint ahogyan a frízek példája mutatja, nem hiányzott a recepcióra való érzékenység és alkalmasság sem –, akkor lehetőségük lett volna ilyen alapokon építkezve egy „saját" törvénykönyv összeállítására. Bár a minták minden bizonnyal rendelkezésre álltak – tekintettel a birodalmi gyűlés céljára –, mégis úgy tűnik, mintha valójában nem állt volna érdekükben egy saját, minden jogterületet átfogó, részletekbe menő szokásjogi gyűjtemény létrehozatala. A Karoling kori törvények tematikai és formai hasonlóságából arra következtethetünk, hogy ezek egy olyan céltudatos jogfeljegyzési program eredményei, amelynek elsődleges célja a Frank Birodalomban az általános béke megteremtése és megszilárdítása. Ennek következtében inkább a büntetőjogi szabályok írásba foglalását végezték el, és ennek szellemében adtak törvényt a birodalom területén élő chamavi frankoknak, frízeknek és szászoknak. Ezzel magyarázható tehát az, hogy – hasonlóan más magánjogi intézményhez – nem is akarták az árucserére vonatkozó szabályokat feljegyezni és az egyes népek szokásjogi gyűjteményének részévé tenni, bár e népek mindennapjaiban, ha íratlanul is de minden bizonnyal ott voltak az árucsere-ügyletek lebonyolítására vonatkozó jogszokások. Nehezen képzelhető el ugyanis, hogy ezen a terén ne lettek volna jogi konfliktusaik. Az ide kapcsolódó jogi normák feljegyzéséről való tudatos lemondás tehát nem jelentheti azt, hogy ezen konfliktusok kezelésére sem normáik, sem intézményeik ne lettek volna. Mégis azt kell megállapítanunk, hogy a Karoling-kori törvények az árucserére vonatkozó jogi feljegyzések hiányát hagyták csak ránk. Ha eltekintünk a magánjog egyes részterületétől, mint az öröklési jog – amelyre vonatkozóan mind a *Lex Saxonum*,[121] mind pedig a *Lex Thuringorum* tartalmaz részletszabályokat[122] –, a magánjogi problémák kezelése csak esetleges, és a törvényszerkesztőknek nem volt céljuk a magánjogi intézmények lényegi elemeinek részletes körülírása.

A Nagy Károly által lejegyzett germán népjogok utáni legújabb kutatások egészen más fényben tüntetik fel az aacheni birodalmi gyűlés „érdemeit". LANDAU tanulmányában arra mutat rá, hogy Einhard Nagy Károly életéről szóló művében kitér

[120] SIEMS: *Handel und Wucher* 111. p.
[121] Lex Saxonum 41. és kk. cikkelyek, szerk. VON SCHWERIN 28. p. sq.
[122] Lex Thuringorum 26. és kk. cikkelyek, szerk. VON SCHWERIN 60. p. sqq.

az uralkodó azon törekvésére, hogy császárrá koronázása alkalmából a birodalmában élő azon népek jogát is szó szerint kívánta feljegyezni, amelyek népjoga eddig még nem nyert írásba foglalást: „*Omnium tamen nationum, quae sub eius dominatu erant, iura quae scripta non erant scribere ac litteris mandari fecit*”.[123] Egy másik forrásból, a lorsch-i kolostor évkönyvéből (*Annales Laureshamenses*) pedig az derül ki, hogy a császár grófokat, hercegeket és egyháziakat hívott össze 802-803 telére Aachenbe, hogy a birodalomban alkalmazott minden helyi népjogot feljegyezzenek, és azt, ahol kell, kijavítsák. A törvények ezen revízióját LANDAU Nagy Károly uralkodásának leginkább „színpadias” megmozdulásának nevezi, amely olyannyira újszerű és szokatlan jelenség volt a kortársak számára, mint azok az alkalmak, amikor Kalif Harun al-Rasid egyenként küldött elefántokat ajándékba a császárnak.[124]

Bár ez az összehasonlítás éppoly meglepő, mint ahogyan a frankok meglepődhettek a hosszú utat megtett elefántok láttán, de az aacheni birodalmi gyűlésnek úgy látszik, „nagyobb volt a füstje, mint a lángja”. Lejegyezték ugyan az addig írásba nem foglalt népjogokat, de azok tartalmi szempontból kevesebbet nyújtanak, mint amit elvárnánk egy IX. század eleji „kodifikációtól”, tudva azt, hogy ekkorra a korábban összefoglalt germán szokásjogi gyűjtemények már mind rendelkezésre álltak.

[123] Einhard, *Vita Karoli Magni*, c. 29. in: *Quellensammlung* 7. p., vö. LANDAU: *LexThuringorum* 30. p.

[124] „*Et eo anno pervenit elefans in Francia*.” in: *Annales Laurenshamenses* c. 25., in: MGH SS 1, szerk. PERTZ, Hannover, 1826, 39. p.-ra hivatkozik Landau. LANDAU: *Lex Thuringorum* 31. p.

X. Az angolszászok

1./ Az angolszászok megjelenése Britanniában

Britannia provincia 370-380 között már csak nagyon nehezen tudott megbirkózni az idegenek támadásaival. A Rómától távol fekvő provincia határainak védelme nagy feladatot rótt Britannia kormányzójára (*Dux Britanniarum*), aki mellé hatalmi tényezővé nőtte ki magát a Szász partok grófja (*Comes litoris Saxonici*), hiszen a védelmet Diocletianus uralkodása alatt már csak decentralizációval lehetett megszervezni.[1] Északról és nyugatról a piktek és skótok támadtak változó intenzitással, keletről és délről germán kalózhajóktól kellett tartani, amelyek szászokat hoztak a kontinens felől.[2] Bár a provinciában ütőképes seregek állomásoztak, ezek sem bizonyultak elegendőnek. Egyre gyengültek tehát a római légiók pozíciói, és Britanniát 407-ben el is hagyták a rómaiak, tekintettel arra, hogy ebben az évben nevezték ki az utolsó provinciai tisztviselőket, ekkor utalták ki az utolsó zsoldot. Bár a provincia független lett, erős római civilizáció maradt a légiók után.[3] A legjelentősebb „maradvány" a városi élet kontinuitása volt,[4] illetve az, hogy fennmaradt a kereszténység, ezzel együtt pedig a latin írásbeliség is.

Bár elkezdődött a trónharcok ideje, de az V. századi britek állama politikailag és gazdaságilag is az egyik legerősebb hatalmi tényezőnek számított. Új lendületet kapott a bor- és olívaolaj-kereskedelem, amelyet a Földközi-tenger felől hoztak a szigetre, és lassan megszilárdult a gazdagodó elit társadalmi pozíciója.[5]

A szászok telepesekként jelentek meg a keleti partok mentén, és letelepedésük szépen lassan bevándorlási hullámot indított el. Beda Venerabilis említi, hogy az angolszászok először a britek zsoldosai voltak, ugyanis Vortigern brit király angol és szász törzseket hívott be, akik Kentben telepedtek le Hengest és Horsa vezetése alatt. Hengest fiát, Aescet azonban már mint az angolszász lázadók vezérét ismerjük, akik

[1] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 77. p.
[2] Vö. Melléklet I.
[3] KISTELEKI–LÖVÉTEI–NAGYNÉ–RÁCZ–SCHWEITZER–TÓTH: *Jogtörténet* 93. p.
[4] Számos helyen megmaradt az ókori városszerkezet, az utcarendszer, és még álltak a római városfalak, pl. Bathban. ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 79. p.
[5] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 78. p.

449-ben és 456-ban is szembeszálltak a britekkel és vereséget mértek rájuk.[6] Ennek következtében még nagyobb ütemben folytatódott az angolszász bevándorlás.[7] Az V. század közepére a bevándorlók fokozatosan átvették a brit szokásokat, és meghódították a szigetet, rendíthetetlenül elindítva az angolszászok uralmát.[8] A bevándorlási hullám 527 körül újabb lendületet vett. Ekkorra már négy angolszász királyság alakult: 477-ben Sussex, Kent 494-ben, Wessex 514-ben, és Essex 527-ben. A 600-as évekre hét kisebb angolszász királyságról tudunk. A Heptarchián kívül még voltak azért kelta népességű telepek[9] főként Skóciában és Walesben, őket a dán hódítás kebelezi majd be az ezredfodulón.[10] BÁRÁNY ATTILA rámutat arra, hogy az angolszászok csak 615-ben érik el északon a tengert, tehát hódításukat nem lehet Britannia lerohanásának és elözönlésének tekinteni, hanem egy évszázadokat felölelő lassú, küzdelmes földfoglalásnak. A kirajzás okai között az északi tengerszint emelkedése mellett a gazdálkodásra alkalmas földek elfogyasztását és egy V. századi állatjárványt említ.[11] Mindezek együttesen indíthatták el az újabb vándorlási hullámot, ugyanis az új népek nemcsak Angliában, de a frank és fríz területeken is megjelentek.

2./ Az első angolszász királyságok kialakulása

Ahogyan más germán törzseknél, az angol, szász és jüt törzseknél, már a kontinentális őshazában is a király állt a társadalmi struktúra élén. A királyi hatalom viszont korlátok közé volt szorítva, ahogyan azt Tacitus is megírta, akkoriban inkább csak katonai hatalmuk volt. Bár ő volt a parancsnok a csatatéren, és nagy tekintéllyel bírt, de a legfontosabb, a közösséget érintő kérdésekben csak a népgyűléssel egyetértésben dönthetett.[12] Általában véve a királyt az íratlan szokásjog annak olyan alanyaként

[6] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 78. p.
[7] Vö. Melléklet II.
[8] JOHNSON: *Britain* 119. p.
[9] A heptarchián kívül több kisebb-nagyobb ún. királyságról tudunk, de ezek nem angolszász, hanem kelta alapításúak. *Korai angolszász törvények I.,* 3. p.
[10] KISTELEKI–LÖVÉTEI–NAGYNÉ–RÁCZ–SCHWEITZER–TÓTH: *Jogtörténet* 93. p.
[11] ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 79. p.
[12] Tac. Germ. 7.: *„Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt. Nec regibus infinita aut libera potestas, et duces exemplo potius quam imperio, si prompti, si conspicui, si ante anciem agent, admiratoratione praesunt."* in: The Loeb 140. p.

kezeli, akit a nép maga is királyaként ismer el. A gyakorlatban a jogalkotás joga a királyt csak a *witan*nal együtt illeti meg.[13] Az angolszászoknál a királyt szélesebb jogosítványok illették meg, jogi, vallási és igazgatási hatalommal rendelkezett, amelybe beletartozott az adókivetés joga, de azt nem lehet a források alapján megállapítani, hogy e kibővített jogosítványok már a sziget meghódítása idején, vagy csak később kapcsolódtak a királyi hatalomhoz.[14] A király kinevezhette utódját, de annak elfogadásához az előkelők hozzájárulása továbbra is szükséges volt. A kontinentális gyakorlattal ellentétben az angolszász királyok nem osztották fel országuk területét örököseik között, ez tovább erősítette hatalmukat.

Az angolszász társadalomról és jogról alkotott kép a hódítás első periódusában valahogy úgy nézhetett ki, mint számos független, harcos csapat rendezetlen közössége, melyeknek voltak bizonyos, a szokásjogban kialakult társadalmi intézményei, de egymástól nagyon eltérő, egyéni törzsi szokásokat követtek. A brit szigeteken valamikor a 400-as évek végén jelentek meg az első szászok, akikkel valószínűleg az angolok is jöttek.[15] A hódítással együtt járt a csapatok vándorlásának intenzívebbé válása, de egyben a társadalmi viszonyok stabilizációja is. Kisebb-nagyobb politikai egységek alakultak egyre erősebb vezetőkkel az élükön, akiknek hatalma mind nagyobb mértékben hatott ki az egység igazgatására és jogára is.

Az angolszász társadalomban végbemenő változásokon kívül a királyság intézményének nagyiramú fejlődése hatott leginkább az angolszász jog fejlődésére. Bár a királyság intézménye nem volt ismeretlen az V-VI. században a kontinensről érkező angolok, szászok és jütök körében, de a sziget meghódításában és a letelepedés során e népek királyainak volt a legkisebb a szerepük, és általánosságban is elmondható, hogy a migráció idején a királyok hatalma még nem volt jelentős tényező.[16] Amikor a harcokban sikeres katonai csoportok csatlakoztak egymáshoz, és ezzel egy időben a bevándorlás és hódítás V-VI. századi üteme megkívánta, egy erős központi hatalomra volt szükség, és ezért az angolszászoknál is megszilárdult a királyság intézménye.

---

[13] KAUFMANN: *Angelsächsisches Recht*, in: HRG 1, 169. h.
[14] THOMAS: *Origins of the Common Law II.: Anglo-Saxon Antecedents of the Common Law*, in: www.etax.byu.edu/Thomas/legal_History/Reading_11.html
[15] KISTELEKI–LŐVÉTEI–NAGYNÉ–RÁCZ–SCHWEITZER–TÓTH: *Jogtörténet* 93. p.
[16] FISHER: *Anglo-Saxon* 45. p.

Ahogyan azt korábban említettem, az első angolszász királyságok közé sorolható: Kent, Essex, Middlesex, Surrey, Sussex, Wessex, Kelet-Anglia, Mercia és Northumbria. Ezek közül pusztán azon királyságokat emelném ki a sorból, amelyekben a korai periódusban olyan törvények születtek, melyek rendelkezései között az árucsere szempontjából lényeges előírásokat találunk. Elöljáróban felhívnám a figyelmet arra, hogy már a korai angolszász törvényekből is következtethetünk a királyságok fejlett pénzgazdálkodására. Aethelbert és Ine törvényeiben már legfőbb pénznemként jelenik meg az arany *shilling* és a *sceat*.[17] A wessexi törvényekben a *penny*t pedig – amelyet kezdetben ezüstből vertek[18] – már váltópénzként említik.[19]

A/ KENT

Elsőként Kent – Britannia délkeleti része – került germán uralom alá,[20] Hengest és Horsa nevű katonai vezetők irányítása alatt. Hengest 455-ben legyőzte a briteket, majd Hengest fia, Aesc megismételte apja tettét 457-ben, miután a britek elmenekültek Kentből és Londonban nyertek menedéket. A 465. és 473. évi csatákat követően 488-ban Aescet királlyá választották, aki 512-ig volt Kent uralkodója.[21] A jütök által benépesített terület feküdt legközelebb a kontinentális Európához, a Rajna és a Loire közötti frank területekhez, ezért Kent volt kitéve a legtöbb kontinentális hatásnak. Földrajzi helyzetéből adódóan elsőként vette át a frankoknál már megszilárdult mintákat, szokásokat.[22]

[17] Az első pénzeket 640-670-re datálják, ezek még a Meroving aranypénzeket (*tremissis*) mintázták. BÁRÁNY: *Anglia* 44. p.
[18] Uo.
[19] Az arany *shilling* értéke a római *solidus* egyharmadát tette ki. ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* 83. p.
[20] Kent neve a *Cantiaci* kelta törzs nevéből származik, akiknek a szállásterületét a rómaiak 43-ban foglalták el. Később jüt hódítók érkeztek ide, akik magukat *Cantware*-nek nevezték. CAMPBELL: *The lost Centuries* 38. p. sqq.; vö. Melléklet I.
[21] STENTON: *England* 16. p. sq.
[22] *Korai angolszász törvények I.,* 3. p.

B/ WESSEX

Wessexet, vagyis a nyugati szászok területét 494-ben öt hajóval hódította meg Cerdic és unokája, Cynric. Hat év alatt a nyugati szászok teljesen megszállták Wessex területét. Egyes részeit meghagyták Stuf és Withgar uralma alatt, akik Cedric jüt rokonai lehettek.[23] Cedricet a nyugati szász dinasztia alapítójaként ismeri a történelem, amely egész Anglia területére kiterjedő hatalmat gyakoroltak a későbbi évszázadokban.[24]

A kontinensről bevándorló germánok jelenléte Britanniában egyre szorongatóbbá vált a britek számára, akik elárasztották a rómaiak által épített utakat, azokat az utakat, amelyeknek a barbárokkal szembeni gyenge ellenállásukat „köszönhették", és kénytelenek voltak lassan visszatérni a kelta törzsi szervezeti felépítéshez.[25] Az angolszász hódítás periódusában – szorosan véve 450 és 500 között – a britek ugyan nagyrészt ellenálltak a hódítóknak, de egyre nagyobb területeket veszítettek el a keleti partok mentén, ahol nem volt, olyan természetes akadályok, amelyek a barbárok útját állhatták volna. Kb. 500-ra az angolszászok szinte teljesen elfoglalták Délkelet- és Kelet-Anglia partközeli területeit, és a folyókon egyre beljebb kerültek a szárazföld belseje felé. Mai nevük szerint az alábbi területeket vették körül, és mondhatták a magukénak: Kent, Sussex, Dél-Hampshire, Essex, Kelet-Anglia, Lindsey és Yorkshire keleti része.[26]

[23] THOMAS www.etax.byu.edu/Thomas/legal_History/Reading_11.html
[24] STENTON: *England* 19-27. pp.
[25] A kelta és korai ír szokásjog szerződéskötési gyakorlatáról és bíráskodási sajátosságairól részletesen lásd: STACEY, R. CH.: *The Road to Judgment* (The Custom to Court in Medieval Ireland and Wales), Philadelphia, 1994.
[26] CAMPBELL: *The lost Centuries* 52. p. és FISHER: *Anglo-Saxon* 111. p.

3./ A korai angolszász királyok törvényei

A/ BEVEZETÉS

A korai angolszász királyok legszembetűnőbb jogi tevékenysége az írott jogkönyvek kiadása, amelyet *doom*oknak neveztek.[27] A legelső ilyen jogkönyvet Aethelberth kenti uralkodó bocsátotta ki, és abban különbözik leginkább a kontinentális germán szokásjogi gyűjteményektől, hogy saját népnyelvükön, angolszász nyelven írták. Ezen első törvény keletkezési idejét kb. 601 és 605 közé teszik.[28] Bár a jogtörténet kódexeknek nevezi a korai angolszász törvénykönyveket, pusztán amiatt, hogy valamiféleképpen rendezett, logikus felépítésűek, de ezek nem adnak átfogó rendszert az korai angolszász jog intézményeiről. Csak az adott időszakban aktuálisan elszaporodó jogi konfliktusokra adott szokásjogi megoldásokat tartalmazzák, viszont tény – és erre tekintettel könnyebb soraik között az eligazodás –, hogy nem „ömlesztik" az olvasóra a teljes angolszász szokásjog szabálytömegét. A korabeli kontinentális szokásjogokhoz hasonlóan a *doom*ok is elsősorban a kompozícióként fizetendő büntetések meghatározásával foglalkoznak,[29] és csak kivételesen találni bennük olyan rendelkezéseket, amelyekkel az uralkodóknak nem a büntetés volt a céljuk, hanem valamilyen jogi konfliktus békés rendezése. Aethelberth törvénykönyve leginkább a *Lex Salicá*ra hasonlít, de annál sokkal logikusabb a felépítése. Többek szerint kétség nem férhet a migráns angolok, szászok és jütök valamint a kontinensen maradt frankok közötti kapcsolathoz, ezzel magyarázható az első kenti kódexnek a szászok első törvénykönyvére való „rímelése".[30] Ami a száli frankok szerveződő társadalmában leginkább égető probléma volt, azokra a konfliktusokra Aethelberth csak a szaporodó angolszász bevándorlók társadalmának megzabolázásakor, a VII. század elején volt kénytelen rendelkezéseket alkotni. Érthető tehát a kontinentális minták – messziről történő – követése.

[27] THOMAS www.etax.byu.edu/Thomas/legal_History/Reading_11.html
[28] THOMAS www.etax.byu.edu/Thomas/legal_History/Reading_11.html
[29] KAUFMANN 168. h.
[30] FISHER: *Anglo-Saxon* 22-28. pp.

B/ HLOTHAERE ÉS EADRIC TÖRVÉNYE

Témám, az árucsere szempontjából azonban inkább a második kenti kódex érdemel több figyelmet.[31] Ezt a *doom*ot Hlothaere és Eadric törvényének nevezik, és valamikor a VII. század végén született.[32] A törvény előszavából az derül ki, hogy *„Hlothaere és Eadric, a kenti nép királyai hozzáadták a törvényhez – amelyet az ő ősapáik alkottak – ezeket a törvényeket..."* [33] Tehát lehet, hogy együttesen adta ki a két király a törvényt – bár sehol nem utalnak arra, hogy Eadric együtt uralkodott volna gyűlölt nagybátyjával, – de az is lehetséges, hogy Eadric ismételten kiadta Hlothaere törvényét. Hlothaere 673 és 685 között uralkodott, és őt maga Eadric ölette meg a szászokkal, aki csak mintegy másfél évig regnált.[34] Törvényük tizenhat rendelkezést tartalmaz az alábbi tagolásban: négy szakasz tárgyalja a szolgák által elkövetett emberölések miatt fizetendő büntetéseket (1-4. cikkely); az 5. cikkely szabályozza az ember- és gyermekrablást, a következő rendezi azon gyermek sorsát és gyámságát, akinek apja meghalt; a 7. cikkely ismerteti azt az eljárást, amely a lopott vagyontárgy fellelését követi;[35] a 8-10. cikkelyek részleteznek bizonyos vádakat, amelyek helytállóságát döntőbírói ítélettel, jóvátétellel vagy esküvel döntik el; a következő szakasz szabályozza a rágalmazás büntetését; a 12-15. cikkelyek a más lakóhelyének megsértését rendelik büntetni; a 16. cikkely végül azon tanúkra vonatkozik, akik egy vagyontárgy Londonban történő megvásárlását igazolják.[36]

[31] A törvény szövege magyarul fellelhető: *Korai angolszász törvények I.,* 10-12. pp.
[32] Kaufmann 685-686-ra teszi törvényeik kibocsátását. KAUFMANN 168. h.
[33] *Korai angolszász törvények I.,* 10. p.
[34] Az angolszászok ezen korai periódusában egyébként előfordult az egyesített uralkodás. *Korai angolszász törvények I.,* 10. p.
[35] Hlothaere, Eadric 7.: „*Ha valaki egy sötét ügyletben megszerzi egy másik ember tulajdonát és a tulajdonos ezután ragaszkodik hozzá, ő (a vádlott) állítson garanciát a királyi udvarnál, ha képes és mutassa be azt, aki eladta neki (a másik tulajdonát); ha nem képes ezt megtenni mondjon le a dologról és a tulajdonos kapja vissza azt*." *Korai angolszász törvények I.,* 11. p. Ezt a cikkelyt, amely tulajdonképpen az *Anefang* eljárást takarja, később elemzem.
[36] Mint látható, a VII. század elején London Kenthez tartozott. A londoni piac privilegizálásáról lásd később.

C/ INE TÖRVÉNYE

A Heptarchia időszakának másik lényeges törvénykönyve Ine, wessexi király *doom*ja. Valószínűleg más wessexi törvénykönyvek is értékes forrásainkként szolgálnának, de több korai törvényük elveszett, csak utalásokból tudjuk, hogy léteztek.[37] A Nagy Alfréd előtti időszakból Ine kódexe maradt ránk, amely 688 és 694 között keletkezett. Ine egyéniségének jellemzője volt, hogy mélyen vallásos volt, és 725-ben hajlandó volt a királyi trónról is lemondani, azért, hogy Rómába zarándokolhasson, ott is halt meg. Törvényét apjának, Wessex két püspökének, az előkelők vezetőinek, tanácsa tagjainak és „az Úr minden szolgájának" ajánlotta.[38] Maga a törvény hatvanhat szakaszra oszlik, ezekből most azokat emelném ki, amelyek dolgozatom szempontjából kifejezetten lényegesnek minősülnek. A hatvanhat szakaszból huszonkettő foglalkozik a lopással, tolvajokkal, a lopott dolgok sorsával és a kölcsönkért, de vissza nem adott vagyontárgyakkal.[39] A törvény 11. szakasza tartalmazza az angol ember tengeren túlra, szolgának való eladásának tilalmát. Az 55-56. és az 58-60. szakaszok pedig az állatokra és az állatok munkaerejére irányuló szerződésekre tartalmaznak rendelkezéseket, köztük kellékszavatossági szabályt is.

THOMAS szerint Ine törvénye nyilvánvalóan nem csak saját szabályait tartalmazza, hanem az Ine uralkodását megelőző wessexi királyok törvényeiből is hozott át rendelkezéseket. Utóéletéről annyit tudunk, hogy Nagy Alfréd törvényéhez függelékként csatolták hozzá.[40]

D/ A KIRÁLYI HATALOM ÉS HATÁSA A JOGFEJLŐDÉSRE

Miközben az angolszász királyok egymást váltották a Heptarchia országainak trónján, valamiféle változás következett be az angol jogra tett hatásuk tekintetében. Az első angolszász királyok nem territoriális alapon bocsátották ki rendelkezéseiket, hanem csak bizonyos embercsoportokat céloztak meg. A bevándorlási hullám csillapodásával

[37] THOMAS www.etax.byu.edu/Thomas/legal_History/Reading_11.html
[38] THOMAS www.etax.byu.edu/Thomas/legal_History/Reading_11.html
[39] Ezen szakaszok meglehetős hasonlóságot mutatnak a *Lex Salica* megfelelő szakaszaival, sőt hasonlóan rendezik a lopott dologgal való kereskedelem tilalmának áthágását is.
[40] THOMAS www.etax.byu.edu/Thomas/legal_History/Reading_11.html

és a társadalmi stabilitás erősödésével a királyi hatalmat már bizonyos területhez kötöttség jellemezte. FISHER az alábbiak szerint karakterizálta a korai angolszász királyok hatalmát: e királyságok területe viszonylag kicsi volt, és kezdetben nem igényelték az igazgatási intézmények jelenlétét. Joguk még szokásjog volt, kevésbé jellemző a király alkotta jog, a szokásjog inkább szóban élt és terjedt, nem jellemző még a jogi írásbeliség. A jogtudat a népben élt, a nép különböző fórumai fogadták el, és e fórumok öregjeitől tanulta meg a fiatal generáció. A királyoknak ekkoriban még nem volt arra szükségük, hogy hatalmukat demonstratív módon elismertessék a néppel, elsődleges funkciójuk a nép háborúban való vezetése volt, ezzel a pozíciójukkal meg tudták teremteni tekintélyüket.[41] Ezen helyzeten, a hódítás kora és az Aethelberth-féle kódex megszületésének mintegy egy évszázada során azonban sok minden változtatott. Ez a változás a római kereszténység felvételével áll szoros összefüggésben, hiszen a kereszténnyé vált angolszász királyok feladata már nem csupán saját tekintélyük, hanem az egyház pozícióinak erősítése is volt. Természetesen ez azt is jelentette, hogy a királyi törvényalkotásra egyre nagyobb befolyással volt az egyház. További változást jelentett a királyi törvényalkotásban az, hogy az országhatárok megszilárdulásával az alkotott jog most már nem pusztán a bevándorló népességre irányult, hanem az adott ország egész területén hatályos volt. Ezzel párhuzamosan elindult a helyi és királyi közigazgatási szervezet kiépülése. Azzal, hogy a szóbeli szokásjog fokozatosan háttérbe szorult, és helyét az írott joggyakorlat vette át, stabilitás vette kezdetét, melyet a jogi eljárások formális előírások szerinti folytatása jellemzett. A jogbiztonság felé vezető útra léptek az uralkodók azzal is, hogy írásba foglalták és közzétették a korábban csak szájhagyomány útján tovább élő szokásjogot. Ezzel nem csak saját hatalmukat szilárdították meg, de az angolszász jog fejlődésére is roppant hatással voltak. A jogbiztonság azt is jelentette, hogy az idegenek számára is kiszámíthatóbbak lettek az angolszász viszonyok. Az uralkodók fokozott figyelmet fordítottak a tengerentúlról érkező kereskedőkre, de egyben a „szomszédos” uralkodókkal is igyekeztek egyre intenzívebb külkapcsolatokat kialakítani. Az élénkülő külpolitika és kereskedelmi forgalom elősegítette a lakosság jólétének megteremtését, ami magával hozta a királyi hatalom megszilárdulását is. A

[41] FISHER: *Anglo-Saxon* 133. p.

király által biztosított békére a társadalomnak nagy szüksége volt a bevándorlást követő zaklatott hétköznapok után. A királyok nem pusztán törvénykönyveikkel segítették elő a társadalmi megbékélést, hanem adminisztratív jellegű „leirataikkal", a *writ*ekkel is, amelyek fokozatosan lényeges tényezőivé váltak a normann hódítást követő angolszász jogfejlődésnek. A királyon kívül esetlegesen csak a király közvetlen jogi tanácsadói rendelkeztek azzal a joggal, hogy egyedi esetekben jogvitákat döntsenek el, mely döntésekkel szintén nagymértékben befolyásolták a szokásjog alakulását. Bár más koraközépkori monarchiákkal összehasonlítva az angolszász és angol királyok szilárd hatalmat biztosítottak maguknak, nem kíséreltek meg változtatni azon a hagyományos germán elven, hogy még a királyok is alárendeltjei a jognak.[42]

E/ AZ EGYHÁZ HATÁSA AZ ANGOLSZÁSZ URALKODÓK JOGALKOTÁSÁRA

Az előző fejezetekben láthattuk, hogy a kontinensen feljegyzett germán szokásjogi gyűjteményeknél az egyház befolyása nem volt érezhető, hacsak nem az, hogy a keresztény egyház nyelvén, latinul jegyezték fel őket.

Ettől teljesen eltérő képet mutatnak a brit szigetek joganyagai. Itt már kezdettől fogva a nép nyelvén fogalmazták meg a törvényeket, hiszen a mindennapok során rájuk alkalmazták azok rendelkezéseit. Annak ellenére, hogy a szigeten kerülték a latin nyelv használatát, az egyház fontos tanítómesternek bizonyult az angolszászok szokásjogának feljegyzése során.

Nagy Szent Gergely pápa (540-604) a Brit-szigetekre szervezett missziót okosan tervezte meg.[43] 596-ban Ágoston apát vezetésével – aki a frank püspöki kar támogatását is magáénak mondhatta – bencés szerzeteseket küldött a szigetekre és Kentet választotta központul. Vállalkozásukat hamarosan siker koronázta. 601-ben – a Temze vizében, kíséretével egyetemben – megkeresztelkedett kenti Aethelberth, akinek felesége, Berta frank származása révén már katolikus volt. Ő volt az, aki

[42] THOMAS www.etax.byu.edu/Thomas/legal_History/Reading_11.html

[43] A pápa római *senator*i családból származó, a világi pozíciókat viselő politikusként indult. Később aszkétává lett, és Szent Benedek tanításai szerint élt. 590-ben választották Róma püspökévé, a koraközépkor legjelentősebb pápája lett, aki azt hirdette, hogy az emberek már nem értik a klasszikus latint, más eszközökkel kell eljutni szívükhöz. Egyik levelében így fogalmazott: „A

„előkészítette a terepet" a térítőknek.[44] Ágoston ezzel megkezdhette az angol egyházszervezet kiépítését, érseki székhelyévé pedig Canterburyt tette meg. Aethelberth, Kent királyaként alig egy év múlva már ki is adta az első angolszász jogi feljegyzést. Az egyház tekintettel volt az angolszászok erős hagyománytiszteletére, és nem vette rossz néven, hogy nem latinul, hanem népnyelven született meg a feljegyzés. Hogy maga a törvénykönyv az egyház térítő munkájának gyümölcse, és Aethelberth király és Ágoston érsek együttműködéséből származott, Beda Venerabilis yarrow-i szerzetes (672-735) „Az angol nemzet egyháztörténetéből (*Historia ecclesiastica gentis Anglorum*)" tudjuk, aki az angolok legjelentősebb történetírójaként ismert.

HATTENHAUER szerint a római egyház tálcán nyújtotta az új uralkodóeszményt, de egyúttal céltudatosan az egyház szolgálatába állította Aethelberth törvényét. Nagy Szent Gergely pápa ugyanis arra buzdította Canterbury érsekét, hogy vegyen részt tevékenyen a király mellett az egyházi javak védelmét szolgáló rendelkezések megfogalmazásában. A Brit-szigeteken mindig is tisztában voltak azzal, hogy első törvényük megszületésénél az egyház bábáskodott.[45] Aethelberth törvényének ugyanis már az első szakasza az egyház befolyását jelezte: Nagy Szent Gergely pápa javaslatára felvették a törvény bevezetőjébe, hogy az, aki az egyház, a püspök vagy más pap vagyonából lop, azt jóvá kell tennie, mivel annak a vagyonát kívánja a törvényalkotó megvédeni, akinek tanait elfogadta és átvette.[46] A törvényben álló büntetési nemeket az egyház elfogadta, tekintettel arra, hogy azok a Kentben már „megszokott", a szokásjogban szóban terjedő büntetési tételek voltak, amelyeket most írásban is rögzítettek. Hlothaere és Eadric királyok 685-686-ban kibocsátott törvényében is erre a büntetési katalógusra korlátozták a büntetéseket, Aethelberth törvényéből ezt változtatás nélkül vették át.

A nagyon vallásos Ine király, aki életének alkonyát Rómában, Szent Péter sírjánál töltötte, az előzőekkel ellentétben az egyháznak szélesebb kapukat nyitott a jogalkotás terén. 688-694 között született törvénye azzal a prológussal nyit, amely „a

---

beszédnek azt a művészetét, melyet a klasszikus tudomány tanítói terjesztenek, lenézem. Nem kerülöm a barbarizmus használatát." KATUS: *A középkor* 98. p.

[44] KATUS: *A középkor* 103. p.

[45] HATTENHAUER: *ERG* 138. p.

[46] Uo.

helyes jogot" az egyház tanaival és az angolszászok lelki üdvével kapcsolta össze. A népnek, de a klérusnak is az egyházzal szembeni engedelmes magatartást ajánlja. Az újszülöttek megkeresztelését az alattvalók számára kötelezővé teszi a törvény, és elmulasztását büntetéssel sújtja.

Wihtraed király 695-696. évi törvényének előszavában az érseket, mint a törvény kezdeményezőjét említi. Időközben az egyház a világi joggyakorlatban is megvetette a lábát. Az oltárt részesítették inkább előnyben a jogügyletek megkötésénél, itt történt a rabszolgák felszabadítása, az eskü letétele, különösen a tisztító esküt foganatosították az oltár előtt, amellyel főleg az adóssággal való megvádolás alól szabadulhattak.[47] Az egyház átvette az eskük és az istenítéletek végrehajtásának kizárólagos jogát. Az pedig teljesen magától értetődő volt, hogy a klerikusok feletti bíráskodás kizárólagossága is megillette az egyházat.

4./ Az angolszászok korai törvényeiben fellelhető, az árucserére vonatkozó rendelkezések[48]

Tekintettel arra, hogy értekezésemben inkább a kontinentális koraközépkori Európa germán népeinek szokásjogi gyűjteményeire kívánok hangsúlyt helyezni, ezért a jelen fejezetben bemutatandó korai angolszász törvényekből csak annyit vázolnék fel, amennyi kifejezetten az árucserét érinti, és pusztán érzékeltetni kívánom a kontinentális germán népek és az angolszászok szabályozási igénye közötti különbséget.

Mint ahogyan korábban említettem, a kontinensen maradt germán népek és az angolszászok szokásjogi gyűjteményei közötti kontrasztot leginkább az mutatja, hogy, míg az eddig megvizsgált törvények latin nyelvűek voltak, addig az angolszászok saját

[47] Az egyháziak a tisztítóesküt úgy tették le, hogy egyik kezükkel megérintették az oltárt, míg az ugyancsak klerikus esküsegédek mellette állnak, és mondták az esküt, de ők nem értek az oltárhoz. In: LIEBERMANN: *Die Gesetze der Angelsachsen 1,* 19. cikkely: „*Cliroc feowra sum hine clænsie his heafodgemacene 7 ane his hand on wiofode; opre ætstanden, ap abycgan*." Uez LIEBERMANN fordításában: „Ein Kleriker reinige sich als einer von vieren seiner Standgenossen und allein seine Hand auf dem Altar; die anderen sollen (nur) dabei stehen (und) den Eid leisten." 13. p. sqq.

[48] Az angolszász törvények szövegét a *Gesetze der Angelsachsen* 1. kötete alapján vizsgáltam meg, amelyet FELIX LIEBERMANN fordított német nyelvre és jelentetett meg 1903-ban.

népük nyelvén jegyezték fel szokásjogukat. Más szempontból is egyedülálló azonban az angolszászok joga: a Brit-szigetek és a Meroving, majd Karoling kori Frank Királyság között intenzív kereskedelem folyt – elsősorban a frízek álltak kereskedelmi kapcsolatban a szigetlakókkal –, amely természetesen hatással volt az árucserére vonatkozó szabályalkotásra.

A/ A RABSZOLGA-KERESKEDELEM

Ahogyan a kontinentális törvényekben, úgy az angolszászoknál is részletes szabályokat találunk a rabszolgákkal való kereskedelemre. Hlothaere és Eadric kenti királyok VII. század végéről származó törvényeiből – hasonlóan a kontinensen élő germán népek szokásjogi gyűjteményeihez – az derül ki, hogy az emberrablás szoros összefüggésben állt a rabszolga-kereskedelemmel, amelynek következtében gyakran előfordult, hogy az emberrablás áldozatait messze földre, a kontinensre adták el szolgának.[49] Azt is szabályozták, milyen eljárást kell lefolytatni akkor, ha az elrabolt áldozat valamilyen módon megkerül, és visszatér a szigetekre: *„Ha egy szabad ember elrabol egy embert, ha az utóbb visszajön és mint feljelentő vádolja őt, neki tisztáznia kell magát, ha képes rá; mindegyik embernek legyen az esküben néhány választott szabad esküsegítője[50] és egy a falujából való legyen; ha erre nem képes, fizessen annyit, amennyire képes.”*[51]

Teljesen más szemszögből jön szóba a rabszolgának való eladás Wihtradesnél, Kent uralkodójánál, aki egy szokatlan szabályt rögzít törvényében. Ha egy szabad emberre rábizonyul az erőszakos tolvajlás, azaz a rablás cselekménye, akkor a király

[49] Hlotaere és Eadric 5.: „*Gif frigman mannan forstele, gif he eft cuma stermelda, secge an andweardne; gecænne hine, gif he mæge: haebbe pare freora rim æwdamanna 7 ænne mid in ape, æghwilc man æt pam tune pe he tohyre; gif he pæt ne maege, gelde swa he gono hage.”* Uez Liebermann fordításában: „Wenn einer Freier einen Menschen wegstiehlt, wenn (dann) dieser zurück (in die Heimath) kommt, (als) Bestrafungsanzeiger, (so) klage (letzterer) gegen jenen persönlich; (der Menschendieb) reinige sich (von dieser Klage), wenn er kann: er habe solcher Freier eine Anzahl (als) Eidesmannen und (zwar) einen mit im Eide, jeglichen (Eides)mann aus dem Ortsbezirk, welchem er selbst zugehört; wenn er das (Eidleisten) sofern er (dazu) genug besitzt.” szerk. LIEBERMANN 9. p. sqq.

[50] Az esküsegítő személy együtt tesz esküt azzal, akinek segítségére sietett. Az esküben foglalt kötelezettségeket és felelősséget tehát együtt vállalják. Ez azt jelenti, hogy az esküsegítő a tanú és a kezes szerepét is betöltötte. *Korai angolszász törvények I.,* 11. p.

[51] *Korai angolszász törvények I.,* 10. p. sq.

az alábbi lehetőségek közül választ büntetést számára: megölik, vagy eladják a tengeren túlra – tehát a kontinensre – rabszolgának, vagy pedig vérdíj (*Wergeld*) megfizetésére kötelezik.[52] Itt tehát az idegenbe való eladás szankcióként jelenik meg. Az, hogy az idegenbe való eladást a vérdíjfizetés és a halálbüntetés alternatívájaként kínálja fel a törvény, azt mutatja, milyen súlyos büntetésnek számított ez a korabeli Kentben. Kétségesnek tűnik azonban, hogy a büntetésből történő rabszolgának való eladás olyan gyakran fordult volna elő, hogy ez a rabszolga-kereskedelem intenzitását befolyásolta volna. Tekintettel arra, hogy a büntetés kiválasztásának joga a királyt illette meg, inkább a vérdíj-fizetést választotta leggyakrabban, hiszen valószínűleg magasabb vérdíjat szabtak ki a rablókra, mint amennyit a rabló rabszolgának való eladásából szerezhettek volna. Feltételezem, csak azokat a bűnözőket adták el a tengeren túlra, akik olyan szegények voltak, hogy nem tudták volna kifizetni a *Wergeld*et. E kérdéskörbe tartozik Ine-nek, Wessex királyának azon rendelkezése is, amely szerint sem a szolgákat, sem a szabadokat nem szabad a tengeren túlra eladni, még akkor sem, ha valamilyen bűncselekményt követtek (volna) el, az eladás helyett – 60 Schilling – vérdíjat fizettethet csak velük.[53] Törvényének következő passzusában pedig lehetőséget ad arra, hogy a rabló megválthassa a halálbüntetést, természetesen vérdíj fizetése ellenében.[54]

A szigetre érkező idegenek helyzetének bizonytalansága és a idegenektől való félelem, velük szembeni bizalmatlanság – az adott kor társadalmi viszonyait tekintve – nem szorul különösebb magyarázatra. Az angolszászok jogában a kapcsolódó szabályok számából egyrészről arra következtethetünk, hogy az angolszászokat vissza kívánták tartani az idegenekkel kötött ügyletektől, másrészről viszont azt a törekvésüket is megmutatja, hogy az idegenek „vendégként" való kezelésével a jól

[52] Wihraed 26.: „*Gif man frigne man æt hæbbendre handa gefo, panne wealde se cyning dreora anes: odde hine man cwelle oppe ofer sæ selle oppe hine his wergelde alese."* Uez Liebermann fordításában: „Wenn man einen freien Mann bei handhaften (Diebstahl) fängt, dann bestimme der König von dreien eines: entweder tödte man ihn, oder verkaufe ihn über See oder löse ihn aus durch dessen Wergeld." szerk. LIEBERMANN 14. p.; vö. BRUNNER–SCHWERIN: *DRG 2*, 831. p.

[53] Ine 11.: „*Gif hwa his agenne geleod bebyegge, deowne odde frigne, deah he scyldig sie, ofer sæ, forgielde hine his were."* Uez Liebermann fordításáában: „Wenn jemand innerhalb der Grenzen unseres Reiches Raub und gewaltsame Wegnahme verübt, gebe er den Raub zurück und zahle (dem König) 60 Schill. zur Strafe." szerk. LIEBERMANN 95. p.

[54] Ine 12.: „*Gif deof sie gefongen, swelte he deade, odde his lif be his were man aliese."* Uez Liebermann fordításában: „Wenn ein Dieb (handhaft) gefangen wird, erleide er den Tod. Oder man löse sein Leben durch sein Wergeld aus." szerk. LIEBERMANN 95. p.

szabályozott eljárásokban biztonságosabban meg lehetett oldani az esetlegesen felmerülő konfliktusokat. Éppen ezen utóbbi esetekben kaptak szerepet a kereskedők, akiket előfordult, hogy idegeneknek neveztek.

B/ AZ *ANEFANG* ELJÁRÁS

A tengeren túlra történő rabszolga-eladás tilalma azonban nem érintette a szigeten belüli rabszolga-kereskedelmet. Az Ine-féle *Anefang* szabályok a szolgák adásvételi szerződéseiből indulnak ki. Ine úgy rendelkezik, hogy ha valaki a tőle elrabolt rabszolgát másnál megtalálja, és *Anefang* eljárást kezdeményez, és a bepanaszolt birtokos azért nem tudja igazolni jogos vásárlását, mert a rabszolga eladója időközben meghalt, akkor ez a személy vigye el a rabszolgát az eladó sírjához, és ott tegyen esküt arra, hogy büntetést (60 *hiden*t) fog fizetni, ha nem attól a személytől vette a szolgát. Más ingóság esetén is ugyanígy kellett eljárni. Ha később kiderült, hogy a beperelt személy hamisan esküdött, nemcsak a pénzbüntetést kellett megfizetnie, de a rabszolgát is vissza kellett adnia az eljárást kezdeményező tulajdonosnak.[55]

Ahogyan korábban említettem, az árucsere és a kereskedelem szempontjából az *Anefang* eljárásra vonatkozó rendelkezések kapnak fontos szerepet.[56] A kontinentális germán jogokhoz – különösen a frank népek szokásjogi gyűjteményeihez – képest Hlothaere és Eadric törvényében egy egészen szokatlan rendelkezést találunk az *Anefang*ról.[57] Azt az esetet szabályozza, amikor a meglopott személy másnál találja

[55] Ine 53.: „*Gif mon forstolenne man befo æt oprum, 7 sie sio hand odcwolen, sio hine sealde pam men pe hine mon ætbefeng, tieme ponne pone mon to pæs deadan byrgelse, swa oder fioh swa hit sie, 7 cyde on pam ade be LX hida, pæt wite afylled mid py ade, agife pam agendfrio pone monnan."* Uez Liebermann fordításában: „Wenn man einen gestohlenen Sklaven bei einen anderen im Anefang fasst, und diejenige (Gewährs) hand verstorben ist, welche ihn jenem (anderen) Manne verkauft hatte, bei welchem man ihn gefasst hat, so ziehe (der verklagte Besitzer im Gewährszuge) dann den Sklaven zum Grabe des todten =Verkäufers) – ebenso wie andere Fahrhabe, was es (nun) sei – und beweise kraft des Eides in Höhe von 60 Hiden, dass ihn jene todte (Gewahrs)hand ihm verkauft habe; alsdann hat er (zwar) das Strafgeld durch diesen Eid niedergeschlagen, gebe (aber) den Sklaven an dessen Eigenthümer zurück." szerk. LIEBERMANN 112. p. sqq.

[56] Az *Anefang*-eljárásról részletesen lásd dolgozatom IV. fejezetét. Vö. POLLOCK–MAITLAND: *The History* 110. p. sqq.; BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I,* 479. p. sqq., BRUNNER–SCHWERIN: *DRG 2*, 645. p. sq.; HEUSLER: *Institutionen 2*, 215. p. sqq.; CONRAD: *DRG I,* 149. p. sq.; WERKMÜLLER: *Anefang*, in: HRG 1, 159-160. h. SCHERNER: *Anefang*, in: Lexikon des Mittelalters 1, 615. p.; MÜLLER–VOLBEHR: *Anefang*, in: RGA 1, 280. p. sq.

[57] Az angolszászoknál és a frankoknál felbukkanó *Anefang* eljárásokat hasonlítja össze tanulmányában SCHULTZE: *Anefangsverfahren* 764. p. sqq.

meg dolgát, és azt visszaköveteli.[58] Az érintett – akinél a dolgot megtalálták – a király elé hívhatja jogelődjét, akitől ő maga a dolgot szerezte, hogy igazolja szerzése jogosságát. Ha nem sikerül előkerítenie biztosító emberét, veszni kell, hogy hagyja a dolgot, tehát oda kell adnia annak, aki benyújtotta rá igényét, akitől azt korábban ellopták. Ezek szerint a dolog kiszolgáltatásának kötelezettsége a lopás büntetésének felel meg. Ez ellen szól viszont az, hogy sem arra nem találunk utalást, hogy az „utolsó láncszemet" tolvajként kezelnék, sem arra, hogy a dolog visszaadását büntetésként jelölnék meg. Ez a szabály leginkább a longobárd uralkodó, Rothari azon rendelkezésével mutat hasonlatosságot, amelyben egy lovat a tulajdonos tudta nélkül szerez meg valaki. Ha egy ló vevője ugyanis – akitől a ló állítólagos tulajdonosa az állat visszaadását követeli – nem tudta megnevezni azt, akitől ő a lovat vette, lótolvajnak tekintették. Ezt elkerülhette, ha megesküdött, hogy a lovat nem lopta, továbbá esküt tett arra is, hogy a ló eladójának személyét a jövőben sem titkolja el. Az állítólagos tulajdonos ezután magához vehette a lovat, de kilencszeresen kellett annak értékét megtérítenie, ha valaki később *auctor*ként be tudja bizonyítani a lóra vonatkozó erősebb jogosítottságát, mellyel egyben tisztázza a vevőt a lopás vádja alól.[59]

Visszatérve a kenti szabályra, azt állapíthatjuk meg, hogy az adásvétel kapcsán semmilyen olyan körülményről nem esik szó, amely más ügyletekhez képest privilegizált helyzetbe hozná az adásvételt, és ezáltal a törvényekben különleges hangsúlyt kapna. A dolog megszerzőjének kell viselnie annak kockázatát, hogy

[58] Hlothaere és Eadric 7.: „*Gif man oprum mæn feoh forstele, 7 se agend hit eft ætfó, geteme to cynges sele, gif he mæge, 7 pone ætgebrenge pe him sealde; gif he pæt ne mæge, læ án, 7 fo se agend tó."* Uez Liebermann fordításában: „Wenn einer einem andern Manne (bewegliches) Gut stiehlt, und es späterhin dieser Eigenthümer (im Anefang) fasst, (so) ziehe (der verklagte Besitzer) die Gewähr zur Königshalle, wenn er kann, indem er denjenigen herbeibringt, welcher es ihm verkauft hat; wenn er das nicht kann, lasse er (es) los und greife der Eigenthümer zu." szerk. LIEBERMANN 10. p. Tehát „Ha valaki más ingó dolgát ellopja, és később ennek tulajdonosa *Anefang*ban arra igényt formál, akkor a beperelt birtokos hívja a király elé jogelődjét, ha tudja, és azok is hozzék elő azokat, akiktől a dolgot vették; ha valaki ezt nem tudja teljesíteni, el kell engednie a dolgot és annak tulajdonosa visszakapja azt." szerk. LIEBERMANN 10. p.

[59] Edictum Rothari 232.:*„De caballo conparato. Si quis caballum emerit et auctorem ignoraverit, et venerit certus homo, qui ipsum caballum suum dicat, tunc ille qui emit, si út diximus auctorem non habuerit, nec scit de quo conparassit: praebeat sacramentum emptor, quia nec fur sit, nec collega furoni, nisi simpliciter cum praetium suum conparassit; et insuper addat in ipsum sacramentum: si quoquo tempore auctorem invenerit, non negare. Tunc post praestitum sacramentum reddat caballum, et sit sibi contemnus. Ille autem, qui se proprio domino dicit esse, sub tali titulo eum tollat, út si cognitum fuerit, quod malo ordine vindicassit, et alter certus auctor venerit, qui suum ficerit, ipse caballus sibi nonus ei reddatur."* szerk. BLUHME 58. p.

elveszítheti a dolgot, ha arról később bebizonyosodik, hogy lopott, és nem tudja előkeríteni a dolog eladóját annak érdekében, hogy jogos szerzése igazolást nyerjen.

Hlothaere és Eadric törvényének imént elemzett 7. cikkelye az alábbi rendelkezésekkel fejeződik be, annak ellenére, hogy nem közvetlenül követik az *Anefang*-szabályt:

„16. Ha egy kenti Londonban valamilyen ingó dolgot vásárol, az ügyletnek két vagy három büntetlen szabad ember, vagy a város királyi helytartója[60] *legyen a tanúja.* [61]

16, 1. Ha valaki azt a dolgot valakinél Kentben leli meg és ott indít Anefangot érte, a perbe fogott vevő hívja a királyi csarnokba saját jogelődjét, akitől ő maga a dolgot vette, ha ismeri azt és be tudja vonni az eljárásba.[62]

16, 2. Ha a beperelt ezt nem tudja teljesíteni, menjen az oltár elé egyik ügyleti tanújával vagy a királyi helytartóval (mint esküsegédjével) együtt, és nyilatkozzon arról, hogy az adott ingóságot leplezetlenül, nyilvános vétel útján az adott városban szerezte meg; és a dolgot perlő ez esetben visszaadja neki annak vételárát.[63]

16, 3. Ha viszont a perbe fogott nem tudja letenni ezt a tisztító esküt, el kell engednie a dolgot, és a tulajdonos megragadhatja azt.”[64]

Ezen forrás mind a köztörténet, mind pedig a gazdaságtörténet szempontjából különös jelntőséggel bír. A szöveg alapján arra következtethetünk, hogy akkoriban London Kenthez tartozott, sőt magának Londonnak különleges szerep jutott

[60] Ezt a személyt városparancsnokként is megtalálni: *Korai angolszász törvények I.,* 12. p.

[61] Hlothaere és Eadric 16.: „*Gif Cantawara ænig in Lundenwic feoh gebycge, hæbbe him ponne twegen odde dreo unfacne ceorlas to gewitnesse oppe cyninges wicgerefan.”* Uez Liebermann fordításában: „Wenn einer der Kenter in London Fahrhabe kauft, dann nehme er sich zwei oder drei unbescholtene Gemeinfreie oder des Königs Stadtvogt zum Zeugniss.” szerk. LIEBERMANN 11. p.

[62] Hlothaere és Eadric 16, 1.: „*Gif hit man eft æt pam mæn in Cænt ætfó, ponne tænne he to cyngæs sele to pam mæn de him sealde, gif he pane wite 7 æt pam teame gebrengen mæge.”* Uez Liebermann fordításában: „Wenn jemand sie nachher bei jenem Manne in Kent (im Anefang) fasst, dann ziehe dieser (verklagte Käufer die Gewähr) zu (jener) Stadt in Königshalle auf den (Gewährs)mann, der (sie) ihm verkauft hat, wenn er (nähmlich) denselben kennt und zu dem Gewährzugsprocesse herbeibringen kann.” szerk. LIEBERMANN 11. p.

[63] Hlothaere és Eadric 16, 2.: „*Gif he pæt mæge, gepyke danne in wiofode mid his gewitena anum oppe mid cyninges cupan ceape in wic gebohte; 7 him man panne his weord agefe.”* Uez Liebermann fordításában: „Wenn er (der Verklagte) das nicht kann, dann erkläre er am Altar mit einem seiner Zeugen oder mit des Königs Stadtvogte (als seinem Eideshelfer), dass er jene Fahrhabe unverhohlen durch seinen offenkundigen Kauf in (dieser) Stadt kaufte; und jener (Kläger) gebe ihm dann deren Preis zurück.” szerk. LIEBERMANN 11. p.

[64] Hlothaere és Eadric 16, 3.: „*Gif he panne pæt ne mæge gecypan mid rihtre canne, læte panne án, 7 se agend tofó.”* Uez Liebermann fordításában: „Wenn er (der Verklagte) aber das nicht mit

kereskedelmi szempontból. Az itt tartott nagy vásárok miatt a város királyi privilégiumot kapott, hiszen – ahogyan a fent idézett törvényszöveg mutatja – az itt megkötött adásvételi ügyleteknek különös kötőerőt tulajdonítottak. A királyi helytartó (városparancsnok vagy *cyninges wicgerefa*) nyilvánvalóan a királyi hatalmat képviselte Londonban, aki a szerződések megkötésénél való közreműködésen kívül minden piaci eseményre befolyást gyakorolhatott. SIEMS szerint a VII. század végi Londonban a kereskedelem igen szoros kapcsolatban állt a királyi hatalommal, de nem pusztán királyi befolyás, hanem királyi védelem alatt is állt, és okkal feltételezhetjük, hogy ezzel a király saját gazdasági érdekeit is biztosítani kívánta.

Tartalmi szempontból e fenti szabályokat különböző szempontok szerint kell megvizsgálnunk. Rögtön az elején utalást találunk arra, hogy hogyan is kell lebonyolítani az ügyleteket: három tanú vagy a király helytartója jelenlétében, tehát leplezetlenül és nyilvánosan, hogy a csalárdságnak még a gyanúja se merülhessen fel. Itt ugyanazokról a követelményekről van szó, mint amelyeket Liutprandnál láttunk 726-ból származó törvényében: aki piacon vett lovat, azt két vagy három ember előtt kellett tennie. Ha később valaki követelte a lovat, szükség esetén a tanúk segítségével megelőzhette a tolvajlás gyanújakor felmerülő, esküvel történő bizonyítást. Ha a vevőnek azonban nem voltak tanúi, és csak arra hivatkozott, hogy egy franktól vagy egy ismeretlentől vette a lovat, akkor a vevőt terhelte a büntetőpénz megfizetése.[65] Nem valószínű, hogy a hasonlóság annak lenne köszönhető, hogy valamiféle kapcsolatba került volna egymással a longobárd és az angolszász szöveg, ugyanis az említett követelmények elemi jelentőségűek minden piac rendfenntartása érdekében, ezért e szabályokat egymástól függetlenül rögzítették az uralkodók. Ezen követelmények be nem tartásának következményeit külön egyik törvény sem részletezi, pusztán arról esik szó, hogy milyen hátrányok érhetik az illetőt egy

gesetzlichem Reinigungseide erklären kann, dann lasse er (sie) los und der Eigenthümer (Kläger) greife zu." szerk. LIEBERMANN 11. p.

[65] Liutprand 79.: *„De eo homine, qui cavallo in mercato conparare voluerit, ut ante duos aut tres homines eum emere deveat, nam non segrete, et si aliquis postea ipsum cavallum cognoverit, habeat tesimonia, in cuius presentia conparavit et ei postea furti calomnia non fiat. Et si ad ipsos testes non credederit, qui furtum querit, firment ipsi testes per sagramentum, excepto si tales homenis fuerent, quibus rex aut iudex sine sagramento credere possit. Et si homenis non habuerit, in quorum presentia conparavit, nisi simpliciter dixerit: 'quod conparavi de Franco aut nescio de qualem hominem', conponat ipsum cavallum pro furtum".* szerk. BLUHME 139. p.

esetleges eljárásban, Liutprandnál pedig – ellentétben az angolszász szabályozással – még tolvajként is kezelik azt, aki utolsó láncszemként marad az eljárás végén.

Az adásvételi ügyletek nyilvánosságát és a tanúk alkalmazását előíró kenti szabályozás három részre bontható. Ha a Londonban megszerzett árut később Kentben felismerik, és ott indul el az *Anefang* eljárás, a dolgot Londonban megszerző beperelt személynek a londoni királyi udvarba kell hívnia jogelődjét, amely nem meglepő, hiszen az ügyletet Londonban kötötték meg. Ezzel szemben azon eset kezelése lehet szokatlan, amikor a beperelt nem tudja Londonba citálni biztosító emberét. Még ekkor sincs semmi veszve, mert ő maga és tanúi vagy az ügyletkötésnél jelen lévő királyi helytartó esküt tehetnek arra, hogy az árut nyilvánosan vásárolta meg annak idején. Ez esetben a dologra igényt bejelentőnek ki kell fizetnie a vételárat annak érdekében, hogy visszakaphassa dolgát. Bár ez nincs kimondva a törvényben, de ha nem akarja visszakapni, nem kell azt kifizetnie. A Londonban, tanúk előtt megkötött adásvételi szerződések privilegizáltságát (Hlothaere és Eadric törvényének 16-16, 3. pontjai) az alábbiak szerint lehet összehasonlítani ugyanezen törvény 7. pontjával. A 7. pont szerint az, aki nem tudja jogelődjét bevonni az eljárásba, vissza kell, hogy adja a dolgot az eljárást megindító jogosítottnak. Ezzel szemben, a 16, 2. pont alapján a dolgot londoni piacon megszerző kihasználhatja a megváltás jogának lehetőségét, tehát csak akkor kell kiadnia a dolgot, ha a jogosított kifizeti neki annak vételárát. A londoni vételre vonatkozó szabály szerint (16, 3. pont) csak akkor kell ellenérték nélkül kiadnia az árut az arra jogosultnak, ha nem tud arra esküt tenni, hogy azt nyilvánosan, tanúk előtt szerezte. E szabály ezen harmadik része tehát megismétli a 7. pontban foglaltakat, de itt sem esik szó arról, hogy a dolog megszerzőjét ez esetben tolvajként kezelnék, vagy büntetést szabnának ki rá.

C/ London piacának privilegizálása

A szabályozás megítélésekor azt is értékelnünk kell, hogy e rendelkezések csak a Londonban tető alá hozott adásvételi ügyletekre vonatkoznak, Kent semmilyen más részében kötött vételre nem alkalmazhatóak. Itt tehát egy olyan, törvényben rögzített

intézkedésről van szó, amelynek célja a londoni piac támogatása, tehát azon piac helyzetének megszilárdítása, amellyel a kenti uralkodó a *wicgerefa* által közelebbi kapcsolatban állt. A privilégium az itt megkötött adásvételi ügyletek érvényességének megerősítésében áll, különösen mindazon esetekben, amikor a dolog vevője nem tudja felkutatni jogelődjét. Ennek a szabálynak az idegenekkel való kereskedés, pontosabban az idegenektől való vásárlás körében van döntő jelentősége, itt nagyobb annak a kockázata, hogy az idegen származású eladót nehezebb megtalálni, illetve rávenni a királyi helytartó udvarában való megjelenésre.[66] Éppen ez motiválhatta a jogalkotót abban, hogy rendelkezéseivel elősegítse a kereskedelem, különösen a távolsági kereskedelem fellendülését. Alappal bízhattak ugyanis abban, hogy a királyi helytartó tevékenysége mellett a londoni vásártéren megkötött vételi szerződések nagyobb biztonságot jelentettek a vevők számára, ezzel pedig üzleti kockázatukat a minimumra tudták csökkenteni. Végső esetben ugyanis – ha az *Anefang*ot indító jogosult hajlandó erre – csak az áru árának megfizetése ellenében kaphatja vissza az eljárás alá vont vevőtől a dolgot. A tanúk vagy a királyi helytartó előtt adásvételi szerződést kötő vevő tehát – ha másban nem is, de – a megváltási jog törvényi lehetőségében még bízhatott.

Felvetődhet a kérdés, vajon a Hlothaere és Eadric törvényében megjelenő új gondolat a kereskedők gyakorlatából eredeztethető, vagy legalább közvetve tőlük származik-e? Erről azonban nem szól a törvény szövege. De még ha a kereskedők törekvése vagy közvetítése nyomán foglalták volna ezt törvénybe, akkor is egy lényeges változtatásnak számítana az angolszász árucsere-viszonyok szabályozása körében. A ránk maradt szabályok egyébként nem a kereskedők közötti kereskedelmi szokásokról szólnak, hanem a magánszemélyek, mint „fogyasztók” által megvett áruk eladásáról. Ezen nézőpont még hangsúlyosabban megmutatkozik abban, hogy nem csak a londoni piacokon felmerülő vitákat tárgyalják ezek a szabályok, hanem azokat az eseteket is, amikor valahol Kentben *Anefang* eljárás alá vonnak egy dolgot, hogy tulajdonosa visszakaphassa azt attól a vevőtől, aki – esetleg gyanútlanul – egy idegentől vette meg. Ez mindenesetre azt jelenti, hogy a kereskedelmi szokások elismerése és elősegítése is megvalósult ezekkel a részletszabályokkal. Hogy itt egy

[66] FEENSTRA: *Lösungsrecht* 243. p.

kívülről érkező jogelv hatásáról van-e szó vagy sem, nehezen ítélhető meg, mindenesetre feltűnő, hogy a kenti királyok a kereskedelem privilegizálására törekedtek. Hasonló törekvést tapasztalunk Wessexben is, ahol Ine király korábbi – a kentieket megelőző – törvényei mutatják ezt.

D/ A KERESKEDŐK ÜGYLETEIRŐL

A tanúk előtti, tehát a nyilvánosság bevonásával megkötött adásvétel kapcsán Ine azt követeli meg a kereskedőktől, hogy kerüljék a lopott áruval való kereskedelmet.[67]

„Ine 25, 1. Ha valaki Anefang eljárásban a lopott dolgát egy kereskedőnél találja meg és az a dolgot nem szavahihető tanúk előtt vette, esküt kell arra tennie, hogy megfizeti a büntetést, ha bebizonyosodik, hogy tudott a dolog lopott voltáról vagy ő maga volt a tolvaj; ha nem tesz esküt, 36 schilling büntetést kell fizetnie."

A törvény szövegéből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kereskedőket kedvezőbb helyzetbe hozza az „átlagembernél", hiszen megadja nekik a lehetőséget, hogy tisztító esküt tegyenek, illetve azt, hogy egy viszonylag alacsony, 36 schillinges büntetés megfizetésével „szabaduljanak", hiszen a lopásért fizetendő büntetés jóval magasabb, 60 schilling volt.[68]

A már részletezett Hlothaere és Eadric törvényének 16. pontjával összehasonlítva a szabályok megfogalmazásának hangsúlyozásában szembetűnő a különbség. Hlothaere-nél és Eadricnél az *Anefang* eljárásról szól a szabály, emellett a vétel érvényében való fennmaradásáról, a megváltási jogról, azaz az ellopott áru jogosítottnak való visszaadása van meghatározva. A tolvaj ellen folytatandó eljárásról és büntetéséről nem esik szó. Ezzel ellentétben Ine szabálya éppen a lopás

[67] Ine 25, 1.: „*Gif diefefioh mon æt ciepan befo, 7 he hit næbbe beforan godum weotum geceapod, gecyde hit be wite, pæt he ne gewita ne gestala nære, odde gielde ti wite VI 7 XXX scill."* Uez Liebermann fordításában: „Wenn man Diebstahlsgut beim Kaufmann im Anefang fasst, und dieser es nicht vor guten Zeugen gekauft hat, so beschwöre er (durch Eid) in Höhe des Strafgeldes, dass er weder Mitwisser noch Stehler war, oder er zahle 36 Schill." szerk. LIEBERMANN, 101. p.

[68] Ine 7.: „*Gif hwa stalie, swa his wif nyte his bearn, geselle LX scill. to wite*." Uez Liebermann fordításában: Wenn einer stiehlt, vorausgesetzt, sein Weib und seine Nachkommenschaft wissen (es) nicht, so gebe er 60 Schill. zur Strafe." Hasonlóképpen rendelkezik az Ine 10.: „*Gif hwa binnan pam* gemærum *ures rices reaflác 7 niednæme dó, agife he done reaflac 7 geselle LX scill. to wite."* Ugyanez Liebermann fordításában: „Wenn jemand innerhalb der Grenzen unseres Reiches Raub und

megbüntetését teszi tárgyává, viszont semmit sem ír magáról a lopott áruról, és az a kérdés is nyitva marad, hogy a lopott áru eladásában érintett kereskedőnek – ahogyan azt a törvény előírja –, ha tanúk előtt tett arra szert, ki kell-e adnia a dolgot a jogosítottnak, vagy megtarthatja azt, vagy belép a megváltási jog lehetősége. Ine tehát a lopást, csak mint bűncselekményt tartja szem előtt. Ugyanez volt érvényes valószínűleg a tanúk előtt bonyolított, lopott dolgot érintő ügyletkötésre is, és tekintettel arra, hogy ez az esetkör része az előbbi „tolvajlásnak", nem látja indokoltnak részletesen szabályozni, önálló tényállásként kezelni.

Újabb vizsgálódási pontot jelenthet az egyes törvények hatályának összehasonlítása. Ha Hlothaere és Eadric Londont mint kereskedővárost célozta meg a távolsági kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésének helyeként, akkor Ine a „belföldi" kereskedelmet igyekezett szabályozni, tehát azokra a kereskedőkre vonatkozóan alkotott rendelkezéseket, akik az ő felségterületén hozták tető alá ügyleteiket. A belföldi kereskedelmi forgalom intenzitása feltételezi az Ine által megfogalmazott kereskedőkről való gondoskodást, azt, hogy a kereskedőket előtérbe helyezte a népességgel szemben. E rendelkezést nem lehet azzal magyarázni, hogy Ine pusztán a lopott áru továbbértékesítésének – egyébként teljesen sohasem elkerülhető – kockázatát kívánta volna csökkenteni, hiszen a szabály nem a kereskedelemben résztvevő minden személyre, hanem csak a kereskedőkre alkalmazható, és rájuk is csak abban az esetben, ha alattomban, tanúk nélkül kötik meg ügyleteiket. A törvényben ez esetre megállapított – a tolvajlás büntetéséhez képest – alacsonyabb büntetőpénz is a kereskedők privilegizált helyzetét tükrözi.

Ine király azon törekvéseit tekintve, amelyek a kereskedőkkel és az árucsere problémáival kapcsolatosak, nem csodálkozhatunk, ha ugyanezen törvényében a ritkán tárgyalt kellékszavatosság kérdése is előfordul. E rendelkezés egyedülállóságára az egyes uralkodók által kiadott törvények vonatkozó szabályainak összehasonlítása során már utaltam.[69] A beteg marhát 30 napon belül[70] vissza lehet vinni az eladóhoz,

---

gewaltsame Wegnahme verübt, gebe er den Raub zurück und zahle (dem König) 60 Schill. zur Strafe." szerk. LIEBERMANN 92. p. sqq.

[69] Ine 56.: „*Gif mon hwelcne ceap gebygd 7 he donne onfinde him hwelc unhælo on binnan XXX nihta, ponne, weorpe pone ceap to honda; odde swerie, pæt he him nan facn on nyste, pa he hine him scealde."* Uez Liebermann fordításában: „Wenn jemand irgend welches Vieh kauft und er dann binnen 30 Nächten irgend welchen Krankheitsfehler an demselben findet, liefere er das Vieh (dem

még akkor is, ha az megesküszik arra, hogy nem tudott az állat hibájáról. Azt viszont nem mondja ki a törvény, hogy ez esetben vissza kell-e adni a vételárat. Itt láthatóan nem az állat hibája, hanem ezen tény elhallgatása kerül a szabályozás középpontjába.

5./ Összegzés

A fentiekben csak röviden, mintegy összehasonlításképpen igyekeztem bemutatni a korai angolszász törvények témámhoz kapcsolódó rendelkezéseit, amely összehasonlítás azonban jól rávilágít a Brit-szigetek politikai, földrajzi és kulturális különállóságára. Ez a különcség elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a szokásjog feljegyzésére saját népnyelvüket hívják segítségül, annak ellenére, hogy a kereskedelem a kontinensről indult ki, a kereskedők és embereik a tengerentúlról érkeztek a szigetre. A kereskedelmi tevékenység virágzását tanúsítják a rabszolga-kereskedelemre vonatkozó előírások, de mindazok a rendelkezések is, amelyek az idegenekkel való viszonyt szabályozzák, kiemelve az idegenek közül a kereskedőket. A védelmük érdekében tett törvényalkotói fáradozást, ugyanúgy, mint kötelezettségeik szemmel tartását, esetlegesen a bíróság előtti megjelenésükről való gondoskodást törvényben rögzítik, és a problémák jogszabályban való rendezése természetesen szintén a kereskedők érdekeit szolgálta, elősegítve a szigetre való látogatásaik gyakoriságának növelését. A kereskedelmi tevékenység angolszász jogforrásokban való többszöri tárgyalása kifejezetten az angolszász normaalkotók igényességét tükrözi, mely törekvés a Frank Birodalom területén megjelenő jogforrásokban nem fedezhető fel az angolszászokhoz hasonlítható mértékben.

A kereskedelem privilegizálásának célzatossága az *Anefang* eljárás törvényi szabályaival összefüggésben is megmutatkozik. Hlothaere és Eadric kenti uralkodók előnyben részesítették a londoni piacot, azáltal, hogy az ottani *wicgerefa* ellenőrzése alá vonta, és az ott kötött ügyleteket különleges elbírásában részesítette. Amit valaki

früheren Eigenthümer) aus, oder (dieser) schwöre, dass er kein Fehl daran kannte, als er es ihm verkaufte." szerk. LIEBERMANN 114. p. sqq.

[70] A rendelkezés pontosabban „30 éj elteltében" határozza meg a határidőt.

Londonban tanúk jelenlétében vásárolt, azt tőle a jogosított csak megváltási jogának érvényesítése ellenében kaphatta vissza.

A kereskedők angolszász jogforrásokban való előtérbe kerülése még szignifikánsabb, ha azt vesszük, mennyire kevés azon a jogfeljegyzések terjedelme, amely ránk maradt a koraközépkori Angliából. Tekintve a relatíve kevés szabályozási tárgyat, a kereskedelem tárgyköréből eredő problémák kezelése különös jelentőséget nyer. Elsősorban az *Anefang* eljárásra vonatkozó szabályok között szembetűnők a forgalombarát rendelkezések. Az árucsere kérdései iránti fogékonyságot nézve nem meglepő, hogy Ine törvényében az oly ritkán törvényi szabályok közé kerülő kellékszavatosságot is megtaláljuk. Mégsem kell azonban ódákat zengenünk az angolszász törvényalkotók kereskedelem iránti elhivatottságáról, hiszen – hasonlóan a kontinentális germán népjogokhoz – itt is hiányzik az adásvétel átfogó jellegű törvényi körülírása és szabályozása. Az angolszász normaalkotók érdeklődése és figyelme sokkal inkább a kereskedelem aktuális kérdései felé fordult. A már kialakult, és az országban „bejáratott" jogszokások átfogó feljegyzése a kenti királyok figyelmét is elkerülte.

XI. A germánok jogügyleteinek formalizmusa

1./ A formalizmus kialakulása

Az ősi germán szokásjogban azok, akik egymás között olyan szerződést kötöttek, amellyel valamilyen kötelezettséget kívántak megalapítani, megelégedtek azzal, hogy az adós minden formaság nélkül ígéretet tett a tartozás megfizetésére, és a hitelező ezt formaságok nélkül elfogadta, hiszen az ősi germán szokásjog szerint az adott szónak kötőereje volt.[1] Az ilyen formátlanul létrehozott szerződésekben foglaltakat viszont – nemteljesítésük esetén – nehéz volt kikényszeríteni. Ha a hitelezőnek nem volt semmilyen bizonyíték a kezében a szerződés létrejöttéről és tartalmáról, nem mehetett a bírósághoz igényét előterjeszteni. Emiatt vált fokozatosan fontossá a szerződési formalizmus. Az ősi szokásjogban a tartozási ígéret a felek között csak egy „puszta" kapcsolatot hozott létre, és a jogi állapot szempontjából nem eredményezett változást, így nem tartották szükségesnek azt, hogy a tartozási ígéretet közhírré tegyék, a bizonyítékok biztosítása viszont a felek belátására volt bízva.[2]

Ahogyan a germánok jogára általában,[3] úgy jogügyleteikre is a formalizmus az, ami leginkább jellemzővé vált. Azok az erők, amelyek a formaságok követését megkívánták, nagyon erős hatást gyakoroltak a germán népek hétköznapjaira. A germánok ugyanis igényelték a szellemi világ érzékelhető szemléltetését, ragaszkodtak a szokásjogban rögzített szerződéstípusok külső megjelenítéséhez, a fantáziában élő képek megelevenítéséhez, hittek a természeti jelenségek, az ősi szavak és az ezoterikus érzésvilág titokzatos erejében. A formalizmus jogi jelentőséget hordozott magában, a megszokott formák, mint technikai eszközök követése meghatározott jogi célokat szolgált.

---

[1] PUNTSCHART: *Schuldvertrag* 74. p. sqq. és LOENING: *Vertragsbruch* 130. p. sqq.

[2] A Frank Birodalom virágzása idején, a VIII. század második felében és a IX. század első felében már változik a kötelmi jog: a formalizmus fokozatosan háttérbe szorul, a konszenzuális szerződések veszik át a főszerepet, amelyet a római és a kánonjog hatásának köszönhető. Az egyház szorgalmazta az erkölcsi alapokon, a felek ígéretén, megállapodásán nyugvó szerződéskötési formák eltejedését. EISENHARDT: *DRG* 67. p. sq., vö. CONRAD: *DRG I*, 422. p. sq.

[3] A germán szokásjog formalizmusát az is jellemzi, hogy a szokásjogi szabályok rövidek, tömörek, közmondásszerűek, ennek köszönhetően könnyű szájról-szájra hagyományozni. Pl.: „akié a tehén, azé a borja" jogi tartalma, hogy a tulajdonost illeti meg a dolog gyümölcse, vagy pedig a feleség gyermekének az apja mindig a férj. Vö. HAJDU: *Feudális jog* 57. p.

2./ A jogügyletek formái

A jogügyletek formáit az alapján különböztették meg, hogy milyen jogügyleti célok szolgálatába lehet állítani őket, tehát milyen funkciót töltenek be a jogügyletek rendszerében. Voltak olyan jogügyleteik, melyek joghatását az ügylet létrehozatalának közhírré tétele garantálta, itt tehát a germánok által leginkább privilegizált jogelv, a nyilvánosság elve nyilvánul meg. A nyilvánosság bevonását mindig megkívánták, ha a jogügyletben szereplő felek akarata valamilyen jogállapot megváltoztatására irányult. Ez a változás nem jött létre, ha külső harmadik személyek számára nem látható módon jött létre a jogügylet. Az ősi germán jog szerint ez nem csak hallható szavak biztosították, hanem a látható ügyletkötés is szükséges volt hozzá. A germánok ezt úgy fejezték ki, hogy a jogügyleteket „kézzel és szájjal" kell megkötni.[4]

Olyan ügyleti formákat is találni náluk, amelyeknél pusztán az akaratkijelentés érvényes kötelmet keletkeztet a felek viszonyában. Mivel a nyilvánosság bevonása maga – hiszen felek megállapodása világosan kiderült – el tudta érni a felek közötti belső jogviszonyban rejlő kötelező erő megteremtését és megerősítését, az akaratkijelentéssel létrehozott puszta kötelezettségeket nem alkalmazták széles körben, inkább az első csoport ügyleti formái terjedtek el a hétköznapokban, amely ismét a nyilvánosság elvének diadalát mutatja. Egyedül egy jogterületen vált általánossá az önálló, akaratkijelentésen alapuló kötelezettségvállalás, ez a perjog volt. A bíróságok előtt ugyanis roppant jelentősége volt a felek által tett, szigorú formaságokhoz kötött nyilatkozatoknak. Ilyen nyilatkozatnak minősült a perbehívás vagyis a bíróságra való idézés (*mannitio*), az alperes illetve vádlott azon esküje, amely szerint válaszolni fog a bíró által feltett kérdésekre, és egyben kéri az ítélet meghozatalát, vagy az *Anefang* eljárás megindítása iránti kérelem.[5]

A jogügyleti formák egy újabb csoportja pedig azért érdekes, mert a jogügyletek létrehozatalakor alkamazott bizonyíték-szolgáltatással a germán perjog bizonyítási jogának elsődlegessége kerül előtérbe. Mivel itt csak bizonyos, szigorú formaságok között felvett bizonyítékok voltak alkalmasak az ügyletek bizonyítására, és az alperesnek megadták azon jogot, hogy a védekezéséül szolgáló bizonyítékokat

[4] A kézrázással történő szerződéskötésről részletesen lásd: GOTTSCHALK: *Vertragsformen* 59. p. sqq.

előterjessze, mindenki, aki egy jogügyletből származó igényét bírói úton kívánta érvényesíteni, köteles volt olyan bizonyítékot felmutatni, amely megfelelt a formai követelményeknek. Elsősorban azon jogügyleti formák tartoztak e csoportba, amelyeket tanúk előtt hoztak létre, vagy a jogügyletről okiratot készítettek illetve magát a jogügyletet bíróság előtt kötötték meg a felek. Ezek az ügyleti formák egyébként egyúttal a nyilvánosság elvét is kielégítették.

Az ingatlanokkal kapcsolatos birtok- illetve tulajdonátruházó ügyletek megalapításához az ügyletkötő feleknek mindig nyilvános és ünnepélyes formát kellett választaniuk, a birtokátruházás csak a formaságok betartásával nyert érvényességet. Az ingatlanok birtokátruházása azért is követelte meg a teljes nyilvánosságot, mert hangsúlyozottan érintette az egész jogközösséget. Abból, hogy valaki egy ingatlanba bebocsátást enged egy másik személynek, még nem derül ki világosan, hogy az a használatért járó fizetséget átadta-e vagy sem. A nyilvánosság fokozott bevonása érdekében arra törekedtek, hogy a birtokbautalás minden egyes mozzanatát mind tettekkel, mind pedig szavakkal jól elkülöníthetően a közösség tudomására hozzák (átadás/*Gabe*, bevezetés/*Investitur*, lemondás/*Verzicht*).[6] Tehát csak az ingatlan átadása és a kapcsolódó dologi jogokkal való felruházás formáinak betartását követően nyert a jogügylet teljes érvényességet, és a keletkezett dologi jogi jogosultságok csak innentől kezdve voltak hatályosak minden harmadik személlyel szemben.

A/ A SZEMÉLYES FELELŐSSÉGVÁLLALÁSRA IRÁNYULÓ ÜGYLETEK FORMÁJA

Valamilyen tartozásért való személyes helytállás jogügyletben való rögzítése azon ügyleti formákhoz kötődött, amelyeknél valaki egy másik személy uralma, hatalma alá került. Az, hogy tartozása fejében valaki szolgaként került a hitelező hatalma alá, eredeti formájában egy reálaktus formájában történt. Valószínűsíthető azonban, hogy az eseménynek formai előírások szerint kellett végbemennie, a hitelező tényleges uralma alá kerülés valamilyen „ünnepélyes" forma keretei között történt. Ez a személyi állapotban való változást jelentett, és mint ilyen, érintette a jogközösség más

[5] GIERKE: *Schuld* 118. p.
[6] GIERKE*: Schuld* 125. p.

tagjait is, érthető tehát, ha az ügylet jól látható és hallható módon zajlott le. A frankoknál például szó szerint szolgaságra adták a fejüket. Úgy adta egy szabad ember szolgaságra a fejét, hogy a fejét vagy kezeit az úr kezeibe hajtotta, és hagyta, hogy az úr ruhájának övét vagy kezeit a szolgaságot vállaló személy nyaka köré fonja.[7] Az is előfordult, hogy a szolgaságot önként vállaló szabad ember egy okiratot állított ki arról, hogy eladja magát, ezt az iratban *venditio* vagy *obnoxiatio* szavakkal jelezték.[8]

B/ A VAGYONI FELELŐSSÉGVÁLLALÁSRA IRÁNYULÓ ÜGYLETEK FORMÁI

Valamilyen adósságért való vagyoni helytállást a germán népeknél mindig egy formához kötött eseménysor hozta létre. Ennek egyik formája a *wadiatio* volt. Az eredetileg a zálogolási ügylethez kapcsodó *wadia*-átadásból és *wadia*-átvételből a felelősség szimbóluma lett. A zálogjogból, mint dologi jogból kiindulva egy személyi jogi elemet felvéve a *wadia* fontos formális megtestesítője lett a vagyoni felelősségvállalásnak. Ez a személyi jogi elem azt takarta, hogy a *wadia* átadásával az adós vállalta, hogy nemteljesítése esetén aláveti magát a hitelező zálogolási jogának. Később a *wadiatio* már nem csak azt jelentette, hogy az adós egy pálcát, vesszőt, kesztyűt vagy botot ad át – felelősségvállalását szimbolizálva – a hitelezőnek, hanem az ügyletről készült okirat átadását is *wadiatió*s formának tekintették.

3./ A wadia

A/ A *WADIA* MEGÍTÉLÉSE

Ellentétben a *Launegild*del – amely csak a longobárdok jogára volt jellemző és a megajándékozott személy által az ajándékozónak átnyújtott szimbolikus „ellenértéket”

[7] Brunner azt a frank formáját is említi a szolgaságba kerülés önként vállalt formájának, amikor egy szabad ember négy dénárt, mint fejpénzt a feje tetejére helyez, és a fejével együtt nyújtja jövendő urának, jelezve azt, hogy a szolgájává teszi magát. BRUNNER: *DRG II,* 353. p.
[8] Form. Andegav. 2., 3., 19., 25.; Form. Maculf. II. 28; Form. Turon. 10., Carta Senon. 4., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER: 5. p. sq., 10. p. sq., 12. p., 93. p., 140. p. sq., és 187. p.

megtestesítő tárgy (gyűrű, pecsét, csat, kabát) volt[9] – a *wadia* majdnem mindegyik germán nép jogában megtalálható. Találkozunk vele a longobárdok, frankok, alamannok, bajorok, szászok, angolszászok és gótok népjogában is. A *wadia* megítélésével kapcsolatosan három nézetet lehet megkülönböztetni a szakirodalomban.

Vannak, akik a *wadiát* zálognak tekintik,[10] mások ünnepélyes fogadalomnak,[11] és vannak olyanok is, akik jelképként kezelik.[12] Természetesen ezeket a nézeteket már csak azért sem lehet egymástól elkülönítve vizsgálni, mert mindegyik más oldalról közelít a *wadiá*hoz: hol magát a tárgyat, hol annak alkalmazási körét, hol pedig értelmét igyekeznek „megfogni".

Ami a *wadia* tárgyát illeti, az az általános vélemény, hogy *wadia* lehet minden olyan testi tárgy,[13] amelyet át lehet adni, tehát itt elsősorban a *festucá*ra kell gondolni.[14] Ha alkalmazási területét nézzük, vannak, akik azt állítják, hogy a *wadia* pusztán a kezességvállalás előkészületére szolgált, annak bevezetőjeként használták.[15] ZOEPFL szerint mindenütt alkalmazták, ahol valaki bármilyen kötelezettséget magára vállalt.[16] A *wadia* jelentését tekintve nem teljesen tisztázottak a nézetek arról, hogy vajon a kötelezettségvállalás lényegi eleme volt-e,[17] vagy annak „csak" a bizonyító eszköze. Az esetleges bizonyítóeszközként való kezelés esetén szólni kell a *wadia* funkciójáról, ebből a szempontból kevesebb az egymásnak ellentmondó vélemény. Míg egyrészről a *wadiát* bizonyítóeszközként jellemzik,[18] másrészről nem ritkán azt

[9] A *Launegild*ről részletesen lásd: KAMINSKY: *Launegild*, in: HRG 2, 1647-1648. h., továbbá VAL DE LIÉVRE: *Launegild*
[10] EICHHORN: *DRG* 355. p., BESELER: *DPR* 362. p.
[11] ZOEPFL: *DRG III*, 288. p. sq.
[12] BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess V*, 341. p., STOBBE: *DPR 2*, 263. p.
[13] Zoepfl szerint ez lehet *festuca*, *stipula*, *calamus*, kesztyű. ZOEPFL:.*DRG III,* 288. p.
[14] LOENING: *Vertragsbruch* 95.p.: a *wadia* egy *festuca*, uígy STOBBE: *DPR 2,* 263. p.
[15] GENGLER: *Rechtsdenkmäler* 544. p.
[16] ZOEPFL: *DRG III,* 288. p., vö. Edictum Rothari 366.: „*Si aliqua inter creditorem et debiturem atque fideiussurem surrexerit intentio, et dixerit creditor:"quia in tale praetexto wadia suscepi", et fideiussor negaverit, non est causa fideiussori sacramentum prevere; nisi debitur singolus satisfaciat aut ad euangelia, aut ad arma: „quia in tale capitulo nec wadia dedi nec fideiussore posui."* szerk. BLUHME 85. p.
[17] Véleményem szerint az *obligatio per wadiam* megfelelt a római stipulációnak. BENTHAM-HOLLWEG: *Civilprozess IV,* 381. p. szerint az *obligatio per wadiam* egy formális jogügylet, és maga a *wadia* az erős kötelezettség jeléül szolgál. UŐ.: *Civilprozess V,* 341. p., Loening szerint pedig a *wadia* szokásos, de jogilag nem nélkülözhetetlen attribútuma a szerződéskötésnek. LOENING: *Vertragsbruch* 91. p.
[18] ZOEPFL: *DRG III,* 288. p. szerint ha az adós nem teljesíti időben fizetési kötelezettségét, a *wadiát*, mint bizonyítékot veszi elő a hitelező, és ezzel élhet zálogolási jogával.

tapasztaljuk, hogy többek szerint a szerződés teljesítésének biztosítékául szolgáló eszköz volt,[19] vagy a szerződés létrejöttének dokumentálására használták.[20]

Az imént ismertetett vélemények egyáltalán nem összeegyeztethetetlenek, kompromisszumos megoldásként a „tudomány mai állása szerint" az alábbiakat állapíthatjuk meg a *wadiá*ról:

A *wadia* egy fogadalom, egy biztosítéki ígéret, egy *cautio*, és ebben az értelemben megfelel a római *sponsió*nak. Minden ilyen fogadalomnál szerződésszerűen átadnak egy zálogtárgyat, amelynek többnyire nem a minősége lényeges, nem azt a célt szolgálja, hogy ezzel a hitelező biztosítékot kapjon a fizetés elmaradása esetén. Ezt a fajta zálogtárgyat is *wadiá*nak hívják. A *wadia* jogi jellegét tekintve egy jelkép, mely jelkép a *wadia* átadásakor lényeges szerephez jut, hiszen a kötelezettségvállalás szimbolizálása mellett megerősíti a jogügylet érvényességét, sőt a tartozás bizonyítékaként is szolgál, továbbá – nem utolsó sorban – a felek konszenzusát is megtestesíti.

B/ A *WADIA* EGYÉB MEGJELÖLÉSEI

Wadia helyett a forrásokban megtalálni a *Guadia*, *Wadimonium*, *wadium* szavakat, és a *wadiare* alak helyett nagyon ritkán az *inwadiare*, *reguadiare*, *deswadiare* kifejezéseket, és nem utolsó sorban a *wadiatió*t is. VAL DE LIÉVRE szerint – aki egészen részletesen tanulmányozta az itáliai longobárd jogforrásokat, és a *Launagild*ről és a *wadiá*ról írt könyvet – Felső- és Közép-Itáliában volt jellemző a *wadia* és *wadimonium* forma, míg a *Guadia*, és ezzel összefüggő alakok inkább Dél-Itáliában terjedtek el.[21] Minden egyéb olyan kifejezés használatát viszont cáfolja, amelyeket ZOEPFL sorol fel művében, (*giselium, donum, fiducia, stipulatio*) és amelyekről ZOEPFL azt állítja, hogy ugyanazzal a jelentéssel bírtak, mint a *wadia*.[22]

[19] STOBBE: *DPR I,* 486. p.
[20] A *wadia* egy szimbólum, a közhírré tételt jelképezi, és mint ilyen, a *manifestatio negotii* közé tartozik. LOENING: *Vertragsbruch* 92. p.
[21] VAL DE LIÉVRE: *Launegild* 111. p.

4./ A *fides facta* és a *wadia* kapcsolata

Anélkül, hogy ismétlésekbe bocsátkoznék, szeretnék röviden visszautalni értekezésem frankok népjogáról szóló fejezetére, amelyben jellemeztem a jogukban oly gyakran alkalmazott „szerződéskötési formát", a *fides factá*t. Ahogyan ott említettem, GIERKE volt az, aki roppant jelentős munkájában a *fides factá*t kutatva arra a következtetésre jutott, hogy a *fides facta* nem egy tartozást rejtő ügyleti forma, hanem inkább valamiféle felelősségi formálügylet. Megjelölése is azt jelzi, hogy az adós hitet tett valamire. Az adós ünnepélyes ígérete azonban nem újkeletű tartozást hozott létre, hanem egy már fennálló adósság rendezésének ígértét jelentette.[23] A *fides facta* tehát tisztán felelősségi ügylet volt, amelyet igen gyakran valamilyen szimbolikus tárgy: bot, pálca, kesztyű átadása kísért. A *fides facta*, a *festuca* és a *wadia* pedig azáltal kapcsolható össze – ahogyan erre GIERKE felhívta a figyelmet –, hogy a *festuca* maga mindig a családfői hatalom alatt lévő birtok egy darabja volt, a házból, a családfő vagyonából származott, és emiatt a *wadia* szerepét is betöltötte.[24] Szerinte ugyanis *wadia* alatt általában egy, a teljes vagyont megtestesítő szimbolikus zálogtárgyat kell érteni. Ezzel a *fides factá*val összekötött pálcaátadással az adós vagyoni felelősséget vállalt, és e felelősségvállalás realizálásaként zálogolási jogot ruházott át a hitelezőre, mellyel saját családfői hatalmát volt kénytelen korlátozni. Ez esetben magát a *festucá*t is átruházhatja az adós a hitelezőre, amelyre néhány formula is utal.[25] Ezzel szemben egy-egy ingatlan birtok- vagy tulajdonjogáról szóló per végén, közvetlenül az ítélethez kapcsolódóan, az ítéletben foglalt birtok-visszaszolgáltatás során a bíróság előtt a

---

[22] VAL DE LIÉVRE: *Launegild* 112. p. sqq.

[23] GIERKE: *Schuld* 149. p. sqq.

[24] Olykor pedig a *festucá*t kifejezetten a *wadiá*val teszik egyenrangúvá. Például a halált okozó testi sértést követő nemzetségi bosszú helyett gyakran kötöttek békeszerződést (*pacis concordia*), és ezen szerződéskötést egy *epistola securitatis*, egy biztosító levél kiállítása is követte. Erre példa: Form. Marculf. II. 18., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 88. p. sq. Az okirat kiállítójának feljegyzése: *„ita ut pro ipsa causa solidos tantus in pacalia mihi dare debueras, quas et in presenti per wadio tuo visus es transsolvisse, et nos ipsa causa per fistuco contra te visus sum werpisse."* Az irat szerint adós fél *wadiatió*val ígéri meg a büntetőpénz kifizetését, viszont a sértett nemzetségből való egy személy is ad *wadiá*t. Az ő pálcájának elhajítása nem nem csak azt fejezi ki, hogy nemzetsége lemond a bosszúról, hanem annak jelképe is, hogy felelősséget vállal azért, hogy a jövőben sem az örökösei, sem más személy a nemzetségéből nem fog ellenségesen viselkedni a másik nemzetséggel szemben. GIERKE: *Schuld* 155. p.

[25] Ezt az alábbi fordulat jelzi: *„sive per festucam atque per andelangum dono, trado..."* in: Form. Lindenbrog. 8., továbbá: *„trado... per meos wadios et andelangos"* in: Form. Senon. 50., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 272. és 206. pp.

pervesztes alperes a pernyertes felperesnek a *festuca* mellett – amellyel a birtokról való lemondást fejezte ki – egy másik tárgyat is átnyújtott *wadium*ként, mintegy jelképezve azt, hogy visszaadja az ingatlan feletti hatalmat,[26] és nyomban ígéretet tett arra is, hogy a jövőben tartózkodni fog a pernyertes fél birtokban való zavarásától.[27] Éppen ezekben az esetekben fordul elő leggyakrabban, hogy a birtokállapot helyreállítását előíró ítéletekben a *wadiá*val kísért birtokátadást a *fides factá*val összefüggésben említik meg.[28]

A *fides facta* összekapcsolása a *wadiatió*val azt valószínűsíti, hogy e két fogalom összemosása nem ritkán ott is előfordult, ahol ugyan csak a *wadiatió*t hangsúlyozták, de *fides factá*t is értették alatta. Például akkor, ha valamilyen ítélet teljesítését fogadta meg valamelyik peres fél. Ezt – mint azt már korábban részletesen kifejtettem – *fides factá*val, tehát ünnepélyes fogadalommal ígérte meg a fél, és ezt a teljesen nyilvánvaló kötelezettségként kezelték, ennek köszönhetően általában a *fides facta* és a *wadiatio* teljesítését nem választják ketté a források. Emiatt az ítéletekben azt írják „pusztán" elő, hogy „*per wadium*" kell biztosítani az ítéletben foglaltak teljesítését, ez alatt a kifejezés alatt pedig valószínűleg mindig egy hűségesküvel kísért ünnepélyes fogadalmat értettek.[29] Ugyanebben az értelemben használták egy ítélet alapján kikényszeríthető *„adcharmire per festucam*" fordulattal jelölt *festuca*-adást.[30]

Mindezek ellenére természetesen arra is lehetőség volt, hogy csak önmagában egy egyszerű *wadiatió*t tegyen a kötelezettséget elvállaló adós. Erre főleg akkor kerülhetett sor, ha peren kívül tett valamilyen ígéretet, és ennek betartását *wadia* adásával fogadta meg.[31]

---

[26] *„per suo wadio visus fuit revestivisse et per suo fistugo exinde dixit se exitum."* in: MG. Dipl. I. Arn. 22., in: GIERKE: *Schuld* 156. p.

[27] Loersch–Schröder 31. okirata szerint az elmarasztalt fél nyilatkozata: *„projecta festuca, ut mos est, promisit, se ulterius non intromissurum. ... Proinde nos talia una cum fidelibus nostris judicavimus sufficere, wadium et obsidem ab ipso Dagalego suscipere, ne se ulterius de bonis s. Bonifacii intromitterert."* LOERSCH–SCHRÖDER: *Urkunden* 15. p.

[28] Loersch–Schröder 36. okiratában: *„sed ipsi per suos wadios ibidem in presenti prefatum Adonem, advocatum sancti Dyonisii, investrerunt et fidem exinde, sicut lex continuit, ibidem fecerunt."* LOERSCH–SCHRÖDER: *Urkunden* 19. p.

[29] Vö. Form. Bignon. 27.: *„sic ab ipsis rachimburgiis fuit judicatum, ut per wadium meum eam contra vos componere vel satisfacere debeam, hoc est solidos tantos."* in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 237. p. sq.

[30] Ebben az esetben ez egy *festuca*-adással kísért eskü letételének megígéréséről van szó. Vö. Form. Senon. rec. 2., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 212. p., vö. BRUNNER: *DRG II,* 340. p. sq.

[31] Pl. Form. Marculf. I. 21.: *„per festuca commendare"* , in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 56. p.

Azonban nemcsak saját tartozás teljesítését lehetett ünnepélyes fogadalommal megígérni: igen gyakran előfordult, hogy valaki más adósságának teljesítését vállalta el. Ilyenkor az adós ugyan a hitelezőnek nyújtja át a fadarabot vagy pálcát, de a hitelező azt a kezesnek adja tovább.[32] Ha egy olyan adós jelenik meg, akinek kezest kellene ugyan állítania, de ezt nem tudja teljesíteni, saját magát kénytelen kezesnek állítani, ez a külvilágban pedig úgy zajlik, hogy amíg leteszi a hűségesküt, közben a *wadiatió*t is teljesíti, azzal, hogy jobb kezét esküre emeli, de közben a bal kezében a *festucá*t tartja.[33]

A *fides facta* hatása azonban nem merült ki a vagyoni felelősségvállalásban. A *fides facta* sohasem volt puszta *wadiatio*. Az a múlt századi elmélet, mely szerint a vagyoni felelősség és a személyes felelősség a frankoknál egybeesett, a *fides factá*t és az esküt egymás szinonimáinak tekintette.[34] Még EGGER is – aki helyesen ismerte fel, hogy a *wadiatio* mint olyan, csak az ingóságokat érinti – fenntartotta azon a véleményét, hogy a *fides facta* és a *wadiatio* ugyanazt takarja, és arra a következtetésre jutott, hogy a *fides facta* csak a vagyont terheli, és magát a *fides factá*t tevőt személyében nem köti.[35] E régi elmélet ellentmondásaira HÜBNER világított rá, aki azt állította, hogy az adós a *fides factá*val vállal személyében felelősséget a tartozásért, de a vagyonával áll helyt a tartozás nemteljesítése esetére.[36]

5./ Összegzés

Értekezésem jelen fejezetében a jogügyletek körében felmerülő „tartozásokkal" és „felelősségi viszonyokkal" foglalkoztam, amelyek ugyan nem kizárólag az árucserével kapcsolatos népjogi joggyakorlatra koncentráltak, de a germán jogügyletek formai sajátosságait érdemesnek tartottam arra, hogy részletesebben bemutassam, milyen színben, pontosabban milyen sokszínűségben tűnnek elő a – jogtörténeti köztudatban

[32] Vö. BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess I*, 558. p. sqq.; LOENING: *Vertragsbruch* 1. p. sqq.
[33] SOHM: *Der Prozess* 81. p., BRUNNER: *Forschungen* 593. p.
[34] HEUSLER: *DPR 2*, 232. p., BRUNNER: *DRG II*, 366. p.
[35] EGGER: *Vermögenshaftung* 406. és 426. pp.
[36] HÜBNER: *DPR* 464. p. sq.

barbárként megjelenő – germán kötelmi jogi praktikák. A *wadiatio* és a *fides facta*, nem utolsó sorban a *festucá*val kísért ügyletek hihetetlen változatosságot biztosítottak a germán népek mindennapi szerződési gyakorlata számára, így nem véletlen, hogy az árucsere során kötött ügyletek vizsgálatakor is gyakran találkozunk ezekkel a fogalmakkal. Ebben a fejezetben bemutatott ügyleti formák, úgy érzem teljesebbé tették azt a képet, amely az egyes germán népek szokásjogi gyűjteményeinek átfésülése után is töredékesnek bizonyult. A teljességhez még az is hozzátartozik, hogy az imént vázolt ügyleti formák kutatása során a szakirodalomban fellelt véleményeket, a tartozás és felelősség kettősségéről kialakult elméleteket összegezzem.

GIERKE a germán népjogok kutatásait követően a legnagyobb eredménynek ugyanis azt tartotta, hogy sikerült megállapítani a tényt, miszerint már a germánok népjoga is élesen megkülönböztette egymástól az adós tartozásának és az adós felelősségének fogalmát. Ezzel az éles különbségtétellel ugyanis a kötelmi jog alapköveit sikerült felfedezni a germánok mindennapi jogviszonyai között.[37]

A germanista jogtudomány a tartozás és felelősség elméletének viszonylatában fokozatosságot tükröző fejlődést mutat. Először AMIRA tett kísérletet arra, hogy az északi germánok népjogainak alapos vizsgálatát követően rávilágítson a tartozás és a felelősség fogalmának megkülönböztetettségére,[38] majd PUNTSCHART folytatott il yenirányú kutatásokat, de kifejezetten a középkori szász jogforrásokra koncentrált.[39] Műveik nem hagytak kétséget afelől, hogy minden germán népnél fejlett volt a kötelmi jog, és egymástól jól megkülönböztetve kezelték a tartozás és a felelősség fogalmát a hétköznapok jogvitáiban, ezért a többi germán nép jogának vizsgálata is lendületet vett.[40] A XX. század elején megjelent újabb művek nyomán elterjedt az a nézet, hogy a tartozás felelősségtől való megkülönböztetése alapjaiban jellemezte a germán népjogokat, és ez kihatott a magánjog történetének általános bemutatásaira is, így az

[37] GIERKE: *Schuld* 1. p.
[38] AMIRA: *Nordgermanisches Obligationenrecht, I. Altschwedisches Obligationenrecht*, Leipzig 1882, és *II. Westnordisches Obligationenrecht*, Leipzig 1895.
[39] PUNTSCHART: *Schuldvertrag und Treugelöbnis des sächsischen Rechts im Mittelalter; ein Beitrag zur Grundfassung der altdeutschen Obligation*, Leipzig 1896.
[40] VON SCHWIND: *Wesen und Inhalt des Pfandrechts, eine rechtsgeschichtliche und dogmatische Studie*, Jena 1899; EGGER: *Vermögenshaftung und Hypothek nach fränkischem Recht*, Heft 69 in: Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, Bresslau 1903; M. RINTELEN: *Schuldhaft und Einlager im Vollstreckungsverfahren des altniederlandischen und sächsischen Rechts*, Leipzig 1908.

XX. század elején napvilágot látó azon jogtörténeti munkák, amelyek átfogóan vizsgálták a német jogtörténetet, átvették az elődök kötelmi jogi megállapításait, olyannyira, hogy az új kötelmi hipotézisnek egytelen cáfolója sem akadt.[41]

A XX. századi germanista kutatások eredményeképpen ma már nem puszta feltételezésről beszélhetünk a germán kötelmi jog dualizmusa kapcsán. Minden munka, amely a germán kötelmi jogot teszi tárgyává, a tartozás és felelősség kettősségéből indul ki.

Az adósság a német jogtörténet fogalmai szerint a jogi tartozást (*Sollen*) jelenti.[42] A tartozás fogalma tágabb értelemben minden olyan jogviszonyt áthat, ahol valaki valamivel tartozik, és ez a tartozás akár kölcsönös is lehet. Itt nem pusztán kötelmi jogi, hanem személyi jogi, sőt társadalmi viszonyokra is gondolnunk kell. Szűkebb értelemben viszont a tartozás egy önálló adósság, amikor egy fennálló jogviszony tartalmát egy jogi kötelezettség teszi ki. A tartozás kétoldalú viszonyt feltételez. Ha az egyik oldalon valakinek teljesítenie kell valamit, a másik oldalon álló félnek kapnia kell valamit. Több germanista szerint is a tartozás (*Schuld*) eredetileg nem csupán a teljesítési kötelezettséget jelentette, hanem a jogot is ezen szolgáltatás elfogadására.[43]

A tartozásra irányuló jogviszonyok jogi tartalmát tehát a teljesítési kötelezettség teszi ki. Ha a tartozást az adós kiegyenlíti, az történik, aminek a jog szerint történnie kell. Az egyik fél adja azt, amit teljesíteni köteles, a másik fél pedig megkapja azt, ami őt a jogviszony alapján megilleti. Ha ez megtörténik, mindkét oldalról szemlélve megszűnik a tartozás. Az adós többé nem követelheti vissza azt, amit már teljesített, és a hitelező sem követelhet többet, mint amennyi neki jár. Még ha a hitelező vissza is adja a kapott szolgáltatást az adósnak, akkor sem éled fel újra az adós tartozása, hiszen az adós már egyszer teljesített, szabadult a kötelemből.[44] A két fél közötti jogviszony alapján a hitelező csak a tartozás kielégítését követelheti, semmilyen más hatalmi viszony nem jön létre, a hitelező sem az adós személye, sem annak vagyona felett nem

[41] Vö. AMIRA: *Recht 1*, 131. p. sqq.; BRUNNER: *Grundzüge* 195. p. sqq.; SCHRÖDER: *DRG* 300. p. sq.; HÜBNER: *DPR* 450. p. sq.
[42] Gierke utal a *Schuld* és a *Sollen* kifejezések etimológiai rokonságára. GIERKE: *Schuld* 7. p.
[43] AMIRA: *Nordgermanisches I*, 36. és 43. pp.; *Nordgermanisches II,* 68. p. sq.; UŐ.: *Recht I,* 131. p.; PUNTSCHART: *Schuldvertrag* 211. p. sq.; BRUNNER: *Grundzüge* 195. p.
[44] AMIRA: *Nordgermanisches I,* 37. p.

szerez hatalmat. Ahhoz, hogy ilyen hatalma keletkezzen a hitelezőnek, egy új jogviszonyt kell létrehozni a felek között. Ennek megteremtésére szolgált a felelősségi jogviszony. A két különböző jogviszony közötti szoros összefüggést az adja, hogy az „eredeti", tartozásra irányuló jogviszony kötőereje a felelősségi viszony érvényességétől függ.

A felelősség (*Haftung*) a német jogtörténet fogalmai szerint azt jelenti, hogy valaki aláveti magát azon személy intézkedésének, akinek nem teljesítette azt, amit teljesítenie kellett volna.[45] A intézkedési hatalom annak lehetőségét biztosítja a jogosítottnak, hogy a tartozás nemteljesítése esetén más módon való teljesítés, akár kártérítés vagy akár bosszú útján követelése kielégítést nyerjen. Ezek alapján a felelősség a tartozáshoz kötöttség állapotának tekinthető, és éppen emiatt a felelősség helyett igen gyakran a kötöttség, kötelék, kötelem, lekötelezettség, odakötözöttség és kötelesség szavakkal találkozunk. Mindegyik azt célozza, hogy a tartozást kiegyenlítsék, és erre valamiféle garanciát igyekszik adni, ezt jelzik a kötelmet kifejező szavakkal.[46]

GIERKE a felelősség tárgyát három csoportba sorolta: lehet egy dolog, egy személy vagy vagyon is, tehát lehetséges az, hogy az adós maga felel, de az is, hogy valaki más felel helyette egy dologgal, saját személyével vagy vagyonával.[47] AMIRA és PUNTSCHART viszont a kettős felosztást alkalmazza, a személyes és a dologi felelősséget különböztetik meg.[48]

Értekezésem jelen fejezetében magam ez utóbbi kettős felosztás alapján mutattam be a germánok felelősségvállalási formáit. Elsőként a személyes felelősségvállalás körében röviden leírtam azt az esetkört, amikor valaki egy másik személy hatalma alá kerül, akár még önként is vállalva a szolgaságot. Értekezésem témájából adódóan részletesebben igyekeztem a vagyoni felelősségvállalási formákra kitérni, ezek az ügyleti formák ugyanis sokkal inkább sajátjává váltak a mindennapok üzleti gyakorlatának. Itt főként a *wadiatio* intézményét boncolgattam, rámutatva arra a

[45] GIERKE: *Schuld* 11. p.
[46] Ezt egyébként legjobban a latin *obligatio* fogalma adja vissza. AMIRA: *Nordgermanisches I,* 22. p. sqq.; *Nordgermanisches II.,* 45. p. sq.; UŐ.: *Recht1,* 132. p.; PUNTSCHART: *Schuldvertrag* 107. p. sq. és 232. p. sq.
[47] GIERKE: *Schuld* 11. p.
[48] AMIRA: *Nordgermanisches I,* 22. p. sqq.; és PUNTSCHART: *Schuldvertrag* 107. p.

sokoldalúságra, amely ugyan bizonyos értelemben formához kötöttséget kölcsönzött a jogügyleteknek, de alkalmazhatósága tekintetében mutatott rugalmassága a germán szerződési jog egyik legfontosabb jogintézményévé tette. Tekintettel arra, hogy a frankok népjogáról szóló fejezetben már alaposan megvizsgáltam az ügyleti formák azon körét, amelyeket a *fides factá*val tettek meg a frankok, jelen fejezetben kifejezetten a *fides facta* és a *wadia*, illetve a *fides facta,* a *wadia* és a *festuca* kapcsolatára, ezen formák kombinációja biztosította jogi lehetőségek „tárházára" igyekeztem ráirányítani a figyelmet.

XII. Okirati szokások a germán népeknél

1./ Bevezetés

A germán népek korai szokásjogát – mielőtt még kapcsolatba léptek volna a Mediterráneum görög-római kultúrájával – egyáltalán nem jellemezte az írásbeliség. Az írásbeliség hiánya azonban nem jelentette a jog hiányát. A római provinciák területén letelepedő germán népek lassan megismerkedtek az írott joggal, az írásba foglalt törvényekkel. A nyomokban még fennmaradt késő klasszikus kori római civilizáció iránti kifejezett érdeklődésük „új életérzést" jelentett a germán betelepülők számára, és ez az új jogtudat érezhető a koraközépkor írásba foglalt jogi rendelkezésein is.[1] Ezek közül a császári jog szabályai kaptak főszerepet, amelyek nemcsak a *Leges Romanae Barbarorum* és a *Leges Barbarorum* rendelkezésein, hanem a későbbi frank kapitulárékon és egyházi jogforrásokon is tükröződik. Nemcsak a latin nyelv kapcsolta azonban össze a germán uralkodók által kiadott jogforrásokat és a klerikusokat. Az évszázadok során a kevés írástudó és klerikus folyamatosan átdolgozta, átszerkesztette és – nem utolsó sorban – alkalmazta ezen jogforrásokat, amellyel ugyan fokozatosan hátuk mögött hagyták a szóbeli és szimbolikus cselekményekkel teletűzdelt ősi germán szokásjogot, de egy új, a felbomlott Római Birodalom jogából örökölt elemekkel tarkított jogi kultúrának nyitottak kaput. A vulgárjog terminológiája fáradságosan, gyakran ügyetlenül, de végül áttört, és a germán lakosság mindennapjainak részévé vált, amelyre épp a szokásjogi gyűjtemények és a fennmaradt okiratok szolgálnak közvetlen bizonyítékként.[2] Ezt a folyamatot természetesen felgyorsította a római eredetű lakossággal való együttélés. Valahol itt keresendők a középkor virágzó okirati világának gyökerei.

[1] WIEACKER: *PRG* 32. p.
[2] Uo.

2./ Az okiratszerkesztők és okirataik

A/ AZ OKIRATKÉSZÍTŐK

Nem szorul magyarázatra az a kijelentés, hogy a germán népek mindennapjaiban egyáltalán nem volt természetes jelenség, hogy a szerződő felek maguk készítették el az ügyletet kísérő dokumentumot. Az analfabétizmus roppant méreteket öltött, de nem csak a germán lakosság, hanem a provinciabeliek körében is.[3] Az írástudó, sőt az okiratkészítésben jártas kevesek egyikét kellett a feleknek felkeresniük, ha ügyletüket dokumentálni kívánták. Ők voltak a *notarius*ok, a „jegyzők", akik legalább olyan fontos szerepet töltöttek be a jogfejlődésben, mint maguk a szokásjogi gyűjtemények.[4] MITTEIS kulcsfontosságúnak nevezte őket abban a folyamatban, melynek köszönhetően a Római Birodalom keleti felében a római jogot – változtatva ugyan szabályain, de – recipiálták.[5] A nyugatrómai területeken pedig ők voltak az egyetlenek, akik képesek voltak a középkornak továbbítani a mindennapok római joggyakorlatát. Nemcsak a jogi megoldások egyszerű, vulgáris alakzatai, hanem a bizonyos közjogi intézmények, a municipális és provinciális hivatali szervezet alapjai is megmaradtak, sőt pénzügyi technikák és a törvényalkotás, oklevélkiadás vulgáris gyakorlata is tovább élt a római provinciákban élő germán eredetű népesség körében, de ennek stílusa a posztklasszikus kori császári kancellária okiratainak stílusát követte. Ezen okirat-készítési szokások voltak azok, amelyeken keresztül a germánok is a vulgárjogi jogelveket és ügyleti típusokat kezdték alkalmazni. A nyugatrómai területeken főként a Rajna bal partján figyelhető meg ez a továbbélés, amelyhez elsősorban a frank birodalom-alapító, „germánság-egyesítő", másodsorban pedig az ezzel kéz a kézben járó, a kereszténységet terjesztő törekvések járultak hozzá.[6]

A jegyzők két csoportját különböztették meg: az *exceptores* és a *tabelliones* vagy *forenses* körét. Az *exceptores* közé sorolták az állami vagy városi, provinciai

[3] A Római Birodalomban tapasztalható analfabétizmus arányairól, táblázatokkal alátámasztva lásd: DUNCAN-JONES, R. P.: *Abrundung von Altersangaben, Analphabetentum und soziale Differenzierung im Imperium Romanum*, in: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit, szerk. SCHNEIDER, H., Darmstadt 1981, 396-429. pp.
[4] A középkori közjegyzők tevékenységéről bővebben lásd: TRUSEN: *Notariat* 583-595. pp. és 659-675. p. sqq.
[5] MITTEIS: *Reichsrecht* 170. p. sqq.
[6] WIEACKER: *PRG* 34. p.

helytartók, a kúriák vagy más hivatalnokok mellett szolgálatban álló jegyzőket. A *tabelliones* vagy *forenses* is állami ellenőrzés alatt tevékenykedtek, de „magánpraxisban" láttak el jegyzői, okiratszerkesztői feladatokat.[7] A VII. századig mindkét csoporttal találkozni szerte a Birodalom területén, de ekkor az állami, városi alkalmazásban álló jegyzők – köszönhetően a római közigazgatási rendszer felmorzsolódásának – eltűntek, funkcióikat az egyházi írástudók vették át. A *tabelliones* csoportja viszont rendületlenül tevékenykedett tovább, közvetítve a római okirat-szerkesztési tradíciókat az érett középkornak.[8]

Jóval kevesebbet tudunk viszont azokról a jegyzőkről, akik a germán népvándorlás idején, az egyes germán népek körében kötött árucsere-szerződések okiratait készítették. Okiratmaradványok a korai periódusból nem maradtak fenn, de BRUNNER részletesen elemez egy VIII. századi bajor okirattöredéket, amelyből arra lehet következtetni, hogy a benne foglalt kifejezéseket a posztklasszikus kori római okiratokból kölcsönözték.[9] BRUNNER az alábbiakra mutat rá: a vevő neve nem derül ki, de az eladók az okirat szerkesztőiként is megjelennek a dokumentumban: Mairanus, Dominicus és Dominica, „*que strumentum fecerunt*"; sőt az aláírások között újra megnevezik magukat.[10] A *stipulatio duplae* pedig – ahogyan azt értekezésemben a szavatossági alfejezetekben kifejtettem – a klasszikus és posztklasszikus kori római okiratok tipikus klauzulája volt.[11] Ez az ún. rottachgaui[12] okiratrészlet tehát jól példázza a későrómai és a koraközépkori okirati formák közötti többé-kevésbé szoros kapcsolatot. Ezen okiraton kívül még számos – bajor, alamann, vizigót – okiratminta

[7] BRESSLAU: *Urkundenlehre* 184. p. sq., valamint 583. p. sq., és MITTEIS: *Reichsrecht* 176. p. sqq.
[8] CLASSEN: *Urkundenwesen* 29. p.
[9] Passauer Traditionscodex, 2. lapja: *„…quantum praecium uinditoris ad emtoris de presente aceperunt et rememoratum runcum* (= Rodland, Alammaniában vagy Réthiában) *tradiderunt emptori demenio (=dominio) in perpetuo possidendi. emptor fidem querit, uinditoris fide spondiderunt et sic dixerunt: sed de proximis aut de extraneis personis contra hunc strumentum refegare uoluerit, tunc se spondiderunt uinditores emptori dupla pecunia esse reddituri et pagina uero strumenti in suam permaneat firmitatem stipulatione interposita. Actum in uico fonaluae die consule, et testes de presente rogaverunt. sign. manus mairani, domici et dominicantes que strumentum fecerunt. sign. manus floriti praepositi testes. sign. manus uigili milites testes. ego quartinus qui escripsi."* in: BRUNNER: *Urkunde* 254. p. sq.
[10] BRUNNER: *Urkunde* 255. p. sq.
[11] „*aut de extraneis personis contra hunc strumentum refegare uoluerit, tunc se spondiderunt uinditores emptori dupla pecunia esse reddituri et pagina uero strumenti in suam permaneat firmitatem stipulatione interposita."* in: LEVY: *Weströmisches* 213. p. sqq., vö. KASER: *RPR 2,* 390. p. sq.
[12] Ez a *gau* az Inn egyik mellékfolyója, a Rott mentén fekvő területet jelentette. BRUNNER: *Urkunde* 256. p.

tartalmaz különböző variációkban stipulációs klauzulát, amelyek gyűjteményei (formuláskönyvei) a VI-VIII. századra datálhatóak.

B/ A FORMULÁSKÖNYVEKRŐL ÚJRA

Az egyes germán népek szokásjogánál tárgyalt formulagyűjtemények keletkezési időpontjai a gyűjtemények összeállításának idejére vonatkoznak, tehát maguk a formulák és az azoknak alapul szolgáló okiratok minden bizonnyal még korábbról származnak, sőt nem is azonos időszakokból, és azok a jogterületek is teljesen eltérőek egymástól, amelyek körében kötendő szerződésekhez mintául szolgáltak. A különböző formuláskönyvek keletkezése azonban nem egymástól elszigetelt folyamat volt, hanem – okirataik legalábbis erre utalnak –, hatással voltak egymásra. A legkiterjedtebb hatóköre a frank *Formulae Marculfi*nak volt, amely a *Cartae Senonicae* és a *Collectio Flaviniacensis* mellett a *Formulae Salicae Merkalianae* formuláin érezteti hatását.[13] Azt tapasztaltam, hogy a gyűjtemények egymástól igencsak különböző, sokszínű anyagot kínálnak, amelyek eredetét – feltételezésem szerint – a korabeli használók nem ismerték, és a gyűjtemények közötti esetleges összefüggéseket nem is keresték. Kézenfekvőnek tűnhet tehát az a gyanú, hogy a formulákkal azokat a szerződési részleteket is átadták, amelyek egy korábbi, már letűnt joggyakorlat részét képezték, és talán éppen amiatt nem „selejtezték ki" őket, mert időközben ezek már új értelmet nyertek az újabb joggyakorlatban.

A területenként eltérő és változó joggyakorlaton kívül más olyan elemek is voltak, amelyek hatottak a formulák alkalmazására. Nagy Konstantin 325-ben született egyik törvénye például előírja, hogy ha ezután egy ediktumon, vagy konstitúción nem lenne feltüntetve kiadásának napja és a konzul neve, az nem léphet hatályba.[14] A *Codex Theodosianus* e rendelkezése a *Breviarium*ba már azzal az interpretációval került be, hogy minden olyan törvény, amelyet a nap és a konzul megjelölése nélkül

[13] BRUNNER: *Urkunde* 252. p.
[14] CTh 1, 1, 1.: „*...Si qua posthanc edicta sive constitutiones sine die et consule fuerint deprehense, auctoritate careant."*

adtak ki, érvénytelen.[15] Ez azt jelentette, hogy törvények kiadásánál a datálás érvényességi feltétel lett, amely a koraközépkori magánokirati viszonyokra is rendkívüli hatással volt. A *Lex Baiuvariorum* például az adásvételről rendelkező fejezetében a *De pactis vel placita* cím alatt, tehát a szerződésekre és megegyezésekre vonatkozó szabálya szerint „*azon szerződések vagy megállapodások ellen, amelyek írott formában vagy három illetve több megnevezett tanú előtt jöttek létre, csak akkor nem engedélyezünk semmilyen későbbi kifogást támasztani, ha a napot és az évet világosan megjelölték*."[16] Ez a szabály egyébként – ahogyan értekezésem bajor népjogról szóló fejezetében írtam – vizigót hatásra került be a bajorok törvényébe,[17] azt ugyanis már tisztáztuk, hogy a későklasszikus kori római szabályok vizigót közvetítéssel jutottak el a germán jogkönyvekbe.

A formulagyűjtemények értékeléséhez további kiindulópontot adott, hogy mérlegeltem azon körülményt, hogy mindegyik könyv többszörösen átírt kéziratok formájában került elő, mely kéziratokat nyomtatott formában ZEUMER tette elsőként közzé. Ahogyan azt korábban részleteztem, a gyűjtemények a VI. és a IX. század közötti legkülönbözőbb időpontokban születtek, a bennük található formulák pedig még ennél is régebbi időszakokból származnak. Az bizonyos, hogy a kéziratok mindegyike a IX. században átdolgozásra került, és az is valószínűsíthető, hogy némelyik formuláskönyvet már a VIII. és IX. század fordulója táján átírták, sőt a X. század elején is. Bár a formulák évszázadokon át hatottak a mindennapok jogviszonyaira, szemmel láthatóan „virágkoruk" a IX. század volt. E század során átdolgozták ezeket, ennek köszönhetően azonban továbbra is mintaként használhatták őket a szerződési okiratok elkészítésénél. A formulákat átírták ugyan, de nem történt olyan általános vizsgálat, amelynek során kiválogatták és törölték volna a már elavult formulákat, vagy azok idejétmúlt részeit. Itt tehát olyan jogi szövegek megtartását, fenntartását tapasztaljuk, amelyeknek „idejétmúltsága" ellenére később is érezhető hatásuk volt a joggyakorlatban.

---

[15] CTh 1, 1, 1.: „...*Quaecumque leges sine die et consule fuerint prolatae, non valeant."*

[16] Lex Baiuvariorum XVI, 16.: *„Pacta vel placita, que per scriptura quacunque facta sunt, vel per testes denominatur III vel amplius, dummodo in his dies et annus sit evidenter expressus, inmutare nulla ratione sinere permittimus."* szerk. BEYERLE 160. p.

[17] Lex Visigothorum II, 5, 2. Antiqua: *„De pactis et placitis conscribendis. Pacta vel placita, que per scripturam iustissime hac legitime facta sunt, dummodo in his dies vel annus sit evidenter expressus, nullatenus immutari permittimus."* szerk. ZEUMER 79. p.

A formulák tehát azok a jogforrásaink amelyek közelebb vittek minket azokhoz a korabeli társadalmi-gazdasági körülményekhez, amelyeket a későklasszikus kori római jogintézmények továbbélésének köszönhettek a germán eredetű provinciai lakosok. Gondoljunk például a hivatalos okiratba foglalási szokásokra és a *Gesta municipalia* jogintézményére. Ahogyan azt értekezésem vizigót szokásjogról írt fejezetében részletesen ismertettem, a római provinciákban bizonyos jogügyletek érvényességéhez megkövetelték, hogy az azokról készített okiratok tartalmát a városi tisztviselők bejegyezzék a *Gesta municipaliá*ba, mint közhiteles dokumentum-gyűjteménybe. A jogügyletekről szóló okiratokat pedig a formuláskönyvek okiratmintái alapján szerkesztették meg az erre hivatott *tabelliók*, tehát az egyedi okiratok teremtettek szoros kapcsolatot a „passzív tudást rejtő" formulagyűjtemények, és közhitelességet képviselő, „aktív ismereteket" tükröző *Gesta municipalia* között. Hogy ez a közösségi kontroll alatt álló okiratolási szokás meddig és milyen mértékben gyakorolt hatást a germánok körében, meglehetősen vitatott a szakirodalomban.[18] Tulajdonképpen az okiratkészítők azon jellemvonásának köszönhetjük a formuláskönyvek minden kéziratát, hogy tudták: a mindennapi joggyakorlat során a minták nemcsak a szerződéskötés lebonyolítását gyorsítják meg, hanem az okiratok közhiteles gyűjteménybe való kivonatolása is kiküszöbölhetetlen követelmény.

A formulagyűjtemények mint források különlegessége abban is áll, hogy a formulák készítették elő a jövőben születő okiratokat és leveleket, és ezzel igen szoros kapcsolatot alakítottak ki magával az írásbeliséggel. Ami az okiratokat illeti, azok a felek jogi pozícióinak igen érzékeny területét érintették, vagyis az okiratok teremtették meg és rögzítették a felek jogosultságait és kötelezettségeit. Az okirat-készítési folyamatban tehát sem az okirat leírója, sem pedig az ő megbízója nem szívesen mondott le semmilyen „már leírt jogról", amelyet már évszázadok óta őrizgetett az adott okirati minta. Az okiratkészítő vagy a megbízója tisztában volt azzal, hogy a meglévő minta nyújtotta segítség mellett ők állnak a legközelebb az adott ügyletből „kihozható" jogi lehetőségekhez. Ennek megfelelően az okirat elkészítésében nemcsak egy egyszerű másolási, írásbeli feladatot láttak, hanem a (nagybetűvel írt) *Jog*

[18] Vö. BRUNNER: *Urkunde* 124. p. sqq.; UŐ: *DRG 2*, 199. p.; REDLICH: *Privaturkunden* 11. p. sq.;

területén végzendő nemes tevékenységnek tekintették azt. Ez a megállapítás fontos lehet annak meghatározásában, hogy a koraközépkori okirati viszonyok között volt-e, és ha igen, milyen mértékű volt az okirati szokások közötti specializáció.

C/ RÖVIDEN A KORAKÖZÉPKORI MAGÁNOKIRATOK TÍPUSAIRÓL

1.) A carta és a notitia

Az általam feltérképezett szakirodalom alapján jelen alfejezetben röviden összefoglalom a koraközépkori okirattípusokról az elmúlt mintegy másfél évszázadban kialakult vita sarokpontjait, bemutatva ezzel az értekezésem témájához szorosan kapcsolódó germán adásvételi okiratok megjelenési formáit.

Kiindulópontként az e témában irányadó véleményt, BRUNNER elméletét ismertetem, aki a XIX. század hetvenes, nyolcvanas éveiben kutatásaival megalapozta a koraközépkori okiratok terén zajlott jogtörténeti kutatásokat.

BRUNNER a koraközépkori okiratok két alapvető típusát különböztette meg: a *cartá*t és a *notitiá*t. A *carta* egy olyan konstitutív okirat, amely magát a jogügyletet hozza létre, míg a *notitia* egy puszta bizonyító okirat, és lényege, hogy az adott jogügylet tanúit arra feljegyezzék, hogy később felkutathatók legyenek, ha bizonyítaniuk kell a jogügylet létrejöttét, tartalmát.[19] A *cartá*nak kettős funkciót tulajdonított, hiszen amellett, hogy perfektté tette a jogügyletet, bizonyította is azt. Mivel tehát a *carta* átadása hozta létre a felek közötti kötelmet, egyben bizonyította is azt, a *carta* a germán népek gyakorlatában a *wadia* helyébe lépett.[20] Arra is rámutatott, hogy a *carta*, – ellentétben az egyszerű bizonyító okiratokkal – diszpozitív okirat is.[21] Megfogalmazási módjukat tekintve a *carta* mindig az átruházó (eladó vagy ajándékozó) szemszögéből nézve szubjektív jellegű, vagy ő maga, vagy pedig a

---

HIRSCHFELD: *Gesta* 87. p. sq.; SAVIGNY: *Geschichte 1*, 314. p. sq.

[19] BRUNNER: *Urkunde* 16. p. sq.

[20] Uo. Brunner és Amira is felváltva jegyzi ügyleti és diszpozitív okiratként a *cartá*t. AMIRA: *Germanisches Recht I*, 11. p. Mellettük Redlich is azon a véleményen van, hogy sok esetben ezen okirat átnyújtása a szóbeli kötelezettségvállalás vagy akaratnyilatkozat helyébe lépett. REDLICH: *Urkundenlehre III,* 4. p. sq.

[21] BRUNNER: *DRG I,* 568. p. és BRUNNER: *Urkunde* 16. p.

közjegyző foglalja írásba.[22] A *notitia* ezzel ellentétben többnyire objektív stílusban fogalmazott, amelyet vagy a vevő (illetve megajándékozott) vagy a közjegyző jegyez le.[23] BRUNNER mindkét okirattípusnak posztklasszikus kori római eredetet tulajdonított, de kritikusai ezen állítását cáfolva pusztán annyit tudtak bizonyítani, hogy csak a *carta* büszkélkedhet valamiféle római eredettel, a *notitia* ilyennel nem rendelkezik. BRUNNER cáfolói közül STEINACKER arra hivatkozott, hogy a *notitia* formáját egyetlen posztklasszikus kori római forrás sem említi, sehol nem lehet közvetlen bizonyítékát találni annak, hogy egy okiratot *notitia*ként fogalmaztak volna meg.[24] A *carta* esetében a posztklasszikus kori ajándékozást tartalmazó konstitutív okiratok, amelyeket az ajándékozó állított ki – és *epistulá*nak is hívtak – a koraközépkori *carta* előzményei voltak.[25] REDLICH arra is rávilágított, hogy a diszpozitív okiratok céljára sokkal alkalmasabb volt az *epistula* formája, amely szintén kifejezésre juttatta az okirat diszpozitív jellegét, ugyanúgy szubjektíven fogalmazta meg kiállítója, és ugyanúgy tartalmazta a tanúk nevét. Ez az antik eredetű levélforma nemcsak a későcsászárkorban a papság által legszívesebben alkalmazott okiratokra hatott, hanem a germán királyok okirati szokásaira is, de a későcsászárkori római ügyleti okiratoknak és a koraközépkori magánokirati szokásoknak is kedvelt formája lett. Szubjektív formáját tükrözi már az üdvözlő mondata is: *ille illi salutem*, amelyet kezdetben szó szerint átvettek a római levelekből, amely később az *ille, illi* fordulatra karcsúsodott.[26]

Ami a *notitiá*t illeti az – mint említettem – objektíven fogalmazott okirat, amely puszta bizonyító iratként a tanúkat sorolja fel, és bár nem találni *notitiá*t a római okiratok között, az adásvételi szerződéseket a posztklasszikus korban a római eredetű lakosság objektív módon fogalmazott okiratokba foglalta, foglaltatta. CLASSEN azonban – hivatkozva a Ravennából származó V. századi okiratokra – arra is felhívja a figyelmet, hogy a megfogalmazási mód mutatta különbség nem hat ki az okirat joghatására, ezek az objektíven fogalmazott adásvételi szerződések konstitutív módon

[22] A *carta-notitia* megkülönböztetettségéről okirattani szempontból lásd: TRUSEN: *Urkundenlehre* 217. p. sq.
[23] Az okiratok kibocsátóiról, a közjegyzői költségviselésről bővebben lásd: BRUNNER: *Carta und Notitia* 464. p.
[24] STEINACKER: *„Traditio Cartae”* 9. p.
[25] REDLICH: *Urkundenlehre III,* 5. p.
[26] Uo.

hatnak az ügyletre, tehát ezek kiállítása nélkül nem jön létre érvényesen a kötelem a felek között.[27] Ezzel BRUNNER okiratok közötti distinkcióját is cáfolja, és hangsúlyozza, hogy a *carta* és a *notitia* szubjektív–objektív formaiságán alapuló megkülönböztetettsége nem mutatkozik meg általánosságban a középkori okiratokban.[28]

Érdemes kitérni a longobárd területeken tapasztalható VII-VIII. századi változásokra. Rothari uralkodása alatt az az elv uralkodott, hogy a megegyezéseket és a szerződéseket nem írásban, hanem *fabulae* formájában kötötték meg, amely szóbeli formulák elmondását jelentette.[29] Előfordult ugyan, hogy készítettek *cartulá*kat, de ezek nem voltak nélkülözhetetlenek a jogosultság bizonyítására. Az írott okmány csekély jelentőségét az is alátámasztja, hogy szinte teljesen hiányoznak a VII. századi longobárd területekről származó okiratok. A VIII. századtól kezdve viszont újra megjelentek, amelynek indoka a római hagyományokra visszamenő jogszokások átalakulása volt. Liutprand törvényeiben az írásos feljegyzés bevett szokásként jelenik meg az adományozásoknál, az eladásnál és a megegyezéseknél, de még nem vált kötelezővé, tehát nem volt a jogügylet garanciája.[30] Később Liutprand új törvényt hoz, amelyben a *cartolá*t bizonyító erővel ruházza fel.[31]

2.) A traditio cartae és a traditio per cartam

BRUNNER a tipikusan koraközépkori okirat-kezelési aktusok körében is két, egymástól jól elkülöníthető jelenséget vélt felfedezni, és ezeket szintén a posztklasszikus kori római okiratolási szokásokból igyekezett levezetni. BRUNNER *traditio cartae* és *traditio per cartam* közötti éles különbségtételen alapuló elmélete sokkal több kritikát kapott, mint az előző.[32] BRUNNER úgy vélte, hogy a posztklasszikus kori római okiratok csak azzal nyertek teljes érvényességet, hogy a kiállító még az okirat

[27] CLASSEN: *Urkundenwesen* 37. p.
[28] Uo.
[29] Ed. Roth. 144., 178., 191. Vö. DELONGU: *Rothari* 35. p.
[30] Leg. Liutp. 102., 113., 22., 54., 58., 149. Vö. DELONGU: *Rothari* 36. p.
[31] Leg. Liutp. 54. Vö. DELONGU: *Rothari* 36. p.
[32] Brunner ezen nézeteinek cáfolatairól részletesen lásd: STEINACKER: *Privaturkunden* 9-12. pp.

közjegyző általi kitöltése, megfogalmazása előtt átadja a papirost a kedvezményezettnek (ajándékozott, vevő, stb), amely papirosra csak annyi volt feljegyezve: „*post traditam complevi et absolvi*". Ezt a mondatot BRUNNER néhány posztklasszikus kori papiruszon találta, és ezekből arra következtetett, hogy csak az irat kedvezményezettnek való átadása után készíti el a közjegyző a tulajdonképpen vett okiratot.[33] Sőt, még azt is állította, hogy a germánok a rómaiaktól vették át annak szokását, hogy az okirat kedvezményezettnek való személyes átnyújtása a szerződés megkötésének formális aktusául szolgált. Mindezt azzal egészítette ki, hogy az okiratátadás ezen aktusa mintegy „felszívta" a római stipuláció formaságait, tehát a stipuláció a *cartam tradere* szokásában élt tovább a germán népek szerződéskötési gyakorlatában.[34] Állításait leghevesebben STEINACKER támadta, de FREUNDT,[35] PARTSCH,[36] REDLICH,[37] SCHULTZE VON LASAULX,[38] újabban pedig CLASSEN is kritizálták BRUNNER állításainak megalapozottságát. Elsősorban a *traditio cartae* római eredetét vitatták, tekintettel arra, hogy a gazdag császárkori törvényhozásban sem találni ennek nyomát, másodsorban pedig az ügyletkötés és okiratkészítés technikai lebonyolításának körülményeiben kételkedtek,[39] megkérdőjelezve azt, hogy a kedvezményezettnek való okiratátadás a jogügylet érvényességét befolyásoló tényező volt.[40] Kritikai megjegyzéseikkel persze nem azt kívánták sugallni, hogy egyáltalán nem fordult elő a szerződésről készült okirat vevőnek, megajándékozottnak való átadása. Az új jogosult természetesen akkor érezhette biztonságban „szerzeményét", ha az ügyleti okirat is a birtokában volt, hiszen csak ez alapján volt lehetősége a helyi hivatalnokok által vezetett *Gesta municipaliá*ba kivonatot készíttetni tulajdonszerzése

[33] BRUNNER: *Urkunde* 90. pp. Brunner az alábbi, Marini gyűjteményében 121., 12., 123. szám alatt megjelent VI-VII. századi okiratokra hivatkozik. MARINI: I papiri diplomatici, Róma 1805.
[34] BRUNNER: *Urkunde* 63., 87. és 147. pp.
[35] Freundt ellentmondást fedezett fel Brunner saját tanulmányai között is: míg a *Zur Rechtsgeschichte...* c. tanulmányában (értekezésemben *Urkunde*ként rövidítve) Brunner szerint a római jog ismerte az írást, mint szerződési formát (*litteralcontractus*), addig a germánoknál ez a szerződési forma ismeretlen; a *Carta und Notitia* c. munkájában már ez a különbség elmosódik, a germánok írásba foglalt szerződéseit a későrómai diszpozitív okiratok egy formájának tekintette. FREUNDT: *Wertpapiere* 127. p.
[36] PARTSCH: *Wertpapier* 437-480. pp.
[37] REDLICH: *Urkundenlehre III,* 16., 14. p. sq., és 33. p. sq.
[38] SCHULZE VON LASAULX: *Wertpapierrech* 25-37. pp.
[39] STEINACKER: *Privaturkunde* 84. p.
[40] CLASSEN: *Urkundenwesen* 38. p.

tényéről, és egy esetleges későbbi jogvitában az okirat birtoklása segítette megvédeni tulajdonát.

BRUNNER kritikusai alapján arra következtetésre jutunk, hogy a posztklasszikus korban és a koraközépkorban a jogügyletek érvényes létrejötte a kibocsátó kézjegyével való ellátásához, illetve a közhiteles okiratba foglaláshoz kapcsolódik. Ott, ahol már nem volt szokás a *Gesta municipalia* használata, az okirat jogosítottnak való átadása lehetett a szerződéskötés befejező mozzanata.

BRUNNER a *traditio cartae* mellett megkülönböztetett egy olyan cselekményt, amelynek lényege, hogy az átruházni kívánt ingatlan tulajdonjoga nem annak testi átadásával, hanem az okirat jogosítottnak való átadásával valósult meg.[41] Bár BRUNNER ezt a kifejezést nem említi, az utókor ezt a momentumot *traditio per cartam*ként jelöli. STEINACKER e körben úgy vélte, hogy BRUNNER alábecsülte a korabeli közhivatok tulajdonszerzés érvényessége tekintetében játszott szerepét. Szerinte az ingatlanok tulajdonszerzésénél érvényességi kellék volt vagy a *Gesta municipaliá*ba tett bejegyzés, vagy az, hogy az ügyletről közjegyző készítsen okiratot.[42] CLASSEN pedig a formuláskönyvek okiratmintáira hivatkozva[43] azzal egészítette ki STEINACKER kritikáját, hogy az ajándékozási és adásvételi okiratok mellé kapcsolva gyakran találni kifejezetten tradíciós okiratokat, amelyek szubjektív fogalmazási módjukkal vagy az *epistulae traditionis*ra emlékeztetnek vagy objektíven fogalmazottak, de ekkor *notitia*ként jelennek meg.[44]

Úgy tűnik tehát, hogy a posztklasszikus kori római jog sem a *traditio cartae*t, sem pedig a *traditio per cartam* formáját nem ismerte, azaz sem az okirat átadásával perfektuálódó szerződési formákat, sem pedig az ingatlanok okirattal való tulajdon-átruházását nem alkalmazta úgy, ahogyan azt BRUNNER feltételezte.[45] Azok a szerződéskötési és tulajdonátruházó formák, amelyeket ő a koraközépkori szokásjogi gyűjteményekben és a fellelt okiratokban felfedezett, a germán népek sajátjai, gondolok itt elsősorban a *festucá*ra, *wadiá*ra, és *andelangus*ra mint szerződési és

[41] BRUNNER: *Urkunde* 119. p. sq.
[42] STEINACKER.: *Privaturkunde* 101-103. pp.
[43] *Epistula*: Formulae Turonenses 15., *notitia*: Carta Senonicae 7. és 8., in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 143. és 188. pp.
[44] CLASSEN: *Urkundenwesen* 39. p. sqq.
[45] Brunner elméletének cáfolatát adja közre: THIEME: *Urkunden* 645-651. pp.

tulajdonátruházó szimbólumokra, amelyek gyakran az okiratátadás mellett, azzal párhuzamosan jelentek meg a szerződéskötési gyakorlatban.[46]

Végül érdemes megemlíteni a VIII. századi *carta*-használat egyik érdekes, több germán nép körében elterjedt módját. Szokásban volt, hogy a szerződéskötés szimbólumaként a *cartá*t annak kiállítója azon kijelentése kíséretében, hogy a *carta* pontosan tartalmazza a megállapodást, tanúk jelenlétében a földre helyezte, illetve a kedvezményezett lábai elé dobta, majd azt onnan felemelve adta át a címzettnek, kedvezményezettnek. Ez volt a *cartam levare*.[47] Az is előfordult, hogy nemcsak a pergament, hanem az íróeszközt és a tintásüveget is a földre helyezték, és onnan emelték fel,[48] de igen változatos volt azon szimbólumok köre (tőzegdarab, gally, bot, mérőeszköz, kesztyű, stb.) amelyet az ingatlanok tulajdon-átruházásakor használtak a germán népek.[49]

[46] Pl. Cartae Senonicae 50.: *„…trado tibi...per meos wadios et andelangos et per hunc mandatum”,* vagy Formulae Salicae Lindenbrog. 1.: *„…per hanc cartolam donationis sive per fistucam atque per andelangum donamus”,* in: MGH *Formulae*, szerk. ZEUMER 207. és 267. pp.
[47] BRUNNER: *DRG II,* 570. p. sq.
[48] SCHWERIN: *DRG* 18. p.
[49] HOLZHAUER: *Unterschrift* 23. p. Az itáliai területeken például pontosan körülírták ezt: „*pergamena cum atramentario de terra levavi*” in: BRUNNER: *Urkunden* 104. p. sq.

XIII. Következtetések és eredmények

A germán népek szokásjogi gyűjteményeinek vizsgálatával nem pusztán az árucserére vonatkozó szabályok kigyűjtésére vállalkoztam, hanem a szabályalkotást motiváló jogi konfliktusok felkutatására is. A korai angolszász törvények kivételként azért kerültek a *Leges*-elemzések végére, mert „kakukktojásként" nem latinul, hanem népnyelven jegyezték fel őket, és az angolszász jogfejlődést kevésbé találtam szokásjogi jellegűnek, inkább a királyi törvényalkotás termékeinek tekintettem, bár számos olyan rendelkezést rejtenek, amelyek a kontinentális germán népek szokásjogában találthoz hasonlóak.[1]

Értekezésem módszerét tekintve forráselemző és összehasonlító jellegű: a szokásjogi gyűjteményekben és a formuláskönyvekben fellelt korabeli rendelkezéseket és okiratmintákat, ezek alkatrészeit nemcsak ismertetni igyekeztem, hanem a különböző germán népeknél talált rendelkezéseket össze is vetettem egymással, rámutatva arra a folyamatra, amelynek köszönhetően viszonylagos pontossággal rekonstruálni tudtam egyes népek törvényeinek és formuláskönyvének európai vándorútját, és ezáltal egymásra hatásukat, a germán népjogok közötti átjárhatóságot is bizonyítani tudtam. Az alábbiakban e forráselemző és összehasonlító munka eredményeit foglalom össze.

A germán népek szokásjogi gyűjteményeiről azt tartja a jogtörténeti irodalom, hogy tartalmuk alapján sokkal inkább tekinthetjük őket büntetőjogi törvényeknek, mint a jogélet minden területe tekintetében szabályozást biztosító kódexeknek. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a koraközépkori életviszonyok a közösségi béke megszilárdítását követelték meg, a szokásjogokban ősidők óta megtalálható büntetőjogi szokások, a közösségi béke és a közösség tagjainak megsértése esetén alkalmazandó szankciók a szokásjog írásba foglalása során is túlsúlyba kerültek, a magánjogi szabályok közül inkább a családjogi rendelkezésekre helyeztek hangsúlyt, a szerződések joga „mostohagyermek" ezekben a jogforrásokban.

[1] Wieacker rámutatott, hogy azon „áttörésig", amelyet az érett középkorban született népnyelven történt jogfeljegyzések képviselnek (ez alól csak a korai skandináv és angolszász törvények jelentek kivételt), minden joggal kapcsolatos, írásba foglalt gondolatot elkerülhetetlenül latin nyelven rögzítettek, és az egyház nyelve volt az is, amellyel a későrómai vulgárjog jogügyleti formái bekerültek a koraközépkori jogi kultúra vérkeringésébe. Vö. WIEACKER: *PRG* 29. p. sq.

Meglepődve tapasztaltam viszont, hogy ezek a kötelmi jogi szabályok sokkal kevésbé kazuisztikusak, mint ugyanazon jogforrás büntetőjogi vagy perjogi szabályai. Itt jegyezném meg, hogy a germán népek perjoga nem vált ketté, és nehézséget jelent igazságszolgáltatási fórumaikat is feltérképezni, a peres eljárásban résztvevők szempontjából ugyanis az egyes népek szokásjoga különbözik egymástól. Abból adódóan tehát, hogy a germán szokásjogi gyűjteményeket a büntetőjog szelleme hatja át, az általam felkutatott árucserével kapcsolatos rendelkezéseket is e szemléletmód hatására foglalták írásba. Ezek közül is csak azokat jegyezték fel, amelyeket elengedhetetlenül szükségesek voltak a közösségi béke fenntartására, és emiatt e szabályokból következtetni tudtam a germán népek mindennapjaiban leggyakrabban előforduló azon konfliktushelyzetekre, amelyek az árucsere körében merültek fel.

A büntetőjog hatása abban is tükröződik, hogy bizonyos árucsere-szabályok egy-egy gyűjteményben két helyen is, az adásvétellel kapcsolatos szabályok és a büntetőjogi rendelkezések között is megtalálhatóak. Ez tipikusan a lopott vagy az idegen dolgok eladása körében fordul elő, de az *Anefang* eljárás részletes vizsgálatára is arra tekintettel tértem ki, hogy ezen eljárásban rendezni tudták azt a konfliktushelyzetet, amikor egy jóhiszemű vevőtől a megvett dolog tulajdonosa azért követeli vissza dolgát, mert azt tőle ellopták. Itt tehát összefonódtak egymással az árucserére és a büntetőjogra, a peres eljárásra vonatkozó szabályok. A frankok, a burgundok, longobárdok, bajorok és angolszászok törvényeit is jellemzi a lopott vagy idegen dolgok eladásának szabályozása, elterjedt eljárás volt az *Anefang*, bár nem mindenütt célozták meg vele kifejezetten a tolvaj kézre kerítését, inkább a vevő és a dolog tulajdonosának jogviszonyát igyekeztek rendezni. Kiemelném a sorból a ripuári frankok jogát, ez ugyanis túlmutat más germán népek szabályain, náluk részletesen megtaláljuk az eljárás szabályait. Bár e tekintetben a ripuári frankok joga kazuisztikusságról tanúskodik, ők kezelték a legrugalmasabban az *Anefang*ot, jobban odafigyeltek a kereskedelmi forgalom diktálta igényekre. A keleti gótok viszont az *Anefang*-szabályok tekintetében sem követik a germán hagyományokat, inkább a római jog hatott rájuk, egy dolog kétszeri eladásának esetén ugyanis a *forum venditionis*hoz fordulhattak, és a *Breviarium* közvetítésével a *Codex Gregoriánus*ból

vették át azt, hogy ilyen esetben az a vevő szerez érvényesen tulajdonjogot, aki birtokba is vette a dolgot.

A vulgárjog hatását és a koraközépkori kezdetleges pénzgazdálkodást tükrözi a germán szokásjogi gyűjtemények azon vonása is, hogy nem választják el élesen a csereügylet és az adásvétel szabályait, a vizigótok, a frankok, a bajorok és az alamannok is kifejezetten előírják, hogy a csere ugyanolyan érvénnyel bír, mint az adásvétel. Más népeknél is megfigyelhető azonban az, hogy törvényszövegükből nem derül ki egyértelműen, mit is értenek *pretium* alatt. Megítélésem szerint ez nemcsak a pénzben álló vételárat jelentette, hanem a cseretárgyat is így jelölte a korabeli nyelvhasználat.

A germánok magánjogának azon eleme is büntetőjogi „hangulatú", amely szerint a kényszerrel, vagy fenyegetéssel létrehozott árucsereügyletek nem jönnek létre érvényesen, a vizigótok mellett az alamannok és a bajorok is rögzítik a szerződéses akaratszabadság követelményét. Itt a vizigótok közvetítették a római *vis ac metus* hatására kötött ügyletek semmisségét illetve megtámadhatóságát, bár a germánok nem vették át tisztán az absztrakcióra törekvő római elvet, náluk szűkebbre szabták a *vis ac metus* kereteit: a bajoroknál például csak a halálos fenyegetés és a fogva tartással befolyásolt akaratszabadság vezetett az ügylet érvénytelenségéhez.

Az érvényesen megkötött szerződések érvényben tartását szinte mindegyik germán népjog – kivételesen még a szászoké is –, szem előtt tartotta, de a bajorok nemcsak átveszik az árucsere-szerződések felbontásának szűkre szabott lehetőségére vonatkozó vizigót szabályt, de tovább is fejlesztik azt. E körben is megfigyelhető az a tendencia, hogy ugyanezen jusztiniánuszi szabály a *Breviárium*ban is megtalálható, és a vizigót csatornán át jutott el a bajorokhoz. A keleti gótoknál szintén vizigót és burgund hatásra honosodott meg az a törekvés, hogy a csalárdság nélkül érvényesen megkötött ügyletek örökre érvényben maradjanak.

Az árucsere-ügyletek érvényes létrehozatala viszonylag egységesen jelenik meg az egyes germán népeknél, főleg a *pretium* átadásán és az okirat-kiállításon „fordul meg" a kötelem perfektuálódása. A germánok adásvétele az innominát reálkontraktusok közé sorolható be, ebben a tekintetben „árucserejoguk" élesen megkülönböztethető a rómaiak fejlettebb, megegyezésen alapuló adásvételi

szokásaitól. Abban azonban a római szerződési szokásokat követik, hogy a már létrejött, mindkét oldalról teljesített adásvételt foglalták írásba, a vételi okiratok az áru és a vételár cseréjéről készült dokumentumok voltak.

A vizigótok nyomán a bajorok is megkövetelték – a *pretium* átadása mellett – az okiratkészítést az ügylet érvényes létrejöttéhez, sőt római eredetű követelmény a szerződéskötés idejének okiratban való pontos megjelölése. A burgundok és a longobárdok járulékos kellékként írják elő az okiratkészítést, de itt több (5-7) tanú is alá kellett írja azt, ha értékes ingóságokról született. A ripuári frankoknál sem volt érvényességi feltétel az okiratkészítés, de ha mégis elkészült, a szolgáltatások cseréje mindenképp meg kellett történjen, tehát az okiratolás a szerződéskötési folyamat záró aktusa volt. Az alamannok ugyan tiltották az egyházi vagyon eladását, de cseréjüket megengedték, erről viszont kötelező volt okiratot kiállítani. A keleti gót ediktum germán hatásokon való kívülállóságát jelzi, hogy egyedül náluk tapasztalható: a vételár kifizetése csak látszólag része az ügylet érvényes létrejöttének, az adásvétel érvényessége nem függött az azonnali fizetéstől, római hatásra egyedül náluk jelenik meg az adásvétel konszenzuális szerződésként.

A germán népek által olyannyira fontos közösségi kontroll általános jelenségként az árucsere-ügyletek létrehozatala során is hangsúlyos volt. A vizigótok, a frankok, a longobárdok, a bajorok és az angolszászok is tanúk jelenlétét írták elő az árucsere lebonyolításához, mely tanúk egy esetleges *Anefang* eljárásban is szerepet kaptak, elősegítve egyúttal a piaci forgalom biztonságát.

A szerződéskötés körében nem mehetünk el szó nélkül azon járulékos jogintézmények mellett, amelyek szabályozása talán legmeglepőbb jele a – korábban roppant kezdetlegesnek tartott – germán árucsereviszonyok kimunkáltságának. Itt az *arrha*-szabályok törvényben való rögzítésére való igényt hangsúlyoznám, ráadásul az *arrha* nem egyformán jelenik meg az egyes germán népeknél, mely jelzi: nem utánozták „meggondolatlanul” egymás törvényeit, ezen szabályaik saját képükre, népük igényeihez alakítva alkottak úttörő szabályokat. Míg a vizigótok (a hellenisztikus hatásnak köszönhetően) a posztklasszikus kori római jogi elvet követve ugyanis foglalóként jelent meg az *arrha* a szerződéskötés folyamatában, és szimbolikus tárgy vagy pénzösszeg volt, addig a bajorok zálognak tekintették, amely

nemcsak bizonyította az adásvétel megkötését, hanem a kialkudott szolgáltatás későbbi teljesítését is meg lehetett ígérni átadásával. A vizigótoknál viszont élesen elvált egymástól az *arrha* és a *pignus* fogalma, sőt, jogforrásaikat vizsgálva jogfejlesztésre irányuló igényüket is tapasztaljuk: a *Codex Euricianus*hoz képest a *Liber iudiciorum* átláthatóbb az *arrha* funkciói tekintetében, az *arrha*-adás az áru kifizetésére és átvételére vonatkozó kötelezettségvállalás, a megállapodás szimbóluma volt, így nem tartották szükségesnek az ügyletről okiratot készíteni, ezért nem találni a formulák között olyat, amely *arrha*-adást tartalmaz. A longobárd jog fejlettségét pedig az jelzi, hogy a zálog mellett a kötbér és a *wadiatio* is megjelenik törvényükben szerződéskötést kísérő jogintézményként. Még a szűkszavú fríz törvény is a kötelem biztosítékaként ismeri el a zálogot.

Ha a *wadiatió*t említettem, itt összegezném azokat az információkat, amelyeket a germán árucsere-ügyletek, és általában jogügyleteik formalizmusáról gyűjtöttem. Szerződési formalizmusuk is a közösségi kontroll fontosságával indokolható, mely formához kötöttség egyébként jogügyleti célokat szolgált jogügyleteik létrehozatalakor. A jogügyletek formáit is aszerint különböztetjük meg, milyen célokat szolgáltak. Nem elégedtek meg a kimondott szavak erejével, az ügyletkötést valamiféleképpen meg is kellett jeleníteni: kezet ráztak, kesztyűt, botot, pálcát adtak át a szerződéskötéskor. Ez a szerződési szimbolizmus szoros kapcsolatban állt a formalizmussal, ingatlanok birtok- és tulajdonjogának átruházásakor ezek a formák különös jelentőséget nyertek, hiszen ezen állapotokban való változás az egész jogközösség érdekeit érintette, az átadás, bevezetés és jogról való lemondás mozzanata élesen elvált egymástól. Személyes felelősségvállalás esetén, ha egy adós hitelezője szolgálatába állt, fejét vagy kezét annak kezébe hajtotta, a hitelező pedig kezét vagy övét az adós nyaka köré fonta.

Vagyoni felelősségvállalásnál a már említett *wadia*-adás volt a legelterjedtebb formalitás. Jogi jellegét tekintve egy jelkép, tárgya pedig egy *festuca* (bot, pálca, vessző) volt. Értekezésemben feltártam a *wadiatio* és a *fides facta* kapcsolatát, amely – főleg a frankoknál – egy olyan felelősségi ügylet volt, amelynek során az egyik fél hitet tett valamire, hűséget ígért, és ezt egy szimbolikus tárgy, a *festuca* átadása kísérte. Mivel a *festuca* többnyire a felelősséget vállaló személy vagyonából

származott (bot vagy vessző az ingatlanjáról, házából, saját ruházatának egy darabja), ezzel ez a tárgy a *wadia* szerepét is betöltötte, hiszen azt jelképezte, hogy vagyonával vállal felelősséget valamilyen kötelezettség teljesítésére. A *wadiatio* és a *fides facta* alkalmazására több korabeli példát hoztam, amelyekkel érzékeltetni kívántam ezen germán jogügyleti formák „jolly joker – jellegét".

A *fides facta* különösen alkalmas volt számos kötelezettség megalapítására, így az adásvételi ügyletek létrehozatalánál is igen gyakran alkalmazták: a vevő ígéretet tett vele a vételár vagy vételárrész későbbi kifizetésére, vagy az eladó az áru kiszolgáltatására. Ez biztosított alapot a későbbi vagyoni végrehajtáshoz. Sokoldalúsága okán a római stipulációhoz hasonlítható. A kereskedelem megkövetelte rugalmasságot viszont nem biztosította, a várható hosszadalmas végrehajtási eljárás elkerülése érdekében épp emiatt szoktak rá a készpénzes vételre, és háttérbe szorult az a forma, hogy a vételárat csak később fizetik ki, és erre *fides factá*val tesznek ígéretet.

A koraközépkori társadalmi-gazdasági viszonyokat megismerve nem csodálkozhatunk azon, hogy minden germán nép szokásjogi gyűjteményben – van, ahol többszörösen is – a rabszolgák adásvétele és cseréje kulcsfontosságú kérdésként tűnik fel az árucsere-szabályok között. Mind eladásuk, mind pedig az általuk kötött ügyletek neuralgikus pontjai voltak a germánok szokásjogának, hiszen a vonatkozó szabályok összefonódnak a büntetőjoggal: a germánok társadalmában nem volt szokatlan az emberrablás, ez a bűncselekmény pedig az esetek többségében azt eredményezte, hogy a szenvedő felek egy piacon kötöttek ki rabszolgaként, és közülük azok jártak jobban, akik nem kerültek át valamely más germán néphez „külföldre", vagy nem kerületek át a Csatornán túlra. E témához kapcsolódó szabályok egyébként jól jellemzik az adott germán nép (jogi) kultúrájának színvonalát. Az angolszászoknál például az emberrablókat a király maga büntette, neki volt joga választani a törvény által felkínált büntetési szankciók közül, akár el is adhatta az illetőt rabszolgának. Virágzott ugyan a rabszolga-kereskedelem, de az alamannok és az angolszászok kifejezetten tiltották a szolgák idegen földre való eladását, az ellenséghez került rabszolgák visszavásárlására pedig a vizigótok és a burgundok is önálló szabályokat rögzítettek.

A rabszolgák által kötött árucsere-ügyletek érvényessége is többféleképpen jelenik meg az egyes germán népeknél. A vizigótoknál, a frankoknál, a longobárdoknál és a bajoroknál ezen ügyletek érvényességéhez a rabszolga tulajdonosának hozzájárulása volt szükséges, de a bajorok e tekintetben is továbbfejlesztették a vizigótok szolgáltatta mintát, nemcsak a tulajdonos, hanem a vevő vagy eladó érdekeit is messzemenőkig figyelembe vették, a tulajdonos figyelemmel kellett, hogy kísérje szolgája üzletelését. Egyre inkább szabaddá vált tehát a rabszolgák piaci tevékenysége, és az általuk kötött árucsere-ügyletek fellendítették a kereskedelmi forgalmat. Hitelesen jelzi a korabeli társadalmi viszonyokat a ripuári frankoknál tapasztalt azon szabály, hogy valakinek az asszonyával vagy fiával kötött ügyletek érvényessége ugyanolyan megítélés alá esett, mintha egy rabszolgával kötött ügyletről lenne szó.

A rabszolgák és más nagyobb értékű ingóságok adásvételéhez szorosan kapcsolódik a kellékszavatosság rendezése. A longobárdoknál és a bajoroknál az epilepsziás vagy leprás rabszolgák eladása esetén is megfigyelhető az érvényesen megkötött szerződések érvényben tartása, ugyanis ha az eladó megesküdött arra, hogy az áru hibájáról a szerződéskötéskor nem tudott, a vevő nem követelhette vissza a vételárat. A bajoroknál három nap állt a vevő rendelkezésére, hogy hibás áru kifogásával felkeresse az eladót, és felbontható volt a szerződés, ha az eladó bizonyíthatóan tudott a rabszolga, ló vagy igásbarom hibájáról. Itt a posztklasszikus kori római jog kellékszavatossági szabályainak hatását tapasztaljuk, ahol szintén lehetőség volt az *aedilis*nél jogsegélyt kérni a szerződés felbontására. Mind a kellékszavatossági, mind pedig az evikciós szavatosság *aedilis*zi ediktumban rögzített szabályai azonban a szerződési formulákban köszönnek vissza a leginkább egyértelműen: ugyanazon garancia-ígéreteket találjuk a germán formulákban, mint a fennmaradt római vételi okiratokban és aediliszi stipulációkban. A keleti gótoknak a *Breviarium* közvetítette azt a római jogból ismert szabályt, hogy a szökött rabszolga eladása esetén a vevő nemcsak a vételárat kapja vissza, de még kárait is megtérítik. Az angolszászoknál a beteg marhát harminc napig adhatta vissza a vevő az eladónak, még ha az eladó meg is esküdött arra, hogy nem tudott erről. Az angolszászok joga mellett más germán népeknél is az látható, hogy kevésbé az áru hibája, inkább annak

elhallgatása okozta a szerződés felbontását, akkoriban ugyanis az eladó és a vevő közötti szerződéskötés nem pusztán egy üzleti, hanem egy bizalmi kapcsolatot hozott létre. Az eladók említett esküjének erőssége is mutatja, milyen hihetetlen kötőereje volt az adott szónak a germán népek szokásjogában: a longobárdoknál például egy esküvel és esküsegéddel az epilepsziás és leprás rabszolga *redhibitió*ját is elérhette a rejtett hibáról nem tudó eladó.

A kereskedők ritkán jelennek meg a germán szokásjogi gyűjteményekben. A vizigót és az angolszász törvényalkotók törődtek leginkább a kereskedőkkel, de míg a vizigótoknál kizárólag a tenger felől érkezett kereskedőknek nyújtottak privilégiumokat, addig az angolszász királyok nemcsak a külföldi, hanem a belföldi kereskedőknek is kedvezőbb pozíciót biztosítottak. A vizigótokhoz érkező *transmarinus negotiator*ral kötött ügyletek kockázatmentesek voltak, hiszen ha lopott volt a dolog, a vevőt nem vádolhatták ármánykodással, megtarthatta azt. Ezzel vonzóvá tették a vizigót piacokat, kereskedelmi fellendülést vártak és kaptak. E kereskedők az egymás közötti jogvitáikban saját jogukat használhatták, és mivel élettempójuk gyors döntési eljárást kívánt meg, ezen vitákban az adott piacon illetékes „vámosok" döntöttek. Annyiban korlátozták csak a tengerentúli kereskedőket, hogy az általuk bérmunkásnak felvett rabszolgákat csak azok urai beleegyezésével vihették magukkal tengeri útjaikra, és azokat vissza kellett hozni, munkájukért a tulajdonosnak fizettek éves átalányt. Több germán nép szokásjogából viszont az a következtetés szűrhető le, hogy a törvényalkotók mindenkit óva intettek az idegenektől, idegen kereskedőtől való vásárlástól, esetükben ugyanis képtelenség sikeresen lefolytatni egy *Anefang* eljárást, ha betartják az eljárási határidőket, az idegenek felkutatása a körülményes eljárási cselekmények miatt szinte lehetetlen volt.

A piaci készvételt privilegizálták, sőt a piacok közül a londoni piacot az angolszász királyok abban a kedvezményben részesítették, hogy az itt kötött ügyletek különös kötőerővel bírtak, egy esetleges *Anefang* eljárásban a londoni piacon vásárló még akkor is megtarthatta a dolgot, ha nem tudta felkutatni jogelődjét. Nemcsak az angolszászok, hanem a longobárdok törvénye is tartalmaz szabályokat a piaci rendtartással kapcsolatosan: 2-3 tanú előtt kellett lovat venni, valószínűleg aggasztó volt a bűnözés, a lótolvajlás, csak így lehetett rövidre zárni a gyakori *Anefang*

eljárásokat, törvényben kellett tehát szabályozniuk a lopott dolgokkal való kereskedelem kérdéskörét is.

A germán szokásjogi gyűjtemények árucserével kapcsolatban álló szabályok alapján azt állapítottam meg, hogy bár majdnem mindegyik törvény tartalmaz ilyen szabályokat, a vizigótok, bajorok, longobárdok és angolszászok népjoga az, amely konkrét információkat szolgáltat a koraközépkori kereskedelmi viszonyokról, azok intenzitásáról. A vizigótok jogában találjuk a legtöbb ide vágó szabályt, a többi germán nép szokásjoga tőlük örökölte az árucsere-szabályokat, itt különösen a bajorokra kell gondolnunk, bár megjegyzendő, hogy voltak olyan vizigót szabályok, amelyeket egyáltalán nem vettek át a bajorok, (pl. a részletre vétel lehetőségét), és voltak olyanok is, amelyeket átvettek, de jogi konfliktusaik jellegét felmérve átalakítottak. A többi germán nép vagy közvetlenül a vizigótoktól, vagy közvetve a burgundok által használta fel a vizigótok biztosította mintákat. A vizigótok jó kapcsolatokat ápoltak a római lakossággal, ennek köszönhetően ők voltak elsődlegesen azok, akik a római jogi gondolkodásmódot közvetítették más germán népek szokásjogába, a vizigótok joga volt az a csatorna, amelyen a klasszikus kori római és a vulgárjogi szabályok „beszivárogtak" a germán népek szokásjogába.

A vizigótok ezen közvetítő tevékenységéről a koraközépkori okirat-használati szokások is tanúskodnak.

A római okirati szokások koraközépkori hatását is megvizsgáltam, nemcsak az okirati típusok jellegzetességeit foglaltam össze, hanem kitértem a korabeli okiratkészítők „céhének" konzervativizmusára, mindemellett méltattam azon jogfejlesztő tevékenységüket, mely során a jogügyletekről született okiratokból okiratmintákat, ún. formulákat felsorakoztató formuláskönyveket szerkesztettek szerte Európában, melyek hosszú évszázadokra meghatározták, „kövületekké" tették az okirat-használati szokásokat, ugyanis e formulagyűjteményeket többször is átmásolták, de nem végezték el a közben idejétmúlttá váló minták revízióját.

Az egyes formuláskönyvek ismertetését követően arra vállalkoztam, hogy az árucsere-ügyletek körében használt okiratminták alapján feltárjam, milyen mozzanatokból állhatott össze egy adásvételi ügylet lebonyolítása. Bíztam abban ugyanis, hogy ha már a szokásjogi gyűjtemények nem adtak teljes képet az árucsere-

ügyletek lebonyolításáról, a mindennapi gyakorlatban használt okiratmintákból kikövetkeztetem azokat a részleteket, amelyeket a törvények normáiból nem derültek ki. Megítélésem szerint ezen források elemzése eredményesebb volt, mint a törvényszövegek vizsgálata.

A formulák alapján megállapítottam, hogy a szolgáltatások, az áru és a *pretium* cseréje nyilvánosan, „jó emberek" előtt történt, azt is rögzítették, hogy a felek szabad akaratukból kötöttek egymással szerződést, és az eladónak jogában áll elidegeníteni az adott dolgot. Nyilvánvalóan megjelölték az okiratban az árut, körülírása attól függött, hogy ez ingó vagy ingatlan volt, jellemzésüket is megtalálni, amelyben általában arra térnek ki az okiratkészítők, hogy az áru nem kellékhiányos. Természetesen a *pretium*ot is rögzítették, amely lehetett pénzösszeg, vagy egy másik dolog. Általános, hogy kitérnek az eladó szolgáltatási kötelezettségére, és felhatalmazására: a vevő eztán saját belátása szerint bánhat az áruval. Nem minden formulánál tapasztaltam a büntetési záradék jelenlétét, amelyet arra az esetre vettek fel az okiratba, ha vétel érvényességét valaki később megkérdőjelezné.

Mindezek alapján ismét azt hangsúlyoznám, hogy a formuláskönyvek nemcsak a szokásjogi gyűjtemények által előírt okirat-készítési előírások és a mindennapok gyakorlata között teremtettek közvetlen kapcsolatot, hanem közvetett módon a posztklasszikus kori római okirat-szerkesztési szokások és az érett középkor okiratainak erdeje között is kapcsolódási pontokként jelentek meg. A germán formulák és a római vételi okiratok, okirattöredékek párhuzamba állításával bizonyítottam, hogy ezek tartalmi szempontból ugyanazon klauzulákat tartalmazzák, a római jogi szabályok (néhol fűszerezve az egyiptomi és görög szerződési gyakorlat hatásaival) továbbélnek a koraközépkori szerződési és okirat-készítési szokásokban.

Összességében tekintve egy olyan forráselemzésen alapuló, összehasonlító jellegű értekezést kívánok közreadni, amely cáfolata lehet a hazai jogtörténet azon nézetének, hogy a barbár germán népek szokásjogi gyűjteményei a kor büntetőkatalógusai voltak, és magánjogi szabályok csak ritkán fordulnak elő bennük, azok is kezdetlegesek, nem túl jelentősek, hiszen a germán uralkodók épp a büntetések és vérdíjak részletes felsorolásával igyekeztek biztosítani a közösség békéjét.

Újat azzal hoz értekezésem a hazai jogtörténeti irodalomba, hogy az árucserével kapcsolatos összes germán szokásjogi szabály elemzésével igazolja a germán népek magánjogát célzó kutatások létjogosultságát, és rávilágít a kezdetleges kereskedelmi viszonyok ellenére is részleteiben kidolgozott germán árucserejogi szabályokra, nem utolsó sorban az analfabétizmus korában tapasztalt okirat-használati szokások fejlettségére. Azokat a „hézagokat", amelyek árucserével kapcsolatos normatív szabályok hiányából, kazuisztikusságából adódtak, a germán szerződési praxis ki tudta tölteni, méghozzá olyan kidolgozott módon, amely alkalmas volt arra, hogy a klasszikus és posztklasszikus kori római jogelveket megőrizzék[2] és továbbítsák a frank kornak. Mivel a germán népek jogára népvándorlásuk előtt és alatt nem volt jellemző a jogügyletek okiratba foglalása, nem lehet kétséges, hogy a római lakossággal való együttélésüknek volt az köszönhető, hogy viszonylag változatos okirati szokásokat tanultak meg, és ezeket az okiratokat továbbították az egyre erősödő Frank Birodalom jogának, amelyben az érett középkor virágzó okirati kultúrája gyökerezik.

Tekintettel arra, hogy munkám során nem álltak rendelkezésemre a germán népek magánjogával foglalkozó magyar nyelvű jogtörténeti munkák, értekezésem ezt a hiányt pótolva elősegítheti annak felismerését, hogy a germán népek szokásjoga nem ér véget ott, ahol a szokásjogi gyűjteményeik vérdíjakat és büntetéseket felsorakoztató katalógusa befejeződik.

A germánok vitathatatlan érdeme Európa jogfejlődésében az, hogy a maguk kissé kazuisztikus, körülményes módján, – valószínűleg nem is tudva tettük jelentőségéről – olyan római jogintézmények hordozta értékeket közvetítettek, amelyek megfűszerezve a régről magukkal hurcolt germán jogi tradíciókkal az érett középkor legfontosabb magánjogi jogintézményeinek gyökerét képezték.

Értekezésemben a germán népek árucserejogának és okirat-készítési szokásainak feltárásával azt igyekeztem bebizonyítani, hogy a jogi kultúra szempontjából nem tátongott szakadék az ókori Róma és az érett középkor keresztény Európája között.

[2] Blazovich László EIKE VON REPGOW: *Szász tükör*, ford.: SCHMIDT J., Szeged 2005. műve magyarra átdolgozott kiadásának bevezetőjében szintén arra mutat rá, hogy a germán törzsi jogok lejegyzése a népvándorlásukat követő századokban indult meg. Ekkor már létezett germán jog, de nem volt jogtudomány, így annak módszereit a római jog kölcsönözte. REPGOW: *Szász tükör* 6. p.

Zárógondolatként azt jegyezném meg, hogy nemcsak a germánok profitáltak a római eredetű lakossággal való együttélésből, a rómaiak is számos germán szokást sajátítottak el. A koraközépkori Európa jogfejlődése tekintetében kulcsfontosságú volt a római és germán kultúra kölcsönhatása, amely kölcsönhatás a hétköznapi emberek életében úgy jelent meg, ahogyan azt egy Nagy Theoderik keleti gót királynak tulajdonított aforizma megállapítja: „A szegény római a gótokat utánozza, a tehetős gót pedig a rómaiakat.”[3]

[3] RUDGLEY: *A barbárok* 65. p.

Összefoglalás

ÁRUCSERE-ÜGYLETEK A GERMÁN NÉPEK SZOKÁSJOGÁBAN

A forráselemzés mellett a kutatás módszerét az is meghatározta, hogy az értekezés szemléletében összehasonlító jellegű, mert nemcsak az egyes germán népek szokásjogi gyűjteményeinek árucserejogi rendelkezéseit veti össze, hanem a germánok joggyakorlatában tapasztalt római jogi elveket is vázolja.

A szerződések joga „mostohagyermek" ezekben a jogforrásokban. Mivel a germán szokásjogi gyűjteményeket a büntetőjog szelleme hatja át, a felkutatott árucserével kapcsolatos rendelkezéseket is e szemléletmód hatására foglalták írásba. Érezhető, hogy nem válik el élesen egymástól a csereügylet és az adásvétel, kifejezetten azt írják elő, hogy a csere ugyanolyan érvénnyel bír, mint az adásvétel. Mindez a koraközépkori pénzgazdálkodás fejletlenségét és a vulgárjog hatását tükrözi.

Az árucsere-ügyletek létrehozatala élesen elválik a római jogi tradícióktól. Amíg a klasszikus római jogban az adásvétel konszenzuális szerződés volt, addig a germán népeknél névtelen reálszerződésnek tekinthető.

A germán népek szerződéskötési formalizmusa a közösségi kontroll fontosságával magyarázható. Formalizmusuk szoros kapcsolatban állt a szerződési szimbolizmussal. Vagyoni felelősségvállalásnál a *wadia*-adás volt a legelterjedtebb formalitás. Ez egy jelképes tárgy (bot, pálca, vessző, rongydarab) volt, amely a felelősséget vállaló személy vagyonából származott. Ezzel azt jelképezték, hogy az adott személy vagyonával vállal felelősséget valamilyen kötelezettség teljesítésére.

A germánoknál kulcsfontosságú szerephez jut a rabszolgák adásvétele és cseréje. Adásvételükhöz szorosan kapcsolódik a kellékszavatosság rendezése, amelynek szabályaira és az okiratok klauzuláira a hellenisztikus és posztklasszikus római jog gyakorolt hatást az *aedilis*i jogsegélyek igénybevételének lehetőségével.

Árucserével kapcsolatos részletszabályokat a vizigótok, a bajorok, a longobárdok, és az angolszászok népjogában találunk. Ezen népek szokásjogi gyűjteményei közül mégis a vizigótok joga emelkedik ki, ugyanis a többi germán nép szokásjoga a vizigótoktól vette át az árucserére vonatkozó szabályokat, csak ritkán tapasztalható vizigót a szabályok átalakítása. Mivel a vizigótok jó kapcsolatokat

ápoltak a római lakossággal, elsődlegesen ők közvetítették a római jogi gondolkodásmódot más germán népek szokásjogába. Nemcsak a klasszikus római jog, hanem a vulgárjog szabályai is a vizigótok jogának segítségével „szivárgott be" germán népek szokásjogába.

Ha a jogforrások között tehető ilyen megkülönböztetés, a koraközépkori germán szokásjogi gyűjtemények statikusnak, a formulagyűjtemények okiratmintái dinamikusnak nevezhetőek. A formulagyűjtemények ugyanis minden szerződéstípusra más-más okiratmintát tartalmaztak, így a mai CD jogtárhoz hasonló formulagyűjtemények állhattak a rendelkezésükre. Az ingók adásvételére használt korabeli okiratminták vizsgálata alapján rekonstruálható, milyen mozzanatokból állt össze egy árucsere-ügylet lebonyolítása.

Hangsúlyozni kell, hogy a formuláskönyvek nemcsak a szokásjogi gyűjtemények által előírt okiratkészítési előírások között teremtettek közvetlen kapcsolatot, hanem közvetett módon a posztklasszikus kori római okiratszerkesztési szokások és az érett középkor okiratainak erdeje között is kapcsolódási pontokként jelentek meg. A germánok római lakossággal való együttélésének volt az köszönhető, hogy változatos okirati szokásokat tanultak meg és továbbítottak az egyre erősödő Frank Birodalom jogának, amelyben az érett középkor virágzó okirati kultúrája gyökerezik.

Az értekezés a koraközépkori germán jogforrások elemzésével igazolja a germánok magánjogát célzó kutatások létjogosultságát, és rávilágít a kezdetleges kereskedelmi viszonyok között is kidolgozott árucserejogi rendelkezésekre, továbbá az okirathasználati szokások szokatlan fejlettségére. A magánjog e területének részletes vizsgálatával az értekezés azt kívánta bizonyítani: a germánok vitathatatlan érdeme Európa jogfejlődésében az, hogy olyan római jogintézmények hordozta értékeket közvetítettek, amelyek összekeveredve a germán jogi tradíciókkal az érett középkor legfontosabb magánjogi jogintézményeinek gyökerét képezték.

A germán okirat-készítési szokások feltárásával az értekezés bebizonyította, hogy a jogi kultúra szempontjából nem tátongott szakadék az ókori Róma és az érett középkor keresztény Európája között.

Zusammenfassung

GÜTERAUSTAUSCHGESCHÄFTE IN DEM GEWOHNHEITSRECHT
DER GERMANISCHEN VÖLKER

Die Doktorarbeit ist vom Charakter aus nicht nur darum vergleichend, weil die in den einzelnen germanischen Rechtsaufzeichnungen gefundenen Regelungen auf Güteraustausch nebeneinanderstellen werden, sondern die in der germanischen Rechtspraxis gefundenen römischrechtlichen Grundsätze auch dargestellt werden.

Das Vertragsrecht ist ein „Stiefkind" in diesen Rechtsquellen. Da die germanischen Volksrechten von der strafrechtlichen Betrachtung durchgedrungen werden, wurden die mit dem Güteraustausch verbindlichen Regelungen auch wegen dieser strafrechtlichen Betrachtung aufgeschrieben. Der Kauf und Tausch sind in dem germanischen Volksrecht nicht scharf getrennt: der Tausch die gleiche Gültigkeit hat wie der Kauf. All dies widerspiegelt den Unentwicklungsstand der frühmittelalterlichen Geldwirtschaft und den Einfluß des Vulgarrechts.

Die Begründung der Güteraustauschverträge unterscheidet sich sehr von den römischrechtlichen Traditionen. Im klassischen römischen Recht war der Kauf ein Konsensualvertrag, bei den germanischen Völker wurde aber der Kauf als einen innominaten Realvertrag betrachtet.

Die Formalität bei dem Vertragsabschluß der germanischer Völker ist mit der Wichtigkeit der gemeinschaftlichen Kontrolle zu erklären. Ihre Formalität ist mit der vertragsrechtlichen Symbolität in engem Zusammenhang. Bei der Vermögensverantwortung war die Übergabe einer *wadia* die meistverbreitete Formalität. Die *wadia* war eine symbolische Sache (Stab, Stock, Rute, Fetzen), die aus dem Vermögen der Person stammte, die die Verantwortung nahm. Damit war symbolisiert, daß diese Person mit seinem Vermögen für die Leistung einer Verpflichtung Verantwortung nimmt.

Der Kauf und Tausch der Sklaven spielten eine wichtige Rolle in den Regelungen des Güteraustausches der germanischen Völker. Mit ihrem Kauf ist die Regelung der Mängelhaftung eng verbunden, deren Regelungen und die Klauseln der

Kaufurkunden das hellenistische und römische Recht mit der Möglichkeit der Rechtshilfe des *aedilis* beeinflußte.

Von den Rechtsaufzeichnungen der germanischen Völker hebt sich das Volksrecht der Westgoten hervor, weil das Gewohnheitsrecht anderer germanischer Völker die Regelungen des Güteraustausches von den Westgoten übernahm. Da die Westgoten zu der römischen Bevölkerung gute Beziehungen hatten, vermittelten sie primär die römischrechtliche Denkungsweise ins Volksrecht anderer germanischen Völker. Nicht nur die Regeln des klassischen römischen Rechts, sondern auch die Vorschriften des Vulgarrechts drangen mit der Hilfe des westgotischen Rechtes in die germanischen Volksrechten ein.

Wenn man die Rechtsquellen so unterscheiden kann, sind die germanischen Gewohnheitsrechte statisch, und die Urkundenformeln der Formelsammlungen dinamisch. Die Formelsammlungen enthielten nämlich für alle Vertragstypen andere Urkundenformel, so hatten die Germanen solche Formelsammlungen, wie heute die elektronische CD-Rechtsnormsversammlung ist.

Die Formalbücher sind auch die Verbindungen zwischen dem nachklassischen römischen Urkundenwesen und der Urkundenwelt des hohen Mittelalters. Die Germanen lernten mannigfaltiges Urkundenwesen und ins Recht des Frankenreiches förderten, wo die blühende Urkundenkultur des hohen Mittelalters wurzelt.

Die Doktorarbeit bestätigte mit der Prüfung der frühmittelalterlichen germanischen Rechtsquellen die Daseinberechtigung der Forschung nach dem germanischen Privatrecht. Mit der ausführlichen Prüfung des Güteraustausches wurde es bewiesen, daß das Verdienst der Germanen in der europäischen Rechtsgeschichte ist, daß sie solche von den römischen Rechtsinstitute getragenen Werte vermittelten, die sich mit den germanischen Rechtstraditionen vermischten und die Wurzeln der wichtigsten privatrechtlichen Rechtsinstitutionen des hohen Mittelalters bildeten. Mit der Aufdeckung des germanischen Urkundenwesens wurde es bewiesen, daß keine Abgrund zwischen dem antiken Rom und dem christlichen Europa des Hohen Mittelalters hinsichtlich der rechtlichen Kultur gähnte.

BIBLIOGRÁFIA

I. FORRÁSOK

1. *Capitularia regum Francorum 1*, in: MGH (*Monumenta Germaniae Historica)* Capit. 1, szerk. BOREIUS, A., Hannover 1883.
2. *Die Gesetze der Angelsachsen 1*, szerk. LIEBERMANN, F., Tübingen 1903.
3. *Die Gesetze der Langobarden*, szerk. BEYERLE, F., Weimar 1947.
4. *Edictum Theoderici*, in: MGH LL 5, szerk. BLUHME, F., Hannover 1889.
5. *Edictus Langobardorum*, in: MGH LL 4, szerk. BLUHME, F., Hannover 1868.
6. EIKE VON REPGOW: *Szász tükör,* ford.: SCHMIDT J., Szeged 2005.
7. *Formulae*, in: MGH *Formulae Merowingici et Karolini aevi*, szerk. ZEUMER, K., Hannover 1882-1886. (1963)
8. *Gesetze der Burgunden,* in: Germanenrechte 10, Texte und Übersetzungen, szerk. BEYERLE, F., Weimar 1936.
9. *Gesetze der Westgoten*, szerk. WOHLHAUPTER, E.,Weimar 1936.
10. *Gregorius episcopus Turonensis, Libri historiarum X*, szerk. BUCHNER, R., Darmstadt 1959.
11. *Leges Alamannorum*, in: MGH. LL. nat. Germ. 5,1, szerk. LEHMANN, K., – ECKHARDT, K. A., Hannover 1966.
12. *Leges Langobardorum*, in: MGH LL 4, szerk. BLUHME, F., Hannover 1868. (1984)
13. *Leges Longobardorum cum argutissimis glosis Caroli de Tocco*, szerk. NENNA, J. B., Velence 1537. (Torino, 1964)
14. *Leges Visigothorum Antiquiores*, szerk. ZEUMER, K., Hannover 1894.
15. *Lex Baiuwariorum*, in: LL. nat. Germ 5,2, szerk. SCHWIND, E. FRHR. VON, Hannover 1926.
16. *Lex Baiuvariorum*, szerk. BEYERLE, K., München 1926.
17. *Lex Burgundionum*, in: MGH LL. nat. Germ. 2,1, szerk. SALIS, L. R. VON, Hannover 1892.
18. *Lex Francorum Chamavorum*, in: MGH LL 4, szerk. SOHM, R., Hannover 1889.

19. *Lex Frisionum*, in: MGH *Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi 12*, szerk. ECKHARDT, K. A. – ECKHARDT, A., Hannover 1982.
20. *Lex Ribuaria*, in: MGH LL nat. Germ. 3,2, szerk. BEYERLE, F. - BUCHNER, R., Hannover 1954.
21. *Lex Ribuaria*, in: MGH *Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi 6,* szerk. SOHM, R., Hannover 1883.
22. *Lex Romana Burgundionum*, in: MGH Leg. nat. Germ. 2,1, szerk. SALIS, L. R. VON, Hannover 1892.
23. *Lex Romana Curiensis*, in: Sammlung Schweizerischer Rechtsquellen XV., szerk. MEYER-MARTHALER, E., Aarau 1966.
24. *Lex Romana Visigothorum*, in: *Fragmanta ex codice palimpsesto sanctae Legionensis ecclesiae*, szerk. HAENEL, G., Berlin 1962.
25. *Lex Salica*, in: MGH LL nat. Germ. 4,2, szerk. ECKHARDT, K. A., Hannover 1969.
26. *Lex Saxonum et Lex Thuringorum*, in: MGH *Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi 4*, szerk. SCHWERIN, CL. FRHR. VON, Hannover-Leipzig 1918.
27. *Lex Visigothorum*, in: MGH LL nat. Germ. 1., szerk. ZEUMER, K., Hannover–Leipzig 1972.
28. *Pactus legis Salicae*, in: MGH LL nat. Germ. 4,1, szerk. ECKHARDT, K. A., Hannover 1962.
29. Tacitus: *Annales*, in: The Loeb Classical Library 249., szerk. GOOLD, G. P., Harvard University Press, London 1980.
30. Tacitus: *Germania*, in: The Loeb Classical Library 35., szerk. GOOLD, G. P., Harvard University Press, London 1980.
31. *Quellensammlung zur österreichischen und deutschen Rechtsgeschichte*, szerk. HOKE, R.– REITER, I. , Wien-Köln-Weimar 1993.
32. *Urkunden zur Geschichte des deutschen Privatrechts*, szerk. LOERSCH, H.– SCHRÖDER, R., Bonn 1912.
33. *Marculfi formularum libri duo*, in: *Collectio scriptorum veterum Upsaliensis 13*, szerk. UDDHOLM, A., Upsala 1962.

34. *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba*, szerk. HAJDU L.–HORVÁTH P.–NAGY L., Budapest 1966.
35. *Korai angolszász törvények I., A kenti törvények*, in: Documenta Historica 6., a JATE Történész Diákkör Kiadványa, ford. SZÁNTÓ R., szerk. NEMCSOK A. – PÁNDI L. – SZÁNTÓ R. – SZÁSZ E., Szeged 1992.
36. *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*, (Európa és Közel-Kelet, IV-XV. század), szerk. SZ. JÓNÁS I., Budapest 1999.
37. *Róma utódai – Szemelvények középkori krónikákból*, szerk. MEZEY L., Budapest 1960.
38. *Szír-római jogkönyv = Syrisch-römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert*, szerk. BRUNS, K. G. – SACHAU, E., Leipzig 1880, (1985)

II. FELHASZNÁLT IRODALOM

1. AMIRA: *Recht* = AMIRA, K. VON: *Germanisches Recht 1*., szerk. ECKHARDT, K. A., Berlin 1960.
2. AMIRA: *Grundriß* = AMIRA, K. VON: *Grundriß des germanischen Rechts*, Strassburg 1913.
3. AMIRA: *Nordgermanisches I.* = AMIRA, K. VON: *Nordgermanisches Obligationenrecht, I. Altschwedisches Obligationenrecht*, Leipzig 1882.
4. AMIRA: *Nordgermanisches II.* = AMIRA, K. VON: *Nordgermanisches Obligationenrecht, II. Westnordisches Obligationenrecht,* Leipzig 1895.
5. ANGI–BÁRÁNY–OROSZ–PAPP–PÓSÁN: *Európa* = ANGI J.– BÁRÁNY A. – OROSZ I.– PAPP I. – PÓSÁN L.: *Európa a korai középkorban (3-11. század),* szerk. OROSZ I., Debrecen 1999.
6. ANSCHÜTZ: *Die Lombarda-Commentare* = ANSCHÜTZ, A. : *Die Lombarda-Commentare des Ariprand und Albertus. Ein Beitrag zur Geschichte des Germanischen Rechts im zwölften Jahrhundert*, Heidelberg 1855.
7. BABJÁK I.: *A büntető igazságszolgáltatás sajátosságai a germán népek korai szokásjogában.* In: Acta Jur. et Pol. Szeged, Tomus LXV., Tanulmányok Dr. Molnár Imre 70. születésnapjára, Szeged, 2004, 11-20. pp.
8. BABJÁK I.: . *A kereskedelem nyomai a koraközépkori angolszász törvényekben.* In: Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XXIII., 2005, 9-26. pp.
9. BABJÁK I.: *A kereskedelmi tevékenység nyomai a koraközépkori római jogforrásokban.* In: Doktoranduszok Fóruma, Miskolci Egyetem, 2003, 18-24. pp.
10. BABJÁK I.: *A kereskedelmi tevékenység szabályozása a száli és a ripuári frankok népjogában.* In: Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium, Tomus 1/3., 2003, 5-22. pp.
11. BABJÁK I.: *A könyvelési szokások és a litterálszerződések kapcsolata a Római Köztársaság korában.* In: Publicationes Universitatis Miskolcinensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XVII., 2000, 60-65. pp.

12. BABJÁK I.: *A Leges Langobardorum adásvételre vonatkozó szabályai.* In: Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XXI/1., 2003, 7-20. pp.
13. BABJÁK I.: *A Meroving és Karoling kori formulák, mint a kereskedelmi jog forrásai.* In: Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XX/1., 2002, 7-30. pp.
14. BABJÁK I.: . *Az adásvétel sajátos esetei a vizigótok üzleti gyakorlatában.* In: Jogtörténeti Szemle, Budapest-Győr-Miskolc, 2003/3. szám, 26-31. pp.
15. BABJÁK I.: *Az értékpapírjog gyökerei a germán magánjog szerződési szimbolikájában.* In: Collega, Budapest, 2002. május, VI. évf. 2. szám, 48-51. pp.
16. BABJÁK I.: *Az okiratok szerepe néhány germán nép szokásjogában.* In: Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XXII., 2004, 7-20. pp.
17. BABJÁK I.: *Bankügyletek és banki könyvvitel a római jogban - röviden a római bankárokról.* In: Collega, Budapest, 2000. február, IV. évf. 2. szám, 60-65. pp.
18. BABJÁK I.: *Bemutatóra szóló értékpapírok a frank-római magánokirati világban.* In: Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium, Tomus 1/1., 2002, 25-44. pp.
19. BABJÁK I.: *Contractus litteris et les livres des banquiers romains.* In: Résumés des communications, 55e session de la SIHDA, Rotterdam, 18-22 septembre 2001, 3-4. pp.
20. BABJÁK I.: *Contractus litteris und die Bankbuchhaltung der Römer.* In: RIDA (Revue International des droits de l'antiquité), Bruxelles, 2001, 11-17. pp.
21. BABJÁK I.: *Die Mitwirkung der Gemeinschaft bei Verträgen im frühmittelalterlichen Europa.* In: Law Culture and European Integrations Process, Košice, 2004, 233-235. pp.
22. BABJÁK I.: *Die Wirkung der Buchhaltung, besonders der Bankbuchführung auf das Vertragssystem im klassischen römischen Recht.* In: Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XIX., 2001, 39-58. pp.

23. BABJÁK I.: *Lopott dolgok vásárlására vonatkozó szabályok néhány barbár törvényben.* In: Collega, Budapest, 2002. március, VII. évf. 1. szám, 108-111. pp.
24. BABJÁK I.: . *Röviden a burgundok adásvételi szokásairól.* In: Jogtörténeti Szemle, Budapest-Győr-Miskolc, 2004/3. szám, 25-28. pp.
25. BABJÁK I.: . Röviden a koraközépkori magánokiratokról, különös tekintettel a germán adóslevelekre. In: Doktoranduszok Fóruma, Miskolci Egyetem, 2001, 16-22. pp.
26. BABJÁK I.: *Szerződéskötés a koraközépkori bajor népjogban.* In: Doktoranduszok Fóruma, Miskolci Egyetem, 2002., 14-19. pp.
27. BABJÁK I.: *The Role of the West Roman Vulgar Law in the Early Middle Ages.* In: 4th International Conference of PhD Students, 11-17 August 2003, Miskolc, 7-12. pp.
28. BABJÁK I.: *Vulgárlatin viaszostáblák a pompeji és dáciai feltárások tükrében.* In: Szabó Béla, Sáry Pál (szerk.): *„Dum spiro doceo”*, Ünnepi Tanulmányok VI. Huszti Vilmos 85. születésnapjára, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2000, 109-134. pp.
29. BALOGH: *Jogtörténeti források* = BALOGH E.: *A korai középkor jogtörténeti forrásairól*, in: Rubicon, 2003. évi 5. szám, 38-39. pp.
30. BÁRÁNY: *Anglia* = BÁRÁNY A.: *A „lyukak országa”? Anglia Nagy Alfréd korában*, in: Rubicon, 2003/5. szám, 42-45. pp.
31. BECKER, J.: Art: *Pavia*, in: HRG (Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte) 3, szerk. ERLER, VON A. – KAUFMANN, E., Berlin 1978, 1568-1571. h.
32. BENÖHR: *Hilfspersonen* = BENÖHR, H-P.: *Arglist und Kenntnis der Hilfspersonen beim Abschluss schuldrechtlicher Geschäfte*, in: ZSSt. Rom. Abt. 87. (1970) 123- 196. pp.
33. BESELER: *DPR* = BESELER, E. V.: *System des gemeinen deutschen Privatrechts*, Berlin 1866.
34. BETHMANN-HOLLWEG: *Civilprozess* = BETHMANN-HOLLWEG, A. VON: *Der germanisch-romanische Civilprozess im Mittelalter I.,* Bonn 1868.

35. BOROVSZKY: *A longobárdok* = BOROVSZKY S: *A longobárdok vándorlása*, I. közlemény, in: Századok, Budapest 1885, 501-518. pp.; II. közlemény uott 590-602. pp.; III. közlemény uott 662-676. pp.; IV. közlemény uott 725-736. pp.
36. BÓNIS: *A római jog* = BÓNIS GY.: *A római jog történetének középkori irodalma*, in: Századok, Budapest 1962, 680-698. pp.
37. BRESSLAU: *Urkundenlehre* = BRESSLAU, H.: *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien I-II*, Leipzig 1912.
38. BRUCKNER: *Sprache* = BRUCKNER, W.: *Die Sprache der Langobarden*, Strassburg 1895.
39. BRUNNER: *Carta und Notitia* = BRUNNER, H.: *Carta und Notitia. Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte der germanischen Urkunde*, [Abhandlungen zur Rechtsgeschichte I.] Weimar 1931, 458-486. pp.
40. BRUNNER: *DRG I.* = BRUNNER, H.: *Deutsche Rechtsgeschichte I.,* Leipzig 1906.
41. BRUNNER: *Wertpapier* = BRUNNER, H.: *Die fränkisch-romanische Urkunde als Wertpapier*, in: ZHR (Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht) 22. (1877) 505-554. pp.
42. BRUNNER: *Forschungen* = BRUNNER, H.: *Forschungen zur Geschichte des deutschen und französischen Rechtes*, Stuttgart 1894.
43. BRUNNER: *Grundzüge* = BRUNNER, H.: *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*, Leipzig 1903.
44. BRUNNER: *Quellen* = BRUNNER, H.: *Quellen und Geschichte des deutschen Rechts*, [Enzyklopädie des Rechtswissenschaft in systematischer Bearbeitung szerk. KOHLER, J.] Leipzig 1915, 69-175. pp.
45. BRUNNER: *Urkunde* = BRUNNER, H.: *Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde*, Berlin 1880.
46. BRUNNER–SCHWERIN: *DRG 2*. = BRUNNER, H. – SCHWERIN, CL. VON: *Deutsche Rechtsgeschichte 2*, Leipzig 1928.
47. BÜHLER: *Die Germanen* = BÜHLER, J.: *Die Germanen in der Völkerwanderung*, Leipzig 1925.

48. CAMPBELL: *The lost Centuries* = CAMPBELL, J.: *The lost Centuries: 400-600* [CAMPBELL, J. – JOHN, E. – WORMALD, P.: The Anglo-Saxons] New York 1982.
49. CLASSEN: *Urkundenwesen* = CLASSEN, P.: *Fortleben und Wandel spätrömischen Urkundenwesen im frühen Mittelalter* [Recht und Schrift im Mittelalter, szerk. CLASSEN, P.] Sigmaringen 1977, 13-54. pp.
50. CLAUDE: *Binnenhandel* = CLAUDE, P.: *Aspekte des Binnenhandels im Merowingerreich auf Grund der Schriftquellen* [Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa III.] in: Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen Nr. 150, szerk. DÜWEL, K.– JANKUHN, H. – SIEMS, H. – TIMPE, D., Göttingen 1985, 9-99. pp.
51. CONRAD: *DRG I.* = CONRAD, H: *Deutsche Rechtsgeschichte I.*, Karlsruhe 1962.
52. CORNELL, T. – MATTHEWS, J.: *A római világ atlasza*, Budapest 1991, 209. p.
53. DAHN: *Könige* = DAHN, F.: *Die Könige der Germanen, X: Die Thüringer*, Leipzig 1907.
54. DAHN: *Urgeschichte* = DAHN, F.: *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker I.,* Berlin 1881.
55. DELOGU: *Rothari* = DELOGU, P.: *Rothari király törvényei és a 7. századi longobard társadalom,* ford.: GALAMB GYÖRGY, in: Aetas, XIX. évf., 2004/2. szám, 22-40. pp.
56. DILCHER: *Gesetzgebung* = DILCHER, G.: *Gesetzgebung als Rechtserneuerung*, [Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. Festschrift für A. Erler zum 70. Geburtstag] Aalen 1976, 13-35. pp.
57. DILCHER, G.: Art.: *Langobardisches Recht*, in: HRG 2, 1607-1618. h.
58. DIÓSDI: *Vertrag* = DIÓSDI GY.: *Der Vertrag in den fränkischen Formelsammlungen*, in: Acta Juridica et Politica, Tom. XVII., Fasc. 4. Szeged 1970, 39-49. pp.
59. EBEL–THIELMANN: *RG* = EBEL, F. – THIELMANN, G.: *Rechtsgeschichte (Von der Römischen Antike bis zur Neuzeit),* Heidelberg 2003.

60. ECKHARDT: *Gesetze* = ECKHARDT, A.: *Die Gesetze des Merowingenreiches (481-741),* Witzenhausen 1963.
61. EGGER: *Vermögenshaftung* = EGGER, A.: *Vermögenshaftung und Hypothek nach fränkischem Recht* in: Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, Heft 69., Bresslau 1903.
62. EISENHARDT: *DRG* = EISENHARDT, U.: *Deutsche Rechtsgeschichte*, München 1999.
63. ERLER, A. VON: Art: *Hausmarke*, in: HRG 1, 2034. h.
64. FEHR: *DRG* = FEHR, H.: *Deutsche Rechtsgeschichte*, Berlin 1948.
65. FEENSTRA: *Lösungsrecht* = FEENSTRA, R.: *Zum Ursprung des Lösungsrechtes beim Kauf gestohlener Sachen auf dem Markte, besonders nach einigen spanischen und südfranzösischen Quellen,* in: Festschrift für Guido Kisch zum 60. Geburtstag, Stuttgart 1955.
66. FICKER: *Untersuchungen* = FICKER, J.: *Untersuchungen zur Erbfolge der ostgermanischen Rechte I.,* Innsbruck 1904.
67. FISHER: *Anglo-Saxon* = FISHER, F.: *The Anglo-Saxon Age*, London 1973.
68. FISCHER-FABIAN: *Nagy Károly* = FISCHER-FABIAN, S.: *Nagy Károly, az első Európai*, ford. SZÁNTÓ T., Budapest 2000.
69. FÖLDI–HAMZA: *A római jog* = FÖLDI A.– HAMZA G.: *A római jog története és institúciói*, Budapest 1996.
70. FREUNDT: *Wertpapiere* = FREUNDT, C. VON: *Wertpapiere im antiken und frühmittelalterlichen Recht*, Leipzig 1910.
71. GANSHOF, F. L.: Art: *Carbonaria Silva*, in: HRG 1, 589-91. h.
72. GENGLER: *Rechtsdenkmäler* = GENGLER, H. G. Ph.: *Germanische Rechtsdenkmäler*, Erlangen 1875.
73. GIERKE: *DPR 1-3*. = GIERKE, O. VON: *Deutsches Privatrecht 1-3.*, München–Leipzig, 1895, 1905, 1917.
74. GIERKE: *Schuld* = GIERKE, O. VON: *Schuld und Haftung im älteren deutschen Recht insbesondere die Form der Schuld und Haftungsgeschäfte,* in: Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte 100., Breslau 1910.

75. GMÜR: *DRG* = GMÜR, R.: *Grundriß der deutschen Rechtsgeschichte*, in: Juristische Arbeitsblätter, Sonderheft 12., Berlin 1994.
76. GOMBOR: *A longobárdok* = GOMBOR F. A.: *Tárcza a longobárdok történetéhez*, in: Századok, Budapest 1898, 361-363. pp.
77. GOTTSCHALK: *Vertragsformen* = GOTTSCHALK, J.: *Die Vertragsformen im älteren germanischen Recht*, Dresden 1940.
78. HAGEMANN: *Fides facta* = HAGEMANN, R.: *Fides facta und Wadiatio. Vom Wesen des altdeutschen Formalvertrages*, in: ZRG GA 83. (1966) 1-34. pp.
79. HAHN: *Sklavenarbeit* = HAHN, I.: *Freie Arbeit und Sklavenarbeit in der spätantiken Stadt,* in: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit, szerk. SCHNEIDER, H., Darmstadt 1981, 128-154. pp.
80. HAJDU: *Feudális jog* = HAJDU L.: *A feudális államszervezet és jog története*, Budapest, 1998.
81. HAJNIK: *Jogtörténet* = HAJNIK I.: *Egyetemes európai jogtörténet*, Budapest 1874.
82. HAMZA: *Magánjog* = HAMZA G.: *Az európai magánjog fejlődése*, Budapest 2002.
83. HARTMANN: *Wirtschaftsgeschichte* = HARTMANN, L. M.: *Zur Wirtschaftsgeschichte Italiens im frühen Mittelalter,* Gotha 1904.
84. HATTENHAUER: *Verfügungsmacht* = HATTENHAUER, H.: *Die Entdeckung der Verfügungsmacht*, in: Studien zur Geschichte der Grundstücksverfügung im deutschen Recht des Mittelalters, Hamburg 1969.
85. HATTENHAUER: *ERG* = HATTENHAUER, H.: *Europäische Rechtsgeschichte*, Heidelberg 1992.
86. HEUBERGER: *Urkundenlehre* = HEUBERGER, R.: *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, Leipzig 1921.
87. HEUSLER: *Institutionen* = HEUSLER, A.: *Institutionen des deutschen Privetrechts 1–2.,* Leipzig 1886.
88. HIRSCHFELD: *Gesta* = HIRSCHFELD, B.: *Die Gesta municipalia in römischer und frühgermanischer Zeit*, Marburg 1904.

89. HLAWITSCHKA, E.: *Franken, Alemannen, Bayern und Burgunden in Oberitalien (774-962)*, Freiburg 1960.
90. HOLZHAUER: *Unterschrift* = HOLZHAUER, H.: *Die eigenhändige Unterschrift – Geschichte und Dogmatik des Schriftformerfordernisses im deutschen Recht*, Frankfurt a. M. 1973.
91. HÜBNER: *DPR* = HÜBNER, R.: *Grundzüge des deutschen Privatrechts*, Leipzig 1930.
92. JAKAB É.: *Forum* = JAKAB É.: *Forum Romanum, Jogesetek és szerződési minták a római jogból*, Szeged 2003.
93. JAKAB É.: *Kellékszavatosság* = JAKAB É.: *Kellékszavatosság és jótállás*, in: Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére, Studia Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, Pécs 1996, 113-123. pp.
94. JAKAB É.: *Papiruszok* = JAKAB É.: *Az áru rejtett hibáiért való helytállás a hellénisztikus papiruszokban*, in: Antik Tanulmányok 1992. évi XXXVI/1-2. szám, Budapest 1992, 41-57. pp.
95. JAKAB É.: *„Periculum"* = JAKAB É.: *„Periculum acoris et mucoris" A veszély viseléséről az adásvételnél az ókorban: jogtudomány és jogélet, jogegységesítés és partikularizmus*, akadémiai doktori értekezés tézisfüzete, Szeged 2003.
96. JAKAB É.: *Rabszolgavételek* = JAKAB É.: *Rabszolgavételek Rómában*, in: Cséka Ervin Emlékkönyv, Acta Universitatis Szegediensis, Tomus XLI. Fasc. 17., Szeged 1992, 247-259. pp.
97. JAKAB É.: *Sale with earnest money* = JAKAB É.: *Sale with earnest money in the papyri: Small corrections to Pringsheim*, Symposion 2001, kéziratban
98. JAKAB É.: *Stipulationes* = JAKAB É.: *Stipulationes aediliciae*, in: Acta Universitatis Szegediensis, Tomus XLIV. Fasc. 7., Szeged 1993.
99. JAKAB É.: *Fundus* = JAKAB É.: *Ein fundus cum instrumento legatus und der 'verbliebene Wein': Scaevola D. 33. 7. 27. 3. zum Kauf mit Anzahlung*, in: ZSSt 119. (2002) 177- 211. pp.
100. JOHNSON: *Britain* = JOHNSON, S.: *Later Roman Britain*, London 1980.

101. KAMINSKY, H.: Art.: *Launegild*, in: HRG 2, 1647-1648. h.
102. KASER: *RPR* 2. = KASER, M.: *Das römisches Privatrecht 2*, München 1975.
103. KATUS: *A középkor* = KATUS, L.: *A középkor története*, Budapest 2001.
104. KAUFMANN: *DR* = KAUFMANN, E.: *Deutsches Recht, Die Grundlagen (Grundlagen der Germanistik),* Berlin 1984.
105. KAUFMANN, E.: Art.: *Angelsächsisches Recht*, in: HRG 1, 169-171. h.
106. KISTELEKI–LÖVÉTEI–NAGYNÉ–RÁCZ–SCHWEITZER–TÓTH: *Jogtörténet* = KISTELEKI K.– LÖVÉTEI I. – NAGYNÉ SZEGVÁRI K. – RÁCZ L. – SCHWEITZER G. – TÓTH Á.: *Egyetemes állam- és jogtörténet (Ókor és feudális kor),* Budapest 1998.
107. KOTTJE: *Lex Baiuvariorum* = KOTTJE, R.: *Die Lex Baiuvariorum – das Rech der Baiern*, in: Überlieferung und Geltung normativer Texte des frühen und hohen Mittelalters, Quellen und Forschungen zum Recht im Mittelalter 4. szerk. MORDEK, H., Sigmaringen 1986.
108. KNÜTEL: *Stipulatio poenae* = KNÜTEL, R.: *Stipulatio poenae*, in: Forschungen zum Römischen Recht 34., Köln-Wien 1976.
109. KÖBLER: *DRG* = KÖBLER, G.: *Deutsche Rechtsgeschichte, Ein systematischer Grundriß*, München 1996.
110. KÖBLER: *Lex Baiuwariorum* = KÖBLER, G.: *Die Begründungen der Lex Baiuwariorum*, in: Studien zu den germanischen Volksrechten. Gedächtnisschrift für Wilhelm Ebel, Rechtshistorische Reihe, Bd. 1, Frankfurt am Main 1982.
111. KÖBLER, G.: Art.: *ewa*, in: *Lexikon der europäischen Rechtsgeschichte*, München 1997. 141. p.
112. KÖBLER, G.: Art.: *solidus*, in: *Lexikon der europäischen Rechtsgeschichte*, München 1997, 543. p.
113. KÖBLER: *Szójegyzék* = KÖBLER, G.: *Szójegyzék a Leges Visigothoriumhoz,* in: Arbeiten zur Rechts- und Sprachwissenschaft Verlag, Gießen-Lahn 1981.
114. *Középiskolai történelmi atlasz*, Cartographia, szerk. PAPP-VÁRY Á., Budapest 2004, 16. p.
115. KROESCHELL: *DRG* = KROESCHELL, K.: *Deutsche Rechtsgeschichte (bis*

1250), Opladen 1992.

116. KROESCHELL: Recenzió = KROESCHELL, K.: Recenzió: KORTE, D.: *Untersuchungen zu Inhalt, Stil und Technik angelsächsischer Gesetze und Rechtsbücher des 6. bis 12. Jahrhunderts,* [Archiv für vergleichende Kulturwissenschaft 10.] Meisenheim am Glan, 1974, in: ZSSt. Germ. Abt. 94. (1977) 256-259. pp.
117. KUNKEL: *Epigraphik* = KUNKEL, W.: *Epigraphik und Geschichte des römischen Privatrechts,* in: Vestigia, Bd. 17., Akten des VI. Internationales Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik, München 1972, 193-242. pp.
118. LANDAU: *Lex Thuringorum* = LANDAU, P.: *Die Lex Thuringorum – Karls des Großen Gesetz für die Thüringer*, in: ZSSt. GA 118. (2001) 23-57. pp.
119. LANGE: *Glossatoren* = LANGE, H.: *Römisches Recht im Mittelalter I.: Die Glossatoren*, München 1997.
120. LENEL: *Geschichte* = LENEL, O.: *Geschichte und Quellen des römischen Rechts*, in: Enzyklopädie des Rechtswissenschaft in systematischer Bearbeitung, szerk. KOHLER, J., Leipzig 1915, 303-399. pp.
121. LEVY: *Actio in rem* = LEVY, E.: *Eine actio in rem im frühen Westgotenrecht?* in: LEVY, E.: Gesammelte Schriften I, Köln-Graz 1963, 248-257. pp.
122. LEVY: *Reflection* = LEVY, E.: *Reflection on the first „reception" of Roman law in Germanic States*, in: LEVY, E.: Gesammelte Schriften I, Köln-Graz 1963, 201-209. pp.
123. LEVY: *West roman* = LEVY, E.: *West Roman Vulgar Law, The Law of Property*, Philadelphia 1951.
124. LEVY: *Weströmisches* = LEVY, E.: *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationrecht*, Weimar 1956.
125. LIEBS: *Jurisprudenz* = LIEBS, D.: *Die Jurisprudenz im Spätantiken Italien (260-640 n, Chr.)* in: Freiburger Rechtsgeschichtliche Abhandlungen 8, Berlin 1987.
126. LIEBS: *Sklaverei* = LIEBS, D.: *Sklaverei aus Not*, in: ZSSt. RA. 118. (2001), 286-311. pp.

127. LOENING: *Vertragsbruch* = LOENING, R.: *Der Vertragsbruch im deutschen Recht*, Strassburg 1876.
128. LOENING: *Strafklauseln* = LOENING, R.: *Über Ursprung und rechtliche Bedeutung der in den altdeutschen Urkunden erhaltenen Strafklauseln*, Strassburg 1875.
129. MÁRKI: *Paulus* = MÁRKI, S.: *Paulus Diaconus*, in: Századok 1897. évi 6. szám, 483-494. pp.
130. MAURER: *Gerichtsverfahren* = MAURER, G. L.: *Geschichte des altgermanischen und namentlich altbairischen oeffentlich-muendlichen Gerichtsverfahrens*, Osnabrück 1824. (1965).
131. MAYER-MALY: *Privatrecht* = MAYER-MALY, TH.: *Römisches Privatrecht*, Wien 1991.
132. MAYER-MALY: *Pactum* = MAYER-MALY, TH.: *Pactum, Tausch und laesio enormis in den sog. leges Barbarorum,* in: ZSSt. 108. (1991) 213-233. pp.
133. MELICHER: *Kampf* = MELICHER, T.: *Der Kampf zwischen Gesetzes- und Gewohnheitsrecht im Westgotenreiche*, Weimar 1930.
134. MEMMER: *Servitutem* = MEMMER, M.: *Ad servitutem aut ad lupanar...,* in: ZSSt. 108 (1991), 21-93. pp.
135. MEYER, H.: Art.: *Marke*, in: RGA (Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Reallexikon der Germanischen Altertumskunde) 3, szerk. HOOPS, J.: Berlin–New York 1973, 191-192. pp.;
136. MITTEIS: *Reichsrecht* = MITTEIS, L.: *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs*, Leipzig 1891.
137. MITTEIS–LIEBERICH: *DRG* = MITTEIS, L. – LIEBERICH, H.: *Deutsche Rechtsgeschichte*, München–Berlin 1966.
138. MOLNÁR I.: *A római magánjog* = MOLNÁR I.: *A római magánjog felelősségi rendszere,* Szeged 1993.
139. MOLNÁR–JAKAB: *Római jog* = MOLNÁR I. – JAKAB É.: *Római jog*, Szeged 2001.
140. MOORHEAD: *Theoderic* = MOORHEAD, J: *Theoderic in Italy*, Oxford

1992.

141. MÜLLER–VOLBEHR, J.: Art.: *Anefang*, in: RGA 1, 280-282. pp.
142. *Nagy Képes Világtörténet*, IV. kötet: A középkor, szerk. MARCZALI H., Hasonmás kiadás, Szekszárd 1999.
143. NEHLSEN: *Alarich II.* = NEHLSEN, H.: *Alarich II. als Gesetzgeber - Zur Geschichte der Lex Visigothorium*, in: Studien zu den germanischen Volksrechten. Gedächtnisschrift für Ebel, W., Rechtshistorische Reihe I, Frankfurt a. M. 1982, 143-145. pp.
144. NEHLSEN: *Sklavenrecht* = NEHLSEN, H.: *Sklavenrecht zwischen Antike und Mittelalter. Germanisches und römisches Recht in den germanischen Rechtsaufzeichnungen*, Göttingen 1972.
145. NEHLSEN: Recenzió = NEHLSEN, H.: Recenzió: G. VISMARA: *Edictum Theoderici*. [IRMAE I., 2 b aa *a*.] Milánó 1967, in: ZSSt. GA. 86. (1969) 246-260. pp.
146. NEHLSEN, H: Art.: *Codex Euricianus*, in: RGA 5, 42-47. pp.
147. NEHLSEN, H.: Art.: *Lex Burgundionum*, in: HRG 2, 1901-1915. h.
148. NEHLSEN, H.: Art.: *Lex Visigothorum*, in: HRG 2, 1966-1979. h.
149. NEHLSEN–STRYK: *Boni homines* NEHLSEN, H. – STRYK, K. VON: *Die boni homines des frühen Mittelalters unter besonderer Berücksichtigung der fränkischen Quellen*, Berlin 1981.
150. NEUMEYER: *Notizen* = NEUMEYER, K.: *Notizen zur Literaturgeschichte des longobardischen Rechts*, in: ZSSt. Germ. Abt. 20. (1899) 249-257. pp.
151. NONN, U.: Art.: *Formel*, *Formelsammlungen*, *Formelbücher,* in: Lexikon des Mittelalters 4., 646. p.
152. NÓTÁRI: *Festuca* = NÓTÁRI T.: *Festuca autem utebantur quasi hastae loco*, in: Acta Facultatis Pol.- Iurid. Univ. Scient. Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae, Tom. XLI. ann. 2004, Budapest 2005, 133-162. pp.
153. OGRIS, W.: Art.: *arrha*, in: HRG 1, 230-232. h.
154. PAPP: *Nagy Károly* = PAPP I.: *Nagy Károly és kora*, Debrecen 1997.
155. PARTSCH: *Wertpapier* = PARTSCH, J.: *Der griechischen-römischen Einschlag in der Geschichte des Wertpapiers*, in: ZHR 70. (1911) 437-489. pp.

156. PAULUS DIACONUS: *A longobárdok* = PAULUS DIACONUS: *A longobárdok története*, ford. GOMBOR F. A., Brassó 1901.
157. PELÁEZ, M. J.: Art.: *arra*, in: Lexikon des Mittelalters 1, 1025. p.
158. PETERS: *Verschaffung* = PETERS, F.: *Die Verschaffung des Eigentums durch den Verkäufer*, in: ZSSt. Rom. Abt. 96. (1979) 172- 203. pp.
159. PLANITZ: *DPR* = PLANITZ, H.: *Deutsches Privatrechts*, Wien 1948.
160. POLLOCK–MAITLAND: *The History* = POLLOCK, F. – MAITLAND, F. W.: *The History of English Law before the time of Edward I, 2,* Cambridge 1968, 25-63. pp.
161. PÓLAY: *A dáciai viaszostáblák* = PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződései*, Budapest 1972.
162. PÓLAY: *Sklaven-Kaufverträge* = PÓLAY E.: *Sklaven-Kaufverträge auf Wachstafeln aus Herculanum und Dakien,* in: Acta Antiqua, Tom. X., Budapest 1962, 385-397. pp.
163. PRINGSHEIM: *Sale* = PRINGSHEIM, F.: *The Greek Law of Sale*, Weimar 1950.
164. PUNTSCHART: *Schuldvertrag* = PUNTSCHART, P: *Schuldvertrag und Treugelöbnis des sächsischen Rechts im Mittelalter; ein Beitrag zur Grundfassung der altdeutschen Obligation*, Leipzig 1896.
165. RAUCH: *Spurfolge* = RAUCH, K.: *Spurfolge und Anefang in ihren Wechselbeziehungen*, Weimar 1908.
166. REDLICH: *Urkundenlehre III.* = REDLICH, O.: *Urkundenlehre III. (Die Privaturkunden des Mittelalters*) in: Handbuch der Mittelalterlichen und neueren Geschichte, Abt. IV., München–Berlin 1911.
167. RIETSCHEL: *Friesen* = RIETSCHEL, S.: *Das Volksrecht der Friesen*, in: Festschrift Otto Gierke zum 70. Geburtstag I., Weimar 1911, 223-244. pp.
168. RINTELEN: *Schuldhaft* = RINTELEN, M.: *Schuldhaft und Einlager im Vollstreckungsverfahren des altniederländischen und sächsischen Rechts*, Leipzig 1908.
169. ROHWER: *Der friesische Handel* = ROHWER, B.: *Der friesische Handel im frühen Mittelalter*, Kiel 1937.

170. RUDGLEY: *A barbárok* = RUDGLEY, R.: *A barbárok (A sötét kor titkai),* ford. VICZIÁN B., Debrecen 2003.
171. RUSZOLY: *Európa alkotmánytörténete* = RUSZOLY J.: *Európa alkotmánytörténete*, Budapest 2005.
172. RUSZOLY: *Európa jogtörténete* = RUSZOLY J.: *Európa jogtörténete. Az „újabb magánjogtörténet" Közép- és Nyugat-Európában,* Budapest 1996.
173. SASINEK: *A longobárdok* = SASINEK V. F.: *Tárcza a longobárdok történetéhez*, in: Századok, Budapest 1898, 168-169. pp.
174. SAVIGNY: *Geschichte* = SAVIGNY, K. VON: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter 2.,* Aalen 1986.
175. SCHERNER, O.: Art.: *Anefang*, in: Lexikon des Mittelalters 1, 615. p.
176. SCHERNER, O.: Art.: *Marke*, in: HRG 3, 294-296. h.
177. SCHMIDINGER, H.: Art.: *Eberhard* (3), in: Lexikon des Mittelalters 3, 1513. p.
178. SCHMIDT, L.: *Die Ostgermanen*, München 1941.
179. SCHMIDT-WIEGAND, R.: Art.: *Lex Francorum Chamavorum*, in: HRG 2, 1915-1916. h.
180. SCHMIDT-WIEGAND, R.: Art.: *Lex Ribuaria*, in: HRG 2, 1923-1927. h.
181. SCHMIDT-WIEGAND, R.: Art.: *Lex Salica* in: HRG 2, 1949-1962. h.
182. SCHMIDT-WIEGEND, R.: Art.: *Lex Saxonum*, in: HRG 2, 1962-1965. h.
183. SCHMIDT-WIEGAND, R.: Art.: *Lex Thuringorum*, in: HRG 2, 1965-1966. h.
184. SCHOTT, C.: Art.: *Lex Alamannorum*, in: HRG 2, 1879-1886. h.
185. SCHRÖDER: *DRG* = SCHRÖDER, R.: *Lehrbuch der Deutschen Rechtsgeschichte*, Leipzig 1907.
186. SCHRÖDER–KÜNSSBERG: *DRG* = SCHRÖDER, R. – E. FRHR. VON KÜNSSBERG: *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte,* Berlin–Leipzig 1932.
187. SCHULTZE: *Anefangsverfahren* = SCHULTZE, A.: *Die Bedeutung des Zuges auf den Gewähren im Anefangsverfahren*, in: Festschrift Otto Gierke zum 70. Geburtstag II., Weimar 1911, 759-792. pp.
188. SCHULZE: *Franken* = SCHULZE, K.: *Vom Reich der Franken zum Land der Deutschen (Merowinger und Karolinger),* Berlin 1998.

189. SCHULZE VON LASAULX: *Wertpapierrecht* = SCHULZE VON LASAULX, H. A.: *Beiträge zur Geschichte des Wertpapierrechts*, Marburg in Hessen 1931.
190. SCHWERIN: *DRG* = SCHWERIN, CL. VON: *Deutsche Rechtsgeschichte*, Leipzig 1915.
191. SCHWIND: *DPR* = SCHWIND, FRHR. VON: *Deutsches Privatrecht*, Wien–Leipzig 1922.
192. SCHWIND: *Pfandrecht* = SCHWIND, FRHR. VON: *Wesen und Inhalt des Pfandrechts, eine rechtsgeschichtliche und dogmatische Studie*, Jena 1899.
193. SELLERT, W.: Art.: *Ladung*, in: HRG 2, 1336-1350. h.
194. SELLERT, W.: Art.: *Pfandverfall als Strafe*, in: HRG 3, 1706-1707. h.
195. SENN: *RG* = SENN, M.: *Rechtsgeschichte – ein kulturhistorischer Grundriss*, Zürich 1997.
196. SEVILLAI IZIDOR: *A gótok* = SEVILLAI IZIDOR: *A gótok, vandálok és szvévek története*, ford. SZÉKELY M., Szeged 1998.
197. SEX. AURELIUS VICTOR: *Liber de Caesaribus*, szerk. PICHLMAYR, F.– GRÜNDEL, R., Leipzig 1961.
198. SIBER: *Römisches Recht* = SIBER, H.: *Römisches Recht in Grundzügen für die Vorlesung II*, Berlin 1928.
199. SIEMS: *Kaufleute* = SIEMS, H.: *Die Organisation der Kaufleute in der Merowingerzeit nach den Leges,* in:Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa VI., szerk. H. JANKUHM–E. EBEL,Göttingen 1989, 62-145. pp.
200. SIEMS: *Handel und Wucher* = SIEMS, H.: *Handel und Wucher im Spiegel frühmittelalterlicher Rechtsquellen*, Hannover 1992.
201. SIEMS: *Vorfragen* = SIEMS: *Vorfragen zu einer Untersuchung über den Handel in den frühmittelalterlichen Rechtsquellen* [Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa III.] in: Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen Nr. 150, szerk. DÜWEL, K.– JANKUHN, H. – SIEMS, H. – TIMPE, D., Göttingen 1985, 100-125. pp.
202. SIEMS: *Lex Frisionum* = SIEMS, H.: *Studien zur Lex Frisionum*, in:

Abhandlungen zur Rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung 42., Ebelsbach 1980.

203. SIEMS, H.: Art.: *Lex Baiuwariorum*, in: HRG 2, 1887-1901. h.

204. SIEMS, H.: Art.: *Lex Frisionum*, in: HRG 2, 1916-1922. h.

205. SIEMS, H.: Art.: *Lex Romana Visigothorum*, in: HRG 2, 1940-1949. h.

206. SOHM: *Der Prozess* = SOHM, R.: *Der Prozess der Lex Salica*, Leipzig 1971.

207. SOHM: *Reichsverfassung* = SOHM, R.: *Die Fränkische Reichs- und Gerichtsverfassung*, Leipzig 1911.

208. STACEY: *The Road to Judgment* = STACEY, R. CH.: *The Road to Judgment (From Custom to Court in Medieval Ireland and Wales),* Philadelphia, 1994.

209. STEINACKER: *Privaturkunden* = STEINACKER, H.: *Die antiken Grundlagen der frühmittelalterlichen Privaturkunde*, Leipzig 1927.

210. STEINACKER: *„Traditio Cartae"* = STEINACKER, H.: *Der Ursprung der „Traditio Cartae" und das westgothische Urkundenwesen*, Wien 1914.

211. STENTON: *England* = STENTON, F. M.: *Anglo-Saxon England*, Oxford 1943.

212. STOBBE: *Rechtsquellen I* = STOBBE, O.: *Geschichte des deutschen Rechtsquellen I.,* Braunschweig 1860.

213. STOBBE: *DPR 1-2.* = STOBBE, O.: *Handbuch des Deutschen Privatrechts 1-2.,* Berlin 1871.

214. STOBBE: *DPR 3.* = STOBBE, O.: *Handbuch des Deutschen Privatrechts 3*., átdolg. LEHMANN, H. O., Berlin 1898.

215. STOBBE: *Vertragsrecht* = STOBBE, O.: *Zur Geschichte des deutschen Vertragsrechts*, Leipzig 1855.

216. STRAUCH: *Ostgötenrecht* = STRAUCH, D.: *Das Ostgötenrecht (Östgötalagen),* Weimar 1971.

217. STÜHFF: *Vulgarrecht* = STÜHFF, G.: *Vulgarrecht im Kaiserrecht unter besonderer Berücksichtigung der Gesetzgebung Konstantins des Großen,* in: Forschungen zum römischen Recht 21., Weimar 1966.

218. SWART: *Agrargeschichte* = SWART, F.: *Zur friesischen Agrargeschichte*, in: Staats- und Sozialwissenschaftliche Forschungen, Heft 145, Leipzig 1910.

219. TATE: *Procedual Law* = TATE, J, C.: *Roman and Wisigothic Procedural Law in the False Decretals of Pseudo-Isidore*, in: ZRG KA. 90. (2004) 510-519. pp.
220. THIEME: *Urkunden* = THIEME, H.: *Zur Wertpapierrechtlichen Funktion mittelalterlicher Urkunden*, in: Rechtsgeschichte und Rechtsdogmatik, Festschrift Hermann Eichler, Linzer Universitätsschriften, Festschriften Band 1, szerk. FLOßMANN, U., Wien-New York 1977, 645-651. pp.
221. TROJE, H. E.: Art.: *Karolus de Tocco*, in: HRG 2, 657-659. h.
222. TRUSEN: *Notariat* = TRUSEN, W.: *Das Notariat und die Anfänge der rechtlichen Urkundenlehre in Deutschland*, in: TRUSEN, W.: Gelehrtes Recht im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, Goldbach 1997, 583-595. pp.
223. TRUSEN: *Geschichte* = TRUSEN, W.: *Zur Geschichte des mittelalterlichen Notariats,* in: TRUSEN, W.: Gelehrtes Recht im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, Goldbach 1997, 659-675. pp.
224. TRUSEN: *Urkundenlehre* = TRUSEN, W.: *Zur Urkundenlehre der mittelalterlichen Jurisprudenz,* in: TRUSEN, W.: Gelehrtes Recht im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, Goldbach 1997, 635-658. pp.
225. VAL DE LIÉVRE: *Launegild* = VAL DE LIÉVRE, A.: *Launegild und Wadia*, Innsbruck 1877.
226. VINOGRADOFF: *Roman Law* = VINOGRADOFF, P.: *Roman Law in Medieval Europe*, Oxford 1929.
227. VISKY, K.: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen*, Bonn–Budapest 1983.
228. VOß: *Provinzialprozeß* = VOß, W. E.: *Vom römischen Provinzialprozeß der Spätantike zum Rechtsgang des frühen Mittelalters*, in: Recht im frühmittelalterlichen Gallien, Rechtsgeschichtliche Schriften 7., szerk. SIEMS, H. – NEHLSEN-VON STRYK, K. – STRAUCH, D., Köln 1995, 73-108. pp.
229. WAITZ: *Alte Recht* = WAITZ, G.: *Das alte Recht der salischen Franken*, Kiel 1846.

230. WENZEL: *Jogtörténet* = WENZEL, G.: *Az európai jogtörténetnek rövid vázlata*, Budapest 1877.
231. WERKMÜLLER, D.: Art.: *Anefang*, in: HRG 1, 159-163. h.
232. WIEACKER: *PRG* = WIEACKER, F.: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, Göttingen 1967.
233. WIEACKER: *Rec. Ownership* = WIEACKER, F.: Recenzió: DIÓSDI GY.: *Ownership in Ancient* and *Preclassical Roman Law*, Budapest 1970, in: ZSSt. Rom. Abt. 89. (1972) 415- 425. pp.
234. WILLOWEIT: *DVG* = WILLOWEIT, D.: *Deutsche Verfassungsgeschichte (Vom Frankenreich bis zur Wiedereinigung Deutschlands),* München 2001.
235. WOLF–CROOK: *Rechtsurkunden* = WOLF, G.– CROOK, J. A.: *Rechtsurkunden in Vulgärlatein aus den Jahren 37-39 n. Chr.*, in: Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., Jg. 1989, Heidelberg 1989.
236. WOLFRAM: *Germanen* = WOLFRAM, H.: *Die Germanen*, München 2001.
237. ZOEPFL: *DRG I.* = ZOEPFL, H.: *Deutsche Rechtsgeschichte I.*, Braunschweig 1871.
238. ZÖLLNER: *Franken* = ZÖLLNER, E.: *Geschichte der Franken bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts*, München 1970.

III. HONLAPOK

1. www.koeblergerhard.de/elektronischeindizes/El-LexVisigothorum.pdf (KÖBLER, G.: *Szójegyzék a Leges Visigothoriumhoz*)
2. www.bartleby.com/65/GermanicLw.html (The Columbia Encyclopedia, 6. kiadás, 2001)
3. www.thefranks.com (KURTH, G. –. TINKLER, M.C: *The History of the Franks*, in: The Catholic Encyclopedia, Vol. VI.)
4. www.infoplease.com (Germanic laws)
5. www.members.gutech.net/bubba/z2001rome.htm (Germanic laws)
6. www.heraldica.org/topics/france/salic.htm (Germanic laws)
7. www.yale.edu/lawweb/avalon/medieval/salic.htm (Salic Law)
8. www.29.homepage.villanova.edu/christopher.haas/lex_salica.htm (Salic Law)
9. www.newadent.org/cathen/09207b.htm (Leges Barbarorum)
10. www.etax.byu.edu/Thomas/legal_History/Reading_11.html (D. A. THOMAS: *Origins of the Common Law II.: Anglo-Saxon Antecedents of the Common Law*)
11. www.plato.uni-graz.at (*Lex Baiuwariorum*)
12. www.stemmermann.org (Salic Law)
13. www.thelatinlibrary.com